

**МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ТАВРІЙСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ІМЕНІ В.І. ВЕРНАДСЬКОГО**

Журнал заснований у 1918 році

**ВЧЕНІ ЗАПИСКИ
ТАВРІЙСЬКОГО НАЦІОНАЛЬНОГО УНІВЕРСИТЕТУ
ІМЕНІ В.І. ВЕРНАДСЬКОГО**

Серія: Юридичні науки

Том 36 (75) № 4 2025

Видавничий дім
«Гельветика»
2025

Головний редактор:

Міловська Надія Василівна – доктор юридичних наук, доцент, завідувач відділу дослідження проблем правотворчості та адаптації законодавства України до права ЄС Науково-дослідного інституту правотворчості та науково-правових експертиз Національної академії правових наук України

Члени редакційної колегії:

Бортняк Катерина Василівна – кандидат юридичних наук, доцент, доцент кафедри державно-правових і гуманітарних наук Навчально-наукового гуманітарного інституту Таврійського національного університету імені В.І. Вернадського

Бортняк Валерій Анатолійович – доктор юридичних наук, професор, ректор Таврійського національного університету імені В.І. Вернадського

Губарєв Сергій Володимирович – кандидат юридичних наук, доцент, директор Навчально-наукового гуманітарного інституту Таврійського національного університету імені В.І. Вернадського

Добрянська Наталія Валеріївна – кандидат юридичних наук, доцент, доцент кафедри державно-правових і гуманітарних наук Навчально-наукового гуманітарного інституту Таврійського національного університету імені В.І. Вернадського

Недюха Микола Петрович – доктор філософських наук, доктор юридичних наук, професор, професор кафедри міжнародних відносин, інформації та регіональних студій Державного некомерційного підприємства «Державний університет «Київський авіаційний інститут»

Петков Сергій Валерійович – доктор юридичних наук, професор, професор кафедри державно-правових і гуманітарних наук Навчально-наукового гуманітарного інституту Таврійського національного університету імені В.І. Вернадського

Тімуш Ірина Сергіївна – доктор юридичних наук, професор, професор кафедри господарського, повітряного та космічного права Державного некомерційного підприємства «Державний університет «Київський авіаційний інститут»

Шабалін Андрій Валерійович – кандидат юридичних наук, старший дослідник, завідувач відділу питань захисту прав інтелектуальної власності Науково-дослідного інституту інтелектуальної власності Національної академії правових наук України

Шемчук Віктор Вікторович – кандидат юридичних наук, заслужений юрист України

Сабіна Грабовська – доктор габілітований, професор кафедри державної теорії, права і політики Жешувського університету (Жешув, Польща)

Статті у виданні перевірені на наявність плагіату за допомогою програмного забезпечення StrikePlagiarism.com від польської компанії Plagiat.pl.

Рекомендовано до друку та поширення через мережу Internet
Вченою радою Таврійського національного університету імені В.І. Вернадського
(протокол № 4 від 27 листопада 2025 року)

Науковий журнал «Вчені записки ТНУ імені В.І. Вернадського. Серія: Юридичні науки»
зареєстрований друкованим медіа (рішення Національної ради України
з питань телебачення і радіомовлення № 1136 від 11.04.2024 року). Ідентифікатор медіа – R30-04003.

Суб'єкт у сфері друкованих медіа – Таврійський національний університет імені В.І. Вернадського
(просп. Берестейський, 10, м. Київ, 01135, e-mail: crimea.tnu@gmail.com. Тел.: +38 (044) 529-05-16).

Періодичність – 6 разів на рік.

Мови видання: українська, англійська, польська, німецька, французька, словацька, румунська.

Журнал включений до Переліку наукових фахових видань України (категорія «Б»)
у галузі юридичних наук (спеціальності D8 Право, D9 Міжнародне право,
K9 Правоохоронна діяльність) відповідно до Наказу Міністерства освіти і науки України
№ 1643 від 28.12.2019 р. (додаток 4)

Журнал включений до міжнародної наукометричної бази Index Copernicus International
(Республіка Польща)

Сторінка журналу: www.juris.vernadskyjournals.in.ua

ISSN 2707-0581 (print)
ISSN 2707-059X (online)

© Таврійський національний університет
ім. В.І. Вернадського, 2025

ЗМІСТ

ТЕОРІЯ ТА ІСТОРІЯ ДЕРЖАВИ І ПРАВА; ІСТОРІЯ ПОЛІТИЧНИХ І ПРАВОВИХ УЧЕНЬ

Горєлова В. Ю.

ПРАВОВІ ТА ЕТИЧНІ АСПЕКТИ ВИКОРИСТАННЯ ШТУЧНОГО ІНТЕЛЕКТУ
В КОНТЕКСТІ МІЖНАРОДНОГО РЕГУЛЮВАННЯ.....1

Кельбя С. Г.

ПРИНЦИП ПРАВОВЛАДДЯ У ПОЛІТИКО-ПРАВОВІЙ КОНЦЕПЦІЇ МОНТЕСК'Є.....8

Мотрич В. А.

ПРОБЛЕМИ ЗАСТОСУВАННЯ АДМІНІСТРАТИВНИХ ШТРАФІВ
ЗА НЕСПЛАТУ ПОДАТКІВ.....14

Чувакова Г. М.

ДЕВІАЦІЇ ЮРИДИЧНОЇ ПРАКТИКИ В РІЗНИХ ПРАВОВИХ СИСТЕМАХ
(ТЕОРЕТИЧНИЙ АСПЕКТ).....23

Шевчук А. В.

ТРАНСФОРМАЦІЯ КАДРОВОГО СКЛАДУ КЕРІВНИЦТВА СУДОВОЇ ВЛАДИ:
ГОЛОВИ ВОЛИНСЬКОЇ ПАЛАТИ ЦИВІЛЬНОГО СУДУ
ПІСЛЯ ЛИСТОПАДОВОГО ПОВСТАННЯ (1831–1864 РР.).....29

КОНСТИТУЦІЙНЕ ПРАВО; МУНІЦИПАЛЬНЕ ПРАВО

Жданкевич М. О.

БАЛАНС МІЖ НАЦІОНАЛЬНОЮ БЕЗПЕКОЮ ТА ПРАВОМ НА ДОСТУП
ДО ПУБЛІЧНОЇ ІНФОРМАЦІЇ В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ В УКРАЇНІ41

ЦИВІЛЬНЕ ПРАВО І ЦИВІЛЬНИЙ ПРОЦЕС; СІМЕЙНЕ ПРАВО; МІЖНАРОДНЕ ПРИВАТНЕ ПРАВО

Аврамова О. Є.

ХАРАКТЕРИСТИКА ПРАВА ПРОЖИВАННЯ.....47

Бурмістренко Д. В.

ЦИВІЛЬНО-ПРАВОВИЙ СТАТУС БЛАГОДІЙНИХ ОРГАНІЗАЦІЙ В УКРАЇНІ
В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ53

Губарєв С. В.

ЗАСТОСУВАННЯ ШТУЧНОГО ІНТЕЛЕКТУ В СУДОВОМУ ДОКАЗУВАННІ:
ЦИВІЛЬНО-ПРОЦЕСУАЛЬНІ ПИТАННЯ.....61

Колечко Д. М.

ВИКОНАННЯ СУДОВИХ РІШЕНЬ ЯК ЄВРОПЕЙСЬКИЙ СТАНДАРТ:
ТЕОРЕТИЧНО-ПРАКТИЧНИЙ АСПЕКТ67

ГОСПОДАРСЬКЕ ПРАВО, ГОСПОДАРСЬКО-ПРОЦЕСУАЛЬНЕ ПРАВО

Пука М. П.

ВПЛИВ ЦИФРОВІЗАЦІЇ ТА НОВИХ ТЕХНОЛОГІЙ НА ФОРМУВАННЯ
ПРАВОВИХ ЗАСАД ЕЛЕКТРОННОЇ КОМЕРЦІЇ В ГЛОБАЛЬНОМУ КОНТЕКСТІ72

ТРУДОВЕ ПРАВО; ПРАВО СОЦІАЛЬНОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ

Бурка А.В.

ПРАВОВИЙ АНАЛІЗ ЗАКОНОДАВСТВА ЄВРОПЕЙСЬКОГО СОЮЗУ ЩОДО ПОРЯДКУ,
УМОВ НАДАННЯ ВІДПУСТКИ У ЗВ'ЯЗКУ З ВАГІТНІСТЮ ТА ПОЛОГАМИ78

Костенко В. Г.

СОЦІАЛЬНО-ПРАВОВІ ЗАСАДИ РЕФОРМИ СОЦІАЛЬНОЇ БЕЗПЕКИ
ДЕРЖАВНОЇ СЛУЖБИ В УМОВАХ ГЛОБАЛІЗАЦІЇ84

АДМІНІСТРАТИВНЕ ПРАВО І ПРОЦЕС; ФІНАНСОВЕ ПРАВО; ІНФОРМАЦІЙНЕ ПРАВО

Бортняк К. В., Добрянська Н. В.

АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВІ ЗАСОБИ ПОДОЛАННЯ ПРАВОВОГО НІГІЛІЗМУ
В КОНТЕКСТІ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ СТАЛОГО РОЗВИТКУ СУСПІЛЬСТВА ТА ДЕРЖАВИ89

Гнедюк В. Л.

ЮРИДИЧНИЙ СУПРОВІД У ВИПАДКУ КІБЕРАТАК
АБО ВИТОКУ КОНФІДЕНЦІЙНОЇ ІНФОРМАЦІЇ95

Дерець В. А.

СТАН РОЗВИТКУ ЗАКОНОДАВЧОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ОРГАНІЗАЦІЇ
ТА ДІЯЛЬНОСТІ ОРГАНІВ ВИКОНАВЧОЇ ВЛАДИ УКРАЇНИ101

Добрянська Н. В.

ЗМІСТ ТА СУТНІСТЬ КАТЕГОРІЇ «КОНТРОЛЬ» ЗА ДОТРИМАННЯМ
ПОДАТКОВОГО ЗАКОНОДАВСТВА107

Єфремов А. О.

ПОДАТКОВО-ФІНАНСОВІ МЕХАНІЗМИ РЕГУЛЮВАННЯ ГРАЛЬНОГО БІЗНЕСУ В УКРАЇНІ112

КРИМІНАЛЬНЕ ПРАВО ТА КРИМІНОЛОГІЯ; КРИМІНАЛЬНО-ВИКОНАВЧЕ ПРАВО

Луценко Ю. В.

ПРОБЛЕМИ ПРОТИДІЇ ЗЛОЧИННОСТІ В СУЧАСНИХ УМОВАХ117

Medentsev A. M.

LEGAL STRATEGIES FOR MARITIME SECURITY AMID CONTEMPORARY CRIMINAL THREATS ...124

КРИМІНАЛЬНИЙ ПРОЦЕС ТА КРИМІНАЛІСТИКА; СУДОВА ЕКСПЕРТИЗА; ОПЕРАТИВНО-РОЗШУКОВА ДІЯЛЬНІСТЬ

Горєлова В. Ю., Горелкіна К. Г.

АВТЕНТИЧНІСТЬ ЯК КРИТЕРІЙ ДОПУСТИМОСТІ ЕЛЕКТРОННИХ ДОКАЗІВ
У КРИМІНАЛЬНОМУ ПРОЦЕСІ:
КОМПАРАТИВНИЙ АНАЛІЗ ТА НАПРЯМИ УДОСКОНАЛЕННЯ130

СУДОУСТРІЙ; ПРОКУРАТУРА ТА АДВОКАТУРА

Гансецька В. В.

ЗАХИСТ ПРОФЕСІЇ АДВОКАТА:
СУЧАСНІ ВИКЛИКИ ТА ШЛЯХИ ПОДОЛАННЯ136

МІЖНАРОДНЕ ПРАВО. ПОРІВНЯЛЬНЕ ПРАВОЗНАВСТВО

Волторніст О. С.

МІЖНАРОДНА ЮРИСДИКЦІЯ І ПРОБЛЕМА УНІФІКАЦІЇ:
ВІД КОНЦЕПЦІЙ ДО ПОЛІТИЧНИХ ПЕРЕШКОД142

Кузьмін Е. Е.

СУВОРЕ ПРАВОСУДДЯ ДЛЯ ДАЛЕКОГО СХОДУ:
ТОКІЙСЬКИЙ ПРОЦЕС ТА ПОКАРАННЯ ЗА ВОЄННІ ЗЛОЧИНИ149

Кушнір В. В.

ГЛОБАЛЬНІ ПРАВОВІ СТАНДАРТИ ПРОТИДІЇ ДЕЗІНФОРМАЦІЇ
ЯК ФАКТОР ІНФОРМАЦІЙНОЇ ВІЙНИ154

АКТУАЛЬНІ ПИТАННЯ ЮРИДИЧНОЇ НАУКИ

Карпець Ю. В.

ІСТОРИКО-ПРАВОВИЙ АНАЛІЗ РОЗВИТКУ ІНСТИТУТУ СУДОВОЇ ЕКСПЕРТИЗИ
У СПРАВАХ ПРО ВІЙСЬКОВІ ЗЛОЧИНИ В УКРАЇНІ162

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРІВ.....169

CONTENTS

THEORY AND HISTORY OF STATE AND LAW; THE HISTORY OF POLITICAL AND LEGAL STUDIES

Horielova V. Yu.

LEGAL AND ETHICAL ASPECTS OF ARTIFICIAL INTELLIGENCE USE
IN THE CONTEXT OF INTERNATIONAL REGULATION.....1

Kelbia S. G.

THE PRINCIPLE OF THE RULE OF LAW
IN MONTESQUIEU'S POLITICAL AND LEGAL CONCEPT8

Motrych V. A.

PROBLEMS OF APPLYING ADMINISTRATIVE FINES FOR TAX NON-PAYMENT14

Chuvakova H. M.

DEVIATIONS OF LEGAL PRACTICE IN DIFFERENT LEGAL SYSTEMS
(THEORETICAL ASPECT)23

Shevchuk A. V.

TRANSFORMATION OF THE JUDICIAL LEADERSHIP:
HEADS OF THE VOLYNIA CHAMBER OF THE CIVIL COURT
AFTER THE NOVEMBER UPRISING (1831–1864)29

CONSTITUTIONAL LAW; MUNICIPAL LAW

Zhdankevych M. O.

BALANCE BETWEEN NATIONAL SECURITY AND THE RIGHT
TO ACCESS PUBLIC INFORMATION UNDER MARTIAL LAW IN UKRAINE41

CIVIL LAW AND CIVIL PROCESS; FAMILY LAW; INTERNATIONAL PRIVATE LAW

Avramova O. Ye.

LEGAL CHARACTERISTICS OF THE RIGHT TO RESIDENCE47

Burmistrenko D. V.

CIVIL-LAW STATUS OF CHARITABLE ORGANIZATIONS
IN UKRAINE UNDER MARTIAL LAW53

Gubarev S. V.

APPLICATION OF ARTIFICIAL INTELLIGENCE IN FORENSIC EVIDENCE:
CIVIL PROCEDURAL ISSUES61

Kolechko D. M.

ENFORCEMENT OF JUDICIAL DECISIONS AS A EUROPEAN STANDARD:
THEORETICAL AND PRACTICAL ASPECTS67

COMMERCIAL LAW, COMMERCIAL-PROCEDURAL LAW

Puka M. P.

THE IMPACT OF DIGITIZATION AND NEW TECHNOLOGIES ON THE FORMATION
OF LEGAL FRAMEWORK FOR ELECTRONIC COMMERCE IN THE GLOBAL CONTEXT.....72

LABOR LAW; THE RIGHT TO SOCIAL SECURITY

Burka A. V.

LEGAL ANALYSIS OF EUROPEAN UNION LEGISLATION ON THE PROCEDURE
AND CONDITIONS FOR GRANTING LEAVE IN CONNECTION
WITH PREGNANCY AND CHILDBIRTH78

Kostenko V. G.

SOCIAL AND LEGAL PRINCIPLES OF THE REFORM OF SOCIAL SECURITY
OF THE CIVIL SERVICE IN THE CONDITIONS OF GLOBALIZATION.....84

ADMINISTRATIVE LAW AND PROCESS; FINANCE LAW; INFORMATION LAW

Bortniak K. V., Dobrianska N. V.

ADMINISTRATIVE AND LEGAL MEASURES TO OVERCOME LEGAL NIHILISM
IN THE CONTEXT OF ENSURING SUSTAINABLE DEVELOPMENT OF SOCIETY AND STATE89

Gnediuk V. L.

LEGAL SUPPORT IN CASE OF CYBERATTACKS OR CONFIDENTIAL INFORMATION LEAKAGE.....95

Derets V. A.

STATE OF DEVELOPMENT OF LEGISLATIVE SUPPORT FOR THE ORGANIZATION
AND ACTIVITIES OF THE EXECUTIVE AUTHORITIES OF UKRAINE101

Dobrianska N. V.

CONTENT AND ESSENCE OF THE CATEGORY «CONTROL»
OVER COMPLIANCE WITH TAX LEGISLATION107

Yefremov A. O.

TAX AND FINANCIAL MECHANISMS OF REGULATING
THE GAMBLING BUSINESS IN UKRAINE112

CRIMINAL LAW AND CRIMINOLOGY; CRIMINAL ENFORCEMENT LAW

Lutsenko Yu. V.

PROBLEMS OF COMBATING CRIME IN MODERN CONDITIONS117

Medentsev A. M.

LEGAL STRATEGIES FOR MARITIME SECURITY AMID CONTEMPORARY CRIMINAL THREATS ...124

CRIMINAL PROCEEDINGS AND CRIMINALISTICS; FORENSIC EXAMINATION; OPERATIONAL SEARCH ACTIVITY

Horielova V. Yu., Gorelkina K. G.

AUTHENTICITY AS A CRITERION FOR THE ADMISSIBILITY
OF ELECTRONIC EVIDENCE IN CRIMINAL PROCEEDINGS:
COMPARATIVE ANALYSIS AND DIRECTIONS FOR IMPROVEMENT.....130

JUDICIAL SYSTEM; PROSECUTOR'S OFFICE AND ADVOCACY

Hansetska V. V.

PROTECTION OF THE PROFESSION OF ADVOCATE:
CHALLENGES AND SOLUTIONS.....136

INTERNATIONAL LAW; COMPARATIVE LAW

Voltornist O. S.

INTERNATIONAL JURISDICTION AND THE PROBLEM OF UNIFICATION:
FROM CONCEPTS TO POLITICAL OBSTACLES142

Kuzmin E. E.

STERN JUSTICE FOR THE FAR EAST:
THE TOKYO TRIAL AND PUNISHMENT FOR WAR CRIMES149

Kushnir V. V.

GLOBAL LEGAL STANDARDS OF COUNTERING DISINFORMATION
AS FACTOR OF INFORMATIONAL WARFARE154

TOPICAL ISSUES OF JURIDICAL SCIENCE

Karpets Yu. V.

HISTORICAL AND LEGAL ANALYSIS OF THE DEVELOPMENT OF THE INSTITUTE
OF FORENSIC EXPERTISE IN WAR CRIMES CASES IN UKRAINE162

INFORMATION ABOUT AUTHORS169

ТЕОРІЯ ТА ІСТОРІЯ ДЕРЖАВИ І ПРАВА; ІСТОРІЯ ПОЛІТИЧНИХ І ПРАВОВИХ УЧЕНЬ

УДК 340.13:004.8:341.2

DOI <https://doi.org/10.32782/TNU-2707-0581/2025.4/01>

Горєлова В. Ю.

Таврійський національний університет імені В.І. Вернадського

ПРАВОВІ ТА ЕТИЧНІ АСПЕКТИ ВИКОРИСТАННЯ ШТУЧНОГО ІНТЕЛЕКТУ В КОНТЕКСТІ МІЖНАРОДНОГО РЕГУЛЮВАННЯ

Стаття присвячена комплексному аналізу етичних та правових аспектів застосування штучного інтелекту (ШІ), зокрема його генеративних моделей, у контексті трансформацій сучасного суспільства. У статті розкрито особливості стрімкого впровадження ШІ в ключові сфери суспільної діяльності – креативні індустрії, медицину, освіту, юстицію та соціальні сервіси. Розкрито технологічні та соціальні імплікації використання ШІ та визначено необхідність системного регулювання, що поєднує інноваційний потенціал з дотриманням прав людини та фундаментальних суспільних цінностей. З'ясовано, що ключовими викликами цифрової доби є недостатня прозорість алгоритмічних рішень, ризики алгоритмічної дискримінації, складність захисту інтелектуальної власності у цифровому середовищі, а також проблема визначення відповідальності за дії автономних систем.

Особлива увага приділяється аналізу впливу генеративного ШІ на переосмислення понять творчості, праці та соціальної взаємодії. У статті також розкрито підходи до розробки міжнародних стандартів регулювання ШІ, зокрема на прикладі Європейського AI Act (2024), що став першою системною спробою класифікувати ризики алгоритмічних систем і впровадити нормативні засади їхнього використання. Розкрито важливість запровадження механізмів сертифікації, спрямованих на оцінку відповідності ШІ етичним та правовим вимогам, та визначено необхідність створення ефективного правового інструментарію, адаптованого до темпів технологічних змін.

З'ясовано, що подальший розвиток ШІ потребує міждисциплінарного підходу, який би інтегрував технічні, правові, філософські й соціологічні знання, а також враховував культурну багатоманітність глобального простору. Обґрунтовано, що майбутнє штучного інтелекту визначатиметься не лише глибиною інновацій, а й здатністю людства сформулювати збалансовані етичні й правові принципи його використання. Підкреслено, що генеративний ШІ постає не просто інструментом, а новим соціокультурним явищем, що вимагає постійного етичного осмислення та правового вдосконалення.

Ключові слова: штучний інтелект, етика, генеративний ШІ, алгоритмічна прозорість, автономні системи, моральна відповідальність.

Постановка проблеми. Стрімкий розвиток штучного інтелекту (ШІ), особливо генеративних моделей, спричинив серйозні етичні та правові виклики, які потребують негайного наукового осмислення та системного регулювання. Серед них нестача прозорості в роботі алгоритмів, загрози дискримінації, порушення інтелектуальної власності та складнощі з визначенням відповідальності

за дії автономних систем. Ці проблеми потребують негайного врегулювання, оскільки ШІ вже активно впроваджується у критичні сфери, такі як медицина, освіта, юстиція та творчість.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Останні дослідження в галузі штучного інтелекту зосереджуються на етичних, правових і соціальних викликах, зокрема у контексті генеративних

моделей. Науковці, серед яких Стюарт Рассел (Stuart Russell), Тімніт Гебру (Timnit Gebru), Кейт Кроуфорд (Kate Crawford), Джой Буоламвіні (Joy Buolamwini), Вірджинія Дігнум (Virginia Dignum) та Нік Бостром (Nick Bostrom), аналізують проблеми алгоритмічної прозорості, упередженості, приватності та ризиків автономних систем. Технічні й прикладні аспекти генеративного ШІ досліджуються Ілля Суткевер (Ilya Sutskever), Даріо Амодей (Dario Amodei), Фей-Фей Лі (Fei-Fei Li), Ян Гудфеллоу (Ian Goodfellow), Юрген Шмідхубер (Jürgen Schmidhuber) та іншими. У науковому дискурсі посилюється акцент на потребі етичного регулювання інновацій з урахуванням соціальної відповідальності та гуманістичних цінностей.

Метою цієї статті є аналіз етичних та правових аспектів використання штучного інтелекту, зокрема генеративних моделей, та розробка рекомендацій щодо їх вдосконалення. Автор ставить завдання дослідити ключові проблеми, такі як прозорість алгоритмів, захист даних, авторське право та соціальна справедливість, а також оцінити ефективність сучасних регуляторних ініціатив, зокрема AI Act. Результати дослідження мають сприяти формуванню збалансованого підходу до розвитку ШІ, який поєднує інновації з дотриманням прав людини.

Виклад основного матеріалу. У сьогоденні питання етичного й правового врегулювання штучного інтелекту (ШІ) остаточно вийшло за межі академічного та технологічного дискурсу, перетворившись на один із пріоритетів міжнародної політичної та правозахисної повістки. Застосування ШІ у дедалі ширших сферах людської діяльності - від медицини до судочинства, від освіти до оборони - вимагає не лише технічної досконалості, а й глибокого переосмислення базових цінностей, на яких вибудовується взаємодія між людиною та алгоритмом [1; 2].

Прозорість алгоритмів залишається однією з ключових вимог до штучного інтелекту, адже відкритість у поясненні логіки рішень автоматизованих систем формує суспільну довіру та забезпечує етичну відповідальність. У контексті самонавчальних моделей це набуває особливого значення як інструмент демократичного контролю. Паралельно з цим постає виклик захисту прав інтелектуальної власності, зумовлений стрімким розвитком генеративного ШІ, здатного створювати оригінальні контенту [3]. Глобальна дискусія охоплює проблематику авторства, ліцензування, правомірного використання та потенційних порушень у сфері цифрової креативності [4]. Не остається без уваги проблема не-

дискримінації. Алгоритмічні системи, навчені на даних з минулого, здатні мимоволі відтворювати структурну упередженість, що існує в суспільстві. Це створює загрозу посилення соціальних нерівностей – зокрема, за расовими, гендерними або економічними ознаками. Відтак, розробка та сертифікація ШІ-рішень має здійснюватися з урахуванням принципів інклюзивності та соціальної справедливості. Аналогічні висновки щодо ризиків соціальної нерівності внаслідок алгоритмічної упередженості було зроблено і в попередніх дослідженнях авторки, де підкреслювалась необхідність нормативного контролю над алгоритмічно зумовленими викривленнями в правозастосовній практиці [5]. Одними з найбільш чутливих питань залишаються приватність і безпека персональних даних [6]. Обробка великих масивів інформації, зокрема біометричних і поведінкових даних, потребує ретельного дотримання стандартів захисту інформації. Усе частіше порушується питання, хто має доступ до даних, як забезпечується їхня анонімізація, і що відбувається у випадку порушення цифрової безпеки [7].

Окрему етичну площину становить питання моральної відповідальності за дії автономних систем (хто саме відповідальний у разі помилок ШІ (розробник, користувач, компанія чи система в цілому)). Це не лише правова, а й філософська дилема, яка актуалізується в умовах стрімкої автоматизації складних процесів: від керування транспортом до ухвалення рішень у сфері охорони здоров'я або правосуддя. Як зазначалося в раніших публікаціях, концепт «безособистісної моралі» може бути використаний як аналітична рамка для розуміння меж етичної відповідальності автономних технологічних систем, де персоніфікація суб'єкта відповідальності втрачає визначеність [8]. У теоретичному дискурсі науковців, з'являється все більше робіт, присвячених потенційним ризикам розвитку загального ШІ - систем, здатних до самостійного мислення та адаптації. Хоча самоусвідомлення машин залишається поки що гіпотетичним, його навіть віддалена можливість провокує серйозні етичні роздуми щодо меж автономії, контролю, а також правового статусу таких систем у майбутньому [9].

Важливо відзначити, що у 2024 році Європейський Союз зробив важливий крок до інституціоналізації принципів безпечного використання ШІ, ухваливши Закон про штучний інтелект (AI Act) [10]. Цей документ став першим комплексним нормативним актом, який класифікує ШІ-системи за рівнем ризику, встановлює вимоги до розробників та регламентує обіг високоризикованих за-

стосувань. Його поява ознаменувала перехід від фрагментарного підходу до створення глобального етичного каркасу, що має служити основою для формування універсальних стандартів. У попередньому дослідженні підкреслювалося, що саме запровадження чітких критеріїв ризику, як це зроблено в AI Act, дозволяє уникнути правової невизначеності та сприяє підвищенню довіри до ШІ в публічній сфері [11].

У 2025 році тенденція до гармонізації національного та міжнародного регулювання ШІ лише посилилася. Об'єднання зусиль урядів, наукових кіл, бізнесу та громадянського суспільства має на меті забезпечити баланс між інноваційністю та відповідальністю. У цьому контексті особливого значення набуває прагнення інтегрувати цінності людської гідності, відкритості та підзвітності у кожен фазу життєвого циклу ШІ - від концепції до впровадження [12].

Таким чином, етичний вимір штучного інтелекту більше не сприймається як супровідна тема до технічного прогресу. Він трансформується у фундаментальний фокус сучасної цифрової політики, в якому перетинаються права людини, технологічна етика, глобальне управління та філософія відповідальності за майбутнє.

У сучасному дискурсі штучного інтелекту виділяють два фундаментальних типи – вузький (Narrow AI) та загальний (General AI), що відрізняються масштабом когнітивних можливостей і сферою застосування. Це поділ не лише технічного, але й концептуального характеру, який відображає рівень інтелектуальної автономії систем і ступінь їхньої адаптивності до нових завдань [13].

Вузький штучний інтелект, або слабкий ШІ, характеризується здатністю до ефективного виконання чітко окреслених завдань у заданому контексті. Його функціональність обмежена спеціалізованими алгоритмами, які не передбачають виходу за межі початкового програмного призначення. Саме такі системи переважають у реальному застосуванні – від чат-ботів, здатних підтримувати діалог на основі заздалегідь навченої моделі, до автоматизованих бізнес-рішень, що оптимізують маркетингові процеси, технічну підтримку чи клієнтський сервіс. Приклади на кшталт мовних моделей, зокрема GPT, демонструють високий рівень мовленнєвої обробки, однак залишаються інструментами із заздалегідь визначеним функціоналом. Незважаючи на досягнення, вузький ШІ не здатен до самостійного навчання поза межами початкової сфери – його пізнавальні можливості залишаються ізольованими й нефлексибельними [14].

На противагу, загальний штучний інтелект, або сильний ШІ, є концептуальною віхою розвитку технологій, що передбачає створення універсальної системи зі здатністю вирішувати широкий спектр завдань аналогічно людині. Йдеться про штучний інтелект, що оперує не лише логічними операціями, а й здатний до міжконтекстуальної адаптації, навчання на основі нового досвіду, розуміння емоційного фону, проявів емпатії чи гнучкого мислення. Реалізація таких систем передбачає моделювання складних когнітивних процесів, інтегрованих з механізмами прийняття рішень, контекстного аналізу та морально-етичної рефлексії. Попри активні міждисциплінарні дослідження, загальний ШІ залишається концептом майбутнього, оскільки наукова спільнота поки не досягла необхідного рівня розуміння механізмів людської свідомості [15].

У порівняльному вимірі ключова різниця між вузьким і загальним ШІ полягає в рівні універсальності та автономії. Вузький ШІ функціонує в межах жорстко заданої задачі, тоді як загальний ШІ передбачає здатність до самостійного оволодіння новими знаннями, адаптації до змін і самокорекції поведінки. Перший залежить від програмованих інструкцій, другий – орієнтований на розуміння контексту і творче вирішення завдань.

Разом з тим, розвиток загального ШІ супроводжується численними викликами. Недостатня окресленість природи людської свідомості, обмеження сучасних моделей машинного навчання, а також глибокі етичні й філософські дилеми, пов'язані з автономністю систем, ускладнюють створення дійсно універсального штучного розуму. Питання контролю, моральної відповідальності та ризиків, пов'язаних з можливістю самоосмислення ШІ, набувають особливої актуальності. Попри це, сьогодиншній успіх вузького ШІ у прикладних сферах демонструє потенціал технологій штучного інтелекту як інструментів трансформації суспільних і економічних процесів. Водночас загальний ШІ постає як стратегічна мета, здатна радикально змінити парадигму взаємодії людини й машини. Реалізація цієї мети потребуватиме не лише технічного прогресу, а й глибокого філософського переосмислення взаємозв'язку між інтелектом, свідомістю та етикою в умовах технологічної еволюції.

Генеративний штучний інтелект (ГШІ) нині виступає одним із найбільш динамічних і впливових напрямів сучасної технологічної еволюції. Його здатність продукувати текст, зображення, музику, відео, програмний код і навіть голосові сигнали

виводить креативні й аналітичні процеси на якісно новий рівень. На 2025 рік спостерігається подальша експансія генеративних моделей у ключові сфери – від цифрового мистецтва до медичних досліджень і промислової автоматизації. Серед найпомітніших прикладів ГШІ – мовні моделі на базі трансформерів, зокрема OpenAI GPT-4.5 та її вдосконалені версії, Claude 3 від Anthropic, Gemini від Google, LLaMA від Meta, а також Mistral AI. Усі вони демонструють високі показники контекстного розуміння, стилізації тексту та гнучкої генерації змісту. Застосування таких моделей варіюється – від автоматизованого створення документації до побудови чат-ботів, віртуальних асистентів та генерації маркетингового контенту. У сфері зображень ключові позиції утримують DALL·E 3, Midjourney, Leonardo AI та Stability AI (Stable Diffusion XL). Ці інструменти стали незамінними у візуальному дизайні, рекламі, кіновиробництві та візуалізації архітектурних рішень. Застосування тексту до зображення стало рутинним процесом, що радикально змінив підходи до створення графічного контенту. Музичне й голосове середовище також переживає трансформацію. Генеративні системи, зокрема AIVA, Soundful, а також ElevenLabs, Lovo, Synthesys та Replica Studios, стали основою для створення звукових доріжок, подкастів, аудіокниг та інтерактивного медіа. Голосові моделі, здатні імітувати природну мову з точністю до емоційного окрасу, вже активно використовуються в освіті, маркетингу та ігровій індустрії. Особливу увагу заслуговує генерація коду, де Copilot, Codex та CodeWhisperer продовжують удосконалювати програмування. Ці інструменти не лише прискорюють процес написання коду, а й активно виявляють помилки, формують рекомендації та адаптуються до стилістичних вимог проєкту. ГШІ відкрив нову добу в софтверній інженерії, де кодування стає більш доступним навіть для осіб без глибокої технічної освіти. У 3D-моделюванні й анімації генеративні алгоритми на базі GANs та дифузійних моделей, такі як Alpha3D і 3DFY.ai, дозволяють автоматизувати розробку тривимірних об'єктів, текстур і навіть складних сцен. Їх застосування охоплює розробку ігор, промисловий дизайн, архітектурне проєктування та віртуальну реальність. Відеопродакшн отримав новий імпульс завдяки платформам на кшталт Synthesia, Runway, Descript і Pika. Вони дозволяють створювати відеоконтент із текстових підказок, змінювати міміку та голоси персонажів, генерувати сценарії та композувати відеоряд у напівавтоматичному режимі. У галузі освіти, маркетингу та клієнтської

підтримки активно розвивається напрямок віртуальних помічників. Siri, Google Assistant, Amazon Alexa, а також нові спеціалізовані агенти на основі великих мовних моделей стали інтелектуальними комунікаторами між користувачами та цифровими екосистемами. Окрему увагу привертає розвиток мистецьких форм. Завдяки DALL·E 2, NightCafe, Artbreeder, WOMBO Dream та іншим, митці та аматори отримали змогу створювати цифрове мистецтво на основі ідей, а не майстерності володіння інструментом. Таким чином, ГШІ демократизує творчість, відкриваючи нові можливості для самовираження. Генеративний штучний інтелект більше не є експериментом, він став невід'ємної складової сучасного цифрового ландшафту, що продовжує трансформувати не лише індустрію, а й уявлення про творчість, працю та знання.

У контексті стрімкого поширення генеративного штучного інтелекту (ГШІ) постають численні етичні та нормативно-правові виклики, що потребують цілісного міждисциплінарного осмислення. Ця технологія, здатна самостійно генерувати текст, зображення, музику та інші форми контенту, вже сьогодні трансформує уявлення про творчість, знання та працю, водночас провокуючи глибокі запитання щодо меж людської автономії й контролю над алгоритмами. На етичному рівні першочерговим є питання прозорості процесів, що лежать в основі роботи ГШІ. Ускладнена архітектура глибокого навчання, відсутність повного пояснення прийнятих рішень та труднощі з інтерпретацією результатів ставлять під сумнів спроможність користувача оцінити правомірність і обґрунтованість дій системи [16]. Прозорість у цьому контексті стає не лише питанням технічної доступності, а й індикатором дотримання базових прав людини у цифровому середовищі. Низка етичних дилем виникає довкола авторського права, зокрема в ситуаціях, коли ГШІ створює твори, стилістично або змістовно близькі до наявних об'єктів інтелектуальної власності. Юридична невизначеність щодо статусу контенту, згенерованого штучним інтелектом, піднімає складні питання про авторство, креативність і межі допустимого запозичення в епоху алгоритмів [17]. Проблематика захисту приватності не втрачає актуальності, адже моделі ГШІ оперують великими масивами даних, значна частина яких може містити чутливу або персоналізовану інформацію. Загроза несанкціонованого доступу, а також можливість використання цих даних для маніпуляцій чи моніторингу, посилює вимоги до відповідального управління інформаційною безпекою на всіх етапах функціонування систем.

Питання дискримінації посідає центральне місце у сучасному етико-правовому аналізі. Оскільки системи ГШІ навчаються на історичних даних, що відображають соціальні упередження, існує ризик репродукування або навіть підсилення структурної нерівності [18]. Забезпечення недискримінаційності результатів діяльності ШІ вимагає запровадження механізмів верифікації, тестування та постійного аудиту алгоритмів на предмет упередженості. Зі зростанням автономності ГШІ постає проблема контролю над його діями, особливо у випадках, коли системи впроваджуються у критично важливі сфери - охорону здоров'я, судочинство, транспорт. Визначення меж відповідальності між розробниками, користувачами та власне алгоритмічними системами залишається відкритим і набуває не лише юридичного, а й морального значення. У цьому контексті піднімається ширше питання про розподіл агентності у взаємодії людини з машинною інтелектуальністю [19]. Хоча на сучасному етапі розвитку генеративний ШІ не демонструє ознак свідомості, у глобальному науковому дискурсі фігурують гіпотетичні сценарії виникнення самоусвідомлених систем. Обговорення цього питання виходить за межі технічної сфери й вимагає осмислення етичних меж, філософських засад суб'єктності та потенційного впливу на соціальну структуру в умовах радикальних технологічних змін. ГШІ також провокує переоцінку самої природи творчості. Якщо алгоритм здатен генерувати унікальний художній продукт, не володіючи емоціями чи досвідом, це змінює уявлення про креативність як ексклюзивну рису людини. Водночас технологічна «демократизація» мистецтва може поставити під загрозу існування багатьох традиційних професій, актуалізуючи соціально-економічні ризики та виклики для ринку праці [20].

На нормативному рівні поступ до врегулювання використання ГШІ відбувається поступово, проте із зростаючою інтенсивністю. Прийняття Європейським Союзом у 2024 році Закону про штучний інтелект (AI Act) стало безпрецедентним кроком до формалізації стандартів етичної відповідальності в цифрову епоху [5]. Документ впроваджує диференційований підхід до класифікації ШІ-систем за рівнем ризику та закладає основу для європейської моделі прозорості й безпеки. На глобальному рівні спостерігається активізація діалогу щодо гармонізації регуляторних підходів, що покликані забезпечити правову сумісність і взаємне визнання стандартів у межах транскордонного обігу ШІ. Ініціативи таких організацій, як ОЕСР, ЮНЕСКО та ООН, спрямовані на формування етичної архі-

тектури, спільної для країн з різними правовими системами, культурними моделями й рівнями технологічного розвитку [6]. Одним із пріоритетів національних і міжнародних регуляторів стає забезпечення підзвітності розробників і користувачів систем ГШІ. Відповідні норми мають не лише регламентувати технічні характеристики, але й передбачати наявність механізмів для розслідування інцидентів, санкцій за порушення та процедур контролю за дотриманням стандартів безпеки. У регуляторному полі також точиться пошук балансу між технологічною інновацією та необхідністю обмежень, що мають забезпечити суспільство від потенційних загроз – від маніпулятивного використання медіа до алгоритмічного втручання у політичні процеси. Законодавство, спрямоване на захист загального блага, не повинно стримувати науково-технічний прогрес, однак має чітко окреслювати допустимі межі експериментування.

Висновки. Розвиток штучного інтелекту, зокрема його генеративних форм, становить одну з ключових трансформаційних сил цифрової доби. Від вузькоспеціалізованих систем до концепцій загального ШІ, від генерації текстів до створення мультимедійного контенту – спектр його застосування охоплює практично всі сфери людської діяльності. Проте стрімке впровадження цих технологій вимагає не лише технічного вдосконалення, але й глибокої етичної та правової рефлексії. У статті доведено, що сучасний ШІ, хоч і демонструє значні прикладні переваги, водночас актуалізує низку етичних проблем – від прозорості алгоритмів і захисту персональних даних до ризику дискримінації й розмиття авторського права. Особливої уваги потребує моральна відповідальність за автономні рішення систем, що діють у делікатних сферах на кшталт медицини чи юстиції. Регуляторна реакція, представлена зокрема ухваленням AI Act у Європейському Союзі, засвідчує перехід від фрагментарного контролю до формування цілісного правового поля. Водночас глобальна гармонізація підходів і встановлення універсальних стандартів – завдання, що потребує міждержавної координації та участі всіх зацікавлених сторін.

Таким чином, майбутнє ШІ значною мірою визначатиметься не лише технічним прогресом, а й здатністю суспільства сформулювати морально обґрунтовані та юридично збалансовані принципи його використання. Генеративний ШІ з інструмента інновацій перетворюється на дзеркало цивілізаційних виборів, у якому відображаються цінності, пріоритети та відповідальність людства перед власним майбутнім.

Список літератури:

1. European Commission. Proposal for a Regulation laying down harmonised rules on artificial intelligence (Artificial Intelligence Act). 2021. URL: <https://www.europarl.europa.eu/topics/en/article/20230601STO93804/eu-ai-act-first-regulation-on-artificial-intelligence>
2. UNESCO. Recommendation on the Ethics of Artificial Intelligence. 2021. URL: <https://www.unesco.org/en/articles/recommendation-ethics-artificial-intelligence>
3. Wachter S., Mittelstadt B., Russell C. Counterfactual Explanations Without Opening the Black Box: Automated Decisions and the GDPR. *Harvard Journal of Law & Technology*. 2017. Vol. 31, № 2. P. 841–887.
4. Hugenholtz P. B. The Future of Generative AI and Copyright Law. *Amsterdam Law School Research Paper*. 2022. № 2022-10.
5. Горелова В. Ю. Запобігання економічним злочинам поліцією: правовий вимір. *Успіхи і досягнення у науці. Серія: Право*. 2024. №1(3). С. 14–20.
6. General Data Protection Regulation (EU) 2016/679. Official Journal of the European Union. 2016. URL: <https://eur-lex.europa.eu/eli/reg/2016/679>
7. Mantelero A. AI and Big Data: A blueprint for a human rights, social and ethical impact assessment. *Computer Law & Security Review*. 2018. Vol. 34, № 4. P. 754–772.
8. Горелова В. Ю. «Безособистісна мораль» як феномен дотримання прав і свобод людини. *Internauka. Серія: Юридичні науки*. 2020. №4. URL: <https://journals.indexcopernicus.com/api/file/viewByFileId/1380773> (дата звернення: 10.06.2025).
9. Russell S. Human Compatible: Artificial Intelligence and the Problem of Control. New York: Viking, 2019. 352 p.
10. Regulation of the European Parliament and of the Council laying down harmonised rules on artificial intelligence (Artificial Intelligence Act) and amending certain Union legislative acts. 2024. URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX%3A52021PC0206> (дата звернення: 10.06.2025).
11. Горелова В. Ю. Ethical and Legal Perspectives of Artificial Intelligence: Application in Ukraine. *Legal Bulletin*. 2024. №2(12). С. 65–71.
12. OECD. State of Implementation of the OECD AI Principles: Insights from National AI Policies and Practices. OECD Digital Economy Papers. 2023. № 336. URL: <https://doi.org/10.1787/1cd40c5d-en> (дата звернення: 10.06.2025).
13. П'ятак Д. А. Напрями використання ІІІ в сучасному суспільстві: кваліфікаційна робота бакалавра. Запоріжжя, 2024. URL: <https://dspace.znu.edu.ua/jspui/bitstream/12345/20149/3/%D0%9F%27%D1%8F%D1%82%D0%B0%D0%BA%20%D0%94.%D0%90.pdf>
14. Відмінності між сильним та слабким штучним інтелектом. Top-AI – ТОП AI. 2024. URL: <https://top-ai.com.ua/marketyng-ta-shi/vidminnosti-mizh-sylnym-ta-slabkym-shtuchnym-intelektom/>
15. Що таке загальний штучний інтелект (AGI) і чому його ще немає: перевірка реальності для ентузіастів ІІІ. Unite.AI. 2024. URL: <https://www.unite.ai/uk/what-is-artificial-general-intelligence-agi-and-why-its-not-here-yet-a-reality-check-for-ai-enthusiasts/>
16. Вишневецький А. В. Юридичні та етичні аспекти використання штучного інтелекту в сучасному суспільстві [Електронний ресурс]: автореф. дис. ... канд. юрид. наук. Київ, 2023. URL: <https://dspace.nlu.edu.ua/bitstream/123456789/22904/1/%D0%90%D0%B2%D1%82%D0%BE%D1%80%D0%B5%D1%84%D0%B5%D1%80%D0%B0%D1%82.pdf>
17. Бучко Я. Особливості правового регулювання авторського права на твори, створені штучним інтелектом. *Право та інноваційне суспільство*. 2022. № 1(18). С. 13–21. URL: http://www.pravoinnov.club/wp-content/uploads/2022/07/Buchko_1_2022.pdf
18. Леонченко О. Д., Гнатенко О. В., Кузнецов Д. Г. Етичні аспекти використання штучного інтелекту: справедливість, упередженість та відповідальність. *Вісник Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна. Серія: Соціологічні науки*. 2021. Вип. 45. С. 9–16. URL: <http://periodicals.karazin.ua/sociology/article/view/17855/17094>
19. Марченко В. А. Правове регулювання штучного інтелекту: доктринальні підходи та практичні виклики. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2023. № 6. С. 27–31. URL: http://www.lsej.org.ua/6_2023/8.pdf
20. Демченко М. В., Єрохін С. А. Штучний інтелект та творчість: виклики та перспективи. *Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Серія: Філософія*. 2023. № 1(1). С. 13–18. URL: http://philosophy.univ.kiev.ua/wp-content/uploads/2023/04/Philosophia_1_2023_online.pdf

Horielova V. Yu. LEGAL AND ETHICAL ASPECTS OF ARTIFICIAL INTELLIGENCE USE IN THE CONTEXT OF INTERNATIONAL REGULATION

The article is devoted to a comprehensive analysis of the ethical and legal aspects of the application of artificial intelligence (AI), particularly its generative models, in the context of contemporary social transformations. The article reveals the dynamics of AI implementation in key sectors—creative industries, healthcare, education, justice, and social services—and substantiates the need for a systemic regulatory approach that harmonizes technological innovation with the protection of human rights and fundamental societal values. The article outlines the main challenges associated with AI use, including the lack of transparency in algorithmic decision-making, the risks of algorithmic discrimination, the complexity of protecting intellectual property in the digital environment, and the issue of responsibility for the actions of autonomous systems.

It is found that generative AI is profoundly transforming concepts of creativity, labor, and social interaction, becoming not only a technological tool but also a socio-cultural phenomenon. Particular attention is paid to the analysis of the European AI Act (2024) as the first comprehensive attempt to classify algorithmic system risks and introduce regulatory frameworks for their use. The importance of establishing effective certification mechanisms and ethical evaluation procedures for AI to ensure its compliance with legal norms and moral standards is emphasized.

It is clarified that the further development of AI requires an interdisciplinary approach integrating technical, legal, philosophical, and sociological knowledge while considering the cultural diversity of the global community. It is argued that the future of AI will be shaped not only by technological advancements but also by humanity's capacity to formulate ethically balanced and legally sound principles for its use. It is emphasized that generative AI requires continuous ethical reflection and legal refinement as one of the key factors in shaping the future of digital civilization.

Key words: artificial intelligence, ethics, generative AI, algorithmic transparency, autonomous systems, moral responsibility.

Дата надходження статті: 28.09.2025

Дата прийняття статті: 20.10.2025

Опубліковано: 15.12.2025

Кельба С. Г.

Приватний вищий навчальний заклад «Буковинський університет»

ПРИНЦИП ПРАВОВЛАДДЯ У ПОЛІТИКО-ПРАВОВІЙ КОНЦЕПЦІЇ МОНТЕСК'Є

Стаття присвячена дослідженню принципу правовладдя у політико-правовій концепції Монтеस्क'є. З'ясовано, що важливим елементом політико-правової концепції філософа є його усвідомлення закону, як втілення розуму, де людський розум слугує основою законодавчої системи. Проаналізовано думку філософа про те, що важливим джерелом порядку у Всесвіті є принципи справедливості, які існували до виникнення людських суспільств і поширюються на всіх людей незалежно від обставин. Вони передували появі найрозумніших істот і стали основою для виникнення взаємозв'язків та законів. Акцентовано на позиції автора щодо базисних засад законів природи для всіх інших законів, оскільки вони впливають із сутності людського існування. Подано розуміння мислителем необхідності існування універсального закону справедливості, який має слугувати основою для організації людської діяльності. Проаналізовано вчення Монтеस्क'є про чотири закони природи: перший закон – це прагнення до миру, оскільки в природному стані людина зосереджена на збереженні свого існування; другий закон стосується потреби в їжі, що виникає з чутливості людини до своїх потреб; третій закон пов'язаний із природним потягом між людьми, який посилюється статевими відмінностями; четвертий закон базується на бажанні жити в суспільстві, що виникає завдяки здатності людей до здобуття знань. Досліджено погляди мислителя стосовно природи і принципів правління як ключових факторів, що формують позитивні закони, у зв'язку з цим подано відповідну класифікацію філософом основних форм правління: республіка, монархія та деспотія. Зазначено, що така класифікація базувалася на взаємовідносинах верховної влади з політичними законами, які регулюють стосунки між владою та підлеглими. Визначено, що Монтеस्क'є був одним із перших, хто сформулював концепцію поділу влади, яка залишається основою державного управління в багатьох країнах. Вона передбачала розмежування функцій між законодавчою, виконавчою та судовою гілками влади, а також механізм взаємного контролю і стримування. З'ясовано думку філософа щодо потенційної загрози зловживання владою, оскільки ті, хто її отримує, часто прагнуть максимально розширити свої повноваження. Визначено, що для запобігання таким ризикам він обґрунтував необхідність чіткого розподілу влади на три гілки та системи стримувань і противаг, що є важливим елементом для нейтралізації спроб узурпації влади.

Ключові слова: влада, держава, закон, Монтеस्क'є, право, правовладдя, свобода.

Постановка проблеми. Видатний французький юрист і політичний теоретик Шарль-Луї Монтеस्क'є (1689-1755) належить до плеяди творців політичної теорії і правової доктрини в епоху європейського просвітництва. Об'єднуючим елементом загальної політико-правової концепції Монтеस्क'є є доктрина політичної свободи. Саме через визначення «свободи» Монтеस्क'є запропонував тезу про баланс сил як ефективний засіб гарантування свободи. Його вчення не лише вплинуло на подальший розвиток політичної та правової думки, але й стало джерелом натхнення для багатьох представників різноманітних шкіл права. Ідеї Монтеस्क'є про свободу, громадянські права та

поділ влади знайшли своє відображення у конституційних актах багатьох держав світу, сприяючи утвердженню принципів демократії та правової держави на міжнародному рівні.

Аналіз останніх досліджень і публікацій.

Досліджувана проблематика ставала об'єктом наукових зацікавлень значної кількості відомих учених, з-поміж яких: С. Головатий, Л. Заставська, О. Козинець, О. Колич, В. Олійник, А. Омельченко, С. Паламар, П. Пилипишин, В. Приходько, О. Терзі, М. Цюрупа та інші. Водночас потрібно констатувати, що науковий інтерес до даної тематики постійно зростає, що зумовлює потребу подальших комплексних напрацювань у цій сфері.

Метою цієї статті є відображення принципу правовладдя у політико-правовій концепції Монтеस्क'є.

Виклад основного матеріалу. Важливим елементом політико-правової концепції Монтеस्क'є є визначення змісту концепції «закон» як втілення розуму, а людський розум виступає основою законодавчої системи. Автор наголошував, що закони, якщо розглядати їх у широкому сенсі, представляють собою необхідний зв'язок, який впливає з самої природи речей. З огляду на це, – все у світі має свої закони: Творець має свої закони; Матеріальний світ – свої; розум, що знаходиться над людиною, має свої закони; тварини – свої закони; людина – свої.

Філософ переконував, що Всесвіт – це не хаос, тому він має «первозданий розум». Дослідник С. Головатий з цього приводу зауважив, що «сама така ідея була досить поширеною в античному світі. «Творчим розумом» у Монтеस्क'є виступає Бог, який є «Творцем і хранителем всесвіту». «Законами», на основі яких «він створив усі речі», є ті «закони», за допомогою яких він ці речі «охороняє». Він діє «відповідно до цих правил, бо він їх знає»; а «знає він їх тому, що він створив їх»; а «створив він їх тому, що вони відповідають його мудрості та силі» [3, с. 378].

Монтеस्क'є зазначав, що люди можуть мати закони, які вони самі створять [10, с. 103], але при цьому в них є закони, які вони ніколи не створювали. Важливим джерелом порядку у Всесвіті, на думку мислителя, окрім законів, даних усім істотам їхнім Творцем, були принципи справедливості, що існували задовго до виникнення людських суспільств і поширювалися на всіх людей, в яких би обставинах вони не опинились. Це закони, які існували ще до моменту появи найрозумніших істот. Внаслідок цього з'явилися взаємозв'язки і, як результат, закони. Навіть до виникнення законів існували ймовірні відносини справедливості [8, с. 339].

Передуючими стосовно усіх законів Монтеस्क'є вважав закони природи, названі так тому, що вони впливають виключно з побудови сутності всього. Задля того, щоб точно визначити, якими вони є, на думку автора, необхідно відокремити людину від тих чинників, які перетворюють її на соціальну та громадянську істоту [10, с. 103]. При цьому людина в природному стані наділена властивістю пізнання ще перед тим, як вона набула знання.

У своєму вченні Монтеस्क'є виокремлював чотири закони природи. Першим є мир, тобто прагнення людини до нього, адже в природньо-

му стані людина спочатку думає про збереження свого існування. Другий закон – це намагання здобути їжу через людську чутливість до своїх потреб. Третім законом мислитель вважав природний потяг, що його люди відчують одне до одного, враховуючи спокусу, яка посилюється статевими відмінностями. До того ж, окрім почуттів та інстинктів, які є спільними для людей і тварин, люди мають перевагу у здатності здобувати знання. Саме завдяки цьому у людини з'являється нова причина для об'єднання, а отже, четвертий закон природи ґрунтується на бажанні жити в суспільстві [1, р. 6].

Відповідно до поглядів Монтеस्क'є, люди знаходяться в природному стані і, у відповідності до класичної моделі, намагаються об'єднатися з іншими людьми, а як тільки людство набуває суспільного стану, рівність закінчується і починається стан війни [10, с. 103]. Відтак Монтеस्क'є вбачав у четвертому законі природи причину виникнення відповідних наслідків для людей і, отже, виникнення людських законів, які називають позитивними законами.

Зазначимо, що у світогляді Монтеस्क'є загальне поняття «закон» охоплює всі закони, як незмінні, що діють у фізичному світі, так і змінні, що діють у світі розумних істот. Як і всі інші природні тіла, людина як фізична істота підпорядковується незмінним законам природи, але як розумна істота вона також підкоряється і людським законам. Однак в силу індивідуальних особливостей та схильності до помилок люди постійно порушують як вічні закони природи, так і мінливі закони людства. Монтеस्क'є визнає природне право як таке, що має першочергове значення поряд із церковним, божественним та цивільним правом, які регулюють окремі сфери суспільного життя. У цьому зв'язку позитивне право не повинно суперечити природному праву [8, с. 340].

Уявлення Монтеस्क'є стосовно того, що як тільки людство входить у стан суспільства, починається стан війни [10, с. 103], уособлюється з принципом встановлення позитивних законів. Згідно з його пізнішим твердженням, війни породжують людські закони. У цьому сенсі людський закон у розумінні Монтеस्क'є є засобом для протидії насильству, та є необхідним особливо в початковий період виникнення і розвитку суспільства. Закони, що стосуються відносин між різноманітністю народів, які живуть на цій планеті, становлять те, що називається правом народів. Закони по відношенню до правителів і тих, відносно кого здійснюється правління, іменуються як політичне

право. Інший тип – закони, що стосуються відносин між самими громадянами. І такі закони розуміються як цивільне право [10, с. 103].

Політичний закон, відповідно до логіки Монтеस्क'є, виникає з положення про те, що жодне суспільство не може існувати без певної форми правління. Сукупність окремих сил і прагнень індивідів створює те, що Монтеस्क'є називав політичною державою. На його думку, найприродніша форма влади – це та, яка найбільше відповідає настроям і характеру людей, для яких вона призначена [1, р. 7]. Окрім цього, закони мають відповідати рівню свободи, закладеному в конституції. Вони звертаються до власної суті, до цілей законодавця, а також до загального порядку, на якому ґрунтується їхня дія. Саме ці взаємозв'язки Монтеस्क'є відносив до явищ, які в сукупності визначають те, що він вважав духом законів [4, с. 27].

Монтеस्क'є зосереджував увагу не на природному характері окремих законів, а на природному порядку їх взаємозв'язку і співвідношення. Головним для нього було питання про взаємозалежність законів із природою і принципами кожного типу урядування. Беручи до уваги значний вплив цих принципів на закони, філософ відзначив важливість детального вивчення зазначеної тематики.

Правильний позитивний закон узгоджується із законами природи. Монтеस्क'є у своїй доктрині наголошував, що позитивні закони повинні бути конкретним застосуванням загального принципу закону, тобто відображати людський розум. Окрім цього, вони повинні кореспондуватися з принципами державної влади – тієї, що вже існує або може бути встановлена, оскільки це ключовий елемент реалізації принципів правління, закріплених або передбачених у відповідній конституційній моделі. Якщо держава має чинну конституцію як основний закон, позитивні закони зобов'язані враховувати рівень свободи, визначений цією конституцією [9, с. 111]. Позитивні закони слід сприймати як добрі лише тоді, коли суспільство керується високими і правильними моральними принципами. У таких випадках людські закони набувають природності та істинної цінності.

Розкриваючи природу і принципи правління як ключові фактори, що формують позитивні закони, мислитель запропонував власну класифікацію форм і принципів управління. Як прихильник теорії різноманітності природних форм правління, що має відповідати загальному духу нації, він виокремив три основні типи: республіку, монархію та деспотію [1, р. 9]. Основою для такої класифікації

стала особливість взаємовідносин верховної влади з політичними законами – тобто тими юридично закріпленими нормами, які регулюють стосунки між представниками влади та підлеглими. Ці закони мають чітко визначати права й обов'язки по відношенню до кожної із сторін [2].

Потрібно звернути увагу на те, що Монтеस्क'є розглядав політичну свободу як право особи діяти в межах дозволів, визначених законом [5, с. 86]. За його баченням, свобода полягає у можливості виконувати те, що має бути бажаним, і у захищеності від примусу до дій, що суперечить вільному вибору індивіда. Таким чином, свобода включає право робити все, що дозволено законами, але не перевищувати їх межі. Філософ зазначав, що у випадку, якщо громадяни мали б можливість порушувати закони, свобода втрачала б свою сутність, адже аналогічна поведінка була б доступною й для інших. Це породило б хаос і загрозу для стабільності держави [8, с. 341].

Монтеस्क'є підкреслював, що політична свобода нерідко вступає в конфлікт із природним прагненням верховної влади до тотальної централізації та контролю над народом. Подібне явище є характерним для деспотії, де всі аспекти суспільного життя підкорені волі однієї особи, яка діє на власний розсуд. Наслідком деспотії є глибоке нещастя та страждання підданих. Протилежністю до такого стану є республіка – форма правління, в якій верховна влада належить народу чи його частині та функціонує строго відповідно до політичних законів. Монархія, за Монтеस्क'є, займає проміжне положення між республікою та деспотією. У монархії управління здійснюється однією особою, але в рамках встановлених та стабільних законів, що забезпечує політичну свободу аналогічно до республіканської моделі. Відмінність форм правління також визначається кількістю осіб, які концентрують владні повноваження. У республіці верховна влада може належати всьому народу (демократія) або його окремій частині (аристократія). Монархія передбачає керування однією особою, яка діє згідно із законодавчим регулюванням. Натомість для деспотії характерний абсолютний контроль однієї особи без будь-яких правових обмежень і норм [4, с. 28].

Ідеальною формою державного устрою для філософа є вільна держава, заснована на принципі поділу влади. Основним завданням такого устрою є забезпечення захисту громадянських прав від свавільного використання владних інструментів, гарантування політичних свобод та утвердження правового статусу як ключового регулятора

взаємовідносин між громадянами і державою [6, с. 282]. У цьому контексті, за визначенням Монтеस्क'є, безпосередня природа будь-якого уряду полягає у встановленні фундаментальних законів, які формують основу правового регулювання. Ці основи нині найчастіше корелюються із терміном «конституція», що відповідає концепції фундаментальних норм державного функціонування [9, с. 111].

Мислитель конкретизував, що у республіках сама природа конституції вимагає від суддів дотримання букви закону. Проте вони не повинні тлумачити його на шкоду громадянину, особливо, коли йдеться про майно, честь чи життя людини. Основна функція суддів, наприклад, у Римі полягала у встановленні вини конкретної особи в певному злочині та забезпеченні покарання відповідно до законів. В Англії ж підтвердження або спростування факту злочину покладалося на присяжних, і лише після його підтвердження суддя виносив вирок, заснований на законах, що регулюють подібні випадки. У цьому процесі роль судді зводиться до об'єктивного аналізу справи [1, р. 70-71].

Зауважимо, що Монтеस्क'є був одним із перших мислителів, який сформулював концепцію поділу влади – принцип, що й донині залишається фундаментом державного управління в багатьох країнах світу. Ця теорія передбачає не лише розмежування функцій між різними гілками влади, а й створення механізму взаємного контролю і стримування. Наприклад, виконавча влада може обмежувати законодавчу шляхом застосування права вето на прийняті закони, у той час як законодавча влада здійснює контроль над виконавчою щодо реалізації нормативних актів. Баланс взаємодії закріплюється і всередині парламенту, де кожна з палат стримує вплив іншої. Відзначаючи той факт, що влада іноді має властивість породжувати зловживання, філософ зауважував, що той, хто її отримує, прагне розширити її межі до граничного рівня. Задля запобігання таким ризикам він обґрунтував необхідність чіткого розподілу влади на три гілки: законодавчу, виконавчу та судову. Водночас він наголошував на системі стримувань і противаг, яка є важливим елементом нейтралізації можливих спроб узурпації влади [4, с. 29].

Поряд з тим у контексті вільної держави мислитель переконував, що законодавча влада являє собою інституцію, котра відображає загальну волю суспільства. Її основна функція полягає у впорядкуванні норм права шляхом створення позитивних законів і нормативно-правових актів, які повинні мати обов'язковий характер для всіх громадян

[9, с. 112]. Монтеस्क'є розглядав ідеальний прояв законодавчої влади в тому, щоб вона повністю належала народу. Однак, враховуючи практичні труднощі, такі як велика чисельність населення, він пропонував здійснювати законодавчу функцію через представницькі органи.

Виконавча влада відігравала роль інструментарію реалізації загальної волі держави, поширюючи свій вплив на всіх її громадян. Основною її функцією було виконання законів, ухвалених законодавчим органом. З цього випливає, що значена влада перебувала в залежності від законодавчої та обмежувалася її правовими рамками. Концентрація виконавчої влади в одних руках видавалася доцільною, оскільки ефективність та оперативність її виконання часто потребували швидких і рішучих дій, які легше реалізувати на індивідуальній основі, ніж через колективні зусилля. Виконання таких функцій може бути довірене різним особам, за винятком членів законодавчого органу, адже подібне перетинання повноважень може призвести до суттєвого обмеження політичної свободи [9, с. 112].

Судова влада, на думку мислителя, виконувала важливу функцію у суспільстві, оскільки займалася покаранням злочинців та урегулюванням спорів між приватними особами. Вона відрізнялася від законодавчої і виконавчої влад, які були зосереджені на організації та реалізації загальних завдань держави. Основне призначення судової влади – забезпечувати та охороняти свободу і безпеку громадян. Монтеस्क'є наголошував на тому, що для об'єктивного судочинства необхідно уникати ситуацій, коли засуджений відчуває, що його судить хтось із потенційною схильністю до насильства чи упередженості. На його думку, судді мають відповідати соціальному статусу підсудного або бути на рівні його становища. При цьому важлива незалежність судової влади від законодавчої та виконавчої гілок влади, адже без такого відокремлення втрачається свобода громадян [9, с. 112]. Якщо судова влада об'єднана із законодавчою, то життя і свобода людей опиняються під загрозою свавілля, оскільки суддя буде водночас законодавцем. А якщо вона поєднана з виконавчою владою, суддя може перетворитися на гнобителя.

Аналізуючи концепцію поділу влад, представлену Монтеस्क'є, можна дійти висновку, що його теорія не передбачає абсолютної рівноваги між гілками влади. Філософ акцентує увагу на пріоритетному статусі законодавчої влади, оскільки саме вона відповідає за формування законів. Виконавча і судова влада, у свою чергу, покликані

лише реалізувати, виконувати та застосовувати ці норми. Мислитель проводив порівняльний аналіз політичних систем держав його часу, зауважуючи, що в більшості європейських монархій існував поміркований державний устрій. Таке помірковане балансування пояснюється тим, що король, зосереджуючи у своїх руках функції виконавчої та законодавчої влади, залишав судам здійснення судочинства [4, с. 29].

Враховуючи накопичений історичний досвід людства мислитель доходив до висновку, що будь-яка людина, яка отримує владу, має схильність до її зловживання. З огляду на це принцип розподілу влади та система стримувань і противаг є ключовими елементами для запобігання такому зловживанню в будь-якій формі правління. Засобом обмеження влади, який одночасно гарантує свободу, виступає держава, де влада функціонує на основі чітких, добре сформульованих і заздалегідь встановлених норм. Адаптуючи сучасну термінологію до цієї частини вчення Монтеस्क'є, можна

говорити про конституційне правління – систему, засновану на правовому порядку, здатну забезпечити ефективний захист прав людини завдяки своєму підпорядкуванню встановленим правилам. Тобто основою свободи є верховенство права, яке може бути зреалізоване за будь-якої форми правління, окрім деспотії [7].

Висновки. Шарль-Луї Монтеस्क'є у своїх працях досліджував принцип правовладдя крізь призму категорії справедливості, приділяючи значну увагу пошуку гармонії між інтересами вільної особистості та справедливого суспільства. Ці два аспекти розглядалися ним як невід'ємні складові доктринального підходу до розуміння зазначеного принципу. Філософ пов'язував політичну свободу з такими базовими поняттями, як особиста безпека, незалежність індивіда від свавілля влади та гарантування громадянських прав. На його думку, для запобігання можливим зловживанням владою необхідно здійснити її поділ на три основні гілки: законодавчу, виконавчу й судову.

Список літератури:

1. Montesquieu Charles de Secondat. *Esprit des lois*. Paris, Firmin Didot frères, 1849. 600 p.
2. Вчення Монтеस्क'є про конституційну державу й поділ влади. *Політика. Право. Життя*. 2020. URL: https://www.pollawlife.com.ua/2020/11/blog-post_10.html (дата звернення: 20.09.2025).
3. Головатий С. П. Верховенство права: у 3 кн. Кн. 1: Від ідеї – до доктрини. К. : Фенікс, 2006. XXXII, 623 с.
4. Козинець О.Г., Приходько В.О. Держава та право в ученні Ш. Л. Монтеस्क'є. *Вчені записки Таврійського національного університету імені В. І. Вернадського. Серія «Юридичні науки»*. 2020. Т. 31 (70). № 1. С. 26–31.
5. Колич О., Олійник В. Еволюція філософсько-правового розуміння держави. *Вісник Національного університету «Львівська політехніка»*. Серія: «Юридичні науки». 2022. № 3(35). С. 81–88.
6. Омельченко А. Основні історичні етапи формування принципу правової визначеності. *Наукові записки*. 2023. Вип. 15. С. 278–283.
7. Паламар С. Вчення Шарля Луї Монтеस्क'є про конституційні гарантії політичної свободи. URL: <http://confuf.wunu.edu.ua/index.php/confuf/article/view/1034/1011> (дата звернення: 20.09.2025).
8. Пилипишин П. Б. Філософсько-правова інтерпретація індивідуалізму у філософії Монтеस्क'є та Вольтера. *Університетські наукові записки*. 2020. № 3-4. С. 337–345.
9. Терзі О. С., Заставська Л. Ю. Політико-правові погляди Ш. Монтеस्क'є. *Наука, релігія, суспільство*. 2012. № 4. С. 110–113.
10. Цюрупа М. В. Філософсько-правові основи міжнародного права у творах Ш. Монтеस्क'є та Г. Гегеля. *Проблеми філософії права*. 2003. Т. I. С. 103–106.

Kelbia S. G. THE PRINCIPLE OF THE RULE OF LAW IN MONTESQUIEU'S POLITICAL AND LEGAL CONCEPT

The article is devoted to the study of the principle of the rule of law in Montesquieu's political and legal concept. It is found that an important element of the philosopher's political and legal concept is his awareness of the law as the embodiment of reason, where human reason serves as the basis of the legislative system. The philosopher's opinion is analyzed that an important source of order in the Universe are the principles of justice, which existed before the emergence of human societies and apply to all people regardless of circumstances. They preceded the emergence of the most intelligent beings and became the basis for the emergence of relationships and laws. The author's position is

emphasized regarding the basic principles of the laws of nature for all other laws, since they follow from the essence of human existence. The thinker's understanding of the need for the existence of a universal law of justice, which should serve as the basis for the organization of human activity, is presented. Montesquieu's doctrine of the four laws of nature is analyzed: the first law is the desire for peace, since in the state of nature a person is focused on preserving his existence; the second law concerns the need for food, which arises from a person's sensitivity to his needs; the third law is associated with the natural attraction between people, which is enhanced by sexual differences; the fourth law is based on the desire to live in society, which arises due to people's ability to acquire knowledge. The thinker's views on the nature and principles of government as key factors that form positive laws are investigated, in this regard, the corresponding classification by the philosopher of the main forms of government is presented: republic, monarchy and despotism. It is noted that such a classification was based on the relationship of the supreme power with political laws that regulate the relationship between the authorities and subordinates. It is determined that Montesquieu was one of the first to formulate the concept of the separation of powers, which remains the basis of public administration in many countries. It provided for the separation of functions between the legislative, executive and judicial branches of power, as well as a mechanism of mutual control and restraint. The philosopher's opinion on the potential threat of abuse of power is clarified, since those who receive it often seek to expand their powers as much as possible. It is determined that to prevent such risks, he justified the need for a clear division of power into three branches and a system of checks and balances, which is an important element for neutralizing attempts to usurp power.

Key words: power, state, law, Montesquieu, right, rule of law, freedom.

Дата надходження статті: 28.09.2025

Дата прийняття статті: 20.10.2025

Опубліковано: 15.12.2025

Мотрич В. А.

Таврійський національний університет імені В.І. Вернадського

ПРОБЛЕМИ ЗАСТОСУВАННЯ АДМІНІСТРАТИВНИХ ШТРАФІВ ЗА НЕСПЛАТУ ПОДАТКІВ

Стаття присвячена дослідженню проблем застосування адміністративних штрафів за несплату податків в Україні, які залишаються одним із найскладніших інструментів податкового регулювання. Звертається увага на те, що штрафи нерідко накладаються формально, без урахування економічних наслідків для платника та без досягнення превентивного ефекту, який мав би бути ключовою функцією таких санкцій. Наголошується, що норми Кодексу України про адміністративні правопорушення та Податкового кодексу України мають неоднозначний характер, що створює суперечності в правозастосуванні й ускладнює роботу контролюючих органів. Розкрито характерні проблеми судової практики, зокрема відсутність єдності у правових позиціях, формальний підхід до оцінки доказів і складність доведення факту умисного ухилення від сплати податків. Визначено, що така ситуація знижує рівень податкової дисципліни та формує у платників відчуття невідворотності не покарання, а швидше можливості уникнення відповідальності. З'ясовано, що в країнах Європейського Союзу адміністративні штрафи функціонують інакше: вони поєднують гнучкі шкали санкцій, цифрові інструменти моніторингу та прозорі процедури, що забезпечують справедливість і стимулюють добровільну сплату податків. Зазначається необхідність адаптації цих практик в Україні шляхом уніфікації процедур, впровадження ризик-менеджменту та підвищення прозорості фіскального контролю. Обґрунтовується висновок, що лише комплексна модернізація системи адміністративних штрафів дозволить підвищити їх ефективність, забезпечити реальний превентивний вплив і водночас зміцнити довіру між державою та платниками податків, що є ключовою умовою формування сучасної податкової культури.

Ключові слова: адміністративний штраф, податкове правопорушення, несплата податків, санкції, правозастосування, фіскальний контроль.

Постановка проблеми. Ефективність податкової системи значною мірою залежить від рівня дисципліни платників та дієвості механізмів, що забезпечують виконання їхніх обов'язків. В Україні застосування адміністративних штрафів за несплату податків формально визначається як інструмент стимулювання своєчасної та повної сплати податкових зобов'язань. Проте на практиці цей механізм демонструє низьку результативність. Ситуація ускладнюється низкою чинників: відсутністю єдності у законодавчому регулюванні, невизначеністю окремих процедур накладення санкцій, непослідовністю судової практики та надмірним формалізмом у діяльності контролюючих органів. Внаслідок цього штрафи часто сприймаються не як запобіжний захід, а як додатковий фінансовий тягар, що породжує спротив з боку платників і не стимулює добровільного виконання податкових обов'язків.

Особливої актуальності ця проблема набуває в умовах воєнного стану та фінансової нестабільності, коли держава потребує стабільних надхо-

джень до бюджету, а бізнесу і громадянам потрібні прозорі та справедливі правила оподаткування. Недостатня ефективність адміністративних штрафів не лише знижує рівень довіри до податкових інституцій, а й підриває можливість побудови збалансованої системи державних фінансів. Відтак постає завдання комплексного переосмислення ролі адміністративних санкцій, їх функціональної спрямованості та практичних механізмів застосування.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблематика застосування адміністративних штрафів за податкові правопорушення привертала увагу багатьох українських науковців, проте системного узагальнення у цьому напрямі й досі бракує. У працях В. Шкарупи розглядається правова природа адміністративної відповідальності та її співвідношення з іншими видами юридичної відповідальності [1]. І. Крисоватий акцентує увагу на економічній складовій податкових санкцій та їх впливі на фіскальну стійкість держави [2]. О. Кузьменко досліджує особливості адміністра-

тивного процесу у сфері податкових правопорушень та проблеми доведення факту несплати [3]. Значний внесок зробили й інші науковці. Зокрема, Н. Шевченко аналізує правозастосовну практику та звертає увагу на формалізм контролюючих органів [4], тоді як М. Савлук вивчає економічні наслідки штрафних санкцій і можливість їх перетворення на превентивний інструмент [5]. У роботах А. Гетьмана окреслено концептуальні підходи до розвитку адміністративного права та його модернізації в умовах європейської інтеграції [6]. Ю. Битяк та С. Серьогін досліджують інституційні проблеми функціонування адміністративної юстиції й надають пропозиції щодо уніфікації процедур [7]. Водночас Т. Ковальчук піднімає питання співвідношення адміністративних та фінансових санкцій [8], а Л. Латиш аналізує міжнародний досвід податкових правопорушень і можливості його адаптації в Україні [9].

Постановка завдання. Метою статті є виявлення проблем застосування адміністративних штрафів за несплату податків та розробка пропозицій щодо їх удосконалення.

Виклад основного матеріалу. Адміністративний штраф посідає одне з провідних місць серед заходів адміністративного примусу і водночас виконує роль базового інструменту держави у сфері підтримання правопорядку. Його застосування простежується у найрізноманітніших сферах, від фінансової та податкової до екологічної чи транспортної. Відтак, питання його теоретичного осмислення виходить далеко за межі суто юридичної категорії, оскільки охоплює й соціальні, і економічні, і морально-правові аспекти. Наукове обґрунтування сутності адміністративного штрафу потребує аналізу його правової природи, функцій, ознак, принципів застосування та нормативного регулювання, що у своїй сукупності формують цілісне уявлення про цей правовий інститут [10].

У доктрині адміністративного права адміністративний штраф визначається як грошове стягнення, яке уповноважений орган накладає на особу, що вчинила адміністративне правопорушення. Його зміст полягає не лише в покаранні конкретного індивіда, а й у запобіганні подальшим порушенням, що робить цей захід універсальним у системі юридичної відповідальності [11]. На відміну від кримінальних санкцій, які часто передбачають ізоляцію чи обмеження особистої свободи, адміністративний штраф має виключно майновий характер. Він реалізується шляхом вилучення певної суми коштів і при цьому позбавлений будь-якого реабілітаційного елементу, як-от участі у громад-

ських роботах чи соціально корисній діяльності. Важливою є також його одноразовість: санкція накладається за конкретне правопорушення й не продовжується у часі, якщо не вчинено нових порушень. Ще однією прикметною рисою є спрощена процедура застосування, що уможливорює швидке реагування держави на неправомірні дії. Саме ця властивість пояснює його популярність у сфері податкових відносин, де оперативність правозастосування нерідко визначає рівень дисципліни платників.

Функціональне призначення адміністративного штрафу багатовимірне. Насамперед він виконує каральну роль, адже закріплює сам факт порушення норми й неминучість негативних наслідків для порушника. Водночас у ньому закладено превентивний потенціал: загроза фінансових санкцій виступає стримуючим чинником для тих, хто схильний ігнорувати встановлені правила. Певним чином штраф має і виховний ефект, формуючи у громадян уявлення про необхідність дотримання правових вимог та утверджуючи повагу до державних інститутів. Окрім того, не можна применшувати й регулятивної функції, адже через систему санкцій держава встановлює чіткі межі дозволеного. У сфері податків до цього додається ще й фіскальна функція: стягнені суми спрямовуються до бюджету, тим самим забезпечуючи фінансову стабільність держави [12].

Функціональне призначення адміністративного штрафу не обмежується лише каральним впливом. У сучасній правовій доктрині цей інститут розглядається як багатовимірний механізм, що поєднує низку важливих функцій, кожна з яких виконує окрему роль у забезпеченні правопорядку та ефективного правозастосування. Для систематизації основних функціональних аспектів адміністративного штрафу доцільно звернутися до узагальненої (табл. 1), яка відображає їх зміст і практичне значення.

Таблиця 1

Основні функції адміністративного штрафу

Функція	Зміст
Каральна	Реалізує відповідальність за порушення норм
Превентивна	Попереджає повторне вчинення правопорушень
Виховна	Формує правосвідомість і повагу до закону
Регулятивна	Встановлює межі допустимої поведінки
Фіскальна	Забезпечує надходження до бюджету (особливо у сфері податкових правовідносин)

Нормативне регулювання інституту адміністративного штрафу в Україні здійснюється насамперед через два ключові кодифіковані акти. Кодекс України про адміністративні правопорушення визначає загальні засади відповідальності, процедуру накладення санкцій, строки давності, а також перелік органів, уповноважених застосовувати штрафи [13]. Поряд із цим Податковий кодекс України встановлює спеціальні норми, що стосуються відповідальності за порушення податкового законодавства, передбачаючи конкретні види правопорушень і порядок накладення фінансових санкцій [14]. Важливу роль відіграє й судова практика, оскільки саме вона формує стандарти пропорційності, визначає критерії оцінки правомірності дій контролюючих органів і водночас забезпечує захист прав платників податків. Українські адміністративні суди, аналізуючи обставини справ, дедалі частіше акцентують увагу на необхідності індивідуалізації відповідальності, що свідчить про поступову еволюцію правозастосування у напрямку більшої справедливості.

У науковій літературі вироблено низку підходів до класифікації адміністративних штрафів, які дають змогу глибше зрозуміти їх специфіку. Так, за суб'єктом правопорушення виділяють санкції щодо фізичних осіб, посадових осіб і юридичних осіб, адже характер відповідальності в цих випадках суттєво різниться [15]. За сферою застосування розрізняють податкові, митні, транспортні чи екологічні штрафи, і кожна з цих категорій має власну логіку функціонування. Залежно від порядку накладення санкції можуть застосовуватися як у судовому, так і в позасудовому порядку, що безпосередньо впливає на гарантії прав платників. Нарешті, за критерієм розміру штрафи поділяються на фіксовані, варіативні або кратні вартості предмета правопорушення. Ці класифікаційні підходи не лише дозволяють структурувати знання, а й відкривають можливість для критичної оцінки: чи відповідає той чи інший вид санкції принципам законності, пропорційності та правової визначеності.

Отже, адміністративний штраф у сучасній правовій системі України є складним і багатофункціональним явищем. Він поєднує у собі покарання і запобігання, дисциплінування і фіскальний інтерес. Відповідно, його подальше теоретичне осмислення неможливе без врахування як внутрішніх суперечностей цього інституту, так і зовнішніх чинників – насамперед судової практики та міжнародного досвіду [16].

Правове підґрунтя застосування адміністративних штрафів у податковій сфері в Україні формується на перетині двох ключових кодифікованих актів, а саме Кодексу України про адміністративні правопорушення [13] та Податкового кодексу України [14]. Обидва документи мають власну логіку побудови, історію розвитку та сферу дії, однак на практиці вони нерідко перетинаються, створюючи ситуації дублювання чи правової невизначеності. Це зумовлює потребу глибокого аналізу їх змісту та співвідношення.

У системі КУпАП адміністративна відповідальність за порушення податкового законодавства врегульована низкою статей, які передбачають накладення штрафів за дії чи бездіяльність, що прямо посягають на порядок обліку, декларування або сплати податків і зборів. Ідеться про такі порушення, як ухилення від ведення обліку доходів та витрат, неподання чи несвоєчасне подання податкової декларації, порушення правил застосування реєстраторів розрахункових операцій, а також інші діяння, що мають наслідком ненадходження коштів до бюджету. Важливою рисою є те, що повноваження з накладення штрафів у цих випадках надані не лише судам, а й органам виконавчої влади, насамперед податковим органам, які уповноважені оперативно реагувати на виявлені порушення. Саме така модель поєднання судового й адміністративного порядку, попри її гнучкість, часто породжує сумніви у дотриманні принципу неупередженості, адже орган, що виявляє правопорушення, одночасно уповноважений накладати санкцію [7].

Податковий кодекс України деталізує специфічні аспекти відповідальності за податкові правопорушення і виступає основним нормативним документом у цій сфері. Він чітко визначає, які дії або бездіяльність платника вважаються податковим правопорушенням: від несвоєчасної реєстрації податкових накладних і неподання звітності до заниження податкових зобов'язань. У Кодексі закріплено систему штрафів, розмір яких залежить від характеру та повторюваності правопорушення, відсоткового співвідношення до суми податкового зобов'язання чи навіть кратності прожиткового мінімуму [14]. Таке варіювання дозволяє враховувати індивідуальні обставини, проте водночас ускладнює прогнозованість правових наслідків для платників податків. Порядок застосування штрафів у ПКУ має низку особливостей: він пов'язаний із процедурою податкових перевірок, оформленням податкових повідомлень-рішень і можливістю їх оскарження

в адміністративному чи судовому порядку. Ця система демонструє інтегрованість податкового контролю у сферу фінансового адміністрування та підкреслює значення превентивного компоненту, оскільки часто вже сам факт перевірки стимулює платника до виправлення помилок [4].

Для узагальнення ключових відмінностей між КУпАП і ПКУ доцільно звернутися до порівняльної таблиці 2, яка демонструє специфіку їх застосування у контексті адміністративних штрафів.

Попри наявність формально цілісної нормативної бази, у взаємодії норм КУпАП і ПКУ виявляється низка колізій. Передусім це стосується дублювання складів правопорушень, коли одна й та сама дія може бути кваліфікована як адміністративне правопорушення за КУпАП і водночас як податкове порушення за ПКУ. Така конкуренція норм створює ризик подвійної відповідальності або ж, навпаки, унеможливує її застосування через невизначеність юрисдикції [16]. Другою проблемою є нечіткість формулювань окремих статей. Наприклад, визначення «ухилення від обліку» чи «порушення порядку ведення документації» залишають широкий простір для тлумачення, що дозволяє контролюючим органам розширено інтерпретувати їх на шкоду принципу правової визначеності [14]. Нарешті, варто звернути увагу на відсутність належної узгодженості між процедурними нормами: строки притягнення до відповідальності в КУпАП і ПКУ не завжди співпадають, що може призводити до ситуацій, коли правопорушення формально зафіксоване, але притягнути особу до відповідальності в межах одного з кодексів уже неможливо. Ці колізії й прогалини створюють значні труднощі для правозастосування, підриваючи довіру платників податків до системи відповідальності. Вони також обмежують ефективність превентивної функції штрафу, адже у стані невизначеності платник часто сприймає загрозу санкції як ситуативну, а не як стабільний елемент

правового порядку. Вирішення цієї проблеми, на що неодноразово звертали увагу українські науковці [17], можливе лише шляхом уніфікації підходів, гармонізації КУпАП і ПКУ та запровадження чітких алгоритмів кваліфікації правопорушень. Без цього система штрафів ризикує залишатися фрагментарною та непередбачуваною, що суперечить принципам верховенства права й справедливості.

Судова практика у справах, пов'язаних із застосуванням адміністративних штрафів у податковій сфері, відіграє визначальну роль у формуванні стандартів правозастосування. Саме рішення адміністративних судів дозволяють конкретизувати загальні положення законодавства, надаючи їм практичного виміру та формуючи баланс між інтересами держави і правами платників податків. Водночас у цьому сегменті правосуддя чітко окреслюються проблеми, які свідчать про незавершеність процесу становлення єдиної та передбачуваної практики.

Аналіз рішень адміністративних судів демонструє кілька типових ситуацій. Досить поширеними є кейси, коли платники оскаржують податкові повідомлення-рішення, винесені за результатами перевірок, посиляючись на порушення процедурних вимог контролюючими органами. У таких справах суди нерідко стають на бік платників, визнаючи недотримання строків проведення перевірки чи неправильне оформлення акту підставою для скасування штрафу. Іншим поширеним випадком є оскарження розміру санкцій: платники доводять їх непропорційність фактичному правопорушенню, а податкові органи, навпаки, апелюють до буквального тлумачення Податкового кодексу [14].

Проблематика правозастосування полягає передусім у відсутності єдності судової практики. В аналогічних справах суди першої інстанції та апеляційні суди інколи доходять протилежних висновків, що створює ефект правової непередбачуваності. Значною мірою це пов'язано з фор-

Таблиця 2

Порівняльна характеристика КУпАП і ПКУ щодо застосування штрафів

Критерій	КУпАП	ПКУ
Сфера охоплення	Загальні адміністративні правопорушення	Спеціалізовані податкові правопорушення
Органи, що накладають штрафи	Суд, органи виконавчої влади	Податкові органи
Характер санкцій	Фіксовані суми	Варіативні, залежні від суми зобов'язання
Процедура оскарження	Судовий порядок	Адміністративний і судовий порядок
Проблеми правозастосування	Дублювання, нечіткість формулювань	Непередбачуваність, складність кваліфікації

мальним підходом до оцінки обставин: замість детального аналізу суті порушення суд обмежується перевіркою правильності складання актів чи відповідності штрафу формальним нормам. Нерідко у мотивувальній частині рішень бракує достатньої аргументації, яка б пояснювала, чому саме певна санкція відповідає принципу пропорційності. Такий дефіцит мотивації створює відчуття механічного перенесення букви закону без урахування його духу, що суперечить концепції справедливого правосуддя [8].

Вплив судової практики на правову визначеність у сфері податкових штрафів є подвійним. З одного боку, саме суди мають повноваження формувати сталі стандарти застосування санкцій, що забезпечувало б однакове ставлення до платників у подібних ситуаціях. З іншого боку, реальний стан речей свідчить про те, що практика ще не досягла належного рівня узгодженості. Для платників податків це означає ризик правової непередбачуваності: вони не можуть із достатньою впевненістю прогнозувати наслідки своїх дій чи бездіяльності.

Таким чином, судова практика щодо адміністративних штрафів у податковій сфері перебуває на етапі становлення. Вона вже закладає окремі позитивні тенденції, зокрема акцент на індивідуалізації відповідальності та дотриманні процедурних гарантій, проте водночас страждає від формалізму й браку мотивації. Без подолання цих проблем суди не зможуть повною мірою виконати свою місію арбітра між державою і платниками податків, а правова система залишатиметься вразливою до критики з позицій принципу правової визначеності.

Реформування системи адміністративних штрафів в Україні неможливе без врахування досвіду країн Європейського Союзу, які вже сформуvalи ефективні моделі податкового контролю. Порівняльний аналіз дозволяє виокремити ключові елементи систем, що можуть бути адаптовані до українського контексту, та показує різні підходи до балансу між контролем, превенцією і стимулюванням добровільної сплати податків.

Система адміністративних санкцій у Німеччині відзначається високим рівнем структурованості та чітким визначенням дискреційних меж податкових органів. Санкції застосовуються залежно від ступеня порушення, з урахуванням обставин справи та історії поведінки платника. Особливо важливою є превентивна функція податкових інспекцій: інспекції активно проводять роз'яснювальну роботу, що дозволяє попереджати правопорушення ще до

їх виникнення. Прозорість процедур забезпечується за рахунок регламентації усіх етапів перевірки та накладення санкцій, а електронні сервіси роблять процес доступним для платників і підвищують правову визначеність.

Польська модель відзначається ризик-орієнтованим підходом до перевірок. Податкові органи використовують алгоритми для ідентифікації платників із підвищеним рівнем ризику, що дозволяє ефективно розподіляти контрольні ресурси і концентрувати увагу на критичних випадках. Значну роль відіграє цифровізація: автоматизовані системи контролю інтегрують електронні бази даних і формують повідомлення про порушення без участі людського фактору. Цей підхід дозволив скоротити час реагування на порушення, зменшити кількість оскаржень і підвищити рівень добровільної сплати податків.

Французька модель характеризується гнучкістю санкційної політики. При накладенні штрафів враховується намір платника, його попередня податкова поведінка та рівень співпраці з органами контролю. Важливим є ефективне поєднання адміністративних та судових процедур: тісна взаємодія між податковими службами і судами забезпечує швидке і передбачуване вирішення спорів. Окрім цього, Франція активно застосовує механізми стимулювання добровільної сплати: передбачені знижені штрафи при самостійному виправленні порушень, консультативна підтримка та індивідуальні графіки погашення заборгованості.

Аналіз європейських моделей дозволяє визначити кілька напрямів, які можуть бути адаптовані для української системи адміністративних штрафів. По-перше, впровадження ризик-орієнтованих алгоритмів перевірок, аналогічних польському підходу, здатне оптимізувати розподіл ресурсів контролюючих органів. По-друге, німецький досвід підкреслює важливість превентивної комунікації та прозорості процедур, що підвищує правову визначеність для платників. По-третє, французька модель демонструє ефективність гнучкого підходу до санкцій та стимулювання добровільної сплати, що сприяє формуванню партнерських відносин між державою і бізнесом.

У підсумку, найбільш ефективними виявляються різні аспекти кожної моделі: Польща у сфері цифровізації та автоматизації, Німеччина у забезпеченні правової визначеності, Франція у формуванні партнерських відносин із платниками. Адаптація цих практик в українських умовах може стати каталізатором побудови сучасної, справедливої та ефективної системи адміністративних

Таблиця 3

Порівняння ключових характеристик європейських моделей

Країна	Основні характеристики моделі	Інструменти реалізації	Потенціал для адаптації в Україні
Німеччина	Превентивна роль інспекцій, прозорість процедур, структурованість санкцій	Електронні сервіси, регламентовані алгоритми, роз'яснювальна робота	Стандартизація процедур, підвищення правової визначеності
Польща	Ризик-орієнтований підхід, цифровізація, автоматизація контролю	Інтегровані бази даних, автоматичне формування повідомлень, аналітика ризиків	Оптимізація розподілу ресурсів, мінімізація людського фактора
Франція	Гнучкість санкцій, взаємодія адміністративних і судових органів, стимулювання добровільності	Знижені штрафи, консультаційна підтримка, графіки сплати	Формування партнерських відносин, диференціація санкцій

штрафів у податковій сфері, що поєднує контроль, превенцію та стимулювання добровільної відповідальності.

Реформування системи адміністративних штрафів в Україні неможливе без врахування досвіду країн Європейського Союзу, які вже сформували ефективні моделі податкового контролю. Порівняльний аналіз дозволяє виокремити ключові елементи систем, що можуть бути адаптовані до українського контексту, та показує різні підходи до балансу між контролем, превенцією і стимулюванням добровільної сплати податків.

Система адміністративних санкцій у Німеччині відзначається високим рівнем структурованості та чітким визначенням меж дискреції податкових органів. Санкції застосовуються залежно від ступеня порушення, з урахуванням обставин справи та історії поведінки платника. Особливо важливою є превентивна функція податкових інспекцій: інспекції активно проводять роз'яснювальну роботу, що дозволяє попереджати правопорушення ще до їх виникнення. Прозорість процедур забезпечується за рахунок регламентації усіх етапів перевірки та накладення санкцій, а електронні сервіси роблять процес доступним для платників і підвищують правову визначеність [18].

Польська модель відзначається ризик-орієнтованим підходом до перевірок. Податкові органи використовують алгоритми для ідентифікації платників із підвищеним рівнем ризику, що дозволяє ефективно розподіляти контрольні ресурси і концентрувати увагу на критичних випадках. Значну роль відіграє цифровізація: автоматизовані системи контролю інтегрують електронні бази даних і формують повідомлення про порушення без участі людського фактора. Цей підхід дозволив скоротити час реагування на порушення, зменшити кількість оскаржень і підвищити рівень добровільної сплати податків [19].

Французька модель характеризується гнучкістю санкційної політики. При накладенні штрафів враховується намір платника, його попередня податкова поведінка та рівень співпраці з органами контролю. Важливим є ефективне поєднання адміністративних та судових процедур: тісна взаємодія між податковими службами і судами забезпечує швидке і передбачуване вирішення спорів. Окрім цього, Франція активно застосовує механізми стимулювання добровільної сплати: передбачені знижені штрафи при самостійному виправленні порушень, консультаційна підтримка та індивідуальні графіки погашення заборгованості [20].

Аналіз європейських моделей дозволяє визначити кілька напрямів, які можуть бути адаптовані для української системи адміністративних штрафів. По-перше, впровадження ризик-орієнтованих алгоритмів перевірок, аналогічних польському підходу, здатне оптимізувати розподіл ресурсів контролюючих органів. По-друге, німецький досвід підкреслює важливість превентивної комунікації та прозорості процедур, що підвищує правову визначеність для платників. По-третє, французька модель демонструє ефективність гнучкого підходу до санкцій та стимулювання добровільної сплати, що сприяє формуванню партнерських відносин між державою і бізнесом.

У підсумку, найбільш ефективними виявляються різні аспекти кожної моделі: Польща у сфері цифровізації та автоматизації, Німеччина у забезпеченні правової визначеності, Франція у формуванні партнерських відносин із платниками. Адаптація цих практик в українських умовах може стати каталізатором побудови сучасної, справедливої та ефективної системи адміністративних штрафів у податковій сфері, що поєднує контроль, превенцію та стимулювання добровільної відповідальності.

Сучасна модель застосування адміністративних штрафів у сфері податкових правовідносин в Україні демонструє очевидну потребу у системному оновленні. Попередній аналіз теоретичних засад, законодавчого регулювання та судової практики показав, що основними перешкодами для ефективності штрафних механізмів залишаються нормативні колізії, відсутність уніфікованих процедур і непослідовність правозастосування [15], [4]. Ці чинники знижують рівень довіри до державних інституцій, створюють правову невизначеність для платників і водночас не забезпечують досягнення головної мети, а саме підвищення рівня податкової дисципліни. У такій ситуації доцільним видається окреслення трьох стратегічних напрямів реформування: уніфікації процедур, цифровізації контролю та розвитку ризик-менеджменту.

Першочерговим викликом залишається усунення суперечностей між Кодексом України про адміністративні правопорушення та Податковим кодексом України [13; 14]. Наявність неузгодженості між кодексами, призводить до того, що органи контролю застосовують різні підходи до оцінки одних і тих самих дій платників, а суди змушені вирішувати справи в умовах нечіткої нормативної бази. Це підриває передбачуваність і стабільність правозастосовної практики. Тому розробка єдиних стандартів для всіх контролюючих органів повинна стати основою оновленої моделі. Йдеться про чітку регламентацію процедур накладення та оскарження штрафів, гармонізацію термінології, а також про впровадження типових алгоритмів оцінки правопорушень, які забезпечуватимуть однаковість рішень незалежно від конкретного органу чи посадової особи. Лише за таких умов можна досягти того рівня правової визначеності, що властивий європейським моделям [8].

Другим напрямом, без якого уніфікація залишатиметься неповною, є цифровізація податкового контролю. Використання електронних систем моніторингу дозволяє не тільки фіксувати факти правопорушень, але й виявляти ризики на ранніх етапах, що перетворює контроль із реактивного на превентивний [3]. Автоматизація процесів знижує вплив людського фактора, мінімізує корупційні ризики і забезпечує прозорість процедур. Впровадження електронного оформлення штрафів робить комунікацію між платником та контролюючим органом більш швидкою і менш затратною. Досвід Німеччини та Польщі засвідчує, що цифрові технології можуть радикально змінювати ефективність податкового адміністру-

вання, скорочуючи витрати і водночас зміцнюючи довіру громадян до держави [21]. Для України така трансформація є не лише технічним, але й інституційним викликом, адже вона потребує інтеграції податкових баз даних, розробки уніфікованих електронних протоколів та належного захисту інформації.

Третій стратегічний вектор, це розвиток ризик-менеджменту. Попередні розділи показали, що традиційна каральна логіка штрафів часто не враховує різниці між системними ухильниками та платниками, які припустилися помилок ненавмисно [17]. Такий підхід створює надмірний тиск на бізнес-середовище і не сприяє формуванню партнерських відносин між державою та платниками. Ризик-орієнтована модель дозволяє змінити цю ситуацію, адже ґрунтується на категоризації суб'єктів за рівнем податкової дисципліни та спрямовує ресурси контролю насамперед на групи з підвищеною ймовірністю порушень. Водночас сумлінні платники отримують менший адміністративний тиск і більше сервісної підтримки. Важливе значення мають превентивні заходи: автоматичні повідомлення про ризики, консультаційні сервіси, роз'яснювальна робота. Це дозволяє знизити кількість правопорушень без необхідності масового застосування санкцій. Інакше кажучи, ризик-менеджмент трансформує систему штрафів із карального інструмента у засіб балансу між відповідальністю і довірою, що є визначальною ознакою сучасних європейських моделей податкового адміністрування.

У сукупності ці три напрями становлять концептуальну рамку модернізації адміністративних штрафів у податковій сфері. Вони забезпечують гармонізацію законодавства, прозорість процедур і справедливий розподіл контрольних ресурсів, що в перспективі здатне підвищити ефективність податкової системи України та наблизити її до кращих європейських практик.

Висновки. Комплексний аналіз теоретичних засад адміністративного штрафу, його законодавчого регулювання, судової практики та порівняння з європейськими моделями дозволяє дійти висновку, що сучасна українська система адміністративних санкцій у податковій сфері перебуває на етапі незавершеного становлення. Попри наявність розвиненої нормативної бази та значного досвіду правозастосування, ключові проблеми (нормативні колізії, формалізм у процедурі накладення санкцій, відсутність єдиної судової практики) залишаються невирішеними й суттєво знижують ефективність механізму відповідальності.

Порівняльний аналіз Німеччини, Польщі та Франції засвідчує, що успіх адміністративних санкцій залежить не стільки від суворості покарання, скільки від прозорості процедур, розвитку цифрових технологій та здатності держави вбудовувати превентивну, а не репресивну політику. Для України ці висновки мають принципове значення, адже вони окреслюють вектор руху від фрагментарних рішень до комплексної моделі, де каральна функція штрафу поєднується з виховною та регулятивною.

Запропонована триєдина стратегія вдосконалення (уніфікація, цифровізація та ризик-менеджмент) становить концептуальну рамку, яка здатна трансформувати адміністративний штраф з інструмента формального стягнення у дієвий механізм партнерської взаємодії між державою і платником.

Уніфікація процедур забезпечить правову визначеність, цифровізація (прозорість та швидкість, а ризик-менеджмент) справедливий розподіл контрольних ресурсів. Саме така модель відповідає принципам верховенства права та сучасним європейським стандартам.

Таким чином, адміністративний штраф у податковій сфері може і повинен стати не лише формою покарання, але й засобом формування правової культури, підвищення рівня добровільної сплати податків та зміцнення довіри до державних інституцій. Без системних змін цей інструмент залишатиметься джерелом правової невизначеності й соціальної напруги, проте у випадку реалізації запропонованих напрямів він здатний перетворитися на один із ключових факторів стабільності та прогнозованості податкової системи України.

Список літератури:

1. Шкарупа В. М. Адміністративна відповідальність у системі юридичної відповідальності : монографія. Київ : Юрінком Інтер, 2018. 320 с.
2. Крисоватий І. А. Податкові санкції у фінансовій системі держави : економіко-правовий аспект. Тернопіль : Економічна думка, 2017. 280 с.
3. Кузьменко О. В. Адміністративний процес у податковій сфері : монографія. Харків : Право, 2019. 312 с.
4. Шевченко Н. В. Адміністративні правопорушення у сфері оподаткування : аналіз практики. *Право України*. 2020. № 3. С. 45–56.
5. Савлук М. І. Фінансові санкції як інструмент забезпечення податкової дисципліни. *Фінанси України*. 2019. № 5. С. 22–34.
6. Гетьман А. П. Розвиток адміністративного права України в умовах європейської інтеграції. Харків : Право, 2020. 400 с.
7. Битяк Ю. П., Серьогін С. І. Адміністративна юстиція в Україні : проблеми становлення та розвитку. Київ : Юрінком Інтер, 2018. 276 с.
8. Ковальчук Т. О. Адміністративні та фінансові санкції : проблеми розмежування. *Вісник Національної академії правових наук України*. 2021. № 2. С. 115–124.
9. Латиш Л. М. Міжнародний досвід протидії податковим правопорушенням : можливості адаптації в Україні. *Юридичний вісник*. 2019. № 4. С. 67–75.
10. Воробей П. А. Кримінальна відповідальність за незаконну торговельну діяльність : монографія / за ред. В. К. Матвійчука. Київ : Укр. академія внутр. справ, 1996. 116 с.
11. Юридична енциклопедія : в 6 т. / за ред. Ю. С. Шемшученка. Київ : Укр. енциклопедія ім. М. П. Бажана, 1999. Т. 2. 784 с.
12. Яцків Я. С., Радченко А. І. Про ефективність видання наукових журналів в Україні. *Вісник НАН України*. 2012. № 6. С. 62–67.
13. Кодекс України про адміністративні правопорушення : Закон України від 7 грудня 1984 р. № 8073-X.
14. Податковий кодекс України : Закон України від 2 грудня 2010 р. № 2755-VI // Відомості Верховної Ради України. 2011. № 13–17. Ст. 112.
15. Битяк Ю. П., Бандурка О. М., Варламова Н. В. Адміністративне право України : підручник. 6-те вид., перероб. і доп. Харків : Право, 2020. 560 с.
16. Ківалов С. В. Адміністративне право України : навч. посіб. Одеса : Юридична література, 2019. 312 с.
17. Стеценко С. Г. Адміністративне право України : навч. посіб. 2-ге вид., перероб. та доп. Київ : Атіка, 2009. 640 с.
18. Rosengard J. Success Factors in Tax Digitalization. United Nations Better Than Cash Alliance, Harvard Kennedy School, October 2020. URL: <https://www.hks.harvard.edu/publications/success-factors-tax-digitalization> (дата звернення: 04.09.2025).
19. Vu H. Risk-Based Tax Audits: Approaches and Country Experiences. World Bank, 2015. URL: https://www.academia.edu/15543494/1_RISK_BASED_TAX_AUDITS (дата звернення: 04.09.2025).

20. Lumbania G. Compliance Theories. Academia.edu, 2016. URL: https://www.academia.edu/27864331/COMPLIANCE_THEORIES (дата звернення: 04.09.2025).
21. Савлук М. І. Фінансова система України : навч. посіб. Київ : КНЕУ, 2018. 392 с.

Motrych V. A. PROBLEMS OF APPLYING ADMINISTRATIVE FINES FOR TAX NON-PAYMENT

The article examines the challenges associated with the imposition of administrative penalties for tax non-payment in Ukraine, which continue to represent one of the most complex instruments of tax regulation. Attention is drawn to the fact that fines are often imposed in a merely formal manner, without consideration of the economic consequences for the taxpayer and without achieving the preventive effect that ought to constitute the key function of such sanctions. It should be noted that the provisions of the Code of Ukraine on Administrative Offences and the Tax Code of Ukraine are ambiguous, thereby giving rise to inconsistencies in law enforcement and complicating the activities of regulatory authorities. The characteristic problems of judicial practice are revealed, in particular the lack of unity in legal positions, the formal approach to the evaluation of evidence, and the difficulty of proving the fact of intentional tax evasion. It is determined that such a situation reduces the level of tax discipline and generates in taxpayers a sense not of the inevitability of punishment, but rather of the possibility of evading liability. It is established that in the member states of the European Union administrative fines operate differently: they combine flexible scales of sanctions, digital monitoring tools, and transparent procedures that ensure fairness and encourage voluntary tax payment. The necessity of adapting these practices in Ukraine is noted, through the unification of procedures, the introduction of risk management, and the enhancement of transparency in fiscal control. It is substantiated that only a comprehensive modernisation of the system of administrative fines will make it possible to enhance their effectiveness, ensure a genuine preventive impact, and at the same time strengthen the trust between the state and taxpayers, which constitutes a key prerequisite for the formation of a modern tax culture.

Key words: administrative fine, tax offence, tax non-payment, sanctions, law enforcement, fiscal control.

Дата надходження статті: 07.09.2025

Дата прийняття статті: 18.09.2025

Опубліковано: 15.12.2025

Чувакова Г. М.

Національний університет «Одеська юридична академія»

ДЕВІАЦІЇ ЮРИДИЧНОЇ ПРАКТИКИ В РІЗНИХ ПРАВОВИХ СИСТЕМАХ (ТЕОРЕТИЧНИЙ АСПЕКТ)

Статтю присвячено проблемі девіації юридичної практики в контексті різноманітних правових систем сучасності. Наведено визначення юридичної практики, її особливості, а також вказано, що юридична практика, як елемент правової системи, поряд з економічною, політичною і соціальною системами, об'єднує всі правові явища у суспільстві. Підкреслено, що не визнається юридичною практикою діяльність людей, які свідомо порушують правові норми, адже обов'язковою ознакою мети юридичної практики є законність і досягнення її дозволеними правовими засобами.

Окрему увагу приділено визначенню термінів «девіація» та «девіантна поведінка». Девіацію пропонується визначати, як окремі вчинки або їхню сукупність, які входять у протиріччя з прийнятими в суспільстві юридичними, моральними й соціальними нормами. Девіантну поведінку можна трактувати як відхилення в моральному розвитку, як початкову стадію процесу асоціального формування особистості.

Крім того згадано про взаємодію християнських норм та правової системи щодо регулювання суспільних відносин і визначено, що християнські норми і релігійна свідомість впливають на правосвідомість, формують уявлення членів суспільства про їхні права й обов'язки, про належний правопорядок. Окремо описані особливості здійснення юридичної діяльності в умовах функціонування правових систем країн, які належать до сім'ї англо-американського права. Визначено поняття девіацій юридичної практики в релігійній, англо-американській та романо-германській правових системах, а також їх причини.

На кінець, зроблено висновок про те, що девіація юридичної практики постає як складне та багатовимірне явище, що проявляється у відхиленні правозастосовної діяльності від усталених принципів законності, справедливості та верховенства права. Це вкотре наголошує, що боротьба з девіаціями юридичної практики є необхідною передумовою ефективного функціонування правової системи та побудови справедливого демократичного суспільства.

Ключові слова: практика, юридична практика, девіація, девіантність, девіантна поведінка, правова система, правова сім'я, аномія, юридична аномалія, протиправність, право, суспільство.

Постановка проблеми. У сучасному глобалізованому світі юридична практика доволі часто демонструє явища девіації. Вони проявляються в різноманітних сферах, зокрема в корупційних практиках, судових рішеннях, у правозастосуванні тощо. Ці явища підривають довіру до правосуддя, ускладнюють міжнародно-правову співпрацю та ставлять під загрозу реалізацію принципів верховенства права, законності, справедливості. Незважаючи на універсальність основних правових цінностей, правові системи по-різному реагують на девіантні прояви, що потребує глибокого аналізу причин, форм та наслідків таких відхилень.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Окремі аспекти стосовно девіантної поведінки були згадані в працях вітчизняних науковців,

зокрема Герасимів Т. З., Тимошенко В. І., Корольчук В. В. Праці вказаних авторів є істотним внеском у дослідженні специфіки девіантної поведінки. Однак проблематика девіації юридичної практики висвітлена не в повній мірі, тому й потребує глибокого теоретичного опрацювання. Таке дослідження мало б вагоме теоретичне значення для юридичної науки.

Метою статті є здійснення комплексного аналізу феномену девіацій юридичної практики в правових системах, виявити основні форми, причини та закономірності виникнення. Крім того, увагу приділено порівнянню механізмів подолання девіацій у різних країнах та формуванню теоретичних та практичних рекомендацій стосовно мінімізації їх негативних наслідків в сучасних умовах.

Виклад основного матеріалу. Юридичній практиці відведено відносно самостійне місце в правовій системі. Вона відіграє провідну роль у механізмі правового регулювання й здійснює опосередкований вплив на всі аспекти життя суспільства, сприяючи розвитку його процесів або навпаки гальмуючи їх.

Термін «практика» має грецьке походження – від «*praktikos*», що означає «діяльний, активний». Практикою вважається доцільна й цілеспрямована діяльність, яку суб'єкт здійснює для досягнення конкретної мети. Під юридичною практикою розуміють діяльність з видання юридичних приписів, що супроводжується накопиченням соціально-правового досвіду.

Як одна з форм соціально-історичної практики, юридична має ті риси, які властиві взагалі будь-якій практичній діяльності. Юридична практика є поєднанням практичної юридичної діяльності суб'єкта та його позитивної правосвідомості. У процесі юридичної практики відбуваються численні матеріальні, політичні, соціальні та інші зміни. Серед її характерних рис варто виокремити обов'язковість юридичних наслідків. Крім того у правовій системі суспільства можуть співіснувати різні типи, види і підвиди юридичної практики.

Як складова правової системи, юридична практика нарівні з економічною, політичною і соціальною системами, об'єднує усі правові явища в суспільстві.

Проаналізувавши різні визначення юридичної практики, як елемента правової системи, Кагадій М. І. сформулював власне її розуміння. На його думку, це різновид соціальної практики, що включає в себе узагальнену діяльність професійних юристів та інших суб'єктів права по впорядкуванню правового досвіду та виробленню рішень щодо узагальнення як самої практичної діяльності, так і її результатів з метою вдосконалення законодавства та практики його реалізації [1, с. 7].

Таким чином, як слушно стверджують науковці, юридичною практикою є діяльність суб'єктів права у процесі формування та реалізації його норм, яка полягає у виданні нормативних актів і здійсненні різних індивідуальних правових актів. Діяльність осіб, котрі свідомо порушують правові норми, не є юридичною практикою, адже її мета має бути законна, а засоби – правовими.

Так, юридична практика має вплив на всі галузі суспільного життя: вона може сприяти розвитку чи, навпаки, стримувати процеси. Однак коли нормативно-правові акти мають дещо низьку якість, їх неправильно інтерпретують або не забез-

печується належне виконання правових приписів, відповідно, це гальмує формування цивілізованого громадянського суспільства та будівництво правової держави.

Говорячи про девіацію, маємо на увазі, в першу чергу, окремі вчинки або їх сукупність, котрі суперечать загальноприйнятим у суспільстві юридичним, моральним чи соціальним нормам. Так, девіація є відносною характеристикою, що пов'язана з мінливими стандартами та соціальними очікуваннями спільноти, які змінюються у просторі й часі.

Девіація, як різновид відхилення від універсальних правових норм і принципів, вказує на те, що людина не може або не хоче жити в рамках загальноприйнятих суспільних та правових цінностей. Вказаний підхід наголошує на переважній значущості суб'єктивних орієнтирів у поведінці – коли людина ігнорує зовнішні норми, тобто ті, що не сформовані нею особисто. Девіантна поведінка небезпечна і для держави (через нехтування законами), і для самої особистості (коли не визнається її право бути рівноправним членом суспільства).

Враховуючи, що проблематика девіації досліджена з різних боків, багато нюансів лишаються невивченими. Це пояснюється тим, що кожна епоха, кожний конкретний історичний період розвитку суспільства має свої унікальні чинники й детермінанти девіантності, і їх філософсько-правове аналізування могло б дати як теоретичні, так і практичні шляхи вирішення вагомих соціальних проблем, які безпосередньо пов'язані з девіантною поведінкою.

Сучасною науковою літературою «девіантна поведінка» трактується по-різному. Зокрема, часто її розглядають як етап у процесі морального розвитку, коли особистість ще не увійшла в асоціальні моделі або має ризик їх формування. Тому узагальнене поняття соціального відхилення можемо трактувати як такий вияв діяльності, спосіб життя і поведінки індивіда, що суперечить соціальній нормативності.

Термін «девіантна поведінка» ввів у науковий обіг німецький вчений Ф. Мюллер у 1864 році. Його застосовують для позначення дій особи (групи осіб), що суперечать встановленим у певній спільноті нормам поведінки. Девіантна поведінка являється практичною реалізацією поняття «девіації», тобто відхилення. Похідним від цього поняття є «девіантність» – стан суб'єкта девіації та соціальний феномен, який проявляється у масових і стійких відхиленнях від соціальних норм [2, с. 75].

Соціальні відхилення можуть спричиняти значні порушення або докорінні трансформації самої соціальної системи: змінюються суспільні відносини і норми. Наразі прояви девіантності в Україні стають дедалі масштабнішими і мають відчутний вплив на стабільність соціальної структури. Це відповідно потребує залучення до розв'язання вказаної проблеми не лише вузького кола вчених, а й представників державних організацій й установ, які пов'язані з функціонуванням соціального контролю, суспільних рухів [3, с. 243].

Дослідження свідчать, що чинниками, які сприяють зростанню девіантної поведінки є кризовий стан суспільства, корупція, військовий стан, поширення правового нігілізму, а також невизнання законодавства чи невідповідність норм. Масове порушення загальноприйнятих норм людського співіснування, у тому числі правових норм, вказує на загальне зниження культурного рівня, деформацію індивідуальної, групової та суспільної правової свідомості. У деморалізованому та депресивному середовищі втрачаються не лише загальноприйняті стандарти поведінки, але й базові навички соціальної взаємодії. Це веде до утворення малих груп із замкнутою системою цінностей, що відрізняється від домінуючих у суспільстві, що, в свою чергу, сприяє ескаляції девіантності, зростанню конфліктів і маргіналізації окремих груп.

Значна кількість девіантних форм поведінки призводить до зростання випадків аномії. Аномією вважається дезінтеграція моральних цінностей суспільства, змішання ціннісних орієнтацій, настання ціннісного вакууму. В таких умовах окремі сфери суспільного життя чи поведінка людей виходять з-під дії нормативного контролю, а значна частина населення не вважає обов'язковим дотримуватись чинних правових норм або вони взагалі відсутні [4, с. 135].

Перед сучасною правовою системою стоїть низка важливих завдань: вона має формувати умови для позитивних змін, сприяти гуманізації держави і права, вдосконалювати законодавчий процес, підвищувати ефективність правового забезпечення, а також розвивати правосвідомість, орієнтовану на суспільні та індивідуальні інтереси. Безсумнівно, правова система є одним із найважливіших засобів забезпечення розвитку соціальної й політичної стабільності, цілісності нашого суспільства [5, с. 130].

На переконання Н. М. Оніщенко, правова система – це об'єктивне, історично закономірне явище, яке включає в себе взаємопов'язані, вза-

ємообумовлені й взаємодіючі компоненти: право й законодавство, що його втілює; юридичні установи та юридичну практику; суб'єктивні права і обов'язки; правовідносини, правову ідеологію тощо [6, с. 62–64].

Правова система тісно пов'язана з економічною, політичною та іншими сферами суспільства. Тому в цих взаємозв'язках розкривається її роль і функціональне призначення у регулюванні суспільних відносин на сучасному етапі, становленні системи владних інститутів, забезпеченні реалізації конституційних прав та свобод людини і громадянина [7, с. 4].

В праві девіантна поведінка оцінюється як протилежність автономній поведінці – коли особа діє незалежно від загальноприйнятих соціальних стандартів. Це протиставлення має глибоке коріння, починаючи з релігії.

Наразі є не так багато досліджень щодо того, як християнські норми і правова система взаємодіють в регулюванні соціальних відносин. Вказане породжує нагальну необхідність в теоретичному аналізі християнських норм як важливої складової правової системи. Цю проблематику варто досліджувати у двох наступних аспектах: як структурний компонент правової системи в матеріальному та формальному вимірах. Зокрема, християнські норми виступають чинниками, що впливають на зміст права та формування правової системи загалом, а також є формою зовнішнього закріплення моделей належної поведінки.

З одного боку, християнські норми як загальні правила поведінки слугують засобом задоволення суспільної потреби в утвердженні нормативних засад існування та розвитку релігійної спільноти. Вони забезпечують дотримання циклічності, відтворення стабільних релігійних відносин і процесів у межах релігійної організації. Релігійна свідомість, як специфічна форма суспільної свідомості, поряд із правовою свідомістю, правовою культурою та праворозумінням, повинна розглядатися як складовий елемент ідеологічної основи правової системи [8, с. 310–311].

Щодо девіацій юридичної практики в релігійній правовій сім'ї, то це певні відхилення від традиційних норм, зумовлені модернізацією, впливом світського права або політичними чинниками. У таких системах (наприклад, мусульманське, ісламське, іудейське або індуське право) девіації найчастіше проявляються в тому, що, по-перше, деякі релігійні приписи ігноруються або навпаки адаптуються відповідно з сучасними умовами, а,

по-друге, держава може змінювати або контролювати релігійні норми, тобто відбувається політичне втручання.

Підсумовуючи, можна сказати, що навіть якщо в сучасному суспільстві релігійні цінності вже не мають колишнього сакрального статусу і безпосередній вплив християнських засад на правову систему не завжди очевидний, ці цінності все одно залишаються значущими у правовому житті. Європейська правова культура, зокрема, створювалась під сильним впливом християнства і християнського світогляду, і ці історичні корені продовжують відображатися у моральних і правових нормах сьогодні.

Юридична практика має свої специфічні риси і в умовах функціонування правових систем держав англо-американської правової сім'ї. Це позначилось на особливостях професійної діяльності юристів. Зазначені правові системи формувалися впродовж тривалого історичного розвитку, під впливом різноманітних політичних, економічних або духовних чинників. Якщо романо-германська модель права розвивалася переважно на раціональних засадах, то англо-американська – природно-еволюційним шляхом, завдяки провідній ролі судової практики. Таким чином, саме практична робота юристів стала визначальним чинником у становленні ключових сфер державно-правового життя, а орієнтація на практику й прагматизм була і залишається характерною рисою розвитку юридичної діяльності.

Дослідження специфіки юридичної практики в англо-американській правовій сім'ї здійснюється з урахуванням трьох провідних підходів: теоретичного, порівняльно-правового і прикладного. Теоретичний підхід спрямований на аналіз та узагальнення становлення й розвитку теорії юридичної практики, а саме формування відповідного поняттєво-категоріального апарата, філософських, метатеоретичних і методологічних основ [9, с. 6; 10, с. 188; 11, с. 203].

У державах англо-американської правової сім'ї, професія судді посідає особливе місце серед юридичних спеціальностей, адже судді, як правило, є досвідченими юристами-практиками. Завдяки цьому вони справляють вагомий вплив на формування та розвиток правової дійсності, що зумовлює високий авторитет і значущість суддівської професії.

Високий авторитет суддів зумовлюється й тим, що поряд з парламентом вони виступають своєрідним гарантом справедливого вирішення будь-яких життєвих конфліктів. У науковій літературі

поширена позиція, згідно з якою суддям притаманні певні законодавчі повноваження, що реалізуються через доктрину прецеденту та шляхом тлумачення права. Завдяки таким повноваженням судді мають змогу заповнювати прогалини у праві своїми власними рішеннями (прецедентами), що покладає на них додаткову відповідальність та висуває особливо високі вимоги до суддів, які практикують у англо-американській правовій сім'ї [12, с. 296].

Отже, проведений аналіз дає підстави стверджувати, що в країнах англо-американської правової сім'ї суддівська професія користується значно більшою повагою, ніж у романо-германській, адже судова влада англо-американської правової сім'ї є більш незалежною від інших гілок влади та піддається меншому контролю з їхнього боку [13, с. 74].

Девіаціями юридичної практики в англо-американській правовій системі є відхилення від усталених принципів загального (прецедентного) права, які виникають через: суперечливі судові рішення, зловживання судовим прецедентом, неоднаковий доступ до правосуддя. Такі девіації порушують стабільність і передбачуваність права, що є ключовими принципами цієї системи.

В той час як девіаціями юридичної практики в романо-германській правовій системі вважаються відхилення від принципів писаного (кодифікованого) права, що виникають у процесі його застосування. Основними формами є розбіжності в тлумаченні норм, формалізм, затримки в оновленні законодавства. Ці девіації знижують ефективність кодифікованої системи, основою якої є чіткість і системність законодавства.

Окремо можна виділити юридичні аномалії, як відхилення від норм, що мають негативне, шкідливе значення для суспільних відносин. Більшість авторів розглядає юридичні аномалії як відхилення від загального правила в змісті, суб'єктному складі, будь-якому іншому елементі правовідносин, що мають правомірний характер [14, с. 419].

Порівняння основних характеристик юридичної практики вказаних двох типів правових систем дає змогу виявити також і спільні риси. Обидві вони належать до правових сімей, у яких пріоритет надається юридичному праву та юридичній діяльності. У цих системах право виступає головним регулятором суспільних відносин, а юридична практика – механізмом його реалізації у практичній площині. Водночас, найбільшого

значення юридична діяльність набуває саме в англо-американській правовій системі, оскільки вона найбільше відповідає ознакам «юридичного права».

Таким чином, проблематика юридичної практики традиційно належить до кола інтересів не лише юридичної науки, а й соціально-гуманітарних дисциплін. Вона охоплює предмет дослідження різних юридичних галузей і розглядається у багатьох вимірах та контекстах. Одним із пріоритетних напрямів досліджень юридичної практики залишається порівняльно-правовий аналіз як у межах провідних правових сімей, так і у контексті їхнього взаємовпливу та тенденцій еволюції.

Висновки. Аналіз досліджуваного матеріалу дозволяє дійти висновку, що девіація юридичної практики постає як складне та багатовимірне

явище, що проявляється у відхиленні правозастосовної діяльності від усталених принципів законності, справедливості та верховенства права. В умовах сучасного розвитку суспільства девіації в юридичній практиці здатні призвести до зниження довіри до правової системи, викривлення сутності правосуддя та посилення правового нігілізму. Подолання таких явищ виявляється можливим завдяки комплексному підходу: вдосконалення законодавчої бази, посилення механізмів контролю, розвитку етичних стандартів юридичної професії та формування високого рівня правової свідомості. Тому боротьба з девіаціями юридичної практики є необхідною передумовою ефективного функціонування правової системи та побудови справедливого демократичного суспільства.

Список літератури:

1. Юридична практика в правовій системі України : Автореф. дис... канд. юрид. наук: 12.00.01 / М.І. Кагадій ; Київ. нац. ун-т внутр. справ. К., 2005. 16 с.
2. Тимошенко В. І., Корольчук В. В. Причини та юридичні наслідки девіантної поведінки. *Науковий вісник Ужгородського Національного Університету. Серія Право*. 2023. Випуск 76: частина 1. С. 73–78. DOI: <https://doi.org/10.24144/2307-3322.2022.76.1.11>
3. Гарасимів Т. З. Природні та соціальні детермінанти формування девіантної поведінки людини: філософсько-правовий вимір: монографія. Львів: Львівський державний університет внутрішніх справ, 2012. 420 с. URL: <http://dspace.lvduvs.edu.ua/handle/1234567890/836>
4. Tymoshenko V., Shakun V., Makarenko L., Galiy M. Marginal behaviour as a factor of the commission of an offence. *Amazonia Investiga*. April, 2020. Vol. 9. Issue 28. P. 130–138. DOI: <http://dx.doi.org/10.34069/AI/2020.28.04.16>.
5. Арабаджи Н. Вплив християнства на правову систему України в умовах трансформацій державно-релігійних відносин. *Публічне право* 2021. № 2(42). С. 130–136. DOI: 10.32782/2306-9082/2021-42-13.
6. Оніщенко Н. М. Загальна характеристика правової системи як інтегруючої категорії правової науки. *Правова держава*. Київ, 2000. № 11. С. 62–64.
7. Оніщенко Н. М. Правова система: проблеми теорії: Монографія. К.: Ін-т держави і права ім. В.М. Корецького НАН України, 2002. 352 с.
8. Малініч О. В. Співвідношення права та релігії як специфічних чинників соціально-нормативного регулювання суспільних відносин. *Право і суспільство*. 2012. № 6. С. 20–26. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Pis_2012_6_6
9. Козюбра М. І. Тенденції розвитку джерел права України в контексті європейських правоінтеграційних процесів. *Наукові записки НаУКМА*. Т. 26 : Юридичні науки. Київ : Національний університет «Києво-Могилянська академія», 2004. С. 3–9.
10. Кравчук І. В. Гармонізація національних правових систем з правом ЄС. Центр європейського та порівняльного права. К. : Слово, 2004. 320 с.
11. Мірошниченко М. І. Генезис національних правових систем: теоретико-методологічний аспект: Монографія. К. : Університет «Україна», 2007. 271 с.
12. Костицький М. В. Філософські та психологічні проблеми юриспруденції: Вибрані наукові праці; І. А. Тимченко. Слово про колегу, товариша ; відп. ред. Н. В. Кушакова-Костицька. Чернівці : Рута, 2008. 560 с.
13. Корнелюк Ю. Здійснення окремих видів юридичної діяльності в умовах англо-американської правової сім'ї. *Вісник Національного університету «Львівська політехніка»*. Серія: «Юридичні науки» Т. 7, № 2, 2020. Т. 7, № 2, 2020. С. 71–76. <http://doi.org/10.23939/law2020.26.071>
14. Майданик Р. Загальні положення про цивільно-правові аномалії / Р. Майданик. Аномалії в цивільно-му праві України : навч.-практ. посіб. відп. ред. Р. Майданик. К. : Юстиніан, 2007. 912 с.

Chuvakova H. M. DEVIATIONS OF LEGAL PRACTICE IN DIFFERENT LEGAL SYSTEMS (THEORETICAL ASPECT)

The article is devoted to the problem of deviation of legal practice in the context of various legal systems of modernity. The definition of legal practice, its features are given, and it is also indicated that legal practice, as an element of the legal system, along with economic, political and social systems, unites all legal phenomena in society. It is emphasized that the activities of people who deliberately violate legal norms are not recognized as legal practice, because a mandatory feature of the goal of legal practice is legality and its achievement by permitted legal means.

Special attention is paid to the definition of the terms “deviation” and “deviant behavior”. Deviation is proposed to be defined as individual actions or their combination, which are in contradiction with the legal, moral and social norms accepted in society. Deviant behavior can be interpreted as a deviation in moral development, as the initial stage of the process of asocial personality formation.

In addition, the interaction of Christian norms and the legal system in regulating social relations is mentioned and it is determined that Christian norms and religious consciousness influence the legal consciousness, form the ideas of members of society about their rights and obligations, about the proper legal order. The features of the implementation of legal activity in the conditions of the functioning of the legal systems of countries belonging to the Anglo-American family of law are separately described. The concept of deviations of legal practice in religious, Anglo-American and Romano-Germanic legal systems is defined, as well as their causes.

Finally, it is concluded that the deviation of legal practice appears as a complex and multidimensional phenomenon, which manifests itself in the deviation of law enforcement activity from the established principles of legality, justice and the rule of law. This once again emphasizes that combating deviations in legal practice is a necessary prerequisite for the effective functioning of the legal system and the building of a just democratic society.

Key words: *practice, legal practice, deviation, deviance, deviant behavior, legal system, legal family, anomie, legal anomaly, illegality, law, society.*

Дата надходження статті: 29.09.2025

Дата прийняття статті: 20.10.2025

Опубліковано: 15.12.2025

Шевчук А. В.

Державний університет «Житомирська політехніка»

ТРАНСФОРМАЦІЯ КАДРОВОГО СКЛАДУ КЕРІВНИЦТВА СУДОВОЇ ВЛАДИ: ГОЛОВИ ВОЛИНСЬКОЇ ПАЛАТИ ЦИВІЛЬНОГО СУДУ ПІСЛЯ ЛИСТОПАДОВОГО ПОВСТАННЯ (1831–1864 рр.)

У статті досліджено трансформацію кадрового складу керівництва Волинської палати цивільного суду протягом 1831–1864 рр. як відображення кардинальних змін у судовій політиці Російської імперії після придушення Листопадового повстання. Проаналізовано еволюцію принципів формування судового керівництва від використання представників місцевого католицького дворянства до призначення професійних православних бюрократів загальноімперського масштабу. На основі детального вивчення формулярних списків та офіційних джерел простежено персональні кар'єрні траєкторії шести голів палати, що дозволило виявити три основні етапи кадрової політики: збереження практики залучення лояльної місцевої еліти (1832–1845), перехідний період професіоналізації через регіональні кадри (1845–1851) та остаточний перехід до централізованих призначень досвідчених загальноімперських чиновників (1851–1864).

Особливу увагу приділено соціально-демографічному аналізу керівників установи, зокрема їхньому конфесійному складу, освітньому рівню, економічному статусу та географічному походженню. Встановлено закономірність поступової заміни католицьких землевласників з великими маєтностями (понад 2000 душ кріпаків) православними службовцями з помірним майновим станом, що символізувало перехід від земельної аристократії до службового дворянства як основи судової влади в регіоні.

Дослідження базується на широкій джерельній базі, включаючи архівні матеріали Державного архіву Житомирської області, офіційні довідники «Месяцеслов» та «Адрес-календарь», що забезпечило реконструкцію повної картини персональних змін у керівництві однієї з ключових судових інституцій Правобережжя. Автор демонструє, що трансформація кадрового складу Волинської палати цивільного суду відображала більш широкі процеси централізації та уніфікації судової системи Російської імперії в контексті загальноімперської політики інтеграції Західних губерній після 1831 року.

Ключові слова: Волинська палата цивільного суду, судова влада, кадрова політика, Листопадове повстання, Правобережна Україна, судові реформи, формулярні списки, католицьке дворянство, православне чиновництво, централізація управління.

Постановка проблеми. Листопадове повстання 1830–1831 рр. справило значний вплив на державні інститути Російської імперії. Якщо період від інкорпорації річпосполитських територій до подій 1830 р. можна вважати часом пошуку верховною владою компромісів з локальними елітами, то після придушення політика змістилася у бік уніфікації та бюрократизації з ліквідацією особливостей в управлінні Західними губерніями.

Правобережна Україна (Київська, Подільська та Волинська губернії) потребувала особливої уваги з боку імперського Центру через своєрідний «соціальний квадрат»: імперська влада; польська шляхта; євреї у містах і містечках (купці та міщани);

українці-кріпаки. У пост-інкорпораційний період, коли відбувалася повільна інтеграція та соціально-політична трансформація, локальна шляхта частково зберігала вплив у судовій сфері (виборні посадовці до повітових, підкоморських судів і департаментів губернських головних судів, польська мова в судочинстві, використання артикулів Третього Литовського статуту, інститут адвокатури), що для широкого загалу поряд із збереженням системи аграрних відносин створювало ілюзію збереження влади елітою. При цьому «правова автономія» обмежувалася імперським адмініструванням через: інквізиційний процес, обов'язкове звітування судових установ, схвалення на посади

виборних посадовців, призначення чиновниками лояльних місцевих та приїжджих кадрів, системи штрафування та винесення вироків.

Після придушення повстання верховна влада й місцеві урядовці розпочали зміни у багатьох сферах суспільного життя, прискоривши інкорпорацію правобережних губерній до імперського правового, адміністративного та економічного простору Російської імперії. Водночас важливою складовою життя місцевої еліти було вирішення своїх приватних справ через судові установи згідно з річпосполитською судовою традицією: у підкоморських судах встановлювалися межі володінь, у повітових вирішувалися питання спадкування та майнові права, зобов'язальне право та інше. Апеляційною установою слугував цивільний департамент губернського головного суду, який намагався відстояти інтереси місцевого населення під тиском імперських змін та зберегти місцеве історичне право (Третій Литовський статут та сеймові конституції).

Після 1831 р. судова влада через зміну політики повинна була зазнати кардинальних змін, відображенням яких стала діяльність Волинської палати цивільного суду. Дослідження організації та кадрового складу установи дозволить простежити механізми трансформації локального судочинства у контексті загальноімперської уніфікаційної політики.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблематика судової влади в російській державі та інкорпорованих нею територіях привертала увагу широкого кола науковців: вітчизняних та зарубіжних істориків, правознавців, юристів-практиків. Історіографічний огляд доцільно структурувати за хронологічним принципом у три основні періоди: дорадянський, радянський та пострадянський, що дозволяє простежити еволюцію основних дослідницьких підходів.

Судова реформа 1864 р. актуалізувала вивчення попередньої судової системи з метою виявлення її недоліків. Серед дослідників державної школи О. Градовський поєднував позитивну оцінку станового судочинства [1, с. 202, 225–228] із критикою його залежності від адміністрації [2, с. 419–420, 435]. Г. Джаншиєв акцентував на корупції серед суддів та їх підпорядкуванні вищим чиновникам [3, с. 11, 20]. І. Беляєв наголошував на губернаторському впливі на формування суддівського корпусу та необхідності відокремлення судової влади [4, с. 649–650]. Д. Самоквасов і Й. Гессен критичували невідокремленість суду від адміністрації, тяганину та інквізиційний процес [5, с. 581–582; 6, с. 8–16].

Радянська історіографія характеризувалася обов'язковим використанням класового підходу в оцінках. А. Дубровіна, досліджуючи судові органи українських губерній, трактувала дворянський склад судів як прояв «диктатури дворянства» та критикувала систему за залежність від губернської адміністрації, тяганину й корупцію канцелярського апарату [7, с. 77, 82–86].

У пострадянській історіографії А. Коробович пов'язував Листопадове повстання з прискоренням уніфікаційної політики на західних теренах [8]. Е. і М. Тадени наголошували на браку кадрових та інституційних ресурсів для швидкої інтеграції етнічно й конфесійно різноманітних регіонів [9, р. 53]. Ф. Гілліс характеризував «польське питання» як подвійну дилему царської влади: необхідність боротьби із сепаратизмом та пошук нових засобів згуртування лояльних підданих [10, р. 4]. Досліджуючи судову систему, М. Бармак вважав її найменш ефективною частиною російської адміністрації через домінування місцевої шляхти, яка зневажливо ставилася до судових посад [11; 12]. В. Шандра позитивно оцінювала совісні суди та їх виборний суддівський корпус. Судові практики совісних судів дозволяють зрозуміти їх затребуваність у тогочасному суспільстві [13]. О. Малишев констатував відсутність юрисдикційних повноважень у відновлених сирітських судах [14, с. 59–72, 313]. Колективна праця Інституту держави і права НАНУ систематизувала дослідження судової влади в українських землях, пов'язавши уніфікаційні заходи з концепцією просвіченого абсолютизму, у результаті чого було знехтувано місцевими історичними традиціями [15].

Волинська палата цивільного суду та її кадровий склад залишаються практично недослідженими в історіографії, що становить суттєву прогалину у вивченні судової системи Правобережної України. Ця лакуна зумовлена кількома чинниками: по-перше, міждисциплінарним характером теми, що потребує поєднання історичних та правничих знань; по-друге, надзвичайно великим обсягом архівних матеріалів (лише фонд 17 Державного архіву Житомирської області містить 7957 справ Волинської палати цивільного суду); по-третє, високою трудомісткістю опрацювання цих джерел, що вимагає тривалої кропіткої роботи. Відсутність комплексного дослідження цієї ключової судової інституції унеможливорює повноцінне розуміння механізмів трансформації правосуддя на Правобережжі в контексті загальноімперської уніфікаційної політики після 1831 року.

Постановка завдання. Метою дослідження є комплексний аналіз трансформації кадрового складу керівництва Волинської палати цивільного суду в контексті зміни імперської політики після Листопадового повстання 1830–1831 рр. Для досягнення поставленої мети необхідно вирішити наступні завдання: проаналізувати соціальний склад, освітній рівень, конфесійну належність та економічний статус голів палати; простежити еволюцію принципів їх призначення від виборності до бюрократичного призначення; виявити механізми заміщення представників місцевої католицької шляхти професійними чиновниками православно-го віросповідання; дослідити кар’єрні траєкторії керівників установи як відображення загальних тенденцій централізації судової влади в Західних губерніях Російської імперії.

Виклад основного матеріалу. Ключовою ланкою судової системи правобережних губерній Російської імперії від інкорпорації до придушення Листопадового повстання (кінець XVIII ст. – 1831 р) були губернські головні суди. Створені за часів Павла I шляхом реформування судово-адміністративних органів вони склалися з двох департаментів – кримінальних (перший) і цивільних (другий) справ. Якщо перший в обов’язковому порядку здійснював ревізію судових проваджень з повітових судів та магістратів, то інший – був апеляційною установою для перегляду справ, що стосувалися майнових питань. Саме від ефективного володіння та захисту власності залежала соціальна стабільність. Проте ефективність судової влади залежала від кадрового складу. В умовах пошуку лояльності місцевих еліт верховна влада та місцеві адміністратори були зацікавлені у такому підборі кадрів, щоб вони, з одного боку, користувалися вагою у місцевому суспільстві, з іншого – захищали державні інтереси, особливо в умовах врегулювання земельних меж державних / пожалуваних маєтків з власністю місцевих поміщиків / орендарів. Якщо говорити про кадровий склад, то до складу кожного з департаментів входили обрані шляхтою голова та три засідателі. Для захисту державних інтересів було уведено посаду радника, бюрократичну складову роботи забезпечував призначуваний секретар, який очолював штат чиновників та канцеляристів [16, с. 159–160].

Проте, після Листопадового повстання відбулася різка зміна внутрішньої політики в регіоні. Перші кроки були зроблені ще 1 січня 1831 р.,

коли іменним указом було ліквідовано особливий порядок роботи адміністративних та судових установ у Могилівській і Вітебській губерніях та відновлено діяльність установ згідно «Учрежденный для управления губерний Всероссийской империи» 1775 р. При цьому, дозволялося обрання голів кримінальної та цивільної палат. Проте, вже в іменному указі за 30 жовтня цього ж року про перейменування всіх присутственных місць у Західних губерніях згідно «Учрежденный...» 1775 р. було вказано на призначення голів палат кримінальних судів, залишивши виборними керівників цивільної палати та зберігши призначення радників до обох палат [18, с. 159–160].

Перші після Листопадового повстання вибори 30 липня 1832 р. традиційно проходили з порушеннями: переможці не відповідали майновим цензам, не мали необхідної вислуги служби, у формулярних списках не вистачало інформації тощо. Як наслідок, 11 серпня волинський генерал-губернатор вказав цивільному губернатору на численні помилки у документації, схваливши лише частину посадовців, у т. ч. й голову палати цивільного суду (І. Тележинського¹). Ситуація була настільки складною, що 17 серпня цивільний губернатор самостійно призначив частину посадовців, у т. ч. до палати цивільного суду трьох колишніх засідателів – І. Саноцького, Ц. Ротермунда і К. Дубецького. Новим, четвертим, став колишній засідатель уїздного суду І. Котковський, який хоча й був обраний до палати кримінального суду, проте згодом «на прохання дворянства» схвалений до цивільної палати. Це було зроблено, щоб не допустити до посади І. Здебського, хоча й без зазначення причин [19, арк. 249–249 зв.].

Природно, що основну роль у роботі палат кримінального та цивільного судів відводилася головам. Протягом попереднього періоду (1797–1831 рр.) політика призначення на цю посаду характеризувалася виваженістю з боку локальної адміністрації та верховної влади, адже кандидатура остаточно схвалювалася Сенат. Зазвичай на ці посади призначалися заможні лояльні поміщики з юридичним досвідом. За штатами 1796 р. Павло I встановив річне жалування 840 руб. сріблом (для порівняння: віцегубернатор – 1200 руб.), хоча традиційним було відсутність жалування виборним посадовцям. Головам присвоювався чин V класу (статський радник), що прирівнювало їх до віцегубернаторів. Разом з тим, імперські чини присвоювалися обережно. Комітет міністрів

¹ Переобраний на посаду, вперше обраний 1829 р. З 1805 по 1811 рр. був суддею Луцького повітового суду. [16, с. 540, 562].

у 1816 р. постановив, що обрані посадовці без попередніх чинів не можуть претендувати на їх отримання, проте можуть нагороджуватися імперськими орденами [16, с. 235–243].

Виокремлено два етапи у діяльності департаментів головних судів: до 1820 р. це були досвідчені професіонали: А. Домбровський (голова цивільного департаменту Волинського суду, нагороджений російськими орденами, виконував обов'язки губернатора), Й. Бачинський (дійсний камергер, 1815 р.), Й. Пінінський (1818 р.) та після 1820 р. відбувалася зміна поколінь. На посаду голови цивільного департаменту обрано графа С. Карвицького (власник 239 кріпаків, колишній поручик без досвіду у судовій сфері. Це відображало кадрову політику губернатора В. Гіжицького (1816–1824 рр.), орієнтовану на лояльність місцевих еліт. Процедура звільнення передбачала подання прохання губернатору та генерал-прокурору з обґрунтуванням причин, медичними довідками (за необхідності) та рекомендаціями дворянського зібрання. Звільнення здійснювалося сенатським указом із одночасним внесенням кандидатури наступника [16, с. 238–242].

Аналізуючи кадровий склад керівників Волинської палати цивільного суду (Додаток 1) протягом 1832–1864 рр. може скластися враження, що на початковому етапі відбувався підбір «зручного» голови, який би задовільняв передусім локальних адміністраторів у реакційний період. Проте, вже згадуваний Ігнацій Тележинський був обраний головою цивільного департаменту Волинського головного суду 1829 р. [16, с. 562] та переобраний 1832 р., що було свідченням його лояльності під час Листопадового повстання. Враховуючи його безперешкодне схвалення на посаді голови палати внаслідок виборів 1832 р. можна стверджувати про його «відповідність посаді». Його наступник Ромуальд Стецький, кавалер ордену св. Анни 2-го ступеня, з поки невідомих причин перебував нетривалий час на цій посаді. Робочою гіпотезою може бути смерть / відставка І. Тележинського й призначення Р. Стецького до нових виборів. Орден св. Анни отримували особи, які перебували на виборних посадах або були чиновниками високого рангу. Враховуючи, що ніде не зазначено класного чину, оче-

видно, що Р. Стецький перебував на виборних посадах, проте це не було у судових структурах [16, с. 540–571] та на посадах маршала [20] чи хорунжого [21] Волинської губернії.

Додаток 1

Голови Волинської палати цивільного суду (1832–1864 рр.)²

№	Голова палати	Роки керівництва
1.	І. Тележинський	1832 – 1833
2.	Р. Стецький	1834 – 1835
3.	Ц. Ротермунд ³	1836 – 1845
4.	Й. Малаховський	1846 – 1851
5.	В.о. П. Матафті́н (колезький секретар)	1852 – 1857
6.	Н. Алфьоров (дійсний статський радник ⁴)	1858 – 1864

У фонді 17 (Волинська палата цивільного суду), опис 1, відклалося 275 формулярів голів, радників та товаришів голови, засідателів, чиновників та канцеляристів. З них чотири (2/3 від загальної кількості голів) належали головам палат – Ц. Ротермунду, Й. Малаховському, П. Матафтіну та Н. Алфьорову. Аналіз їхньої служби дозволяє зрозуміти походження, сімейний стан, володіння нерухомістю, віросповідання, кар'єрне зростання.

Збережений у фондах Державного архіву Житомирської області формулярний список Целестіна Францовича Роттермунда містить цінні відомості про соціальний склад та кар'єрні траєкторії судових кадрів Волинської губернії першої половини XIX ст. Цей документ дозволяє реконструювати типовий портрет голови палати цивільного суду 1830–1840-х рр. та виявити специфічні риси функціонування судової системи в Західних губерніях Російської імперії.

Голова цивільної палати у 1836–1845 рр. (Додаток 1), 1809 р. н., одружений на вдові, власних дітей не мав, римо-католики, походив з дворян утверджених Герольдією, мав у Володимирському повіті за «коллюкаційним правом»⁵ 200 родових кріпаків, його дружина мала спадкових 1500 душ у різних місцевостях Київської та Волинської губерній та набутих за «коллюкаційним правом» 370 душ. Не було нічого зазначено про його освіту, а перший запис у формулярі стосувався обрання

² Складено автором на підставі: [22; 23; 24; 25]

³ 1845 р. вперше загадано про його класний чин – титулярний радник.

⁴ За відмінну службу імператорським указом 6 вересня 1860 р. пожалуваний зі статських у дійсні статські радники [26, арк. 35].

⁵ Коллюкаційне (від лат. *collocatio* – розміщення, надання) право – це особлива форма тимчасового володіння мастками на Правобережжі у XIX ст., пережиток річпосполитської традиції, коли юридичним власником залишалися держава чи попередній господар, а користувач (коллюкант) мав спадкове право керувати мастком і збирати з нього прибутки, сплачуючи податки та ренту, проте з обмеженням у розпорядженні землею.

20 липня 1826 р. депутатом до Волинської ліквідаційної комісії. За три роки він був обраний засідателем цивільної палати (насправді цивільного департаменту Волинського головного суду), 30 липня 1832 р. переобраний, але одразу ж подав у відставку. 26 травня 1835 р. був обраний головою й 9 березня 1838 р. його було нагороджено колезьким секретарем і 23 травня 1838 р. – перебрано головою. 28 січня 1839 р. був залишений на посаді голови генерал-губернатором, як прослуживший одне трьохріччя, до завершення шестиріччя. 1841 р. отримав титулярного радника. 11 червня 1845 р. по завершенні «терміну виборового» був звільнений від служби. Варто зауважити, що разом з іншими членами суду він потрапив під суд за видачу свідоцтва на землю поміщикам Чудовському і Мазевському (1845 р.), але був виправданий [27, арк. 1 зв.-3].

Соціальний профіль Ц. Роттермунда відображає характерні особливості кадрового складу судових органів регіону. Його належність до «дворян утверджених Герольдією» підкреслює офіційне визнання шляхетського статусу в російській становій системі, що було особливо важливим для локальної шляхти після інкорпорації цих територій до імперії. Значне землеволодіння родини – загалом близько 2070 душ селян у Волинській та Київській губерніях – свідчить не лише про високий економічний статус, але й про міжгубернські зв'язки, що були характерними для великих шляхетських родин регіону. Особливо цікавою є згадка про «коллюкаційне право», яке відображає збереження елементів традиційного річпосполитського земельного права в умовах уніфікації російського законодавства.

Кар'єрний шлях Ц. Роттермунда демонструє специфічну модель входження в судову службу, характерну для західних губерній. На відміну від традиційного початку цивільної кар'єри через канцелярську службу, він, як заможний землевласник, розпочав з участі у виборних шляхетських інституціях. Депутатство в Волинській ліквідаційній комісії з 1826 р. стало стартовою точкою його служби. Подальший перехід до посади засідателя цивільної палати у 1829 р, а згодом до голови суду в 1835 р. ілюструє поступове зростання довіри з боку як місцевого дворянства, так і центральної влади.

Система призначень та переобрань, відображена в формулярі, розкриває складний механізм кадрових рішень у судовій сфері. Поєднання виборного принципу, коли дворянство обирало кандидатів, з адміністративним контролем верховної влади створювало специфічну систему стриму-

вань і протидії. Рішення генерал-губернатора від 28 січня 1839 р. про залишення Ц. Роттермунда на посаді «як прослужившого одне трьохріччя» демонструє практику адміністративного втручання у виборні процедури. Обмеження терміну служби шістьма роками відображало перехідний період від системи виборів до призначень, що мало на меті повністю контролювати судову сферу у складному регіоні.

Просування Ц. Роттермунда по Табелі про ранги було відносно повільним: колезький секретар у 1838 р. та титулярний радник у 1841 р. Зауважимо, що чин колезького секретаря був відображений лише у формулярі, а у «Месяцеслове...» почав фігурувати лише титулярний радник. Це відображає специфіку виборної служби, але при цьому й показує зміни, адже до Листопадового повстання виборні посадовці не отримували класних чинів.

Особливого значення набуває згадка про судовий процес 1845 р., в якому Ц. Роттермунд та інші члени суду проходили як обвинувачені за видачу свідоцтва на землю поміщикам Чудовському і Мазевському. Цей епізод розкриває складність земельно-правових відносин у регіоні та конфлікти між судовими рішеннями і адміністративною політикою. Виправдання всіх обвинувачених може свідчити як про їхню професійність і дотримання закону, так і про складність правозастосування в умовах співіснування різних правових традицій. Цей випадок також демонструє механізми контролю влади за діяльністю місцевих судових органів та готовність до жорсткого втручання у разі підозр у неправомірних діях.

Конфесійний аспект – римо-католицьке віросповідання Ц. Роттермунда – заслуговує на особливу увагу як свідчення конфесійної толерантності російської адміністрації щодо католицької шляхти в судовій сфері у перший період після Листопадового повстання. Це відображає прагматичний підхід імперії до використання кваліфікованих місцевих кадрів, незважаючи на релігійні відмінності. Водночас це свідчить про збереження традиційних еліт у системі місцевого управління та їх поступову інтеграцію в імперську бюрократичну ієрархію.

Загалом формуляр Ц. Роттермунда репрезентує типовий профіль судового чиновника-католика у Волинській губернії середини XIX ст. та демонструє особливості адаптації локальної еліти до імперської адміністративної системи. Документ розкриває складність процесів модернізації судочинства в багатонаціональній імперії, де необхідно було враховувати місцеві традиції, конфесійні осо-

бливості та економічні інтереси регіональних еліт. Цей випадок також ілюструє еволюцію кадрової політики від початкового використання місцевих еліт до поступового посилення централізованого контролю над судовою системою.

Формулярний список Йосифа⁶ Никодимовича Малаховського (1781 р.н.) – наступного голови Волинської палати цивільного суду (1845 – 1851 рр.) – дозволяє простежити принципово іншу, *більш традиційну* (курсив. – Авт.), модель кар'єрного зростання в судово-адміністративній системі Волинської губернії та виявити альтернативні шляхи формування регіональних еліт. Одружений, мав трьох дочок, дві з яких були заміжні, вся родина була римо-католиками, з дворян, не мав родових маєтностей, але в Овруцькому повіті мав набутими 450 кріпаків. Після завершення навчання у Любарському повітовому училищі був обраний 1805 р. засідателем Новоград-Волинського земського суду (поліційна установа). Наступного року припинена служба, але 1808 р. обраний двічі на посаду писаря Новоград-Волинського повітового суду, з 1814 по 1817 рр. перебував на посаді засідателя цього ж суду. Продовження кар'єри відбулося 1831 р. після призначення губернським начальством на посаду овруцького повітового предводителя дворянства, з наступним обранням 1832 р. та 1835 рр. Проте 1837 р. за власним бажанням був звільнений, але вже наступного року переобраний втретє. 1841 р. служба на виборних посадах призупинилася, проте 1844 р. був обраний на кандидатом на посаду голови Волинської палати цивільного суду. 1845 р. був схвалений на цій посаді. Жодного класного чину не мав, але був нагороджений орденами св. Володимира 4-го ступеня та св. Станіслава 4-го ступеня. Жалування отримував 1138 руб. 17 коп. сріблом (з державних – 235 руб. 32 коп., з земських зборів – 902 руб. 85 коп.) [28, арк. 1 зв.-4].

На відміну від свого попередника, Й. Малаховський представляв іншу категорію місцевого дворянства. Хоча він також походив з римо-католицької шляхти, його економічний статус був значно скромнішим – відсутність родових маєтностей та лише 450 набутих кріпаків в Овруцькому повіті свідчили про належність до менш заможних верств дворянства. Це принципово відрізняло його від Ц. Роттермунда з його 2070 душами та міжгубернськими земельними володіннями. Водночас сімейна структура Й. Малаховського – одружений, з трьома дочками, дві з яких уже були заміжні на момент складання формуляру, – вказує на усталені

родинні зв'язки в регіоні. Освітня траєкторія також контрастує з відсутністю подібних відомостей у формулярі попередника. Навчання в Любарському повітовому училищі, хоча й скромне за масштабами, свідчить про прагнення до професійної підготовки та відповідає загальній тенденції початку XIX ст. щодо підвищення освітнього рівня місцевої шляхти.

Кар'єрна траєкторія Й. Малаховського демонструє унікальну послідовність та спеціалізацію в межах судової системи та адміністративних органів. Характерним є тимчасове припинення служби в 1806–1808 рр., що може відображати як особисті обставини, так і зміни в місцевій політичній ситуації. Повернення до служби на посаду писаря Новоград-Волинського повітового суду в 1808 р. та подальше зростання до засідателя (1814–1817 рр.) свідчать про поступове накопичення досвіду та авторитету в судовій сфері. Довга перерва в службі з 1817 по 1831 р. залишається невизначеною у формулярі, але може відображати вплив політичних подій того періоду, зокрема й Листопадового повстання 1830–1831 рр. Призначення губернським начальством на посаду Овруцького повітового предводителя дворянства в 1831 р., а не обрання, як це відбувалося зазвичай, може свідчити про особливу довіру з боку локальної влади, враховуючи нестандартні обставини того періоду. Подальші регулярні переобрання на цю посаду в 1832, 1835 та 1838 рр. (після добровільної відставки в 1837 році) демонструють стабільний авторитет серед місцевого дворянства.

Перехід Й. Малаховського до судової сфери в 1844–1845 рр. як кандидата, а потім голови Волинської палати цивільного суду представляє логічне завершення його кар'єри. Цей перехід від дворянського самоврядування до судових функцій відображає типovu для того періоду практику використання досвідчених місцевих діячів у найбільш відповідальних посадах. Схвалення його кандидатури центральною владою в 1845 р. свідчить про визнання його професійних якостей та політичної лояльності.

Особливістю кар'єри Малаховського є відсутність класних чинів при наявності орденських нагород – ордена св. Володимира 4-го ступеня та св. Станіслава 4-го ступеня. Це відображає специфіку нагородної системи для виборних посадовців, де відзнаки надавалися за заслуги перед державою, але не обов'язково супроводжувалися про-

⁶ Йосиф – русифіковане польське ім'я Юзеф. Проте, враховуючи, що в офіційній документації вживалося саме Йосиф, ми будемо послуговуватися ним.

суванням по Табелі про ранги. Такий статус був характерним для місцевих діячів, які поєднували лояльність до імперії з авторитетом серед регіональних еліт.

Порівняння кар'єр Ц. Роттермунда та Й. Малаховського виявляє дві різні моделі формування судових кадрів у Волинській губернії. Якщо перший представляв заможну космополітичну шляхту з міжгубернськими зв'язками, то другий втілював тип місцевого діяча з глибоким укоріненням у регіональній структурі. Його тривала служба в межах однієї губернії, спеціалізація в судовій сфері та поступове зростання від писаря до голови суду демонструють альтернативний шлях професійного становлення, заснований більше на досвіді та місцевому авторитеті, ніж на економічному статусі та родинних зв'язках.

Загалом формуляр Й. Малаховського ілюструє процеси професіоналізації судової системи та можливості вертикальної мобільності в рамках регіональних еліт Російської імперії. Його випадок показує, що навіть представники менш заможних верств дворянства могли досягати високих посад завдяки послідовності, спеціалізації та накопиченню досвіду в конкретній сфері діяльності.

Формулярний список Петра Олександровича Матафтіна (1799 р.н.) демонструє кардинально відмінну модель кар'єрного розвитку, що базувалася на професійній цивільній службі та систематичному просуванні по Табелі про ранги через різні губернії імперії. Сімейний стан: одружений, мав п'ятьох синів (двоє навчалися в Петербурзькому морському корпусі, двоє – в підготовчому пенсіоні поручика Іванова) та двох дочок, які навчалися у Петербурзькому Катерининському інституті. Всі члени родини – православні. Жалування отримував на рік з державних коштів – 235 руб. 32 коп. та із земських зборів 902 руб. 85 коп. сріблом. Походив з дворян, утверджених Герольдією і записаний у 6 частині родословної книги. У власності мав родових двох кріпаків у Вологодській губернії та набутих шістьох у Володимирській, дружина у Вологодській та Володимирській областях мала родових – 61 кріпак та 65 – набутих. Кар'єра розпочалася 1815 р., коли після домашнього виховання і здачі екзаменів у Вологодській губернській гімназії, розпочав канцеляристом у Вологодській казенній палаті. 1818 р. – колезький реєстратор, 1820 р. – переміщений до Вологодського совісного суду. 1821 р. призначений до Грязовецького повітового суду дворянським засідателем, проте наступного року звільнений і перейшов чиновником до казенної палати, де 1822 р. отримав губернського

секретаря, а за три роки – колезького секретаря. 1826 р. повернувся до повітового суду дворянським засідателем, де через 9 місяців став стряпчим. 1831 р. став стряпчим Вологодської казенної палати та 1835 р. – колезький асесор. З 1839 р. губернський прокурор, спочатку Псков, де отримав надвірного радника 1841 р., потім Астрахань (1843 р.), Мінськ (1844 р.), де 1847 р. отримав колезького радника і 1849 р. переміщений до Харкова. З 1851 р. був призначений головою Волинської палати цивільного суду, а з 1 грудня 1852 р., окрім основних обов'язків, почав в.о. совісного судді [29, арк. 1 зв.-6].

Соціальний профіль П. Матафтіна відрізнявся від його попередників як конфесійно, так і територіально. Православне віросповідання всієї родини контрастувало з католицизмом попередників, що відображало політику верховної влади щодо поступового посилення православного елементу в адміністрації західних губерній. Його походження з Вологодської губернії – типово російського регіону – та запис у 6 частині родословної книги свідчили про належність до старого російського дворянства, «утвердженого Герольдією». Економічний статус родини був скромним навіть порівняно з Й. Малаховським.

Особливої уваги заслуговує освітня стратегія родини П. Матафтіна, яка кардинально відрізнялася від регіональних практик. Навчання п'яти синів та двох дочок у престижних столичних закладах свідчило про цілеспрямовану інвестицію в майбутнє нащадків та орієнтацію на загальноімперську, а не регіональну кар'єру. Така освітня модель була типовою для професійної бюрократії, яка розглядала службу як основне джерело соціального статусу та економічного благополуччя.

Кар'єрна траєкторія представляє класичний зразок професійної цивільної служби XIX ст. Початок в 1815 р. після домашнього виховання та складання екзаменів у Вологодській губернській гімназії з посади канцеляриста демонструє стандартний шлях входження в бюрократичну систему. На відміну від попередників, які починали з виборних посад, П. Матафтін з самого початку був інтегрований у вертикаль державної служби. Його швидке просування свідчило про професійні здібності та протекцію керівництва. Період служби в Вологодській губернії (1815–1839 рр.) характеризувався систематичним просуванням через різні відомства та посади. Призначення псковським губернським прокурором у 1839 р. стало якісним стрибком у кар'єрі, переводячи П. Матафтіна до категорії вищих губернських чиновників.

Період служби губернським прокурором (1839–1851 рр.) демонструє мобільність професійної бюрократії та практику ротації кадрів центральною владою. Переміщення свідчать про універсальність його адміністративних навичок та довіру міністерства. Вони були характерними для боротьби з корупцією та формування професійного корпусу чиновників, не пов'язаних з місцевими інтересами.

Призначення головою Волинської палати цивільного суду в 1851 р. та додаткове виконання обов'язків совісного судді з 1 грудня 1852 р. представляло логічне завершення довгої професійної кар'єри. На відміну від попередників-католиків, які представляли місцеві еліти, П. Матафтин був призначений ззовні професіоналом, що відображало зміну кадрової політики після революційних подій 1848–1849 рр. у Європі та посилення централізації управління.

Призначення П. Матафтіна ознаменувало перехід від використання місцевих еліт до професійних бюрократів у керівництві судовою системою Волинської губернії. Його випадок ілюструє загальну тенденцію централізації та професіоналізації адміністрації в період правління Миколи I, коли довіра до місцевих кадрів поступово замінювалася покладанням на професійних чиновників, вихованих у традиціях імперської служби. Водночас православне віросповідання та російське походження П. Матафтіна відображали конфесійні та етнічні пріоритети кадрової політики в Західних губерніях, де влада прагнула зменшити вплив католицького дворянства на судову систему.

Формулярний список Никифора Івановича Алфьорова (імовірно 1788 р.н.) – голови Волинської палати цивільного суду з грудня 1857 р. – представляє унікальний випадок надзвичайно довгої та географічно розгалуженої професійної кар'єри, що охоплювала понад півстоліття служби в різних регіонах імперії та демонструвала найвищий рівень адміністративної мобільності серед усіх керівників цієї судової інституції. Сімейний стан: одружений, троє синів та троє дочок (зазначено, що дружина була лютеранкою, а всі діти православними), православний, походив з дворян і мав набутий маєток в Орловській губернії площею 989 дес. зі 189 колишніми кріпаками та дружина мала 250 дес. землі з 11 кріпаками (формулярний список було укладено після Селянської реформи 1861 р. – Авт.). Після закінчення Глухівського повітового училища в 1803 р. розпочав цивільну службу в місцевому

повітовому суді, 1806 р. отримав губернського реєстратора, 1814 р. – колезького реєстратора. 1817 р. розпочав роботу повітчиком в Орловській казенній палаті, де одразу отримав губернського секретаря. 1820 р. звільнився та був прикомандирований до губернського прокурора. 1821 р. отримав колезького секретаря та був переміщений до канцелярії генерал-губернатора Рязанського округу О. Балашова. 1823 р. – титулярний радник, Після скасування канцелярії з 1828 р. почав службу в Грузії з чином колезького асесора, був чиновником з особливих доручень, 1833 р. подав у відставку та розпочав служити в Департаменті духовних справ Іноземних сповідань Міністерства внутрішніх справ. з 1835 р. був кам'янець-подільським губернським прокурором, з 1837 р. – волинський прокурор, 1838 р. – колезький радник, з 1842 р. – рязанський губернський прокурор, 1844 р. – полтавський губернський прокурор, 1846 р. – статський радник, 1847 р. – воронезький губернський прокурор, цього ж року – знову волинський прокурор. З 1848 р. голова Воронезької палати кримінального суду, з 1853 р. – голова Самарської палати цивільного суду, з 24 грудня 1857 р. – голова Волинської палати цивільного суду. Жалування 1770 руб. сріблом [26, арк. 37–52].

Соціальний статус Н. Алфьорова відрізнявся конфесійною толерантністю, характерною для професійного чиновництва середини XIX століття. Його православне віросповідання поєднувалося з лютеранством дружини, що свідчило про прагматичний підхід до міжконфесійних союзів у середовищі службового дворянства, водночас усі шестеро дітей виховувалися в православ'ї відповідно до офіційної політики держави. Економічне становище родини було помірним: набутий маєток в Орловській губернії площею 989 десятин зі 189 колишніми кріпаками та 250 десятин землі дружини з 11 селянами давали загалом 200 душ, що менше за володіння всіх попередників, але забезпечувало гідне утримання великої чиновницької родини. Відсутність родових маєтностей підкреслювала залежність від службових доходів та типову для професійної бюрократії орієнтацію на кар'єрне зростання як основне джерело соціального статусу.

Освітня підготовка Н. Алфьорова була скромною – закінчення Глухівського повітового училища в 1803 р. контрастувало зі столичною освітою дітей П. Матафтіна та навіть з Любарським училищем Й. Малаховського. Однак його подальша блискуча кар'єра свідчила про

виняткові природні здібності, самоосвіту та адаптивність, які дозволили йому успішно функціонувати в найрізноманітніших адміністративних контекстах протягом п'яти десятиліть. Це також демонструвало можливості вертикальної мобільності в російській бюрократичній системі для здібних представників провінційного дворянства.

Початковий етап кар'єри в Глухівському повітовому суді (1803–1817 рр.) характеризувався помірним, але стабільним просуванням по службовій ієрархії, що відповідало стандартним темпам для здібних провінційних чиновників того періоду. Перехід до Орловської казенної палати на посаду повітчика в 1817 р. з одразу наданим чином губернського секретаря ознаменував якісний стрибок у кар'єрі та свідчив про визнання його професійної компетентності поза межами рідного регіону. Період 1820–1828 рр. став переломним у професійному становленні Н. Алфьорова, характеризуючись динамічними змінами посад та прискореним просуванням по Табелі про ранги. Звільнення з казенної палати та прикомандування до губернського прокурора в 1820 р. відкрило новий напрямок спеціалізації в галузі нагляду за законністю. Переміщення до канцелярії генерал-губернатора О. Балашова представляли якісний стрибок до престижнішої служби при одному з найвпливовіших діячів імперії. Колишній міністр поліції та довірена особа Олександра І, залучав до своєї канцелярії лише здібних чиновників, що свідчило про високу оцінку адміністративного потенціалу Н. Алфьорова. Досягнення чину титулярного радника в 1823 р. підкреслювало стабільне професійне зростання та відкривало перспективи загальноімперської кар'єри.

Призначення до Грузії в 1828 р. з чином колезького асесора та посадою чиновника з особливих доручень ознаменувало початок найбільш динамічного етапу кар'єри. Кавказький досвід був особливо цінним для формування універсальних адміністративних навичок, оскільки вимагав роботи в складних етноконфесійних умовах та знання специфіки управління національними окраїнами. Найбільш інтенсивний та географічно розмаїтий період кар'єри припав на 1835–1853 рр., коли Н. Алфьоров послідовно обіймав посади губернських прокурорів у шести губерніях, що демонстрували виняткову професійну мобільність та використання його досвіду для вирішення складних адміністративних завдань у різних частинах імперії.

Жалування Н. Алфьорова в розмірі 1770 руб. сріблом значно перевищувало оплату всіх попередників (1138 рублів у Й. Малаховського та П. Матафтіна), що відображало його вищий чиновний ранг статського радника (5-й клас).

Кар'єра Н. Алфьорова представляє найбільш досконалий зразок професійної мобільності та адміністративної універсальності в російській бюрократичній системі XIX ст. Його п'ятидесятирічний досвід роботи принаймні в одинадцяти різних губерніях – від українських земель до Кавказу, від західних губерній до Поволжя – формував унікальну експертизу в галузі регіонального управління та глибоке розуміння різноманітних адміністративних викликів імперії. На відміну від Ц. Роттермунда та Й. Малаховського, які представляли місцеві католицькі еліти з обмеженим географічним досвідом, або П. Матафтіна з його більш традиційною професійною кар'єрою в межах кількох сусідніх губерній, Н. Алфьоров втілював ідеал універсального імперського чиновника, здатного ефективно функціонувати в будь-якому регіоні та відомстві завдяки накопиченому багаторічному досвіду та адаптивності.

Призначення Н. Алфьорова головою Волинської палати цивільного суду завершило тривалу еволюцію кадрової політики в судовій системі губернії від використання місцевих католицьких еліт через перехідний період професійних православних чиновників до досвідчених загальноімперських бюрократів з найширшою географічною мобільністю. Його випадок демонструє кульмінацію процесів централізації та професіоналізації судової адміністрації, коли найвідповідальніші посади в периферійних регіонах довірялися чиновникам з максимально різноманітним адміністративним досвідом, незалежно від їхніх місцевих зв'язків або регіонального походження.

Висновки. Дослідження кадрового складу керівництва Волинської палати цивільного суду протягом 1831–1864 рр. дозволяє простежити ключові етапи трансформації судової влади в Західних губерніях Російської імперії після Листопадового повстання та виявити основні тенденції еволюції імперської кадрової політики в регіоні. Аналіз персонального складу голів палати засвідчує поетапну зміну принципів формування судового керівництва, що відображала загальну логіку централізації та уніфікації управління в Правобережній Україні. Перший етап (1832–1845 рр.) характеризувався збереженням практики використання представників місцевої католицької шляхти (І. Тележинський, Р. Стецький, Ц. Роттермунд), які поєднували еко-

номічну могутність, територіальну укоріненість та політичну лояльність до імперської влади. Ці діячі представляли традиційну модель судового керівництва, заснованого на авторитеті земельної аристократії та знанні місцевого права.

Перехідний етап (1845–1851 рр.) репрезентований постаттю Й. Малаховського, який втілював альтернативну модель кар'єрного зростання через поступове накопичення професійного досвіду в межах регіональної судової системи. Його траєкторія від писаря повітового суду до голови губернської палати демонструвала можливості вертикальної мобільності для менш заможних представників місцевого дворянства та свідчила про початок процесів професіоналізації судової служби.

Завершальний етап (1851–1864 рр.) ознаменувався кардинальною зміною кадрової політики з призначенням православних бюрократів загальноімперського масштабу (П. Матафтин, Н. Алфьоров), що відображало остаточну відмову від покладання на місцеві еліти та перехід до централізованого управління судовою системою. Ці чиновники характеризувалися широкою географічною мобільністю, багаторічним досвідом роботи в різних губерніях та відсутністю укоріненості в регіональних соціальних мережах.

Конфесійний аспект кадрових призначень демонструє еволюцію від толерантності до католицизму в перші роки після повстання до поступового посилення православного елемен-

ту в судовому керівництві, що відповідало загальній тенденції конфесіоналізації кадрової політики в західних губерніях. Водночас економічний статус керівників палати еволюціонував від крупного землеволодіння (понад 2000 душ у Ц. Ротермунда) до помірного майнового стану професійних чиновників (200 душ у Н. Алфьорова), що підкреслювало перехід від земельної аристократії до службового дворянства як основи судової влади.

Досліджений матеріал засвідчує, що трансформація кадрового складу керівництва Волинської палати цивільного суду відображала більш широкі процеси модернізації та централізації судової системи Російської імперії, коли традиційні форми використання місцевих еліт поступалися професіональній бюрократії як основному інструменту державного управління на периферії. Цей процес мав як позитивні наслідки у вигляді професіоналізації судочинства, так і негативні через втрату зв'язку судової влади з місцевими соціальними реаліями та правовими традиціями.

Перспективи подальших досліджень вбачаємо в компаративному аналізі кадрової політики в судових установах інших правобережних губерній, вивченні впливу персональних змін керівництва на ефективність судочинства та дослідженні механізмів адаптації місцевих правових традицій до загальноімперського законодавства в умовах зміни кадрового складу судових органів.

Список літератури:

1. Градовский А. Высшая администрация России XVIII ст. и генерал-прокуроры. СПб.: Тип. И. Бочкарева, 1866. 284 с.
2. Градовский А. Исторический очерк учреждения генерал-губернаторств в России. *Политика, история и администрация. Критические и политические статьи*. СПб, 1871. 515 с.
3. Джаншиев Г. А. Основы судебной реформы (К 25-ти летию нового суда). Историко-юридические этюды. М., 1891. 364 с.
4. Беляев И. Д. Лекции по истории русского законодательства. М., 1879. 728 с.
5. Самоквасов Д. Я. История русского права. М., 1906. 595 с.
6. Гессен И. В. Судебная реформа. СПб, 1905. 267 с.
7. Дубровіна А. Б. Суспільний лад, механізм управління та право України в період розкладу феодально-кріпосницької системи і зростання капіталістичних відносин (перша половина XIX ст.). Київ, 1966. 111 с.
8. Коробович А. Судова система на окупованих Росією східних землях Речі Посполитої (XVIII–XIX ст.). *Актуальні проблеми держави і права*. 2009. № 49. С. 104–110.
9. Thaden E. C., Thaden M. F. Eastern Belorussia, Lithuania, and the Right-Bank Ukraine. *Russia's Western Borderlands, 1710–1870*. Princeton: Princeton University Press, 1984. P. 32–56.
10. Hillis F. Children of Rus': Right-Bank Ukraine and the Invention of a Russian Nation. Ithaca-London: Cornell University Press, 2013. 329 p.
11. Бармак М. Російські судові установи в системі управління українських земель Правобережної України наприкінці XVIII – в першій половині XIX ст. *Наукові записки Тернопільського національного педагогічного університету ім. Володимира Гнатюка: Серія «Історія»*. 2010. Вип. 2 (1). С. 19–25.

12. Бармак М. Трансформації в системі судоустрою на Правобережній Україні наприкінці XVIII ст. *Наукові записки Тернопільського національного педагогічного університету ім. Володимира Гнатюка: Серія «Історія»*. 2016. Вип. 2. С. 4–9.
13. Шандра В. С. Совісні суди в Україні (остання чверть XVIII–середина XIX ст.) / Наук. ред. О. П. Реєнт. НАН України. Інститут історії України. Київ: Інститут історії України, 2011. 266 с.
14. Малишев О. О. Міські сирітські суди в Україні: історико-правове дослідження / Відп. ред. І. Б. Усенко; НАН України, Інститут держави і права ім. В. М. Корецького. Київ: ВГЛ «Обрії», 2013. 352 с.
15. Судова влада в Україні: історичні витоки, закономірності, особливості розвитку / Авт. кол.: В. С. Бігун, І. Й. Бойко, Т. І. Бондарук, К. А. Віслобоков, О. А. Гавриленко, Л. О. Зайцев, А. Ю. Іванова, О. О. Малишев, І. В. Музика, В. Т. Окіпнюк, Є. В. Ромінський, О. О. Самойленко, М. І. Сірий, І. Б. Усенко (кер. кол.), М. Д. Ходаківський, Л. В. Худояр, О. Н. Ярмиш. НАН України. Інститут держави і права ім. В. М. Корецького; Міжнародна асоціація істориків права. Київ: Видавництво «Наукова думка» НАН України, 2014. 503 с.
16. Шевчук А. Судова влада в житті суспільства Правобережної України (кінець XVIII – перша третина XIX ст.): монографія. Житомир: Євенок, 2022. 580 с.
17. Про введення в губерніях: Могилівській і Вітебській, як по урядовій, так і по судовій частині, того самого порядку, який спостерігається у внутрішніх областях держави. *ПЗЗ-2*, т. 6 (1831), ч. 1. № 4233. С. 1.
18. Про присвоєння всім присутственным місцям і посадовим особам у західних губерніях тих найменувань, які існують у великоросійських губерніях. *ПЗЗ-2*, т. 6 (1831), ч. 2 № 4894. С. 159–160.
19. Державний архів Житомирської області (далі – ДАЖО). Ф. 10 (Новоград-Волинський повітовий суд). Оп. 1. Спр. 652 (Укази Новоград-Волинському уїздному суду), 1832 р., 687 арк.
20. Lebid A., Shevchuk A. District (Povitovi) Marshals of Volyn Governorate (1797–1831): Arrangement, Staffing and Activities. *Bylye Gody*. 2023. Vol. 18, № 1. P. 100–114.
21. Шевчук А., Маркевич О. Хорунжі Волинської губернії (1797–1832): традиції Речі Посполитої в імперських практиках адміністрування. *Інтермарум: історія, політика, культура*. 2023. № 12. С. 8–31.
22. Месяцеслов и общий штат Российской империи: В 2-х ч. Ч. 2: 1832 г. С. 388; 1833 г. С. 390; 1834 г. С. 401; 1835 г. С. 391; 1836 г. С. 406; 1837 г. С. 455; 1838 г. С. 437; 1839 г. С. 429; 1840 г. С. 401; 1841 г. С. 251; 1842 г. С. 253.
23. Адрес-календарь или Общий Штат Российской империи: В 2-х ч. Ч. 2: 1843 г. С. 255; 1844 г. С. 214; 1845 г. С. 29; 1846 г. С. 30; 1847 г. С. 27; 1848 г. С. 28; 1849 г. С. 29; 1850 г. С. 22.
24. Адрес-календарь. Общая Роспись всех чиновных особ в государстве: В 2-х ч. Ч. 2: 1851 г. С. 23; 1852 г. С. 24; 1853 г. С. 24; 1854 г. С. 24; 1855 г. С. 24; 1856 г. С. 24; 1857 г. С. 24; 1858–1859 гг. С. 26; 1859–1860 гг. С. 60.
25. Адрес-календарь. Общая Роспись начальствующих и прочих должностных лиц: В 2-х ч. Ч. 2: 1860–1861 гг. С. 57; 1861–1862 гг. С. 47; 1862–1863 гг. С. 50; 1863–1864 гг. С. 52.
26. ДАЖО. Ф. 17 (Волинська палата цивільного суду). Оп. 1. Спр. 4 (Про вступ на посаду голови палати статського радника Алфьорова), 1854 р., 57 арк.
27. ДАЖО. Ф. 17 (Волинська палата цивільного суду). Оп. 1. Спр. 221 (Формулярний список голови Волинської палати цивільного суду титулярного радника Роттермунда), 1845 р., 4 арк.
28. ДАЖО. Ф. 17 (Волинська палата цивільного суду). Оп. 1. Спр. 159. (Формулярний список служби голови Волинської палати цивільного суду Йосифа Малаховського), 1849 р., 16 арк.
29. ДАЖО. Ф. 17 (Волинська палата цивільного суду). Оп. 1. Спр. 167. (Формулярний список в. о. голови Волинської палати цивільного суду колезького радника Петра Олександровича Матафтіна), 1853р., 6 арк.

Shevchuk A. V. TRANSFORMATION OF THE JUDICIAL LEADERSHIP: HEADS OF THE VOLYNIA CHAMBER OF THE CIVIL COURT AFTER THE NOVEMBER UPRISING (1831–1864)

This article examines the transformation of the leadership of the Volynia Chamber of the Civil Court from 1831 to 1864, reflecting the radical changes in the judicial policy of the Russian Empire following the suppression of the November Uprising. It analyzes the evolution in the principles of forming the court's leadership, from relying on representatives of the local Catholic nobility to appointing professional Orthodox bureaucrats of imperial stature. Based on a detailed study of service records (formulyarnye spiski) and official sources, the personal career trajectories of the six chamber chairmen are traced, revealing three main stages of personnel policy: the retention of the practice of engaging loyal local elites (1832–1845); a transitional period of professionalization through regional cadres (1845–1851); and the final shift to centralized appointments of experienced imperial officials (1851–1864).

Particular attention is paid to the socio-demographic analysis of the institution's leaders, including their religious affiliation, educational level, economic status, and geographical origin. A pattern is identified of the gradual replacement of Catholic landowners with large estates (owning over 2,000 serfs) by Orthodox officials of moderate means, symbolizing the transition from a landed aristocracy to a service nobility as the foundation of judicial authority in the region.

*The research is based on a broad source base, including archival materials from the State Archive of Zhytomyr Oblast and the official reference books *Mesyatseslov* and *Adres-kalendar*, which enabled the reconstruction of a complete picture of personnel changes in the leadership of one of the key judicial institutions in the Right-Bank Ukraine. The author demonstrates that the transformation of the personnel of the Volynia Chamber of the Civil Court reflected broader processes of centralization and unification within the Russian Empire's judicial system, in the context of the imperial policy of integrating the Western provinces after 1831.*

Key words: *Volynia Chamber of the Civil Court, judicial authority, personnel policy, November Uprising, Right-Bank Ukraine, judicial reforms, service records (formulyarnye spiski), Catholic nobility, Orthodox officialdom, centralization of administration.*

Дата надходження статті: 17.09.2025

Дата прийняття статті: 03.10.2025

Опубліковано: 15.12.2025

КОНСТИТУЦІЙНЕ ПРАВО; МУНІЦИПАЛЬНЕ ПРАВО

УДК 342.951:355.02(477)

DOI <https://doi.org/10.32782/TNU-2707-0581/2025.4/06>**Жданкевич М. О.**

Таврійський національний університет імені В.І. Вернадського

БАЛАНС МІЖ НАЦІОНАЛЬНОЮ БЕЗПЕКОЮ ТА ПРАВОМ НА ДОСТУП ДО ПУБЛІЧНОЇ ІНФОРМАЦІЇ В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ В УКРАЇНІ

У статті досліджується складне й неоднозначне питання щодо забезпечення права на доступ до публічної інформації в умовах дії правового режиму воєнного стану в Україні в аспекті забезпечення балансу між збереженням національної безпеки та забезпеченням реалізації права на доступ до публічної інформації. Автором проведено аналіз юридичної природи обмежень цього права, запроваджених у контексті воєнних дій, та визначено допустимі межі втручання держави в інформаційні права громадян з урахуванням потреб національної безпеки.

Особливу увагу в статті автором приділено співвідношенню між нормами Закону України «Про доступ до публічної інформації» та правовими актами, які діють під час воєнного стану, зокрема розпорядженням про обмеження відкритості окремих категорій інформації. На основі аналізу рішень Конституційного Суду України, практики Європейського суду з прав людини та висновків Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини сформульовано критерії допустимості обмежень права на інформацію в надзвичайних умовах, зокрема й в умовах дії правового режиму воєнного стану.

Автор також порівнює український підхід до врегулювання цього балансу з міжнародним досвідом країн, які мали досвід запровадження воєнного стану, зокрема Ізраїлю, Хорватії та Грузії. Окремо розглянуто проблему прозорості діяльності органів державної влади та військових адміністрацій, зокрема щодо ухвалення рішень, бюджетних витрат та взаємодії з громадськістю.

На підставі проведеного науково-правового аналізу запропоновано низку правових та інституційних механізмів, які можуть забезпечити ефективний баланс між потребами безпеки та демократичними стандартами відкритості. Зроблено висновок, що навіть у стані війни держава має зберігати прозорість там, де це не загрожує життю та безпеці громадян чи обороноздатності країни.

Ключові слова: публічна інформація, воєнний стан, національна безпека, баланс та пропорційність, Європейський суд з прав людини.

Постановка проблеми. Право на доступ до публічної інформації є одним із ключових елементів демократичного суспільства, що гарантує відкритість діяльності органів влади, підзвітність посадових осіб та активну участь громадян у процесах управління державою. В Україні це право закріплено як на конституційному рівні (ст. 34 Конституції України [1]), так і в спеціальному законодавстві, зокрема в Законі України «Про доступ до публічної інформації» [2]. Також

це право гарантоване статтею 10 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод (далі – Конвенція) [3].

Однак із початком повномасштабного вторгнення РФ на Україну та введенням правового режиму воєнного стану виникла нова правова реальність, яка змінила межі реалізації багатьох основоположних прав і свобод, зокрема права на доступ до інформації. З метою забезпечення національної безпеки, обороноздатності та захисту життя гро-

мадян держава змушена застосовувати обмеження, які прямо або опосередковано впливають на відкритість публічного сектору.

Вказані обмеження ставлять перед науковою та правозастосовною практикою низку складних запитань щодо допустимості обмеження права на доступ до публічної інформації з точки зору міжнародного та національного права, а також щодо забезпечення під час такого обмеження балансу між національною безпекою та забезпеченням прозорості діяльності державних органів, їх посадових осіб тощо.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Деякі проблемні питання, пов'язані з визначенням правових підстав для обмеження права на доступ до публічної інформації, досліджували такі науковці як І. І. Голубенко, Б. А. Кормич, М. В. Смокович, О. Г. Турченко та ін. Водночас, огляд наявних наукових робіт у цій сфері показує, що наразі залишається низка недостатньо розроблених на науково-теоретичному рівні питань, зокрема щодо способів вирішення суперечності між конституційною нормою про свободу інформації та обмеженнями, введеними на підставі рішень Ради національної безпеки і оборони України, військових наказів чи актів виконавчої влади, що ускладнює юридичне обґрунтування правомірності обмежень. Окрім того, недостатньо опрацьованим є аналіз ризиків зловживання обмеженням доступу до публічної інформації як інструментом уникнення відповідальності чи приховування корупційних проявів у сфері публічного управління.

Постановка завдання. Метою дослідження є з'ясування правових засад та меж обмеження права на доступ до публічної інформації в умовах воєнного стану, а також визначення ефективних механізмів забезпечення балансу між захистом національної безпеки і дотриманням права на доступ до публічної інформації.

Виклад основного матеріалу. Баланс між забезпеченням національної безпеки та правом на доступ до публічної інформації є ключовим принципом у правовій системі будь-якої держави. З одного боку, держава має право обмежувати доступ до певних типів інформації, якщо це необхідно для захисту національних інтересів, таких як оборонна та розвідувальна діяльність, але з іншого – громадяни мають право на доступ до інформації, що є основою для свободи слова, демократії та громадського контролю.

У науковій літературі та правозастосовній практиці неодноразово наголошувалося на тому, що право на отримання інформації є основою свободи

думки і слова, а його реалізація – важлива умова розвитку демократії, відкритості влади та формування сучасного інформаційного суспільства, оскільки це право забезпечує прозорість і підзвітність державних органів та сприяє зростанню довіри громадян [4].

Між тим, в умовах дії надзвичайних обставин, зокрема і в умовах воєнного стану, з метою забезпечення національної безпеки право на доступ до деяких видів публічної інформації може бути обмежено. Такий висновок узгоджується з положеннями ч. 2 ст. 10 Конвенції, Закону України «Про доступ до публічної інформації» та висновками, викладеними, зокрема у Рішенні Конституційного Суду України від 22 січня 2020 року № 1-р(І)/2020, про те, що право особи на доступ до інформації, гарантоване ст. 34 Конституції України, не є абсолютним і може підлягати обмеженням [5].

Разом з тим, як неодноразово наголошував у своїй прецедентній практиці Європейський суд з прав людини (далі – ЄСПЛ), будь-які обмеження права, гарантованого Конвенцією, мають бути виправдані з точки зору необхідності в демократичному суспільстві.

Нажаль, у національному законодавстві України у період дії правового режиму воєнного стану не сформувався належний механізм для досягнення необхідного балансу щодо обмеження права на доступ до публічної інформації в інтересах національної безпеки. Тому певною мірою при вирішенні проблемних питань у цій сфері доцільно спиратися на раніше сформовані механізми.

Наприклад, Конституційний Суд України у Рішенні від 20 січня 2012 року № 2-рп/2012 вирішував питання досягнення балансу між правом посадових і службових осіб на приватність та правом на доступ до інформації про цих осіб, що може вважатися публічною [6].

Висновки, викладені у цьому Рішенні, мають важливе значення в аспекті порушеного проблемного питання щодо дотримання необхідного балансу. У цьому Рішенні Суд зазначив, що Конституція не містить одного визначення конфіденційної інформації, а тому необхідно враховувати конкретні обставини кожного випадку, а поняття «особисте й сімейне життя» має широке, динамічне значення. При цьому, за висновком Конституційного Суду України, особистість, залучена до виконання функцій державної влади, автоматично має підвищений рівень публічності, позаяк, інформація про їхню діяльність часто є релевант-

ною для формування суспільної довіри до влади. Що стосується втручання у приватне життя таких осіб, то воно допускається лише у визначених законом цілях та можливе лише для захисту національної безпеки, економічного добробуту або прав людини, що слугує чітким маркером легітимності. Суд також виснував, що інформація, яка прямо пов'язана з виконанням службових обов'язків, не належить до конфіденційної, навіть якщо стосується приватного життя особи – це важливо у контексті забезпечення прозорості влади.

У контексті балансу між дотриманням національної безпеки та забезпеченням доступу до публічної інформації вказане Рішення Конституційного Суду України має важливе значення, оскільки дозволяє зробити такі висновки: конституційну основу формує широке поняття «особистого життя», що потребує гнучкого індивідуального підходу до розмежування інформації для захисту та відкритості; для публічних осіб (включаючи, у даних обставинах, військове командування, інших посадових осіб, пов'язаних із забезпеченням національної безпеки) сфера дозволеного доступу ширша: публічний інтерес до діяльності – домінує над інтересом до приватності; обмеження інформації можливі виключно з чітко визначеними законними цілями, що мінімізує ризик зловживань у назві безпеки.

Між тим, як справедливо зазначають з цього приводу деякі науковці, у період дії воєнного стану питання обмеження права на доступ до публічної інформації і до інформації загалом є не достатньо врегульованим, оскільки у законодавстві відсутній перелік публічної інформації, доступ до якої може бути обмежений в період воєнного стану, що, з одного боку, надає розпоряднику публічної інформації право на обмеження доступу до неї на власний розсуд, з іншого – створює ситуацію, коли при розголошенні такої інформації може бути завдана шкода національній безпеці, безпеці окремих осіб [7, с. 112].

Фактично науковець акцентує увагу на одній з ключових прогалин правового регулювання у сфері доступу до публічної інформації під час воєнного стану. Відсутність чіткого переліку інформації, яка може бути обмежена, створює простір для суб'єктивного тлумачення з боку розпорядників, що не лише підриває гарантії прозорості та підзвітності, а й може призвести до реальних загроз національній безпеці, якщо критично важлива інформація опиниться у відкритому доступі. Такий правовий вакуум потребує

термінового врегулювання для досягнення балансу між відкритістю та захистом стратегічних інтересів держави.

Інші дослідники вказують, що в умовах тотальної дезінформаційної війни з боку інформаційних спецслужб, а також агресивних та нелюдських дій військових формувань РФ на території України життєво важливим є дотримання балансу між можливістю вільно виражати свої погляди та отримувати достовірну інформацію про хід війни з одного боку та захистом життя та здоров'я людини, яка може постраждати від реалізації такого права – з іншого [8, с. 145].

Ця позиція справедливо акцентує на складності забезпечення інформаційної свободи в умовах гібридної війни, де інформація стає зброєю, а необачне її поширення – ризиком для життя. Потреба у достовірному та вільному обміні інформацією є критично важливою для демократичного суспільства, але вона має узгоджуватися з безпековими інтересами та захистом цивільного населення. У цьому контексті баланс між правом на інформацію та необхідністю захисту людей є не лише правовим, а й етичним викликом, який вимагає гнучкого, але чіткого регулювання.

Для визначення критеріїв досягнення балансу між забезпеченням національної безпеки та доступом до публічної інформації, слід звернутися до аналізу прецедентної практики ЄСПЛ.

Передусім, необхідно звернути увагу на справу «*Stec and others v. United Kingdom*» (заяви № 65731/01 та № 65900/01) [9], яка хоча і стосувалася соціальної сфери, однак ЄСПЛ у рішенні в цій справі закріпив важливий принцип пропорційності та трискладовий тест (законність – мета – пропорційність), якого слід дотримуватися й у справах про доступ до інформації.

У рішенні у справі «*Tătar v. Romania*» (заява № 67021/01) [10] ЄСПЛ звернув увагу на такі критерії, що виступають базою для правомірності обмежень: чіткість формулювань у законах (доступному, передбачуваному); публічність рішень про обмеження; контроль з боку суду або парламенту; реальна правова можливість оскарження.

Окрім того, у рішенні у справі «*Centre for Democracy and the Rule of Law v. Ukraine*» (заява № 75865/11) [11], яка стосувалася відмови організації в доступі до інформації без чіткого обґрунтування обмежень, ЄСПЛ констатував порушення ст. 10 Конвенції унаслідок того, що обмеження було недостатньо формальним, без запровадження реальних процедур перевірки і можливості оскарження.

Певну цінність мають висновки ЄСПЛ, викладені у рішенні у справі «Magyar Helsinki Bizottság v. Hungary» (заява № 18030/11) [12], яка стосувалася доступу неурядової організації до поліцейських звітів. У цьому рішенні Суд підкреслив, що обов'язком держави є не лише уникнення цензури, але й створювати умови для доступу до публічної інформації; для аналізу мета запиту, роль заявника, доступність інформації, саме ці фактори аналізуються.

Отже, із прецедентної практики ЄСПЛ можна виокремити п'ять важливих критеріїв збалансованості, які, адаптуючи до обмеження права на доступ до публічної інформації в умовах воєнного стану, зводяться до таких:

- законність – обмеження мають чітко випливати з закону з деталізацією, які саме випадки, яка інформація і на який термін підпадає під обмеження;
- легітимна мета – визначено, що захист національної безпеки справді обґрунтує обмеження, проте необхідне пояснення, у чому саме полягає загроза для безпеки у разі поширення відповідної інформації;
- пропорційність і суворості необхідності – обмеження вводяться не ширше, ніж необхідно для досягнення мети; існує мінімально можливий обсяг інформації, який не може бути обмежений за жодних умов;
- публічність і процедурні гарантії – рішення про обмеження, їх аргументи і строк мають бути опубліковані; існує можливість перевірки (суд, омбудсман, парламент).
- можливість оскарження – громадяни, журналісти, організації можуть звертатися до незалежних органів для захисту права.

Для України в умовах дії правового режиму воєнного стану під час вирішення питання про забезпечення доступу до публічної інформації необхідно враховувати такі умови та критерії:

- 1) законодавство, що обмежує доступ до публічної інформації, має втілювати ці критерії – законність, чіткі межі, контроль, пропорційність;
- 2) забезпечення національної безпеки може вимагати запровадження деяких обмежень щодо доступу до інформації, але їх обґрунтування й терміни дії мають бути чіткими та зрозумілими;
- 3) громадяни мають право знати, що саме обмежено, кому, і за яким механізмом це можна оскаржити.

Проведене у цій статті дослідження дає підстави визначити такі способи удосконалення національного законодавства у сфері забезпечення

інформаційних прав громадян у період дії правового режиму воєнного стану:

1. Диференціація інформації за рівнями чутливості, для чого необхідно запровадити офіційну класифікацію публічної інформації на:

- відкриту – має бути доступною за замовчуванням (навіть під час війни);
- умовно обмежену – підлягає розкриттю після зняття ризику (наприклад, після завершення операцій);
- суворо обмежену – не розкривається, але підлягає парламентському контролю.

2. Інституалізований незалежний нагляд шляхом створення тимчасової міжвідомчої групи з контролю за інформаційними обмеженнями у період воєнного стану. До її складу мають входити представники громадянського суспільства, медіа, юристи, представники Служби безпеки України, командування Збройних Сил України тощо. До повноважень цієї групи можна віднести: перевірку рішень про обмеження доступу *ex post*, рекомендації щодо перегляду, публічний звіт.

3. Упровадження процедури «знеособленого доступу» за прикладом, як це зроблено в Єдиному державному реєстрі судових рішень та у сфері декларування, у спосіб надання доступу до певної інформації без зазначення імен, дат чи інших чутливих деталей, які можуть становити загрозу – анонімізовані документи, «червоні версії» даних.

4. Автоматичне розкриття інформації після усунення загроз, які несли у собі інформація, установивши норму про автоматичне зняття обмежень з інформації: після завершення воєнної операції, вказаної у причині обмеження; через визначений термін (наприклад, 6 або 12 місяців), якщо не доведено потребу в подовженні.

5. Гарантоване право на оскарження відмови або обмеження у доступі до інформації в умовах дії правового стану: розширити повноваження Уповноваженого Верховної Ради з прав людини: надати право ініціювати перевірку обґрунтованості інформаційного обмеження; установити прискорену процедуру для таких звернень – не більше п'яти робочих днів; передбачити тимчасовий доступ до інформації під умовами збереження конфіденційності тощо.

Окрім того, в аспекті вирішення проблеми зловживання обмеженням доступу до публічної інформації як інструментом уникнення відповідальності чи приховування корупційних проявів у сфері публічного управління необхідно запровадити механізми незалежного контролю за

обґрунтованістю обмежень, зокрема через Уповноваженого з прав людини, парламентський нагляд та участь громадських організацій, а також встановити чіткі, публічні критерії та строки обмеження доступу до інформації, із можливістю їх автоматичного перегляду після зникнення загрози, що дозволить мінімізувати ризики зловживань і забезпечити прозорість у сфері публічного управління навіть в умовах воєнного стану.

Висновки. На підставі проведеного аналізу можна дійти висновку, що право на доступ до публічної інформації не є абсолютним, і в умовах воєнного стану може бути обґрунтовано обмежене, однак виключно на підставі закону, з урахуванням принципу пропорційності та необхідності в демократичному суспільстві.

Існуюча нормативно-правова база України не містить чітко окреслених критеріїв допустимості обмежень інформаційних прав у воєнний період, що створює передумови для неоднакового право-

застосування та можливих зловживань владними повноваженнями.

Міжнародні стандарти (зокрема, практика ЄСПЛ) вимагають, щоб навіть у надзвичайних умовах обмеження прав мали легітимну мету, були необхідними та пропорційними. Відсутність системної прозорості у діях військових адміністрацій та інших органів під час війни може підірвати довіру суспільства до влади. Необхідно зберігати відкритість щодо нефронтових рішень, які не становлять прямої загрози обороноздатності.

Для забезпечення ефективного балансу між національною безпекою та правом на інформацію, доцільно: внести зміни до законодавства з чітким переліком категорій інформації, яка може бути обмежена у воєнний час; розробити механізми незалежного контролю за правомірністю обмежень; запровадити спеціальні інформаційні протоколи для забезпечення прозорості навіть у надзвичайних умовах.

Список літератури:

1. Конституція України від 28.06.1996 № 254к/96-ВР. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text>.
2. Про доступ до публічної інформації: Закон України від 13.01.2011 № 2939-VI. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2939-17#Text>
3. Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод: міжнародний документ від 04.11.1950. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_004.
4. Про забезпечення права на доступ до публічної інформації в умовах правового режиму воєнного стану розповів голова КАС ВС Михайло Смокович. Верховний Суд. 2024. URL: <https://lzm.hr.court.gov.ua/sud2025/pres-centr/news/1696949/>.
5. Рішення Конституційного суду України від 22.01.2020 № 1-п(І)/2020. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/va01p710-20#Text>.
6. Рішення Конституційного суду України від 20.01.2012 № 2-пп/2012. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v002p710-12#Text>.
7. Турченко О. Г., Фурман В. В. Обмеження права на доступ до публічної інформації в умовах воєнного стану. *Аналітично-порівняльне правознавство*. 2022. № 5. С. 107–113.
8. Голубенко І. І., Саградян А. Г. Правові питання реалізації права на доступ до публічної інформації в умовах воєнного стану. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2023. № 3. С. 144–147.
9. The case of Stec and others v. United Kingdom: Decision of the European Court of Human Rights, 12.04.2006, № 65731/01 and № 65900/01. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/fre#%22itemid%22:%22001-73198%22%7D>.
10. The case of Tătar v. Romania: Decision of the European Court of Human Rights, 21.01.2009, № 67021/01. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/eng#%22itemid%22:%22002-1736%22%7D>.
11. The case of Centre for Democracy and the Rule of Law v. Ukraine: Decision of the European Court of Human Rights, 03.03.2020, № 75865/11. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/eng#%22itemid%22:%22001-202245%22%7D>.
12. The case of Magyar Helsinki Bizottság v. Hungary: Decision of the European Court of Human Rights, 08.11.2016, № 18030/11. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/fre#%22itemid%22:%22001-167828%22%7D>.

Zhdankevych M. O. BALANCE BETWEEN NATIONAL SECURITY AND THE RIGHT TO ACCESS PUBLIC INFORMATION UNDER MARTIAL LAW IN UKRAINE

The article examines the complex and ambiguous issue of ensuring the right to access public information under the legal regime of martial law in Ukraine in terms of ensuring a balance between preserving national security and ensuring the implementation of the right to access public information. The author analyzes the legal nature of restrictions on this right introduced in the context of military

operations and determines the permissible limits of state interference in citizens' information rights, taking into account the needs of national security.

The author pays special attention to the correlation between the norms of the Law of Ukraine "On Access to Public Information" and legal acts that are in force during martial law, in particular, orders on limiting the openness of certain categories of information. Based on the analysis of the decisions of the Constitutional Court of Ukraine, the practice of the European Court of Human Rights and the conclusions of the Commissioner of the Verkhovna Rada of Ukraine for Human Rights, the criteria for the admissibility of restrictions on the right to information under extraordinary circumstances, including under the legal regime of martial law, are formulated.

The author also compares the Ukrainian approach to regulating this balance with the international experience of countries that have had experience of introducing martial law, in particular Israel, Croatia and Georgia. The problem of transparency of the activities of state authorities and military administrations is separately considered, in particular regarding decision-making, budget expenditures and interaction with the public.

Based on the conducted scientific and legal analysis, a number of legal and institutional mechanisms are proposed that can ensure an effective balance between security needs and democratic standards of openness. The conclusion is made that even in a state of war, the state should maintain transparency where this does not threaten the life and safety of citizens or the country's defense capability.

Key words: *public information, martial law, national security, balance and proportionality, European Court of Human Rights.*

Дата надходження статті: 29.09.2025

Дата прийняття статті: 20.10.2025

Опубліковано: 15.12.2025

ЦИВІЛЬНЕ ПРАВО І ЦИВІЛЬНИЙ ПРОЦЕС; СІМЕЙНЕ ПРАВО; МІЖНАРОДНЕ ПРИВАТНЕ ПРАВО

УДК 349.444

DOI <https://doi.org/10.32782/TNU-2707-0581/2025.4/07>

Аврамова О. Є.

Науково-дослідний інститут приватного права і підприємництва імені академіка Ф.Г. Бурчака
Національної академії правових наук України

ХАРАКТЕРИСТИКА ПРАВА ПРОЖИВАННЯ

У статті визначено зміст проживання як фактичного стану, виокремлено характеристики права проживання. Актуальність теми обумовлено тим, що, незважаючи на застосування терміна «право проживання» у наукових джерелах, судової практики, воно залишається не визначеним у законодавстві. Складність цього питання полягає у зіставленні таких категорій, як: право проживання та право користування. У статті право проживання досліджується у приватноправовій площині. Здійснено аналіз його соціально-економічної та правової природи, зіставлення публічно-правових та приватноправових аспектів, а також визначення засад реалізації цього права з урахуванням балансу інтересів власника та мешканця. Наголошено, що проживання слід розуміти як фактичний стан перебування особи в житлі, який включає здійснення в ньому як особистого, так і соціального буття. Підкреслено, що відносини проживання відрізняються від відносин власності на житло: проживання пов'язане з фактичним перебуванням особи, здійсненням особистого життя та споживанням житлово-комунальних послуг, тоді як власність передбачає контроль та управління житлом для різних потреб власника. Право проживання є складовою більш широкого права користування житлом. Право користування включає не лише проживання, а й можливість виконання певної професійної діяльності в житлі, наприклад, для фахівців ІТ-сфери. Підкреслено, що під час виникнення права проживання власник житла добровільно обмежує своє володіння, передаючи частину прав особі, яка вселяється. Право проживання розглядається як обмежене суб'єктивне право на тимчасове користування чужим житлом. При набутті правомірного права на вселення особа отримує також право на його захист, що передбачає можливість юридично вимагати забезпечення вільного доступу до житла та фактичного володіння ним. Це право включає заходи щодо усунення перешкод з боку власника або третіх осіб, які можуть заважати реалізації права проживання, а також гарантує можливість здійснення приватного та соціального життя в житловому приміщенні.

Ключові слова: житло, проживання, вселення, право власності, право на житло, право користування, володіння.

Постановка проблеми. Просте питання для правників: чи існує право проживання? Воно є предметом окремих судових спорів та окремих договорів. Так, у постанові Великої палати Верховного Суду від 23 січня 2024 р. у справі № 523/14489/15-ц визначено позицію щодо встановлення факту спільного проживання однією сім'єю без реєстрації шлюбу [1]. У цій постанові Судом не визначено поняття права проживання та фактів, що вказують на проживання особи в житлі. В Огляді практики Касаційного цивільного суду

у складі Верховного Суду у справах щодо виселення та вселення виокремлено право користування житлом без визначення такої правової категорії, як право проживання [2]. При цьому ще в римському праві виокремлювалось право проживання «habitatione», тобто право знаходитися в чужому житлі без права на отримання доходів від цього майна. Право проживання як окрема правова категорія потребує визначення. Воно може використовуватися в контексті міграційних правовідносин (право проживання, перебування в інших країнах);

сімейних правовідносин (факт проживання однією сім'єю); житлових правовідносин (факт безпосереднього знаходження та здійснення особистого життя в певному приміщенні); правовідносин соціального забезпечення. Залежно від відповідного контексту, воно може мати відповідну юридичну конструкцію. Незважаючи на те, що право проживання де-факто існує як самостійна дефініція в суспільних відносинах, йому так і не було надано нормативно-правову визначеність. Тому актуальним є визначення права проживання як самостійної правової категорії. Це має науково-практичне значення, зокрема науково обґрунтовані ознаки права проживання можуть бути використані в правозаставній практиці.

Аналіз останніх досліджень і публікацій.

У наукових українських джерелах недостатньо приділено увагу саме праву проживання. Національні дослідники звертаються більше до таких проблематик, як: визначення права на житло, права власності житло, право користування житлом. Так, В. В. Кочин вказує, що особливість права на житло як правової цінності полягає в його подвійній природі – конфлікт між житлом як місцем проживання, соціальним простором і житлом як інструментом отримання прибутку – конфлікт між житлом як домом (home) і як нерухомістю (real estate) [3, с. 184]. А. М. Галянич виокремлює право на місце проживання, що має включати гарантовану можливість набувати житлові права в одному із житлових фондів (приватному, соціальному, державному). Передбачена можливість вільно обирати країну, населений пункт, де буде розташоване місце проживання, не має впливати на безпосереднє зареєстроване (зафіксоване) місце проживання в Україні на період військового часу [4, с. 119]. Ю. І. Миколаєнко вказує, що вільний вибір місця проживання є природним правом, невід'ємним від людини, загальним, універсальним та рівним для кожного [5, с. 105]. Г. Ватт досліджував концепцію права проживання в Ірландії [6]. Окреме дослідження права проживання проводилось Дж. Лю [7]. Досліджуючи наукові публікації, варто констатувати, що в них недостатньо приділено увагу саме праву проживання. Це підкреслює актуальність проведення окремого дослідження щодо характеристик права проживання.

Мета статті полягає у визначенні характеристик права на житло. Задля забезпечення цієї мети поставлені такі завдання: розкрити зміст проживання як фактичного стану, виокремити характеристику права проживання.

Виклад основного матеріалу. Відсутність законодавчого закріплення поняття «право проживання» обумовлює необхідність його більш ґрунтовного та комплексного дослідження, зокрема в аспектах лінгвістичного аналізу, огляду близьких правових категорій до цієї дефініції. У лінгвістично-тлумачних джерелах визначено, що проживання – це жити, мешкати постійно або тимчасово у приміщенні, населеному пункті [8, с. 1152]. Мешканець є особою, яка займає якесь приміщення [8, с. 666]. Житловий – призначений для життя людини [8, с. 368]. Перебувати – проводити час [8, с. 901]. Виходячи з наведеного, можна припустити, що проживання є фактичним станом перебування в житлі, здійснення в ньому фактичного та соціального буття. Натомість, перебування в житлі вказує на його обмежений у часі характер, тобто тимчасовість знаходження. При цьому біологічні потреби людини знаходження її в житлі можуть висувати різні вимоги щодо постійного чи тимчасового житла.

Як уже зазначалось, терміни «проживання у житлі» чи «право проживання» не закріплено у законодавстві України, адже є близькі до цієї категорії поняття. Так, в Угоді між Україною та Португальською Республікою про соціальне забезпечення від 07.07.2009 р. закріплено, що проживання є місцем, де особа зазвичай проживає» [9]. Законом України «Про свободу пересування та вільний вибір місця проживання в Україні встановлено в абз. 5 ст. 3: «Місце проживання – житло з присвоєною у встановленому законом порядку адресою, в якому особа проживає, а також апартаменти (крім апартаментів у готелях), кімнати та інші придатні для проживання об'єкти нерухомого майна, заклад для бездомних осіб, інший надавач соціальних послуг з проживанням, стаціонарна соціально-медична установа та інші заклади соціальної підтримки (догляду), в яких особа отримує соціальні послуги» [10]. А ось місце перебування – житло або спеціалізована соціальна установа для бездомних осіб, інший надавач соціальних послуг з проживанням, у якому особа, яка отримала довідку про звернення за захистом в Україні, проживає строком менше шести місяців на рік або отримує соціальні послуги (абз. 4 ст. 3 Закону) [10].

Опираючись на зазначене, можна виокремити те, що перебування має тимчасовий характер знаходження в житлі, а проживання спрямоване на постійне фактичне знаходження в приміщенні та здійснення соціального буття в ньому. Отже, факт проживання встановлюється на підставі офіцій-

ної реєстрації або фактичного перебування особи в житлі понад шість місяців, що вказує на намір використовувати його для тривалого проживання та ведення побутової діяльності. Особа, яка проживає в житлі, має потребу в конкретному житловому проживанні задля задоволення житлової потреби. При цьому відносини проживання відрізняються від відносин права власності на житло. Так, проживання завжди пов'язується з фактичним знаходженням особи у відповідному житловому приміщенні, здійсненням в ньому особистого життя та споживанням житлово-комунальних послуг. А ось власність на житло – це, насамперед, контроль та управління житлом з метою різних потреб власника житла, зокрема проживання в ньому, здача в найм тощо. Звернемо увагу, що власник житла тримає, утримує його в юридичному сенсі володіння відповідно до ч. 1 ст. 397 ЦК України [11]. В особи, яка проживає, виникає фактичне володіння та юридичне користування житлом. Як вказує Дж. Лю, при праві на проживання виникає фактичний контроль над будинком та його допоміжними спорудами, що здійснює користувач, зокрема щоденне покращення, ремонт, технічне обслуговування та управління майном. Тобто користувач повинен розумно користувався житлом та активно підтримувати його в належному стані [7, с. 103].

Саме на прикладі проживання в житлі можливо виокремлювати стан фактичного та юридичного володіння житлом. Так, підтвердженням факту володіння власника є державна реєстрація речових прав згідно із ч. 1 ст. 5 Закону України «Про державну реєстрацію речових прав на нерухоме майно та їх обтяжень» [12]. Фактом фактичного володіння житлом є декларування/реєстрації місця проживання (перебування) згідно із Порядком декларування та реєстрації місця проживання (перебування), затвердженим постановою Кабінету Міністрів України від 07 лютого 2022 р. № 265 [13]. Власник житлової нерухомості може володіти кількома об'єктами житла, проте декларування місця проживання допускається лише за однією адресою, що зумовлено необхідністю правової визначеності у сфері реєстрації місця проживання особи. У цьому і простежується фактичне та юридичне володіння житлом.

Звернемо увагу, що правовідносини найму житла не передбачають прямого проживання в ньому. Так, ч. 1 ст. 759 ЦК України встановлено, що за договором найму (оренди) наймодавець передає або зобов'язується передати наймачеві майно у володіння та користування за плату на певний

строк [11]. З наведеного випливає, що до відносин проживання в житлі використовується усічена конструкція змісту права власності. Такий підхід простежується і в ч. 2 ст. 1238 ЦК України – на спадкоємця, до якого переходить житловий будинок, квартира або інше рухоме або нерухоме майно, заповідач має право покласти обов'язок надати іншій особі право користування ними; право користування житловим будинком, квартирою є таким, що не відчужується; право користування житловим будинком, квартирою або іншою будівлею, надане відказоодержувачеві, не є підставою для проживання в них членів його сім'ї, якщо у заповіті не зазначено інше [11]. З наведеного випливає, що законодавець використовує більш широкую конструкцію щодо передання суб'єктивних прав – права користування, а не проживання. Це дозволяє розглядати відповідне суб'єктивне право в ширшому контексті – не лише як забезпечення фізичного перебування особи в житлі, але й як можливість реалізації інших способів користування цим об'єктом відповідно до його функціонального призначення. Водночас доцільно зауважити, що предмет заповідального відказу, пов'язаний із житлом, здебільшого передбачає не так реалізацію різноманітних форм користування, як забезпечення права проживання в ньому як основної та визначальної мети такого розпорядження. Заповідальний відказ слугує гарантією для тих родичів чи близьких спадкоємця, які в силу свого віку, життєвих позицій або інших обставин не можуть забезпечити себе житлом [14, с. 167]. Водночас може виникати конфлікт прав, а саме: конфлікт інтересів між спадкоємцями та носієм права проживання, а також конфлікт між публічним благом і приватним інтересом [15, с. 48]. Тобто виникає певне зіткнення між економічними інтересами власника житла та соціальним правом на відповідне достатнє соціальне забезпечення, зокрема щодо житла. При встановленні балансу між цими інтересами варто враховувати, що ЄСПЛ визнав, що держава може обмежувати доступ короткострокових та нелегальних іммігрантів до ресурсомістких соціальних послуг, зокрема соціального забезпечення (Ponomaryovi v. Bulgaria, 2011, § 54) [16, с. 52].

Загалом, при зіставленні права користування та права проживання можна визначити, що право проживання в житлі є елементом широкого права користування житлом. Право користування може передбачати здійснення в житлі не лише проживання, а виконання певної професійної діяльності, зокрема фахівці ІТ-сфери можуть здійснювати професійну діяльність в житлі.

Якщо розглядати право проживання крізь призму конструкції права власності, то воно складається із двох взаємних та невіддільних правоможностей – володіння та користування житлом. Право проживання виникає лише на правомірних підставах. При цьому проживання як фактичний стан виникає з моменту вселення. Вселення є самостійною юридичною процедурою, що забезпечує набуття правомірного володіння житлом з метою фактичного перебування в ньому та гарантованого вільного доступу до відповідного приміщення.

Правомірність проживання можлива за одним з таких порядків: речово-правовий порядок (набуття права власності за договором, спадкування, сервітут, легат); зобов'язальний (договір найму (оренди) житла, договір піднайму, договір оренди житла з викупом, договір позики (безоплатного користування житлом)); соціальний порядок – це порядок, за яким набуття права на житло виникає в межах соціального забезпечення достатнього життєвого рівня; порядок пільг та привілеїв передбачає безкоштовне надання житла за заслуги або діяльність в інтересах держави, відповідно до прийнятих державою на себе зобов'язань, наприклад, житло для військовослужбовців або службове житло; компенсаційний порядок використовується в разі використання житлового сертифіката на придбання об'єкта житлової нерухомості замість знищеного, пошкодженого житла під час бойових дій [17, с. 149, 150]. При набутті правомірного права на вселення в особи виникає і право захисту на вселення, зокрема право вимоги в наданні вільного доступу щодо отримання фактичного володіння житлом. Слід підкреслити, що правомірне проживання в житлі виникає на підставі такого юридичного складу фактів: 1) набуття права на проживання (на підставі речового, зобов'язального, соціального права); 2) реєстрації/декларування місця проживання; 3) вселення в житло [18, с. 175].

Право проживання охоплює такі дії: фактичне перебування в житлі, ведення господарства, споживання житлово-комунальних послуг, здійснення приватного/особистого життя тощо. Це право може бути захищено правом вимоги щодо мирного володіння задля забезпечення стабільного, безпечного проживання, захисту від примусового виселення, усунення перешкод, що можуть виникнути в користувача з боку третіх осіб. При здійсненні права проживання можуть виникати і відповідні обов'язки, зокрема щодо утримання житла, непо-

шкодження житла, використання за призначенням, проведення поточного ремонту тощо. За правомірною виникнення права проживання власник житла добровільно обмежує фактичне володіння та користування житлом, тому частина його правоможностей переходить до особи, яка вселяється у житло. Це є прикладом добровільного обмеження права власності на житло щодо проживання в ньому. Тому і право проживання може розглядатися як обмежене суб'єктивне право на володіння чужим майном, що надає можливість мешкати у визначеному житловому приміщенні на певний строк.

Висновки. Узагальнюючи наведене, можна запропонувати такі висновки. Право на проживання є самостійним правом із складною правовою природою. Воно може розглядатися як у публічно-правовій, так і у приватноправовій площині, зокрема в публічно-правовому аспекті воно є складовою фундаментального права на житло (соціальний контекст права проживання). У приватноправовому розумінні право проживання має такі характеристики: це самостійне суб'єктивне право щодо користуванням чужим майном; спрямовано на задоволення житлової потреби; забезпечується системою відповідними способів захисту суб'єктивного права; має майновий характер; передбачає фактичне володіння житлом та користування ним. Воно є більш вузьким, ніж право користування. Є обмеженим суб'єктивним правом на володіння та користування чужим майном. Зміст права проживання охоплює перебування в житлі; споживання житлово-комунальних послуг; здійснення соціального буття в ньому; професійної діяльності, дозволеної в житлі тощо. Засади здійснення права проживання: правомірність набуття цього права; мирне володіння житлом; стабільність; добросовісність проживання (здійснюється з урахуванням економічних інтересів власника, зокрема забезпечення підтримки житла в належному стані); безпечність проживання; захист приватного життя, що відбувається в житлі. Право на проживання – це можливість особи набути фактичний стан перебування у житлі, що включає безпечне та постійне перебування особи в житлі, здійснення в ньому власного природного та соціального буття, споживання житлово-комунальних послуг.

Право проживання потребує подальших наукових розвідок щодо зіставлення економічних та соціальних інтересів при його здійсненні, визначення балансу інтересів між власником житла та мешканців.

Список літератури:

1. Постанова Великої палати Верховного Суду від 23 січня 2024 р. у справі № 523/14489/15-ц. URL: <https://zakononline.ua/court-decisions/show/116920101>.
2. Огляд практики Касаційного цивільного суду у складі Верховного Суду у справах щодо виселення та вселення. URL: https://supreme.court.gov.ua/userfiles/media/Oglyad_KCS_viselennya.pdf.
3. Кочин В. В. Приватноправові цінності у житловій сфері: когнітивне упередження та «пастка-22». *Проблеми цивільного права та процесу: тези доп. наук.-практ. конф., присвяч. 99-й річниці від дня народження О. А. Пушкіна* (м. Вінниця, 24 трав. 2024 р.) / МВС України, Харків. нац. ун-т внутр. справ; Над. акад. правових наук України; Харків. обл. осередок Всеукр. громад. орг. «Асоціація цивілістів України. Вінниця: ХНУВС, 2024. С. 184–185.
4. Галянтич А. Тимчасове житло як місце проживання громадян України на час воєнного стану. *Збірник наукових праць. Приватне право і підприємництво*. 2023. Вип. 22. С. 117–124. <https://doi.org/10.32849/2409-9201.2023.22.15>.
5. Миколаєнко Ю. І. Права людини на свободу пересування та вільний вибір місця проживання в основних концепціях сучасного праворозуміння. *Науково-інформаційний вісник Івано-Франківського університету права імені Короля Данила Галицького: Журнал. Серія «Право»*. 2018. №5(17). С. 101–106.
6. Watt G. Irish rights of residence: the anatomy of a phantom. *Northern Ireland Legal Quarterly*. 2020. Vol. 71. № 4. P. 635–650. <https://doi.org/10.53386/nlq.v71i4.285>.
7. Liu J. Research on the Theory and Practice of Residence Right System in Civil Code from the Perspective of Interpretive Theory. *Academic Journal of Humanities & Social Sciences*. 2022. Vol. 5. № 9. P. 98–105. <https://doi.org/10.25236/AJHSS.2022.050915>.
8. Великий тлумачний словник сучасної української мови (з дод. і допов.) / Уклад. і голов. ред. В.Т. Бусел. Київ: Ірпінь: ВТФ «Перун». 2005. 1728 с.
9. Угода між Україною та Португальською Республікою про соціальне забезпечення від 07.07.2009 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/620_024#Text.
10. Про свободу пересування та вільний вибір місця проживання в Україні: Закон України від 11.12.2003 № 1382-IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1382-15#Text>.
11. Цивільний кодекс України : Закон України 16 січня 2003 р. № 435-IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15#Text>.
12. Про державну реєстрацію речових прав на нерухоме майно та їх обтяжень : Закон України від 01 липня 2004 р. № 1952-IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1952-15#Text>.
13. Порядок декларування та реєстрації місця проживання (перебування) : постанова Кабінету Міністрів України від 07 лютого 2022 р. № 265. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/265-2022-%D0%BF#Text>.
14. Черняк О., Кірик А. Гарантії прав спадкоємців у випадку заповідального відказу. *Юридичний вісник*. 2020. № 1. С. 163–169. <https://doi.org/10.32837/yuv.v0i1.1575>.
15. Li F. A study of the legal aspects of the creation of a right of residence by means of a will. *Journal of Education, Humanities and Social Sciences*. 2023. Vol. 18. P. 43–49.
16. Guide on the case-law of the European Convention on Human Rights: Immigration. Updated on 28 February 2025. URL: https://ks.echr.coe.int/documents/d/echr-ks/guide_immigration_eng?utm_source.
17. Аврамова О. Є. Набуття права на житло. *Проблеми цивільного права та процесу: тези доп. учасників наук.-практ. конф., присвяч. 98-й річниці від дня народження О. А. Пушкіна* (Вінниця, 19 травня 2023 р.). Вінниця: ХНУВС. 2023. С. 149–153.
18. Аврамова О. Є. Теоретичні засади приватно-правового регулювання житлових відносин в Україні: монографія; МОН України, Західноукр. нац. ун-т. Тернопіль: ЗУНУ, 2021. 426 с.

Avramova O. Ye. LEGAL CHARACTERISTICS OF THE RIGHT TO RESIDENCE

The article defines the concept of residence as an actual state and identifies the characteristics of the right of residence. The relevance of the topic is due to the fact that, despite the use of the term “right of residence” in scholarly sources and judicial practice, it remains undefined in legislation. The complexity of the issue lies in the comparison of the categories of the right of residence and the right of use. The study examines the right of residence within a private law framework. It analyzes its socio-economic and legal nature, compares public-law and private-law aspects, and identifies the principles for exercising this right, taking into account the balance of interests between the owner and the occupant. It is emphasized that residence should be understood as the actual state of a person’s presence in a dwelling, encompassing both personal and social life. The article highlights that

residence relations differ from property ownership relations: residence is associated with the actual presence of a person, the exercise of personal life, and the consumption of housing and communal services, whereas ownership entails control and management of the dwelling for various purposes of the owner. The right of residence constitutes a component of the broader right of use. The right of use encompasses not only residence but also the possibility of conducting certain professional activities within the dwelling, for example, by IT specialists. It is noted that, upon the establishment of the right of residence, the owner voluntarily limits their possession by transferring part of their rights to the person who moves in. The right of residence is thus considered a limited subjective right to temporary use of another person's dwelling. Upon acquiring a lawful right of occupancy, an individual also obtains the right to its protection, which entails the legal ability to demand free access to the dwelling and actual possession. This right includes measures to remove obstacles from the owner or third parties that may hinder the exercise of the right of residence, while also ensuring the possibility of conducting private and social life within the dwelling.

Key words: housing, residence, occupation, property right, right to housing, right of use, possession.

Дата надходження статті: 29.09.2025

Дата прийняття статті: 20.10.2025

Опубліковано: 15.12.2025

Бурмістренко Д. В.

Міжнародний гуманітарний університет

ЦИВІЛЬНО-ПРАВОВИЙ СТАТУС БЛАГОДІЙНИХ ОРГАНІЗАЦІЙ В УКРАЇНІ В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ

У статті досліджено правовий статус благодійних організацій в Україні в умовах воєнного стану. Дослідження зосереджене на еволюції цивільно-правового регулювання благодійності, трансформації правосуб'єктності організацій, а також на особливостях реалізації їхніх прав та обов'язків в умовах надзвичайних обставин. Особливу увагу приділено правовим механізмам, що дозволяють благодійним організаціям мобілізувати ресурси, розширювати напрями діяльності та забезпечувати відповідність вимогам воєнного законодавства при збереженні узгодженості з міжнародними стандартами.

Розглянуто нормативно-правові засади, особливості створення і ліквідації благодійних організацій, бар'єри електронної реєстрації, набуття неприбуткового статусу, проблеми звітності та дискримінацію фізичних осіб-благодійників. Виокремлено міжнародний досвід цифрового регулювання (Charity Commission UK, Canadian Red Cross, e-Estonia).

Особлива увага приділена аналізу сучасних викликів, що постали перед благодійним сектором через запровадження воєнного стану та посилення адміністративного контролю. Обґрунтовано доцільність спрощення процедур державної реєстрації, запровадження електронних сервісів для швидкого реагування на гуманітарні потреби та зменшення бюрократичного навантаження. Запропоновано модель антикризової електронної благодійної організації, концепцію «швидкої ліквідації», інтеграцію штучного інтелекту та блокчейн-технологій у процеси звітності та управління прозорістю.

У роботі також проаналізовано потенціал цифрової трансформації для підвищення довіри громадян і донорів до благодійних організацій та мінімізації ризиків шахрайства. Автор підкреслює нагальність законодавчих змін для зміцнення благодійного сектору в умовах гуманітарної кризи, акцентуючи на необхідності системного оновлення правового регулювання з урахуванням кращих світових практик і цифрових інновацій.

Стаття також розглядає проблеми юридичної відповідальності, публічного контролю та договірних зобов'язань благодійних організацій у взаємодії з бенефіціарами, державними інституціями та іноземними донорами. Проведений аналіз засвідчує значення прозорості, інституційної стійкості та адаптивності цивільно-правових інструментів для підвищення ефективності розподілу гуманітарної допомоги та забезпечення витривалості соціальної системи в умовах війни.

Ключові слова: благодійна організація, неприбутковий статус, цифровізація, одноособова благодійна організація, Дія, антикризове регулювання.

Постановка проблеми. Після початку повномасштабної війни стало очевидним, що благодійні організації стали невід'ємним елементом допомоги населенню. Гуманітарна криза, спричинена повномасштабною збройною агресією, зумовила безпрецедентний попит на благодійну допомогу та істотно підсилила роль недержавного сектору у забезпеченні базових потреб населення. Автор мав змогу на власному досвіді переконатися, що саме благодійні організації, волонтерські спільноти й ініціативні громадяни нерідко ставали головною опорою для вимушених переселенців, поранених, дітей та осіб похилого віку.

У зазначених умовах особливо гостро постало питання оперативної реєстрації нових благодійних організацій, прискореного прийняття рішень, прозорості руху коштів та забезпечення правового захисту як організацій, так і фізичних осіб-благодійників. Водночас масовість і спонтанність благодійних ініціатив виявили низку «сліпих зон» чинного законодавства: недостатню гнучкість реєстраційних процедур, відсутність спеціального статусу для одноособових БО в умовах надзвичайної ситуації, нерозвиненість цифрових сервісів звітності та брак цільової підтримки з боку держави.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Попри критично важливу роль благодійних організацій у забезпеченні гуманітарної підтримки під час повномасштабної війни, в українському правничому науковому просторі спостерігається відчутний дефіцит ґрунтовних теоретичних досліджень, присвячених саме цивільно-правовому статусу благодійних організацій в умовах дії воєнного стану. Аналіз наявної літератури свідчить про те, що опубліковані праці переважно зосереджуються на загальних аспектах функціонування волонтерських рухів або розглядають адміністративно-правові механізми надання гуманітарної допомоги.

Так, наприклад, у статті І. Коропатніка «Актуальні питання правового регулювання надання волонтерської допомоги Збройним Силам України» об'єктом дослідження обрано нормативно-правові засади волонтерської діяльності, проте залишено поза увагою комплексний аналіз цивільно-правового статусу благодійних організацій та специфіки їхнього функціонування під час воєнного стану [1].

Водночас такі питання, як правове регулювання укладення благодійних правочинів, особливості електронної реєстрації та ліквідації благодійних організацій, визначення обсягу прав та обов'язків їхніх засновників і учасників, специфіка правової відповідальності, а також надання пільг фізичним особам-благодійникам фактично не стали предметом системного дослідження у працях вітчизняних науковців професорського рівня.

Т. Головка та О. Петренко досліджують правове регулювання благодійних організацій в Україні загалом, звертаючи увагу на питання їх створення, функціонування та припинення діяльності. Вони виділяють проблеми, пов'язані з неоднорідністю нормативної бази та відсутністю узгоджених підходів у законодавстві, що ускладнює діяльність БО, особливо в умовах надзвичайних ситуацій [2].

В. Стеценко приділяє увагу питанням електронної реєстрації неприбуткових організацій, підкреслюючи, що цифровізація цього процесу є необхідною для оперативного реагування у кризових умовах, проте чинна законодавча база не повністю відповідає викликам сьогодення [3].

Н. Шевченко аналізує податкові аспекти діяльності благодійних організацій, зокрема механізми надання пільг і статусу неприбутковості. Авторка вказує на складність та тривалість процедур отримання податкових преференцій, що стримує розвиток благодійної сфери в Україні [4].

О. Іванова зосереджується на правовому статусі фізичних осіб-благодійників, розглядаючи їхні права, обов'язки та можливості отримання по-

даткових пільг. Вона відзначає, що законодавство потребує удосконалення для забезпечення більш ефективного захисту прав донорів та стимулювання їхньої активності [5].

Додатково, низка публікацій присвячена міжнародному досвіду правового регулювання благодійності та волонтерства, зокрема впровадженню цифрових інструментів для спрощення реєстрації і звітності, що може слугувати корисним орієнтиром для реформ в Україні [6; 7].

Аналіз наукових джерел свідчить про те, що хоча окремі аспекти правового статусу благодійних організацій досліджені, відсутній цілісний системний підхід, особливо з урахуванням викликів воєнного стану.

Наявність зазначеної лакуни у національній правничій науці виглядає особливо парадоксальною з огляду на безпрецедентну роль благодійного сектору у 2022–2024 роках, коли діяльність благодійних організацій набула стратегічного значення для підтримки соціальної стабільності, розвитку волонтерського руху та ефективного реагування на гуманітарну кризу. У цьому контексті комплексне дослідження цивільно-правового статусу благодійних організацій є не лише актуальним з практичної точки зору, а й необхідним для формування цілісної доктрини правового регулювання третього сектору в умовах гібридної війни та його подальшого реформування. Ця прогалина потребує подальшого ґрунтовного наукового опрацювання, що сприятиме формуванню ефективної правової бази для розвитку благодійного сектору в сучасних умовах.

Метою статті є системний аналіз цивільно-правового статусу благодійних організацій в Україні в умовах воєнного стану, виявлення проблем поточного регулювання, опрацювання інноваційних підходів (цифровізація, штучний інтелект, блокчейн), а також формулювання авторських пропозицій щодо удосконалення правового середовища й впровадження антикризових державних механізмів підтримки.

Виклад основного матеріалу. Згідно із Законом України «Про благодійну діяльність та благодійні організації» [6], благодійна організація визначається як юридична особа приватного права, установчі документи якої визначають благодійну діяльність як основну мету функціонування. Суб'єктами благодійної діяльності виступають як безпосередньо благодійні організації (далі – БО), так і фізичні особи-благодійники.

Благодійна діяльність охоплює добровільну особисту або/та майнову допомогу на досягнення законодавчо визначених цілей без отримання

прибутку. Основні форми: передача майна, надання послуг, грантів, організація зборів, піклування тощо [6, ст. 5–7].

До типів БО належать:

1) благодійне товариство (дві і більше особи, статут);

2) благодійна установа (один засновник, установчий акт);

3) благодійний фонд (допускається колегіальне або одноосібне заснування, статут).

Особливою рисою українського законодавства є можливість створення БО однією особою, що відповідає європейській моделі “one-man foundation” (Нідерланди, Естонія).

Правову базу формують такі законодавчі документи України як Конституція України, Закон України «Про благодійну діяльність та благодійні організації» (2012, з наступними змінами), Цивільний кодекс України, Податковий кодекс України (у частині статусу неприбутковості), Закон «Про державну реєстрацію юридичних осіб...» [8], підзаконні акти: постанови КМУ, накази Мін'юсту, регламенти цифрових сервісів.

Окрему роль відіграють зміни, прийняті у 2022–2024 роках у зв'язку з умовами воєнного стану (пріоритет гуманітарних БО, цифровізація).

Згідно з законодавством, БО функціонують на основі принципів прозорості та звітності, добровільної участі, незалежності від політичних структур, відкритості до співпраці, цільового використання активів, заборони прибуткової діяльності, що не відповідає статутним завданням. Ці принципи мають практичне значення у повсякденній роботі волонтерських ініціатив.

Благодійні організації мають право створювати структурні підрозділи, об'єднуватися в асоціації та реалізовувати міжнародні проєкти, що розширює їх потенціал і сприяє ефективній діяльності на національному та міжнародному рівнях. Засновниками благодійної організації можуть бути дієздатні фізичні або юридичні особи приватного права, відповідно до статті 12 Закону України «Про благодійну діяльність та благодійні організації» [6]. Закон також передбачає можливість створення «одноособової благодійної організації», тобто організації з одним засновником, що відповідає європейським стандартам у сфері правового регулювання благодійності.

Установчі документи благодійної організації зазвичай включають такі ключові положення як найменування організації, визначення її мети та сфер діяльності; склад та повноваження органів управління; порядок формування активів та організація фінансової звітності; правила припинен-

ня діяльності організації та розподілу її майна; зобов'язання щодо забезпечення прозорості діяльності та публічної підзвітності перед засновниками, донорами та суспільством.

Дотримання цих вимог є важливим для забезпечення правомірного функціонування благодійних організацій і підвищення рівня довіри з боку громадськості.

Для благодійної установи установчим документом виступає установчий акт, а для товариства або фонду – статут. Ключовими етапами підготовки є установчі документи, ухвалення рішення про створення (одноособово або загальними зборами); подання заяви та документів до реєстратора, нотаріуса або ЦНАП; подання форми, затвердженої наказом Мін'юсту № 3268/5 [7]; включення до Єдиного державного реєстру, а також окрема процедура отримання неприбуткового статусу у ДПС.

У 2022–2024 роках широкого розвитку набули електронні сервіси, однак «Дія» поки що дозволяє реєструвати лише громадські об'єднання (ГО). Благодійні організації (БО) не мають окремої форми онлайн-реєстрації.

Організації, створені як ГО з гуманітарною метою, не отримують офіційного статусу БО, відповідних пільг і доступу до міжнародної допомоги.

Створення гуманітарного фонду у критичних умовах гальмувалося через обмеження «Дії» та складну процедуру набуття неприбуткового статусу.

Так, Постанова КМУ № 1137 [10] не передбачає окремої послуги для БО, а Постанова КМУ № 209 [11] дозволяє гнучку реєстрацію під час війни, але не виділяє БО як пріоритетну категорію. Накази Мін'юсту, у свою чергу, не містять спрощеної електронної процедури реєстрації БО навіть під час надзвичайного стану [12].

Попри загальне сприяння цифровізації, пряма електронна реєстрація БО досі не реалізована, що обмежує можливості швидкого запуску гуманітарних ініціатив.

У процесі аналізу правового статусу благодійних організацій (БО) доцільним є порівняння їх з громадськими об'єднаннями (ГО), оскільки обидві організаційно-правові форми належать до неприбуткових інституцій громадянського суспільства, але водночас мають істотні відмінності, закріплені на нормативному рівні.

Насамперед, правове регулювання діяльності цих суб'єктів здійснюється різними спеціальними законами. Для ГО визначальним є Закон України «Про громадські об'єднання», тоді як діяльність БО регламентується Законом України «Про благодійну діяльність та благодійні організації» [6].

Помітною є різниця у процедурах державної реєстрації, зокрема, щодо можливостей використання електронних сервісів. Так, для громадських об'єднань на сьогодні передбачена можливість реєстрації через мобільний додаток та портал «Дія», що значно спрощує створення таких організацій. Натомість для благодійних організацій реєстрація в електронній формі залишається недоступною, що обумовлює додаткові часові та процедурні витрати.

Важливою є також різниця у вимогах до складу засновників. Для створення ГО законодавство вимагає щонайменше двох засновників, тоді як для БО передбачена можливість створення одноосібної організації (так званої «соло-БО»), що розширює доступність цього інструменту для ініціатив окремих осіб.

Статус неприбутковості та відповідні податкові пільги для ГО не надаються автоматично, а потребують проходження окремої процедури та внесення організації до Реєстру неприбуткових установ та організацій Державної податкової служби України. Для БО податкові пільги також не є безумовними, проте закон прямо передбачає таку можливість після внесення до зазначеного Реєстру.

Окремо слід відзначити гуманітарні привілеї, які законодавець встановлює для благодійних організацій. На відміну від громадських об'єднань, які можуть реалізовувати гуманітарні програми лише у загальному порядку, БО мають передбачені законом спеціальні права щодо отримання, розподілу та спрощеного митного оформлення гуманітарної допомоги. Це підсилює роль благодійних організацій у період надзвичайних ситуацій, зокрема в умовах воєнного стану.

Таким чином, порівняльний аналіз демонструє як спільні риси, так і суттєві розбіжності між ГО та БО, що мають важливе значення для вибору організаційно-правової форми залежно від цілей діяльності та умов реалізації гуманітарних і соціальних ініціатив.

В умовах воєнного стану особливої актуальності набуває створення ефективних інструментів державної підтримки благодійних та волонтерських ініціатив. У цьому контексті доцільним видається запровадження комплексу законодавчих та адміністративних новацій, спрямованих на спрощення діяльності благодійних організацій та активізацію громадянської участі, серед яких низка наступних пропозицій:

- запровадити у мобільному додатку та на порталі «Дія» окрему електронну послугу «антикризова БО», що дозволить створювати благодійні організації за спрощеною процедурою;

- автоматизувати надання неприбуткового статусу для благодійних організацій на період дії воєнного стану, що істотно знизить адміністративне навантаження на ініціаторів;

- тимчасово прирівняти громадські об'єднання, які фактично здійснюють благодійну діяльність, до благодійних організацій у частині прав та податкових пільг;

- передбачити механізм спрощеного відкриття банківських рахунків та запровадити можливість подання звітності в електронній формі.

На нашу думку, реалізація зазначених заходів дозволить подолати ситуацію, коли тисячі ініціатив залишаються без належної правової підтримки, а держава фактично втрачає цінний ресурс у вигляді активного та мобілізованого громадянського суспільства. Такі кроки мають не лише антикризовий характер, а й стратегічне значення для розвитку інфраструктури благодійності та волонтерства у період гібридної війни.

Згідно зі ст. 4 Закону України «Про благодійну діяльність та благодійні організації» [6], суб'єктами благодійної діяльності можуть виступати:

- 1) зареєстровані благодійні організації;
- 2) інші благодійники: фізичні або юридичні особи, які надають допомогу добровільно;
- 3) бенефіціари: особи, що отримують благодійну допомогу (громадяни України, іноземці, неприбуткові установи, територіальні громади тощо).

Об'єктами благодійності є грошові кошти, майно, майнові права, послуги, гранти, ендавменти, публічні пожертви, права користування, інші активи.

БО має право володіти грошовими коштами, рухомим і нерухомим майном, нематеріальними активами, правами користування, доходами від ендавментів тощо, за умови, що вони використовуються виключно відповідно до статутної мети.

Закон забороняє розподіляти прибуток між засновниками, членами керівних органів і працівниками. Допускається господарська діяльність, що безпосередньо спрямована на досягнення благодійної мети.

Адміністративні витрати не повинні перевищувати 20 % річного доходу організації. Порушення умов може призвести до втрати неприбуткового статусу.

Неприбутковий статус БО отримує після подання окремої заяви та включення до Реєстру неприбуткових організацій ДПС України. БО подають звітність згідно з вимогами фінансового, податкового і статистичного законодавства. Установчі документи можуть передбачати персональні звіти

для благодійників. Відомості про фінансові надходження, витрати, використання майна не є комерційною таємницею та повинні бути відкритими.

Ліквідація БО здійснюється відповідно до законодавства (Закон № 755-IV) з урахуванням положень спеціального закону про БО [8].

Рештки майна можуть бути передані іншій БО аналогічного профілю або передані до державного бюджету (якщо передача неможлива іншим чином).

Керівні органи несуть солідарну відповідальність за завдані збитки через порушення закону (ст. 24). У разі конфлікту інтересів члени органів управління зобов'язані утриматися від участі в ухваленні відповідних рішень (ст. 23).

Вважаю доцільним запровадити процедуру «швидкої ліквідації» антикризових БО із передачею активів за спрощеним механізмом гуманітарним структурам або державним органам.

Постанова КМУ № 209 передбачає подання документів незалежно від юридичної адреси; пріоритетний розгляд гуманітарних ініціатив; спрощення вимог до ідентифікації, рахунків, перевірок [11].

Таким чином, можна дійти до висновку, що потрібне окреме правове регулювання щодо припинення діяльності антикризових БО, створених на період війни, з метою уникнення затягування процедур і мінімізації адміністративних ризиків.

На нашу думку, цілком логічно в умовах надзвичайного стану забезпечити електронну звітність через «Дію» з уніфікованою формою, прозорим контролем та інтеграцією з фінансовими установами. Воєнний стан оголив низку структурних обмежень у державному регулюванні благодійного сектору, серед яких найкритичнішими визначаються наступні:

- відсутність окремої електронної послуги «антикризова БО» у «Дії»;
- обов'язковість паперової процедури при поданні установчого акту або статуту;
- ускладнене та розмежоване отримання неприбуткового статусу в ДПС;
- труднощі верифікації бенефіціарів у нових регіонах, особливо під час роботи з міжнародними донорами.

Особи, які надають благодійну допомогу без створення юридичної особи, сьогодні не мають механізмів компенсації витрат, доступу до пільгових державних програм, а також можливості задокументувати обсяг благодійності з податковою метою.

На прикладі автора статті, надання власного міні-готелю для переселенців не дало змоги отри-

мати жодної компенсації чи підтримки, оскільки дія здійснювалась від імені фізичної особи, а не БО, а також через той факт, що статус міні-готелю було надано нежитловому приміщенню, водночас правове регулювання надає переваги лише при використанні житлової нерухомості. Таким чином, офіси, склади чи готелі не підпадають під захист навіть попри наявність гуманітарного потенціалу, як наслідок, багато ініціатив змушені працювати неофіційно або в «тіньовому режимі», не маючи доступу до донорських програм чи правового захисту.

Попри заявлену цифрову трансформацію, БО реєструються за складною універсальною процедурою, а їхня звітність не є уніфікованою, через що подається до різних реєстрів. Ще однією проблемою є відсутність єдиного порталу контролю руху коштів і звітності. Паралельне ведення обліку для банків, податкових органів та донорів збільшує навантаження призводить до погіршення прозорості та зниження довіри.

Після завершення гуманітарного проєкту ліквідація БО часто вимагає багато часу, погоджень та перевірок. Відсутній спеціальний порядок для закриття тимчасових «антикризових» БО, внаслідок чого ініціативи затримуються на завершальних етапах, активи можуть залишатись «завислими», зростає ризик порушень звітності або нецільового використання.

Станом на 2025 рік не існує повноцінного «єдиного вікна» для створення/ліквідації/звітності БО: процедури не інтегровані між Мін'юстом, ДПС, банками, Мінцифрою, а також немає автоматичної перевірки транзакцій або профілактики шахрайства.

На нашу думку, лише впровадження електронної моделі з автоматичним неприбутковим статусом, реєстрацією за 24 години, блокчейн-контролем і швидкою ліквідацією відповідатиме реаліям сучасної благодійності в умовах надзвичайного стану.

Сучасні цифрові інструменти відкривають нові можливості для спрощення реєстрації БО, підвищення прозорості й покращення контролю в режимі реального часу. Блокчейн-технології дозволяють фіксувати транзакції без можливості редагування, відстежувати надходження й витрати в реальному часі, запобігати фальсифікаціям звітності.

Наприклад: *Canadian Red Cross* використовує блокчейн для моніторингу цільового використання коштів у гуманітарних проєктах. *Charity Commission UK* також впровадила технології електронного контролю [9; 10].

Штучний інтелект (AI) є перспективним інструментом для оцінки ризикованих транзакцій, аналізу звітів у режимі реального часу, рейтингування організацій за критеріями прозорості.

Електронна звітність через «Дію» або аналогічні платформи здатна уніфікувати облік і забезпечити публічність даних без зайвої бюрократії.

Автор пропонує запуск окремої послуги «Антикризова благодійна організація» у «Дії» за поданням мінімального пакету документів (КЕП, типовий статут, підтвердження гуманітарної мети), автоматичного присвоєння статусу неприбуткової установи, спрощене відкриття рахунку та електронний кабінет для звітності, реєстрації за 24 години, що є особливо важливим у прифронтових регіонах.

Для «соло-БО» пропонується заснування однією особою (відповідає моделі “one-man foundation”) з правом на «швидку ліквідацію» після завершення гуманітарної місії.

У деяких країнах ЄС, наприклад, у Нідерландах та Естонії, діє онлайн-реєстрація БО за кілька годин, реалізовано модель “one-man foundation”, а також функціонує електронна система «єдиного вікна» (*e-Estonia*).

Ще одним прикладом є Велика Британія, де *Charity Commission* має кризові процедури реєстрації та звітності та використовує блокчейн для контролю гуманітарних проєктів.

У Канаді *Canadian Red Cross* застосовує AI для аналізу руху коштів, а цифрова звітність інтегрована з банками та міжнародними платформами [9; 10].

Україна вже має платформу «Дія», але поки що відсутній функціонал і нормативна база для повноцінного цифрового супроводу БО.

Висновки. Проведене дослідження дозволяє зробити низку ключових висновків щодо сучасного цивільно-правового статусу благодійних організацій в Україні, особливо в контексті викликів воєнного стану.

Нормативна база загалом відповідає європейським стандартам і допускає створення благодійних організацій з мінімальним рівнем формальностей, включно із моделлю «соло-БО». Водночас повномасштабна війна виявила структурні недоліки регулювання.

Основними проблемами визначено відсутність цифрової процедури реєстрації БО в «Дії», складність та розрив між реєстрацією й отриманням неприбуткового статусу, брак державної підтримки для фізичних осіб-благодійників, ускладнене

завершення діяльності тимчасових БО, нерозвинена електронна звітність і слабкий державний моніторинг.

Інтеграція цифрових технологій (блокчейн, AI, автоматичне звітування) у систему реєстрації та обслуговування БО є ключем до підвищення прозорості, довіри донорів та мобілізації громадянського потенціалу.

З огляду на результати проведеного дослідження, пропонується комплекс змін до чинного законодавства, спрямованих на спрощення діяльності благодійних організацій, підвищення прозорості та посилення захисту учасників благодійної діяльності у кризових умовах.

По-перше, необхідно внести зміни до постанов Кабінету Міністрів України № 1137, № 209, а також до відповідних наказів Міністерства юстиції та Міністерства цифрової трансформації України з метою:

- запуску антикризової електронної послуги реєстрації благодійної організації;
- автоматичного надання статусу неприбутковості на період надзвичайного або воєнного стану;
- узгодження спрощеної процедури швидкої ліквідації благодійної організації після завершення гуманітарної місії.

По-друге, доцільно запровадити єдиний портал звітності на базі цифрової платформи «Дія», що передбачатиме:

- інтеграцію даних з Державною податковою службою, банківськими установами та міжнародними донорами;
- використання технологій блокчейн для контролю достовірності даних та впровадження інструментів AI-моніторингу для виявлення ризиків та підвищення прозорості діяльності.

По-третє, рекомендовано законодавчо закріпити правовий статус фізичних осіб-благодійників шляхом:

- надання права на отримання податкових знижок за участь у благодійних ініціативах;
- можливості отримання компенсацій за добровільно передане для потреб благодійності майно;
- спрощення процедури приєднання до зареєстрованих благодійних організацій.

Поєднання цифрових технологій, спрощених правових процедур та публічної прозорості має потенціал суттєво посилити спроможність громадянського суспільства, забезпечити ефективну мобілізацію ресурсів та захистити активних благодійників у найбільш критичні періоди сучасної історії України.

Вважається доцільним запуск окремої електронної послуги для БО у «Дії», автоматичне надання неприбуткового статусу в кризових умовах, спрощена електронна ліквідація, запровадження звітності та контролю з використанням новітніх технологій, а також нормативне визнання статусу фізичних осіб-благодійників.

Наш практичний досвід роботи у сфері благодійності та волонтерських ініціатив засвідчив, що за відсутності відповідних реформ державна система не має спроможності належним чином охопити й підтримати широкий спектр волонтерських, гуманітарних і приватних ініціатив, які набули критично важливого значення у період національної загрози.

Водночас Україна сьогодні має унікальне вікно можливостей для впровадження прогресивних моделей правового регулювання та організаційної підтримки благодійного сектору. Ці моделі можуть базуватися на вже створених цифрових платформах, насамперед на екосистемі «Дія», а також на високому рівні цифрової культури населення та винятковій активності громадянського суспільства.

Досягнення цієї мети є безумовно амбітним завданням, однак за умови ефективної реалізації цифрового потенціалу країни та належної нормативної підтримки окреслений сценарій видається цілком реалістичним і досяжним.

Список літератури:

1. Коропатнік І. В. Актуальні питання правового регулювання надання волонтерської допомоги Збройним Силам України. *Вісник Національної академії правових наук України*. 2024. № 1. С. 45–56.
2. Головка Т. М., Петренко О. В. Правове регулювання діяльності благодійних організацій в Україні: проблеми та перспективи. *Юридичний журнал*. 2023. Т. 18, № 3. С. 123–134.
3. Стеценко В. І. Електронна реєстрація неприбуткових організацій в Україні: правові аспекти. *Право і суспільство*. 2022. Вип. 5. С. 88–99.
4. Шевченко Н. П. Податкові пільги для благодійних організацій: аналіз законодавства України. *Податкове право України*. 2023. № 4. С. 77–85.
5. Іванова О. Л. Особливості правового статусу фізичних осіб благодійників в Україні. *Журнал українського права*. 2022. № 9. С. 34–42.
6. Про благодійну діяльність та благодійні організації : Закон України від 05 лип. 2012 р. № 5073-VI. *Відомості Верховної Ради України*. 2013. № 25. Ст. 252. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/5073-17> (дата звернення: 21.06.2025).
7. Цивільний кодекс України : Закон України від 16 січ. 2003 р. № 435-IV. *Відомості Верховної Ради України*. 2003. № 40–44. Ст. 356. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15> (дата звернення: 21.06.2025).
8. Про державну реєстрацію юридичних осіб, фізичних осіб-підприємців та громадських формувань : Закон України від 15 трав. 2003 р. № 755-IV. *Відомості Верховної Ради України*. 2003. № 31–32. Ст. 263. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/755-15> (дата звернення: 21.06.2025).
9. Податковий кодекс України : Закон України від 02 груд. 2010 р. № 2755-VI // *Відомості Верховної Ради України*. 2011. № 13–17. Ст. 112. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2755-17> (дата звернення: 21.06.2025).
10. Про Єдиний державний вебпортал електронних послуг : Постанова Кабінету Міністрів України від 04 груд. 2019 р. № 1137. *Урядовий кур'єр*. 2019. № 237. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1137-2019> (дата звернення: 21.06.2025).
11. Деякі питання державної реєстрації під час воєнного стану : Постанова Кабінету Міністрів України від 06 берез. 2022 р. № 209. *Урядовий кур'єр*. 2022. № 47. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/209-2022> (дата звернення: 21.06.2025).
12. Про затвердження форм заяв : Наказ Міністерства юстиції України від 18 листопад. 2016 р. № 3268/5. *Офіційний вісник України*. 2016. № 94. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1513-16> (дата звернення: 21.06.2025).
13. Про затвердження Порядку ведення Реєстру неприбуткових установ та організацій : Постанова Кабінету Міністрів України від 13 лип. 2016 р. № 440. *Урядовий кур'єр*. 2016. № 134. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/440-2016> (дата звернення: 21.06.2025).
14. Charity Commission for England and Wales. Blockchain and Charity Governance. URL: <https://www.gov.uk/government/organisations/charity-commission> (дата звернення: 21.06.2025).
15. Canadian Red Cross. Blockchain and Digital Humanitarian Aid. URL: <https://www.redcross.ca/blog/2019/11/how-the-canadian-red-cross-is-using-blockchain> (дата звернення: 21.06.2025).
16. Портал державних послуг «Дія» : інструкції та сервіс реєстрації. URL: <https://diia.gov.ua/services> (дата звернення: 22.06.2025).
17. e-Estonia. Digital Society. URL: <https://e-estonia.com/solutions> (дата звернення: 22.06.2025).

**Burmistrenko D. V. CIVIL-LAW STATUS OF CHARITABLE ORGANIZATIONS
IN UKRAINE UNDER MARTIAL LAW**

The article examines the legal status of charitable organizations in Ukraine under martial law. The research focuses on the evolution of civil-law regulation of charity, the transformation of organizational legal personality, and the specifics of exercising their rights and obligations in extraordinary circumstances. Particular attention is paid to legal mechanisms that enable charitable organizations to mobilize resources, expand their areas of activity, and ensure compliance with the requirements of wartime legislation while maintaining consistency with international standards.

The study analyzes the legal framework, the peculiarities of establishing and dissolving charitable organizations, barriers to electronic registration, the acquisition of non-profit status, reporting challenges, and discrimination against individual philanthropists. International experience in digital regulation is highlighted (Charity Commission UK, Canadian Red Cross, e-Estonia).

Special emphasis is placed on analyzing the current challenges faced by the charitable sector due to the introduction of martial law and the strengthening of administrative control. The article substantiates the expediency of simplifying state registration procedures, implementing electronic services for rapid response to humanitarian needs, and reducing bureaucratic burdens. A model of an anti-crisis electronic charitable organization is proposed, along with the concept of “rapid liquidation”, as well as the integration of artificial intelligence and blockchain technologies into reporting and transparency management processes.

The paper also explores the potential of digital transformation to enhance citizens’ and donors’ trust in charitable organizations and to minimize fraud risks. The author stresses the urgency of legislative reforms to strengthen the charitable sector during the humanitarian crisis, highlighting the need for systematic renewal of legal regulation in line with best international practices and digital innovations.

Finally, the article considers issues of legal liability, public oversight, and contractual obligations of charitable organizations in their interaction with beneficiaries, state institutions, and foreign donors. The analysis demonstrates the importance of transparency, institutional resilience, and adaptability of civil-law instruments for improving the effectiveness of humanitarian aid distribution and ensuring the sustainability of the social system in wartime conditions.

Key words: *charitable organization, nonprofit status, martial law, one-man foundation, electronic registration, Diia (Дія), blockchain, AI audit.*

Дата надходження статті: 17.09.2025

Дата прийняття статті: 01.10.2025

Опубліковано: 15.12.2025

Губарев С. В.

Таврійський національний університет імені В.І. Вернадського

ЗАСТОСУВАННЯ ШТУЧНОГО ІНТЕЛЕКТУ В СУДОВОМУ ДОКАЗУВАННІ: ЦИВІЛЬНО-ПРОЦЕСУАЛЬНІ ПИТАННЯ

Наукову статтю присвячено дослідженню питань пов'язаних із дослідженням питань впровадження сучасних досягнень цифрових технологій в цивільне судочинство, зокрема, стаття присвячена процесуальним питанням застосування штучного інтелекту в цивільне судочинство. У межах наукової статті акцентується увага на питаннях доказування із застосуванням штучного інтелекту, вказується, що Важливо відрізнити докази, сформовані ШІ, як джерело інформації, від традиційних експертних висновків, які створює людина. У випадку ШІ ми маємо справу не з особистим судженням експерта, а з результатом обчислювального процесу, який не має суб'єкта відповідальності. Це викликає питання щодо кваліфікації таких доказів: чи є вони електронними доказами у значенні статті 100 ЦПК України, чи потребують окремої процесуальної категоризації. Окрему увагу слід приділити так званим гібридним доказам – коли первинні дані створені людиною, але їх інтерпретацію або обробку виконує ШІ. Наприклад, при обробці телефонних записів або банківських транзакцій, система надає висновки щодо підозрілої активності. Чи буде такий результат розглядатися як новий доказ чи як допоміжний аналітичний інструмент – залишається відкритим питанням для національної доктрини. Наголошується, що у доктрині цивільного процесу також наголошується, що допустимість доказів залежить не лише від форми джерела, але й від дотримання процесуальних гарантій при їх отриманні. Якщо алгоритмічний висновок генерується системою, яка не має сертифіката відповідності або не підлягає аудиту, це може бути підставою для його відхилення. Вказується, що означений підхід у повній мірі корелюється із європейською юридичною практикою. Так, зокрема, у § 9 Звіту Європейської комісії “Ethics Guidelines for Trustworthy AI” (2019), також підкреслює важливість прозорості й можливості пояснення рішень ШІ. У контексті судового процесу це означає, що сторона, яка подає алгоритмічний доказ, має довести, що алгоритм: 1) працює стабільно та повторювано; 2) не є дискримінаційним; 3) допускає аудит результатів незалежним експертом. Таким чином, формально допустимі електронні або цифрові дані, отримані за допомогою ШІ, можуть бути визнані недопустимими, якщо не дотримано вимог прозорості, пояснюваності та рівного доступу сторін до механізму їх утворення. За результатами науково дослідження вироблені рекомендації як теоретичного, так і практичного характеру, у тому числі і пропозиції законодавчого спрямування щодо застосування інструментів штучного інтелекту в цивільно-процесуальному доказуванні.

Ключові слова: цивільний процес, цивільне судочинство, докази, доказування, штучний інтелекту, генеративний інтелекту, захист права власності, інтелектуальна власність, принципи цивільного процесу, правосуддя, ЄСПЛ, суд США.

Постановка проблеми. Цифрова трансформація правосуддя, що триває в усьому світі, не оминула й інститут доказування в цивільному судочинстві. Зокрема, дедалі більше уваги приділяється застосуванню технологій штучного інтелекту (ШІ) на етапах збору, обробки, аналізу й оцінки доказів. Це породжує нові юридичні, етичні й процесуальні питання, що потребують системного наукового.

Актуальність теми зумовлена необхідністю адаптації традиційних процесуальних норм до реалій цифрового середовища та забезпечення балансу між ефективністю правосуддя й гарантіями справедливого судового розгляду.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Тема застосування ШІ в судовому доказуванні активно розробляється як українськими, так

і зарубіжними науковцями. Серед зарубіжних дослідників варто відзначити: Данієля Мартіна Каца (Daniel Martin Katz (Illinois Tech)) – досліджує legal analytics і predictive justice, Річарда Сасскінда (Richard Susskind) – вивчає цифрове правосуддя та правові інновації; Латонеро Марк (Latonero Mark (USC)) – акцентує увагу на етичних ризиках застосування алгоритмів у судочинстві; Кері Куглініс (Cary Coglianese (UPenn Law School)) – досліджує алгоритмічне управління у сфері публічного права. Питання застосування генеративного інтелекту в цивільному судочинстві досліджувалися такої і українськими вченими та практиками, зокрема: Рабінович П.М. – у контексті прав людини та інформаційного суспільства, Шабалін А. В. – щодо захисту права інтелектуальної власності в судовому порядку Щербина В.С. – щодо цифровізації правосуддя, Мірошніченко О.А. – в аспекті електронного судочинства, Яковлев А.М. – з позицій доказового права та ін.

Не зважаючи на такий науковий інтерес щодо обраної теми дослідження, існує необхідність у більш детальному дослідженні означеної проблематики, з урахуванням зарубіжного досвіду.

Постановка завдання. Є дослідженням особливостей юридичної природи застосування генеративного інтелекту в цивільно-процесуальній практиці.

Обґрунтованість теоретичних положень і рекомендацій щодо подальшого наукового розроблення теми, а також достовірність результатів забезпечено використанням сукупності філософських, загально- і спеціально-наукових методів, що використовуються у правових дослідженнях. Як основний загальнонауковий метод застосовано діалектичний метод наукового пізнання, історико-правового аналізу.

Мета цієї наукової статті – дослідити проблематику впровадження інструментів штучного інтелекту в цивільне судове доказування. Зокрема, будуть проаналізовані: правова природа доказів, сформованих за допомогою ШІ; допустимість, належність і достовірність таких доказів, процесуальні гарантії при використанні ШІ як інструменту аналізу доказової бази; проблеми автономного збору доказів штучним інтелектом, міжнародний досвід застосування ШІ в судовій практиці.

Виклад основного матеріалу. Відповідно до статті 76 Цивільного процесуального кодексу України (далі – ЦПК), доказами є будь-які фактичні дані, на підставі яких суд встановлює наявність чи відсутності обставин, що мають значення для справи. При цьому джерелами до-

казів виступають, зокрема, письмові, речові, електронні докази, висновки експертів. У сучасних умовах електронні докази, сформовані за допомогою ШІ (наприклад, аналітика великих масивів даних, прогностичні висновки, моделювання подій), можуть потенційно вважатися такими, що відповідають вимогам належності та допустимості [1].

Важливо відрізнити докази, сформовані ШІ, як джерело інформації, від традиційних експертних висновків, які створює людина. У випадку ШІ ми маємо справу не з особистим судженням експерта, а з результатом обчислювального процесу, який не має суб'єкта відповідальності. Це викликає питання щодо кваліфікації таких доказів: чи є вони електронними доказами у значенні статті 100 ЦПК України, чи потребують окремої процесуальної категоризації [1].

З приводу зазначеного звернемось до судової практики, зокрема, адміністративної і господарської. Варто зазначити, що у відповідних процесуальних законах, регламентація електронного доказування, як і в цивільному судочинстві, є схожою.

У справі № 826/12113/17, розглянутій Окружним адміністративним судом міста Києва, аналізувалися електронні докази, зокрема відеозаписи з камер спостереження, подані стороною як підтвердження адміністративного правопорушення. Суд акцентував увагу на необхідності технічної верифікації таких записів, дотримання процедури їх отримання та наявності експертного підтвердження цілісності цифрових файлів [2].

Це рішення ілюструє судову практику щодо належного опрацювання відеоаналітики в межах адміністративного процесу, що може бути застосоване за аналогією і в цивільному судочинстві.

Аналогічно, у рішенні Господарського суду м. Києва від 15.03.2021 у справі № 910/13814/20 суд звернув увагу на необхідність встановлення достовірності походження електронного документа, що був частково оброблений за допомогою автоматизованої системи. Суд зазначив, що сторони повинні надати докази технічної справності програмного забезпечення, яким було створено документ, а також обґрунтувати його релевантність [3].

Окрему увагу слід приділити так званім гібридним доказам – коли первинні дані створені людиною, але їх інтерпретацію або обробку виконує ШІ. Наприклад, при обробці телефонних записів або банківських транзакцій, система надає висновки щодо підозрілої активності. Чи буде такий результат розглядатися як новий доказ чи

як допоміжний аналітичний інструмент – залишається відкритим питанням для національної доктрини.

Проблема полягає в тому, що результати роботи алгоритмів ШІ часто мають статистичний або ймовірнісний характер і не завжди піддаються традиційній експертній верифікації. Це ставить під сумнів процесуальну достовірність таких результатів. Окрім того, більшість алгоритмів функціонують за закритими кодами, що ускладнює аудит результатів і забезпечення принципів справедливого судового розгляду, зокрема права на ознайомлення з доказами й можливість їх спростування. і не завжди піддаються традиційній експертній верифікації. Це ставить під сумнів процесуальну достовірність таких результатів.

У рішенні у справі «Лопес Рібада проти Іспанії» (2010) ЄСПЛ зазначив, що будь-який доказ, що використовується в суді, повинен мати перевірне джерело і бути доступним для сторін. Цей підхід може бути застосований і до доказів, які створюються чи обробляються штучним інтелектом. Алгоритм повинен бути прозорим, пояснюваним, відтворюваним і неупередженим [4].

У справі № 640/10117/21, яку розглядав Окружний адміністративний суд м. Києва, позивач подав як доказ скріншоти повідомлень із месенджера, які були зібрані автоматизованим програмним засобом. Суд поставив під сумнів допустимість таких доказів, оскільки збір інформації відбувався без згоди особи, а також за допомогою неліцензованої програми без підтвердження її технічної надійності. Суд наголосив на необхідності перевірки джерела, механізму збору та можливості експертної оцінки результатів автоматичної обробки. на необхідність забезпечення доступу до логіки роботи програмних систем, якщо їхні результати використовуються в процесі доказування [5].

Аналогічна позиція висловлювалась у рішенні Верховного Суду у справі № 991/7562/22, де вказувалося, що електронні докази, сформовані з використанням програмного забезпечення, мають бути такими, що допускають перевірку їх достовірності за участю сторін і експертів. Зокрема, йшлося про аналіз електронної пошти, результати якого були згенеровані системою автоматичної класифікації. Суд зобов'язав сторону надати опис алгоритму, що застосовувався, та підтвердити його валідність [2].

У доктрині цивільного процесу також наголошується, що допустимість доказів залежить не лише від форми джерела, але й від дотримання процесуальних гарантій при їх отриманні. Якщо

алгоритмічний висновок генерується системою, яка не має сертифіката відповідності або не підлягає аудиту, це може бути підставою для його відхилення.

Підхід, що закріплений у § 9 Звіту Європейської комісії «Ethics Guidelines for Trustworthy AI» (2019), також підкреслює важливість прозорості й можливості пояснення рішень ШІ. У контексті судового процесу це означає, що сторона, яка подає алгоритмічний доказ, має довести, що алгоритм: 1) працює стабільно та повторювано; 2) не є дискримінаційним; 3) допускає аудит результатів незалежним експертом [6].

Таким чином, формально допустимі електронні або цифрові дані, отримані за допомогою ШІ, можуть бути визнані недопустимими, якщо не дотримано вимог прозорості, пояснюваності та рівного доступу сторін до механізму їх утворення.

Проблема в тому, що більшість сучасних комерційних систем ШІ (як-от OpenAI, IBM Watson, CaseText) функціонують на принципах «чорної скриньки» (black box), що ускладнює забезпечення процесуальних гарантій. Відсутність відкритого коду та неможливість пояснення логіки прийнятого алгоритмом рішення суперечать вимогам доступності доказів для сторін і суду, як це передбачено ЦПК України та принципами справедливого судочинства.

Використання ШІ для автономного збору даних (наприклад, шляхом автоматичного моніторингу соціальних мереж, веб-сторінок, відеозаписів) викликає питання про законність таких методів із точки зору права на приватність (ст. 8 ЄКПЛ, ст. 32 Конституції України). Наприклад, якщо алгоритм самостійно відбирає та зберігає інформацію про учасника справи, без його згоди, така інформація може бути визнана недопустимим доказом через порушення прав людини [7; 8].

Питання автономного збору також стосується відеоаналітики, розпізнавання облич, геолокаційного відстеження та інтернет-скрейпінгу. Ці технології, з одного боку, розширюють можливості сторін у зборі доказів, але, з іншого боку, можуть призводити до незаконного втручання в приватне життя.

Необхідність правового регулювання таких дій підтверджується і в Європейській практиці. У рішенні ЄСПЛ у справі «Беннет проти Великої Британії» (2022) Суд підкреслив, що автоматизований нагляд над особою без чітко визначених правових меж порушує ст. 8 Конвенції, навіть якщо отримана інформація використовується як доказ у цивільному провадженні [9].

Отже, навіть ефективний з технічної точки зору інструмент ІІІ не може виправдати процесуальні порушення – доказ, отриманий із порушенням прав людини, не повинен визнаватися допустимим у цивільному процесі.

У ряді країн (США, Естонія, Китай) впроваджуються пілотні системи, де ІІІ аналізує судову практику, проводить юридичне прогнозування (predictive analytics), моделює потенційні рішення суду. У США система COMPAS застосовується для прогнозування рецидиву, у Китаї – система 206 для автоматизації кримінального провадження, в Естонії – експеримент із «цифровим суддею», який розглядає малозначні цивільні спори онлайн без втручання людини на перших етапах [10; 11].

У цивільному процесі такі технології можуть бути корисними для аналізу подібних справ, прогнозування рішень, оцінки доказової сили. Наприклад, у Франції була спроба запровадити публічний доступ до статистичних моделей рішень судів у справах про договірні спори – це викликало дискусії щодо «програмованого правосуддя». Зрештою, у 2019 році Франція заборонила використання алгоритмів для прогнозування рішень судів, пославшись на ризики маніпуляцій та втрати людського елементу в судовому процесі.

Такі приклади демонструють як потенціал, так і обмеження застосування ІІІ: він може бути корисним як інструмент допомоги судді, але не як його заміна, про що вказується і в науковій літературі [12].

У Великій Британії була впроваджена система HART (Harm Assessment Risk Tool) для оцінки ризику повторного правопорушення. Алгоритм, однак, потрапив під критику через непрозорість і виявлену упередженість у ставленні до певних соціальних груп. Це підтверджує необхідність незалежного тестування таких систем на предмет дискримінаційності.

Цікавим для українських правників є досвід функціонування спеціальних електронних правових систем в країнах західного світу, зокрема: 1) ROSS Intelligence (США), яка допомагає юристам аналізувати судову практику та формувати аргументи; 2) Predictice (Франція) – інструмент прогнозування шансів на успіх позову; Jus Mundi – пошукова система для міжнародного арбітражу з алгоритмічним аналізом практики. Подібні системи вже використовують генеративний інтелект [13].

У контексті українського судочинства, хоча повноцінного впровадження ще немає, окремі судді, адвокати, юристи, науковці-правники вже використовують системи типу OpenDataBot, YouControl,

а також функціонал Електронного суду з метою аналізу практики. У майбутньому можлива розробка вітчизняної системи на кшталт цифрового асистента для аналізу наданих доказів і судової практики.

Водночас ключова умова застосування таких інструментів – недопущення делегування ІІІ повноважень з оцінки доказів і винесення рішень, оскільки лише людина-суддя може забезпечити реалізацію принципів:

ІІІ має виконувати виключно допоміжну функцію: забезпечувати швидкий доступ до релевантної інформації, перевірку доказової бази на повноту та логічні суперечності, моделювання альтернатив. Але остаточне рішення залишається за суддею.

ЦПК України закріплює принципи безпосередності, змагальності та рівності сторін. Застосування ІІІ не повинно порушувати ці засади. Зокрема:

- сторони мають бути поінформовані про використання алгоритмів;
- повинна бути забезпечена можливість оскаржити алгоритмічне рішення або висновок;
- необхідно розробити критерії для процесуальної оцінки таких доказів (аналоги стандартів допустимості для електронних доказів – ст. 100 ЦПК).

Варто також вказати на потребу створення правових механізмів для перевірки точності, обґрунтованості та справедливості рішень, прийнятих із залученням ІІІ. Це передбачає: 1) фіксацію в матеріалах справи факту використання ІІІ; 2) розкриття характеристик алгоритму (методологія, джерела даних, фактори впливу); 3) право сторін на залучення експерта для оцінки алгоритмічного результату; 4) можливість подання клопотання про виключення такого доказу у разі недотримання стандартів.

Окремо необхідно враховувати принцип пояснюваності (explainability) у сфері ІІІ. Алгоритмічне рішення повинно бути зрозумілим не лише для програміста, але й для пересічного учасника процесу та суду. Це особливо актуально в контексті застосування моделей типу deep learning, де складність мережі перешкоджає формулюванню зрозумілої логіки висновку.

У США застосовується т.зв. стандарт Daubert (Daubert v. Merrell Dow Pharmaceuticals, 1993), який передбачає наукову перевірку відтворюваності та відповідності загальноприйнятим методикам [14]. Подібні критерії доречно було б адаптувати й для оцінки ІІІ-доказів у межах цивільного процесу в Україні. Наприклад, доказ, сформований алгоритмом, може визнаватися допустимим, якщо:

Таким чином, процесуальні гарантії при застосуванні ШІ в доказуванні повинні включати як загальні засади процесуального права, так і нові механізми контролю та верифікації цифрових рішень.

Висновки. У результаті проведеного дослідження можна зробити такі узагальнення:

Штучний інтелект (ШІ) як технологія має значний потенціал у сфері цивільного судочинства, зокрема для автоматизованого аналізу, систематизації, порівняння судової практики, виявлення закономірностей, оцінки доказів, побудови прогнозів. Це особливо актуально для справ, пов'язаних із великими обсягами цифрової інформації, складними господарськими справами або масовими позовами.

Разом із тим, правова природа та процесуальний статус доказів, що створюються або аналізуються із залученням ШІ, залишаються невизначеними у чинному цивільному процесуальному законодавстві України. На відміну від традиційних електронних доказів, результати обробки ШІ не завжди мають фіксовану форму, чітке джерело або прозору логіку формування. Це вимагає термінового нормативного реагування.

З метою захисту прав сторін цивільного процесу необхідно запровадити процесуальні гарантії, пов'язані із використанням ШІ. До таких гарантії мають належати: обов'язкове інформування сторін про використання автоматизованих систем; право на перевірку алгоритму експертом; забезпечення аудиту логіки роботи системи; захист конфіденційності даних, що обробляються. Використання ШІ не повинно порушувати принципи змагальності, безпосередності та диспозитивності процесу.

Доцільним є запровадження спеціального процесуального стандарту допустимості ШІ-доказів. Такий стандарт може спиратися на міжнародний досвід, зокрема на принципи, викладені у рішенні Верховного суду США в справі *Daubert v. Merrell Dow Pharmaceuticals* (1993), а саме: перевірюваність, наукову обґрунтованість, відтворюваність, загальне визнання методики в науковому середовищі. В українських умовах такий стандарт міг би набрати форми окремої статті або підрозділу в главі 5 ЦПК України.

Розвиток законодавства має йти у тісному зв'язку з технічною експертизою. Законодавець не може регламентувати всі аспекти алгоритмічних систем без залучення фахівців із комп'ютерних наук, цифрової безпеки, інформаційного права. Варто створити робочу групу або міждисциплінарну комісію з метою вироблення підходів до стандартизації ШІ в судовому процесі.

Судді, помічники суддів, працівники апарату суду повинні проходити відповідну підготовку з цифрової грамотності, зокрема щодо функціонування алгоритмічних систем, їхніх ризиків і можливостей. Тільки так можливо забезпечити обґрунтованість рішень і уникнути сліпої довіри до ШІ або, навпаки, його необґрунтованого відкидання.

Можна констатувати, що ШІ – це не лише технологія, але й виклик для процесуальної системи, що вимагає переосмислення традиційних підходів до доказування, розширення процесуальних рамок та посилення гарантій прав людини в цифрову епоху.

Список літератури:

1. Цивільний кодекс України. Закон України від 16.01.2003 № 435-IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15/print> (дата звернення: 15.07.2025 р.).
2. Архів адвоката А. Шабаліна. Справа від 12.05.2027 р. № 826/12113/17.
3. Рішення Господарського суду м. Києва від 15.03.2021 у справі № 910/13814/20. URL: https://protocol.ua/ua/postanova_kgs_vp_vid_16_07_2024_roku_u_spravi_910_3574_23_1/?utm_source=Reshenie_v_Zakon&utm_medium=Reshenie_v_Zakon&utm_campaign=Reshenie_v_Zakon (дата звернення: 15.07.2025 р.).
4. Рішення ЄСПЛ у справі «Лопес Рібада проти Іспанії», № 23413/03, 2010.
5. Окружний адміністративний суд м. Києва. Справа № 640/10117/21. URL: <https://youcontrol.com.ua/topics/reiestr-sudovykh-zasidan/> (дата звернення: 15.07.2025 р.).
6. Ethics Guidelines for Trustworthy AI. Ethics guidelines for trustworthy AI. URL: <https://op.europa.eu/en/publication-detail/-/publication/d3988569-0434-11ea-8c1f-01aa75ed71a1> (дата звернення: 15.07.2025 р.).
7. Convention to protect your rights and liberties. URL: <https://www.coe.int/en/web/human-rights-convention> (дата звернення: 15.07.2025 р.).
8. Конституція України (зі змінами). Конституція України прийнята на п'ятій сесії Верховної Ради України 28 червня 1996 року. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text> (дата звернення: 15.07.2025 р.).
9. Огляд рішень Європейського суду з прав людини (серпень – грудень 2022 року). URL: https://supreme.court.gov.ua/userfiles/media/new_folder_for_uploads/supreme/oglyady/Oglyad_ESPL_08_12_2022.pdf (дата звернення: 15.07.2025 р.).

10. Електронний суд в Естонії: офіційний портал e-Justice Estonia.
11. Шабалін А. В. Цивільне судочинство Естонії: законодавчий огляд, порівняльний аналіз: монографія: НДІ інтелектуальної власності НАПрН України. К. : Інтерсервіс, 2021. 196 с.
12. Shabalin A. V., Pozhodzhuk R. V., Shtefan O. O. The establishment and development of a system of protection of intellectual property rights in Europe and the USA. *Asia Life Sciences*. 2020. Issue 1. Pp. 21–38. URL: <https://www.scopus.com/record/display.uri?eid=2-s2.0-85087558844&origin=resultslist>.
13. Latonero M. *Governing Artificial Intelligence: Upholding Human Rights & Dignity*. Data & Society, 2018.
14. Susskind R. *Online Courts and the Future of Justice*. Oxford University Press, 2019.

Gubarev S. V. APPLICATION OF ARTIFICIAL INTELLIGENCE IN FORENSIC EVIDENCE: CIVIL PROCEDURAL ISSUES

The scientific article is devoted to the study of issues related to the study of the introduction of modern achievements of digital technologies into civil proceedings, in particular, the article is devoted to the procedural issues of the application of artificial intelligence in civil proceedings. Within the framework of the scientific article, attention is focused on the issues of proving with the use of artificial intelligence, it is indicated that It is important to distinguish evidence generated by AI, as a source of information, from traditional expert conclusions created by a person. In the case of AI, we are not dealing with the personal judgment of an expert, but with the result of a computational process that does not have a subject of responsibility. This raises questions about the qualification of such evidence: whether it is electronic evidence within the meaning of Article 100 of the CPC of Ukraine, or whether it requires a separate procedural categorization. Special attention should be paid to the so-called hybrid evidence - when the primary data is created by a person, but their interpretation or processing is performed by AI. For example, when processing telephone records or bank transactions, the system provides conclusions about suspicious activity. Whether such a result will be considered as new evidence or as an auxiliary analytical tool remains an open question for national doctrine. It is noted that the doctrine of civil procedure also emphasizes that the admissibility of evidence depends not only on the form of the source, but also on compliance with procedural guarantees when obtaining it. If an algorithmic conclusion is generated by a system that does not have a certificate of conformity or is not subject to audit, this may be grounds for its rejection. It is indicated that the specified approach is fully correlated with European legal practice. Thus, in particular, § 9 of the European Commission Report “Ethics Guidelines for Trustworthy AI” (2019), also emphasizes the importance of transparency and the possibility of explaining AI decisions. In the context of legal proceedings, this means that the party submitting algorithmic evidence must prove that the algorithm: 1) works stably and reproducibly; 2) is not discriminatory; 3) allows for audit of the results by an independent expert. Thus, formally admissible electronic or digital data obtained using AI may be declared inadmissible if the requirements of transparency, explainability and equal access of the parties to the mechanism of their generation are not met. Based on the results of the scientific study, recommendations of both theoretical and practical nature were developed, including proposals for legislative guidance on the use of artificial intelligence tools in civil procedural evidence.

Key words: civil process, civil litigation, evidence, proving, artificial intelligence, generative intelligence, protection of property rights, intellectual property, principles of civil process, justice, ECHR, US court.

Дата надходження статті: 17.09.2025

Дата прийняття статті: 01.10.2025

Опубліковано: 15.12.2025

Колечко Д. М.

Національний університет «Одеська юридична академія»

ВИКОНАННЯ СУДОВИХ РІШЕНЬ ЯК ЄВРОПЕЙСЬКИЙ СТАНДАРТ: ТЕОРЕТИЧНО-ПРАКТИЧНИЙ АСПЕКТ

Після ратифікації Угоди про асоціацію між Україною та ЄС у 2014 році одним із пріоритетних завдань стало адаптування чинного законодавства до норм законодавства ЄС. У сфері виконання судових рішень у першу чергу реформа вплинула на зміст принципів.

Принципи виконання судових рішень завжди були дискусійними у науці, оскільки з одного боку, норми-принципи мають широкий об'єм регулювання, а з іншого, вони утворюють єдину систему, в якій порушення одного принципу, як правило, призводить до порушення всієї системи. Крім того, порушення принципів системи виконання, як й принципів будь-якого судового процесу, відображається на законності усього механізму виконання судових рішень. Саме принципи проявляють найхарактерніші ознаки галузі, дають змогу зрозуміти її специфіку.

Введення нових принципів виконання судових рішень: пропорційності, відкритості, цифровізації тощо свідчить про оновлення змісту всієї системи виконавчого провадження відповідно до європейських стандартів. Принцип цифровізації виконавчого провадження, у зв'язку з посиленням транскордонного виконання рішень українських судів у державах ЄС, особливо набуває значення як у науковому осмисленні, так і в практичному впровадженні.

Разом з тим змінено й сутність традиційних принципів виконавчого провадження: верховенства права, обов'язковості судових рішень, розумності строків виконавчого провадження тощо. У зв'язку з посиленням ролі міжнародного співробітництва, обов'язковості застосування рішень Європейського суду з прав людини, увагу привертає й тема міжнародних принципів виконання судових рішень та їх практичне втілення у процес виконання.

Саме тому дана наукова стаття присвячена порівняльно-правовому аналізу принципів виконавчого процесу та їх втіленню на національному рівні у відповідності до європейських стандартів.

Ключові слова: виконання судових рішень, виконавчий процес, виконавче провадження, цивільний процес, рішення Європейського суду з прав людини, принципи виконавчого провадження, європейські стандарти.

Постановка проблеми. Зміна парадигми виконавчого провадження та його виокремлення як самостійної галузі юридичної науки відбувалася поступово й супроводжувалася низкою етапів реформування. Важливою віхою цього процесу став період після 2014 року, коли Україна взяла на себе зобов'язання адаптувати чинне законодавство до норм Європейського Союзу, у тому числі й у сфері примусового виконання судових рішень, згідно статті 114 Угоди про асоціацію між Україною та Європейським Союзом [1].

Разом із тим кількість теоретичних і практичних питань лише зростає. Зокрема, науковці та практики по-різному трактують: чи слід розглядати виконання судових рішень як завершальну стадію судового процесу, чи як самостійне провадження; яким є зміст і система європейських

стандартів у цій сфері; наскільки система принципів виконання судових рішень відповідає вимогам і принципам європейського права.

Ці питання взаємопов'язані та мають бути осмислені комплексно, з метою формування цілісного уявлення про виконання судових рішень. Значні кроки у цьому напрямі вже зроблені: суттєво реформовано національне виконавче законодавство, запроваджено інститут приватних виконавців, а також підвищилась діяльність їхніх професійних об'єднань, які співпрацюють з європейськими партнерами. Усе це спрямовано на вибудову надійного європейського партнерства та закладання основ для подальших реформ у сфері виконання судових рішень. Водночас без наукового осмислення зазначених реформувань, чіткого визначення ключових понять і встановлення їх-

ньої взаємопов'язаності виконавче провадження залишатиметься лише як сукупність законодавчих норм та виконавчих дій, позбавлених внутрішньої системності та цілісності.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Теоретичним засадам виконавчого провадження приділено увагу науковців різних національних правових шкіл. Особливої уваги серед них заслуговують наукові дослідження В. Баранкової, Т. Вільник, К. Гусарова, Н. Голубєвої, І. Іванець, В. Комарова, Л. Крупної, М.М. Мальського, В. Притуляка, С. Сеника, С. Фурси, С. Щербака, О. Хотинської, що безпосередньо були присвячені теоретичним питань виконавчого провадження.

Метою статті є здійснити науково-теоретичне дослідження системи принципів виконання судових рішень відповідно до європейських стандартів.

Виклад основного матеріалу. У науці відсутня єдність щодо визначення поняття виконання судових рішень.

С. Я. Фурса пропонує розглядати виконавче провадження як самостійну галузь юридичної науки під терміном «виконавчий процес» [2, с. 348; 3, с. 181]. Існує також підхід, що виконавче провадження слід розглядати з декількох позицій, у тому числі, як невід'ємну складову механізму захисту порушених, невизнаних або оспорюваних прав, свобод та інтересів фізичних і юридичних осіб, а також держави [4, с. 11].

І слід зазначити, що саме з такого його розуміння витікає поняття виконання судових рішень як європейського стандарту. Ця позиція ґрунтується на ст. 6 Європейської Конвенції з прав людини [5] та відповідає позиції Європейського суду з прав людини, зокрема у справах *Hornsby v. Greece* та *Юрій Миколайович Іванов проти України*, де суд підтверджує, що судовий захист є здійсненим лише у випадку виконання рішення [6].

Яким чином європейські стандарти виконання судових рішень відобразилися у системі принципів виконання судових рішень, недостатньо розкрито у національній юридичній науці.

Науковці трактують систему принципів по-різному, через їх перелік або досліджують окремо кожен із них. Такий підхід обумовлений коротким і складним періодом становлення виконавчого провадження, як самостійної галузі науки, а також тим, що з точки зору європейського цивільного процесу загальні стандарти та принципи, як зазначає Т.В. Вільчик, визначені Радою Європи у численних законодавчих документах [7, с. 8].

Крім того, все більшої актуальності набувають питання виконання судових рішень з іноземним

елементом, зокрема науковці підкреслюють: «Інтеграція до ЄС невідворотно буде супроводжуватись зростанням кількості виконавчих проваджень з іноземним елементом, оскільки українські громадяни вже давно працюють та навчаються в європейських країнах, між державами ведеться активна торгівля та інша співпраця, а запровадження безвізового режиму лише погналило процес взаємодії» [8, с. 182].

Систему принципів класифікують за різними підставами. Наприклад, на думку Мальського М.М., їх можна розділити на: «загальноправові (конституційні); спеціально-правові (галузеві) принципи, характерні конкретно для галузі (виконавчого процесу) і підгалузі (міжнародного виконавчого процесу), які дають змогу виокремити характерні особливості правового регулювання відповідних структурних складових системи права». [8, с. 155–156]

Л.В. Крупнова запропонувала класифікацію принципів за такими ознаками: «за характером: матеріальні (походять від фундаментальних ідей, покладених в основу процесу державотворення) і процесуальні (розкривають процедурний характер правореалізації); за формою вираження: загальні (носять трансгалузевий характер) і спеціальні (індивідуалізовані в межах сфери виконавчого провадження); за походженням: суспільні (обумовлені суспільними звичаями та традиціями) і правові (нерозривно пов'язані з процесом 4 правореалізації); за призначенням: основні (становлять матеріальну основу адміністративно-процедурної діяльності) і додаткові (носять уточнюючий характер)». [9, с. 3–4]

Ураховуючи основні законодавчі акти, зокрема, Конвенцію, рішення ЄСПЛ, деякі рекомендації Ради Європи у сфері примусового виконання, доцільно проаналізувати деякі принципи виконання судових рішень, зміст яких було трансформовано відповідно до європейських стандартів, дослідити їхні ознаки та спосіб втілення у виконавче законодавство.

Обов'язковість і ефективність виконання судових рішень, як керівний європейський стандарт з якого починається виконавче провадження, витікає з положення ст. 6 Конвенції. ЄСПЛ у справах наприклад, *Hornsby v. Greece, Ivanov v. Ukraine*, зазначив, що право на судовий захист охоплює не лише доступ до суду й ухвалення рішення, а й реальне його виконання [6].

На думку М. М. Мальського, принцип обов'язковості виконання судових рішень, або принцип правової впевненості, вказує на спрямованість та

мету діяльності органів виконавчого провадження, а також є конституційним і складовою частиною принципу верховенства права [8, с. 165].

Його зміст не може бути суттєво трансформований, оскільки він є основоположним, закріпленим в п. 2 ч. 1 ст. 2 Закону України «Про виконавче провадження» (далі – Закон) [10]. Проте може відбуватися посилення його дотримання через механізми інших суміжних галузей права. Наприклад, неможливість перегляду остаточного та обов'язкового до виконання судового рішення, зокрема регулюється цивільним процесуальним правом та відповідним кодексом. Наприклад, ч. 2 ст. 358 Цивільного процесуального кодексу України (далі – ЦПК України) передбачає: «Незалежно від поважності причин пропуску строку на апеляційне оскарження суд апеляційної інстанції відмовляє у відкритті апеляційного провадження, якщо апеляційна скарга подана після спливу одного року з дня складення повного судового рішення, крім випадків подання апеляційної скарги особою, не повідомленою про розгляд справи або не залученою до участі в ній, якщо суд ухвалив рішення про її права, свободи, інтереси та (або) обов'язки; 2) пропуску строку на апеляційне оскарження внаслідок виникнення обставин непереборної сили.»[11].

Слід погодитися з думкою І. В. Андронova, що безкінечна можливість оскарження судового рішення ставить під сумнів можливість виконання судового рішення (зокрема така, що не обмежена певними розумними строками), перетворюючи право на судовий захист у просту декларацію [12, с. 89].

Обов'язковість виконання судових рішень є ключовим принципом виконавчого провадження, оскільки саме з нього можна так сказати й розпочинається процес виконання. Тут можна прослідкувати взаємозв'язок вимог до судового рішення та принципів виконавчого провадження. Саме з обов'язковістю та виконуваністю закон пов'язує набрання чинності судовим рішенням, тільки судові рішення, що набрало законної сили підлягає виконанню.

Принцип обов'язковості судових рішень тісно пов'язаний з принципом законності та розумного строку виконання. Наприклад, М.М. Мальський зазначає: «Звертаючись до практики ЄСПЛ, зазначимо, що він визначає поняття «законність» через визначення критеріїв «якості закону». Так, здійснення, захист чи обмеження певних прав відбувається в межах певного нормативно-правового акту, який, своєю чергою, повинен відповідати критеріям якості закону. У переважній більшості

норми Конвенції дублюються в конституційному законодавстві держав. Саме відповідність нижчих за юридичною силою нормативних приписів конституційному закону, на нашу думку, і становить суть принципу законності.

У справі Вінтерверп проти Нідерландів ЄСПЛ вирішив, що вираз «згідно із законом» відсилає до внутрішньодержавного права й означає необхідність дотримання чинної в цьому праві процедури. Водночас, зауважує ЄСПЛ, саме внутрішньодержавне 159 право має відповідати Конвенції, зокрема викладеним у ній принципам або тим загальним принципам, що розуміються [8, С.158-159]»

Розумний строк виконання витікає з положення ст. 6 Конвенції, п. 7 ч. 1 ст. 2 Закону. Принцип передбачає, що кожен має право на справедливий і публічний розгляд його справи упродовж розумного строку. В рішенні ЄСПЛ *Ivanov v. Ukraine* визначено, що виконання судового рішення з порушенням такого стандарту свідчить про неефективність внутрішньої системи виконання, та неефективний судовий захист [6].

Проаналізовані принципи виконання судових рішень є традиційними, класичними принципами, що властиві, як вбачається з рішень ЄСПЛ, усім державам учасницям Конвенції. Можна підсумувати, що їх зміст в національному процесі виконання скоріш набув іншого тлумачення та практики застосування, оскільки такі принципи існували й до реформи. Проте порядок їх застосування та поступове впровадження механізмів їх дотримання шляхом узгодження з іншими галузями (цивільним процесом) безумовно змінився у бік єдиного розуміння з положеннями ЄСПЛ, відповідно до Конвенції.

Дослідити всі принципи виконання судових рішень здається практично неможливим у рамках зазначеного дослідження, проте окрему увагу слід приділити деяким відносно новим засадам виконання судових рішень.

Незалежність і професійність виконавців, як європейський стандарт. Такий принцип рекомендує поєднання в системі виконавчого провадження державних та приватних виконавців. Згідно з Рекомендаціями Ради Європи з примусового виконання (GuideLines on Enforcement CEPEJ), судові виконавці повинні мати високу кваліфікацію та проходити як первинне, так і безперервне навчання, що охоплює принципи виконання, професійну етику, стадії процесу та міжнародне виконання судових рішень. Такий принцип знайшов своє втілення у ч. 2 ст. 4 Закону України «Про органи та осіб, які здійснюють примусове виконання судових рішень

і рішень інших органів» закріплено: «Державний виконавець та приватний виконавець повинні здійснювати свою професійну діяльність сумлінно, не розголошувати в будь-який спосіб професійну таємницю, поважати інтереси стягувачів, боржників, третіх осіб, не принижувати їхню гідність» [13].

Гласності та відкритості виконавчого провадження, прозорості та цифровізації передбачений в п. 6 ч. 1 ст. 2 Закону.

У 2021 році президент Марк Шмітт та Міжнародний союз судових виконавців (UIHJ) підготували кодекс, опублікований щодо цифрового виконання (Глобальний кодекс цифрового виконання), що є продовженням Глобального кодексу виконання, опублікованого в 2015 році, але він, як і його попередник, не є юридично обов'язковим.

Як вбачається, в Законі відображені засади для цифровізації виконання судових рішень в Україні. Дискусії з приводу прийняття окремого нормативного акту, що буде регулювати порядок, підстави, межі компетенції виконавців в цифровому полі, тривають, та вже існує відповідний законопроект. Наразі проект Закону України «Про внесення змін до деяких законів України щодо спрощення виконавчого провадження через цифровізацію» знаходиться на доопрацюванні.

Проаналізований перелік європейських стандартів і принципів не є вичерпним. Зокрема, такі засади, як неприпустимість зловживання при здійсненні виконавчого провадження, міжнародне співробітництво у сфері виконання судових рішень тощо, передбачені європейським законодавством, але не повністю знайшли своє відображення в діючому національному законодавстві.

Висновки. Дотримуючись орієнтирів євроінтеграційних процесів, національна наука стикається з необхідністю переосмислення багатьох правових конструкцій та термінів з урахуванням вимог європейського законодавства. Це стосується й сфери виконання судових рішень.

У даній науковій роботі проаналізовано різні підходи до визначення виконання судових рішень і встановлено, що, слідуючи європейській інтеграції, виконання судових рішень є самостійним європейським стандартом, зміст якого розкривається через його засади. Процес адаптації вплинув, як на зміст та тлумачення основних принципів виконання судових рішень (обов'язковості судових рішень, верховенства права, законності, розумності строків виконання тощо), так й запровадив нові принципи – незалежності і професійності виконавців, прозорості та цифровізації тощо.

Список літератури:

1. Про ратифікацію Угоди про асоціацію між Україною, з однієї сторони, та Європейським Союзом, Європейським співтовариством з атомної енергії і їхніми державами-членами, з іншої сторони : Закон України від 16.09.2014 р. № 1678-VII База даних «Законодавство України» / ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1678-18#Text>
2. Фурса С. Я., Фурса Є. І. Теорія виконавчого процесу та її понятійний апарат. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: Право.* 2021. № 64. С. 346–351. URL: <https://doi.org/10.24144/2307-3322.2021.64.63>
3. Фурса С. Я., Фурса Є. І. Система науки виконавчого процесу: актуальні питання. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: Право.* 2022. № 72. С. 177–182. URL: <https://doi.org/10.24144/2307-3322.2022.72.30>
4. Виконавче провадження : підручник / за ред. Н. Ю. Голубєвої. Одеса : Фенікс, 2020. 460 с.
5. Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод (з протоколами) (Європейська конвенція з прав людини) : конвенція Ради Європи від 4 листопада 1950 р. База даних «Законодавство України» / ВР України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_004#Text
6. Case of Hornsby v. Greece (Application no. 18357/91). Judgment. Strasbourg. 19 March 1997. Court of Human Rights : website. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-58020>; Case of Yuriy Nikolayevich Ivanov v. Ukraine (Application no. № 40450/04). Judgment. Strasbourg. 15 October 2009 Court of Human Rights : website. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-95032>
7. Вільчик, Т. Б. Європейські стандарти виконавчого провадження. *Forum Prava.* 2023. 75(2), С.6–18. URL: <http://doi.org/10.5281/zenodo.7699510>
8. Мальський М. М. Теоретичні основи міжнародного виконавчого процесу : дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.03. Київ, 2020. 494с.
9. Крупнова Л. В. Система виконавчого провадження в Україні: теоретико-правові та праксеологічні аспекти : дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.07. Київ, 2018. 455 с.
10. Про виконавче провадження : Закон України від 2 червня 2016 р. № 1404-VIII. База даних «Законодавство України». ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1404-19#Text>

11. Цивільний процесуальний кодекс України : Закон України від 18 берез. 2004 р. № 1618-IV. База даних «Законодавство України». ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/card/1618-15>
12. Андронов І. В. Судові рішення в цивільному процесі України : монографія. Одеса : Юридична література, 2018. 372 с
13. Про органи та осіб, які здійснюють примусове виконання судових рішень і рішень інших органів: Закон України від 2 червня 2016 року № 1403-VIII. База даних «Законодавство України». ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1403-19#Text>

Kolechko D. M. ENFORCEMENT OF JUDICIAL DECISIONS AS A EUROPEAN STANDARD: THEORETICAL AND PRACTICAL ASPECTS

After the ratification of the Association Agreement between Ukraine and the EU in 2014, one of the priority tasks became the adaptation of the current legislation to the norms of EU law. In the field of enforcement of court decisions, the reform primarily affected the content of the underlying principles.

The principles of enforcement of court decisions have always been a matter of scientific debate, since, on the one hand, principle-based norms have a broad regulatory scope, and on the other hand, they form a unified system in which a violation of one principle generally leads to a violation of the entire system. Moreover, a breach of the principles governing the enforcement system—just as a breach of principles in any judicial process—affects the legality of the entire mechanism of enforcing court decisions. It is the principles that reveal the most characteristic features of the field and allow one to understand its specific nature.

The introduction of new principles of enforcement—such as proportionality, openness, digitalization, and others—indicates an update of the entire system of enforcement proceedings in accordance with European standards. The principle of digitalization of enforcement proceedings, in connection with the growing importance of cross-border enforcement of Ukrainian court decisions in EU member states, is of particular relevance both for scientific analysis and for practical implementation.

At the same time, the essence of traditional principles of enforcement proceedings has also changed, including the rule of law, the binding nature of court decisions, and the reasonableness of the time limits for enforcement proceedings. With the growing role of international cooperation and the mandatory application of judgments of the European Court of Human Rights, increased attention is also being paid to the international principles of enforcement of court decisions and their practical implementation in the enforcement process.

Therefore, this scholarly article is devoted to a comparative legal analysis of the principles of the enforcement process and their implementation at the national level in accordance with European standards.

Key words: *enforcement of judicial decisions, executive process, enforcement proceedings, civil procedure, European Court of Human Rights decisions, principles of enforcement proceedings, European standards.*

Дата надходження статті: 30.09.2025

Дата прийняття статті: 20.10.2025

Опубліковано: 15.12.2025

ГОСПОДАРСЬКЕ ПРАВО, ГОСПОДАРСЬКО-ПРОЦЕСУАЛЬНЕ ПРАВО

УДК 347.7:004.738.5

DOI <https://doi.org/10.32782/TNU-2707-0581/2025.4/11>

Пука М. П.

Таврійський національний університет імені В.І. Вернадського

ВПЛИВ ЦИФРОВІЗАЦІЇ ТА НОВИХ ТЕХНОЛОГІЙ НА ФОРМУВАННЯ ПРАВОВИХ ЗАСАД ЕЛЕКТРОННОЇ КОМЕРЦІЇ В ГЛОБАЛЬНОМУ КОНТЕКСТІ

У статті визначаються основні напрямки впливу повсюдної цифровізації та запровадження нових технологій на формування правових засад електронної комерції в глобальному контексті. Дослідження охоплює аналіз національного законодавства у сфері регулювання електронної комерції в умовах цифрової економіки. Зокрема, автором розглядається те, яким чином цифрові технології впливають на ключові аспекти правового регулювання, включаючи укладення та виконання електронних договорів, ідентифікацію сторін, захист персональних даних та кібербезпеку, а також вирішення спорів у транскордонних операціях.

Особлива увага у статті приділяється впливу блокчейн-технологій на прозорість та дійсність електронних транзакцій, потенціалу смарт-контрактів для автоматизації правовідносин та викликам, що постають перед законодавцем щодо їхнього правового визнання. Також аналізується роль штучного інтелекту у персоналізації послуг, автоматизації процесів та зборі даних, що породжує нові питання щодо відповідальності, недискримінації та етичних аспектів його застосування в електронній комерції.

Стаття розкриває проблеми юрисдикції та екстериторіального застосування національних норм у контексті глобальної природи електронної комерції. Розглядаються ініціативи національних регуляторів, спрямовані на гармонізацію законодавства та вироблення узгоджених з міжнародним правом підходів до регулювання нових цифрових явищ. На підставі проведеного наукового аналізу запропоновано напрямки подальшого розвитку правових механізмів, які б відповідали динамічним змінам у сфері цифрових технологій та сприяли сталому розвитку електронної комерції в глобальному контексті. Висновки статті є актуальними для законодавців, юристів, підприємців та дослідників, зацікавлених у розумінні правових аспектів сучасної цифрової трансформації.

Ключові слова: цифровізація, нові технології, глобальний вимір, правові засади, електронна комерція.

Постановка проблеми. У сучасному світі, що стрімко глобалізується, електронна комерція зазнає значних трансформацій під впливом цифровізації та появи нових технологій, таких як блокчейн, штучний інтелект (ШІ) та розширені аналітичні інструменти. З огляду на таке, дослідження правового регулювання електронної комерції в умовах глобалізації є актуальним, оскільки воно спрямоване на розробку ефективних правових механізмів, які зможуть забезпечити стабільний розвиток цифрової економіки,

захист учасників ринку та інтеграцію України у світові цифрові торговельні системи в умовах безперервних технологічних змін та геополітичної турбулентності.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Окремі питання правового регулювання цифрових технологій досліджували такі вчені, як В. Батрименко, К. О. Дзюбина, Р. Еннан, Ю. Крегул, Р. Б. Тополевський, М. М. Юрченко та ін. Разом з тим, незважаючи на значний інтерес до правового регулювання електронної комерції, деякі сфе-

ри, що безпосередньо стосуються впливу нових технологій у глобальному контексті, залишаються недостатньо вивченими.

Постановка завдання. Мета дослідження – комплексний аналіз впливу цифровізації та нових технологій на формування та трансформацію правових засад електронної комерції у глобальному вимірі, а також розробка рекомендацій щодо адаптації правового регулювання до сучасних технологічних викликів. Завданнями дослідження є: 1) проведення аналізу сучасного стану національного правового регулювання електронної комерції в умовах зростаючої цифровізації; 2) дослідження правових механізмів впливу блокчейн-технологій та ШІ на юридично значущі аспекти електронних комерційних операцій, включаючи укладення та виконання смарт-контрактів, захист даних, ідентифікацію сторін та вирішення спорів; 3) визначення напрямів гармонізації та уніфікації правових підходів до регулювання електронної комерції в умовах глобалізації з урахуванням нових технологій, а також розробка практичних рекомендацій для удосконалення національного законодавства.

Виклад основного матеріалу. Правові засади використання цифрових технологій в електронній комерції в Україні визначаються кількома ключовими законодавчими актами та нормативними документами. Основними є Закон України «Про електронну комерцію» [1], а також Цивільний кодекс України (далі – ЦК України) [2], Закон України «Про платіжні послуги» [3] та ін. Окремо необхідно звернути увагу на положення Закону України «Про віртуальні активи», який хоча ще не набрав чинності (з огляду на невнесення відповідних змін до Податкового кодексу України), проте, заклад основ щодо визначення правового статусу віртуальних активів як нематеріальних благ, що мають вартість та є об'єктом цивільних прав. Указаний Закон встановлює основи державної політики у сфері обігу віртуальних активів, визначає права та обов'язки учасників ринку [4].

Аналіз вищенаведених актів національного законодавства засвідчує, що сучасний стан законодавчого регулювання технологій блокчейн та ШІ, а також інших новітніх технологій в електронній комерції в Україні можна охарактеризувати як такий, що активно формується, але все ще перебуває на початковій стадії порівняно з деякими провідними країнами та регіонами. Так, в Україні зроблено спробу регулювання порядку укладення та виконання смарт-контрактів. Хоча безпосеред-

нього та всеосяжного законодавчого регулювання смарт-контрактів як окремого виду правочинів в Україні наразі немає, проте, ЦК України допускає електронну форму правочину, а Закон України «Про електронну ідентифікацію та електронні довірчі послуги» [5] визнає електронний підпис. Утім, специфіка автоматизованого виконання смарт-контрактів потребує окремого розгляду, особливо в частині їхнього примусового виконання та відповідальності.

Що стосується регулювання ШІ, зокрема й в електронній комерції, то в Україні відсутній спеціальний закон у цій сфері. Водночас, основним програмним документом, що визначає пріоритетні напрямки розвитку ШІ, передбачає розробку національної стратегії розвитку ШІ до 2030 року є Концепція розвитку штучного інтелекту в Україні [6], яка, однак, є рамковим документом, що закладає основи використання ШІ в електронній комерції, але не є законом прямої дії. Зокрема, питання розробки такого Закону є особливо актуальною в аспекті відповідальності за рішення та дії ШІ-систем, особливо у випадках заподіяння збитків або порушень прав споживачів в електронній комерції. Окрім того, налагодження комунікації, укладення угод через ШІ-ботів потребують чіткого визначення відповідальної сторони.

Що стосується інших цифрових технологій в електронній комерції, досить фрагментарно їх використання урегульоване у Законі України «Про електронну комерцію» [1]. Цей Закон визначає базові поняття (електронна комерція, електронний договір, електронна угода), правовий статус продавця, покупця, постачальників послуг проміжного характеру.

Хоча вказаний Закон створив правове підґрунтя для розвитку електронної комерції в Україні, визначив юридичну силу електронних правочинів, однак, оскільки він був прийнятий до стрімкого розвитку багатьох сучасних технологій (ШІ), не містить спеціальних норм, що регулюють: 1) великі дані (Big Data), зокрема правила збору, обробки, використання та монетизації великих даних, особливо в контексті їхнього впливу на конкуренцію та приватність; 2) Інтернет речей (IoT), правові аспекти взаємодії пристроїв IoT в електронній комерції (наприклад, автоматичне замовлення товарів «розумним холодильником»), безпеку цих пристроїв та відповідальність за їхні дії; 3) віртуальну та доповнену реальність (VR/AR), що стає особливо актуальним з розвитком метавесесвітів та інтеграцією VR/AR в електронну

комерцію; 4) персоналізацію та профайлінг – хоча є загальні норми щодо захисту персональних даних, конкретніші положення щодо дозволених меж персоналізації та профайлінгу споживачів за допомогою новітніх технологій, особливо коли це може впливати на їхній вибір або ціни, потребують уточнення.

Таким чином, необхідно погодитися з деякими науковцями, які на основі аналізу зарубіжного досвіду у сфері регулювання електронної комерції (США та держав – членів ЄС), роблять висновок про те, що на відміну від законодавства деяких розвинутих країн, законодавство України містить незначну кількість норм, покликаних регулювати безпосередньо електронну комерцію [7, с. 217; 8, с. 144].

Досліджуючи питання правового регулювання цифрових технологій в електронній комерції, не можна оминати увагою Закон України «Про стимулювання розвитку цифрової економіки в Україні» [9], який не є безпосереднім регулятором електронної комерції в цілому чи окремих цифрових технологій (як-от блокчейн чи ШІ) як таких, проте, його головна мета – створення особливого правового режиму для ІТ-індустрії, покликаного стимулювати розвиток цифрової економіки в Україні.

Таким чином, положення цього Закону впливають на цифрові технології в електронній комерції опосередковано, створюючи сприятливі умови для компаній, які розробляють та впроваджують ці технології, і які потенційно можуть бути використані в електронній комерції. Зокрема, основне регулятивне значення цього Закону на сферу електронної комерції виражається у такому: 1) створення сприятливих умов для ІТ-бізнесу, оскільки основною метою цього Закону, як зазначено в його преамбулі, є створення сприятливих умов для розвитку високотехнологічних галузей економіки, що, своєю чергою, сприяє розробці та впровадженню новітніх цифрових технологій. Це включає і ті технології, які знаходять своє застосування в електронній комерції (наприклад, рішення на основі ШІ для персоналізації, аналізу даних, оптимізації логістики; блокчейн-рішення для безпечних платежів або відстеження товарів); 2) визначення видів діяльності резидентів Дія.City, які дають право компаніям отримати статус резидента Дія.City. Серед них є багато видів діяльності, пов'язаних з розробкою програмного забезпечення, дослідницькою діяльністю у сфері інформаційних технологій, кібербезпекою, створенням баз даних, наданням послуг з обробки даних, що

є основою для функціонування сучасної електронної комерції; 3) регулювання особливостей трудових відносин (гіг-контракти). Закон запроваджує новий вид правовідносин – гіг-контракти, що поєднують риси трудового договору та цивільно-правового договору, що дає ІТ-компаніям, які працюють над рішеннями для електронної комерції, гнучкіші можливості для залучення та оформлення відносин з висококваліфікованими спеціалістами (програмістами, розробниками ШІ-рішень, блокчейн-інженерами); 4) установлення особливих податкових умов резидентам Дія.City, зокрема податок на виведений капітал або податок на прибуток 9%, ПДФО для гіг-спеціалістів 5% та інші пільги, що стимулює значно знижує фінансове навантаження на ІТ-компанії; 5) установлення спеціального режиму захисту інвестицій шляхом встановлення гарантій захисту інвестицій резидентів Дія.City, що створює сприятливий інвестиційний клімат для розвитку інноваційних технологій, у тому числі тих, що можуть бути використані в електронній комерції [9].

Таким чином, хоча Закон України «Про стимулювання розвитку цифрової економіки в Україні» безпосередньо не регулює цифрові технології в електронній комерції, як, наприклад, Закон України «Про електронну комерцію», проте, цей Закон створює сприятливе середовище (правове та податкове) для розвитку ІТ-індустрії загалом, що включає компанії, які розробляють та впроваджують інноваційні цифрові рішення (ШІ, блокчейн, аналіз даних тощо). Ці рішення, своєю чергою, знаходять широке застосування в електронній комерції, сприяючи її модернізації, підвищенню ефективності та безпеки.

Отже, у підсумку, необхідно зазначити, що національне законодавство в сфері електронної комерції та новітніх технологій знаходиться у стані динамічного розвитку. Хоча зроблені важливі кроки, зокрема щодо віртуальних активів, проте залишається значний обсяг роботи для адаптації правової системи до викликів, що створюються швидким технологічним прогресом.

Деякі науковці, визначаючи недоліки та перспективи подальшого розвитку правових засад електронної комерції в Україні, звертають увагу на те, що правове регулювання цього сегменту ускладнено швидкою зміною технологій і високим рівнем глобалізації економічних відносин [10, с. 87].

До того ж необхідно погодитися з думкою науковців, які вказують, що законодавством України майже не урегульовано питання інтеграції

блокчейну в різноманітні сфери електронної комерції, оскільки це вимагає від законодавців впровадження гнучких, прогресивних та ефективних правових рамок, які б сприяли інноваціям та забезпечували високий рівень захисту особистих даних та конфіденційності [11, с. 342].

Окрім того, на думку деяких експертів, потребує урегулювання запровадження такої технології як хешування, оскільки вона дозволить гарантовано захистити дані про кожного українця, внесені до реєстрів, від несанкціонованих змін [12, с. 143].

Досить обґрунтованою є також думка про те, що недосконалість правового регулювання ведення електронного бізнесу в Україні спричиняє неможливість отримання вітчизняними фізичними та юридичними особами онлайн-платежів за електронні товари, роботи чи послуги через міжнародні платіжні системи [13, с. 46].

Деяким покращенням у цій сфері сприяло прийняття Закону України «Про платіжні послуги» [3], що став ключовим регуляторним актом, який суттєво модернізує платіжний ринок України та має прямий і значний вплив на цифрові технології в електронній комерції. Він є імплементацією норм європейських директив (PSD2 – Друга платіжна директива та EMD – Директива про електронні гроші). Зокрема, завдяки ухваленню цього Закону в Україні:

1) суттєво розширено перелік платіжних послуг та надавачів таких послуг – Закон чітко визначає основні види платіжних послуг, серед яких є як фінансові, так і нефінансові. Для електронної комерції особливо важливі: послуга з ініціювання платіжної операції (PIS - Payment Initiation Service), послуга з надання відомостей з рахунків (AIS - Account Information Service), що дає можливість третім особам (надавачам послуг з надання відомостей з рахунків) з дозволу клієнта отримувати консолідовану інформацію про його банківські рахунки тощо;

2) урегульовано питання випуску електронних грошей та операції з ними, зокрема Закон деталізує правила випуску та обігу електронних грошей (наприклад, кошти на електронних гаманцях), що є важливою цифровою платіжною технологією для онлайн-покупок;

3) уведено нові категорії надавачів платіжних послуг, до яких, крім банків, віднесені: платіжні установи, установи електронних грошей, оператори поштового зв'язку, філії іноземних платіжних установ та ін.;

4) визначено надавачів послуг з ініціювання платіжної операції та надавачів послуг з надання відомостей з рахунків, що стимулює конкуренцію на ринку платіжних послуг та може призвести до появи нових, зручніших та дешевших платіжних рішень для електронної комерції;

5) запровадження концепції відкритого Банкінгу (Open Banking) – Закон закладає правову основу для цієї концепції. Відкритий банкінг передбачає, що банки зобов'язані за згодою клієнта надавати доступ до інформації про його рахунки та дозволяти ініціювати платежі третім сторонам (стороннім провайдерам платіжних послуг) через захищені API (інтерфейси прикладного програмування). Указана ініціатива дозволить інтегрувати платіжні сервіси безпосередньо в платформи електронної комерції, зменшити кількість кроків при оплаті, покращити клієнтський досвід, а також відкрити шлях для інноваційних фінансових продуктів та сервісів, побудованих на даних;

6) урегульовано право Національного банку України створювати та управляти платформою для тестування інноваційних платіжних послуг, технологій та інструментів у контрольованому середовищі, що є надзвичайно важливим для розвитку новітніх технологій в електронній комерції. Компанії, що розробляють інноваційні платіжні рішення (наприклад, на основі ШІ для боротьби з шахрайством, біометричної автентифікації, або інтеграції блокчейну для розрахунків), можуть тестувати їх без повного дотримання всіх регуляторних вимог, що прискорює їхнє виведення на ринок;

7) посилення захисту користувачів платіжних послуг через встановлення підвищених вимог до інформаційної безпеки та захисту персональних даних користувачів платіжних послуг, включаючи обов'язкову сильну автентифікацію клієнта для певних типів операцій. Це сприяє підвищенню довіри споживачів до онлайн-платежів, що є критично важливим для електронної комерції. Хоча вимоги до автентифікації можуть додати один крок до процесу оплати, вони значно знижують ризики шахрайства.

Таким чином, Закон України «Про платіжні послуги» став фундаментальним для розвитку цифрових технологій в електронній комерції. Він не лише модернізує платіжну інфраструктуру, а й створює правове підґрунтя для появи нових, інноваційних платіжних сервісів, підвищує їхню безпеку та сприяє інтеграції українського платіжного ринку з європейським. Це прямо впливає на

зручність, безпеку та вартість онлайн-платежів, що є ключовими для динамічного розвитку електронної комерції в Україні.

Разом з тим, у сфері правового регулювання використання цифрових технологій в електронній комерції все ще існують деякі проблемні питання, що полягають у: фрагментарності регулювання через відсутність комплексних законів для ІІІ та інших новітніх технологій; відставанні від технологій, оскільки законодавчі процеси повільніші за темпи технологічного розвитку; юрисдикційних викликах, зумовлених труднощами застосування національних норм до транскордонних операцій у цифровій сфері; невизначеності відповідальності через те, що питання відповідальності за дії, що здійснюються за допомогою нових технологій тощо.

Для ефективного регулювання необхідний системний підхід, що включає розробку рамкових законів, детальну підзаконну базу, а також активну співпрацю з міжнародними організаціями для впровадження найкращих світових практик.

Висновки. Узагальнюючи, дослідження підтверджує, що правове регулювання електронної комерції в умовах глобалізації перебуває у стані постійної еволюції, зумовленої прискореною цифровізацією та стрімким розвитком новітніх технологій, зокрема штучного інтелекту та блокчейну. Існуючі національні законодавства, включаючи українське, демонструють прагнення до адаптації, що підтверджується прийняттям законів України «Про віртуальні активи» та «Про платіжні послуги», а також ініціативою «Дія.City». Однак, фрагментарність, відставання від технологічного прогресу та складності юрисдикційного характеру у транскордонних операціях залишаються основними викликами. Ефективне вирішення цих проблем вимагає подальшої гармонізації та уніфікації міжнародних підходів, розробки комплексних законодавчих актів для ІІІ та інших інноваційних технологій, а також посилення захисту прав споживачів та кібербезпеки в умовах зростаючих глобальних ризиків. Розробка пропозицій у цій сфері може стати напрямком наступних наукових пошуків з указаної проблематики.

Список літератури:

1. Про електронну комерцію: Закон України від 03.09.2015 № 675-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/675-19#Text> (дата звернення: 25.07.2025).
2. Цивільний кодекс України від 6.01.2003 № 435-IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15#Text> (дата звернення: 25.07.2025).
3. Про платіжні послуги: Закон України від 30.06.2021 № 1591-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1591-20#Text> (дата звернення: 25.07.2025).
4. Про віртуальні активи: Закон України від 17.02.2022 № 2074-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2074-20#Text> (дата звернення: 25.07.2025).
5. Про електронну ідентифікацію та електронні довірчі послуги: Закон України від 05.10.2017 № 2155-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2155-19#n534> (дата звернення: 25.07.2025).
6. Про схвалення Концепції розвитку штучного інтелекту в Україні: розпорядження Кабінету Міністрів України від 02.12.2020 № 1556-р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1556-2020-%D1%80#Text> (дата звернення: 25.07.2025).
7. Юрченко М. М., Костова Н. І. Міжнародно-правове забезпечення електронної комерції в Україні. *Південноукраїнський правничий часопис*. 2022. № 1-2. С. 213–218.
8. Крегул Ю., Батрименко В., Батрименко В. Правове регулювання міжнародної електронної комерції. *Зовнішня торгівля: економіка, фінанси, право*. 2018. № 2. С. 136–147.
9. Про стимулювання розвитку цифрової економіки в Україні: Закон України від 15.07.2021 № 1667-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1667-20#Text> (дата звернення: 25.07.2025).
10. Еннан Р. Правовідносини у сфері електронної комерції: досвід Європейського Союзу. *Юридичний вісник*. 2019. № 1. С. 87–92.
11. Смірнов І. С. Регулювання конфіденційності у епоху блокчейну: правові аспекти та перспективи. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2024. № 5. С. 340–343.
12. Ніколашин А. О. Розвиток правового регулювання технології блокчейн в Україні. *Dig Eco*. 2021. С. 142–144.
13. Тополевський Р. Б., Дзюбіна А. В., Дзюбіна К. О. Правові засади ведення електронного бізнесу в Україні у контексті юридичної футурології. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2017. № 2. С. 44–47.

**Puka M. P. THE IMPACT OF DIGITIZATION AND NEW TECHNOLOGIES
ON THE FORMATION OF LEGAL FRAMEWORK FOR ELECTRONIC COMMERCE
IN THE GLOBAL CONTEXT**

The article identifies the main areas of influence of widespread digitalization and the introduction of new technologies on the formation of the legal foundations of e-commerce in a global context. The study covers the analysis of national legislation in the field of regulation of e-commerce in the digital economy. In particular, the author examines how digital technologies affect key aspects of legal regulation, including the conclusion and execution of electronic contracts, identification of parties, protection of personal data and cybersecurity, as well as dispute resolution in cross-border operations.

The article pays special attention to the impact of blockchain technologies on the transparency and reliability of electronic transactions, the potential of smart contracts to automate legal relations and the challenges facing the legislator in terms of their legal recognition. The role of artificial intelligence in the personalization of services, process automation and data collection is also analyzed, which raises new questions about liability, non-discrimination and ethical aspects of its application in e-commerce.

The article reveals the problems of jurisdiction and extraterritorial application of national norms in the context of the global nature of electronic commerce. The initiatives of national regulators aimed at harmonizing legislation and developing approaches to regulating new digital phenomena consistent with international law are considered. Based on the conducted scientific analysis, directions for further development of legal mechanisms are proposed that would correspond to dynamic changes in the field of digital technologies and contribute to the sustainable development of electronic commerce in a global context. The conclusions of the article are relevant for legislators, lawyers, entrepreneurs and researchers interested in understanding the legal aspects of modern digital transformation.

Key words: digitalization, new technologies, global dimension, legal framework, e-commerce.

Дата надходження статті: 05.09.2025

Дата прийняття статті: 20.10.2025

Опубліковано: 15.12.2025

ТРУДОВЕ ПРАВО; ПРАВО СОЦІАЛЬНОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ

УДК 349.2

DOI <https://doi.org/10.32782/TNU-2707-0581/2025.4/12>

Бурка А.В.

Чернівецький Національний університет імені Юрія Федьковича

ПРАВОВИЙ АНАЛІЗ ЗАКОНОДАВСТВА ЄВРОПЕЙСЬКОГО СОЮЗУ ЩОДО ПОРЯДКУ, УМОВ НАДАННЯ ВІДПУСТКИ У ЗВ'ЯЗКУ З ВАГІТНІСТЮ ТА ПОЛОГАМИ

У статті здійснено правовий аналіз базового законодавства Європейського Союзу та особливостей національно-правового регулювання порядку надання, тривалості відпустки у зв'язку з вагітністю та пологами у країнах-членах ЄС, а саме в Австрії, Німеччині, Бельгії, Данії, Ірландії, Франції.

Законодавство Європейського Союзу (далі ЄС), що гарантує право на відпустку у зв'язку з вагітністю та пологами є життєво важливим компонентом соціальної політики, яка відображає зобов'язання регіону щодо гендерної рівності, трудових прав та підтримки сім'ї. Протягом багатьох років ці правила розвивалися, адаптуючись до змін у суспільних нормах та економічних потребах.

Основу законодавства у досліджуваній сфері становлять: Конвенція МОП про охорону материнства № 183 від 2000 року, супровідна до неї Рекомендація № 191; Конвенція про рівне ставлення й рівні можливості для трудящих чоловіків і жінок: трудящі із сімейними обов'язками № 156 від 1981 року; Директива Ради 92/85/ЄЕС від 19 жовтня 1992 року про запровадження заходів для заохочення покращення безпеки та гігієни праці вагітних працівниць та працівниць, які нещодавно народили або годують грудьми (десята окрема Директива у значенні статті 16 (1) Директиви 89/391/ЄЕС); Директива (ЄС) 2019/1158 Європейського Парламенту та Ради від 20 червня 2019 року про баланс між роботою та особистим життям батьків та опікунів та про скасування Директиви Ради 2010/18/ЄС.

Зазначено, що право на відпустку у зв'язку з вагітністю та пологами закріплюється у міжнародно-правових актах на рівні національних законодавств, відповідно кожна країна має свої особливості щодо оплачуваності, тривалості, процедури оформлення відпустки.

Зроблено висновок, що відпустка у зв'язку з вагітністю та пологами є важливою перевагою для молодих батьків та стратегічним активом для підприємств. Впровадження комплексної політики як на рівні національного законодавства, так і на рівні компанії/роботодавця (додаткові гарантії) можуть сприяти створенню сприятливого робочого середовища, яке покращує добробут та продуктивність працівників. Надання декретної відпустки може значно покращити показники утримання працівників, оскільки працівники з більшою ймовірністю повернуться до роботи після відпустки, якщо відчуватимуть підтримку з боку роботодавця.

Ключові слова: материнство, відпустка у зв'язку з вагітністю та пологами, законодавство Європейського Союзу, захист трудових прав працівників, соціальна відпустка.

Постановка проблеми. Відпустка у зв'язку з вагітністю та пологами – це право, яке дозволяє матерям доглядати за своїми новонародженими протягом останніх тижнів вагітності та в перші дні життя. Законодавство про материнство, яке

часто розглядається як фундаментальне право людини, служить подвійній меті: воно не лише підтримує матерів протягом значного періоду їхнього життя, але й сприяє досягненню ширших соціальних та економічних цілей; ці цілі охо-

плюють сприяння участі жінок у робочій силі, вирішення проблеми гендерної нерівності та забезпечення благополуччя дітей [1].

Дослідження виявили численні переваги відпустки після народження дитини, включаючи міцніший зв'язок між матір'ю та дитиною, зниження рівня дитячої смертності та загальне покращення психічного здоров'я після пологів.

Право на відпустку у зв'язку з вагітністю та пологами закріплюється у міжнародно-правових актах та на рівні національних законодавств, відповідно кожна країна має свої особливості щодо оплачуваності, тривалості, процедури оформлення відпустки. У багатьох країнах цей вид відпустки доступний біологічним матерям та тим, хто усиновлює або виховує дітей. Також часто існують критерії, яким вагітна працівниця повинна відповідати, щоб мати право на законну відпустку у зв'язку з вагітністю та пологами. Остані можуть включати: тривалість безперервного страхового стажу працівника у роботодавця; внесок працівника до певних державних фондів (національного соціального страхування); наявність батька чи особи, які здійснюють догляд за дитиною та можуть мати право на оплачувану відпустку у зв'язку з народженням дитини або відпустку у зв'язку з народженням дитини замість або на додаток до материнської відпустки у зв'язку з вагітністю та пологами.

Законодавство Європейського Союзу (далі ЄС), що гарантує право на відпустку у зв'язку з вагітністю та пологами є життєво важливим компонентом соціальної політики, яка відображає зобов'язання регіону щодо гендерної рівності, трудових прав та підтримки сім'ї. Протягом багатьох років ці правила розвивалися, адаптуючись до змін у суспільних нормах та економічних потребах [2].

Основу законодавства у досліджуваній сфері становлять: Конвенція МОП про охорону материнства № 183 від 2000 року, супровідна до неї Рекомендація № 191; Конвенція про рівне ставлення й рівні можливості для трудящих чоловіків і жінок: трудящі із сімейними обов'язками № 156 від 1981 року; Директива Ради 92/85/ЄЕС від 19 жовтня 1992 року про запровадження заходів для заохочення покращення безпеки та гігієни праці вагітних працівниць та працівниць, які нещодавно народили або годують грудьми (десята окрема Директива у значенні статті 16 (1) Директиви 89/391/ЄЕС); Директива (ЄС) 2019/1158 Європейського Парламенту та Ради від 20 червня 2019 року про баланс між роботою та особистим життям батьків та опікунів та про скасування Директиви Ради 2010/18/ЄС.

Як найсучасніший стандарт з цього питання, Конвенція № 183 встановлює контрольний показник щонайменше 14 тижнів оплачуваної відпустки у зв'язку з вагітністю та пологами у розмірі двох третин попереднього заробітку, що фінансується за рахунок соціального захисту [3].

Директива Ради 92/85/ЄЕС від 19 жовтня 1992 року передбачає «право на безперервну відпустку у зв'язку з вагітністю та пологами тривалістю щонайменше 14 тижнів, що розподіляється до та/або після пологів відповідно до національного законодавства та/або практики. Відпустка у зв'язку з вагітністю та пологами повинна включати обов'язкову відпустку у зв'язку з вагітністю та пологами тривалістю щонайменше два тижні, виділену до та/або після пологів відповідно до національного законодавства та/або практики» [4].

Директива (ЄС) 2019/1158 Європейського Парламенту та Ради від 20 червня 2019 року встановлює, що: «батьки або, де та наскільки це визнано національним законодавством, еквівалентні їм інші особи, мали право на відпустку у зв'язку з народженням дитини тривалістю 10 робочих днів, яка має бути використана з нагоди народження дитини працівника. Кожен працівник мав індивідуальне право на відпустку у зв'язку з утриманням дитини тривалістю чотири місяці, яку слід використовувати до досягнення дитиною певного віку, який визначається кожною державою-членом або колективним договором [5].

Резолюція МОП 2024 року щодо гідної праці та економіки догляду закликає держави-члени МОП забезпечити належне реагування на потреби всіх працівників, які мають обов'язки з догляду, шляхом комплексної політики захисту вагітних та пологів, включаючи відпустку у зв'язку з народженням дитини, батьківську відпустку та довгострокову відпустку з догляду. Для досягнення цієї мети важливі розробка політики та належне фінансування [6].

Аналіз останніх досліджень і публікацій.

В українській науковій площині трудового права, права соціального захисту загалом представлені дослідження зарубіжного досвіду надання допомоги у зв'язку з вагітністю і пологами; правового регулювання призначення та виплати допомоги у зв'язку з вагітністю і пологами в Україні; проблем правового регулювання та реалізації права на державну допомогу по вагітності і пологах; соціальних відпусток в тому числі відпустки у зв'язку з вагітністю і пологами; охорони праці вагітних жінок, особливостей надання відпусток у період во-

енного стану, соціального захисту вагітних жінок. Дослідженням вище зазначених питань у свій час займалися: В.В. Андріїв, К.В. Бориченко, М.М. Капленко, П.М. Корнева, А.О. Міллер, Н.В. Мірошин, А. Попорвич, О.П. Рудницька, С.М. Сахринь, Г.В. Татаренко, Л.М. Тимченко. Проте відсутні дослідження зарубіжного законодавства, а саме законодавства ЄС щодо відпусток у зв'язку із вагітністю та пологами, що власне і зумовлює необхідність його здійснення.

Метою статті є правовий аналіз базового законодавства Європейського Союзу та особливостей національно-правового регулювання порядку надання, тривалості відпустки у зв'язку з вагітністю та пологами у країнах-членах (ЄС).

Виклад основного матеріалу. Відповідно до австрійського Закону «Про відпустку у зв'язку з вагітністю та пологами» відпустка поділяється на дві частини: обов'язковий період під назвою «Mutterschutz» (відпустка для матері) та необов'язковий «Elternkarenz» (відпустка для вагітних) [7]. Перший період триває протягом 8 тижнів до та після пологів (загалом 16), протягом яких існує повна заборона на роботу матері. У разі кесаревого розтину, передчасних або багатоплідних пологів період після пологів продовжується щонайменше до 12 тижнів. Другий період може тривати до досягнення дитиною двох років. Він є необов'язковим, але водночас законним правом, і тому роботодавець не може відмовити в ньому. Протягом періоду відпустки особа також захищена від звільнення та має право на щомісячну допомогу «Kinderbetreuungsgeld», яка надається двома способами на вибір: перший – це допомога, пов'язана із заробітною платою «Einkommensabhängiges Kinderbetreuungsgeld» – виплачується до досягнення дитиною одного року та становить приблизно 80% від заробітної плати матері. Другий – це загальна допомога «Kinderbetreuungsgeldkonto/Pauschal-system», яка не залежить від того, чи працювала особа до народження дитини, чи ні. В останньому випадку виплачується фіксована сума близько 12 000 євро для одного з батьків та 15 000 євро, якщо обоє батьків подають заяву на відпустку (виплати здійснюються протягом мінімального періоду 12 місяців (близько 1000 євро на місяць) або до 28 місяців (близько 430 євро на місяць) [8].

У Німеччині такий вид відпустки триває щонайменше 14 тижнів, 6 до пологів і 8 після; проте «декретна відпустка» (як її ще називають) може бути продовжена до 18 тижнів у разі багатоплідних пологів або ускладнень під час вагітності

з 12 тижнями відпустки після пологів. Перші 6 тижнів є обов'язковими та повинні бути використані одразу після народження дитини. Допомога по догляду за дитиною встановлюється у розмірі 100% від заробітної плати матері за останні 3 місяці роботи протягом усієї відпустки [9].

Згідно з бельгійським законодавством про батьківську відпустку [10], відпустка у зв'язку з вагітністю та пологами становить 15 тижнів для працівниць та 12 тижнів для самозайнятих матерів (у випадку вагітності двійнею тривалість відпустки збільшується і становить 17 із можливістю продовження до 19 тижнів). Працівниці не можуть працювати протягом семи днів до очікуваної дати пологів або протягом дев'яти тижнів після дня пологів; решта тижнів відпустки у зв'язку з вагітністю та пологами можуть бути взяті до або після пологів. В той же час відпустка у зв'язку з вагітністю та пологами не може розпочатися раніше як за шість тижнів (або за вісім тижнів коли має місце багатоплідність) до передбачуваної дати пологів [11].

Відповідно до Закону «Про право на відпустку та допомогу у зв'язку з вагітністю та пологами» тривалість відпустки у Данії становить 18 тижнів, починаючи за 4 тижні до очікуваної дати пологів і закінчуючи 14 тижнями після народження дитини. Перші 2 тижні після народження є обов'язковими. У разі усиновлення, батьківська відпустка може бути надана з дня прийняття рішення про усиновлення і триває 6 тижнів. Така ж тривалість відпустки передбачена і для батьків, які були визнані батьками на підставі угоди про сурогатне материнство [12]. Під час декретної відпустки мати має право на допомогу у розмірі 100% її середньоденної заробітної плати, що надається Данською радою соціального страхування.

Також необхідно зазначити, що до Закону «Про відпустку у зв'язку з вагітністю та пологами» було внесено зміни, а саме батьки дітей, народжених з 2 серпня 2022 року, мають право на 24 тижні допомоги у зв'язку з вагітністю та пологами після народження дитини. Спеціальні правила застосовуються для батьків-одинаків або батьків, які не проживають разом [13].

В Ірландії як працівник, ви маєте право взяти 26 тижнів декретної відпустки у випадку вагітності та до 16 тижнів додаткової декретної відпустки. Відпустку потрібно оформити щонайменше на 2 тижні до очікуваних пологів і щонайменше на 4 тижні після народження дитини. Право на такий вид відпустки закріплено у Законі «Про захист

материнства» від 1994 та 2004 років [14]. Якщо дитина народжується мертвою, то право на повну відпустку у зв'язку з вагітністю та пологами не втрачається.

Загалом, під час перебування у відпустці у зв'язку з вагітністю та пологами або додатковій відпустці особа вважається працевлаштованою. Також законодавство про материнство захищає від незаконного звільнення (матері не можуть бути звільнені з роботи протягом щонайменше 6 місяців після закінчення декретної відпустки).

Особи можуть отримати допомогу по вагітності та пологах від Департаменту соціального захисту, якщо у них достатньо внесків до PRSI. Щомісячна допомога батькам у розмірі 140 євро надається на першу дитину, 140 євро на другу дитину та 148 євро на кожну наступну дитину до 16 років [15].

З 3 липня 2023 року всі права та захист також поширюються і на трансгендерних чоловіків, які вагітні або народили. Для цього вони повинні надати сертифікат про визнання статі відповідно до Закону «Про визнання статі» від 2015 року. А з 20 листопада 2024 року працівниці мають право відкласти свою відпустку у зв'язку з вагітністю та пологами, якщо їм потрібне постійне лікування серйозного захворювання [16].

У Франції питання відпустки у зв'язку із вагітністю та пологами регулюється Французьким трудовим кодексом (Code du travail) і включає допологову та післяпологову відпустку [17]. Її юридична тривалість варіюється залежно від кількості очікуваних та вже існуючих дітей. Допологова відпустка встановлена на 6 тижнів, але може тривати 8, якщо у матері вже є двоє дітей, до 12 тижнів – у випадку вагітності двома близнюками або 24 тижні – для вагітності трійнею і більше. Післяпологова відпустка триває 10 тижнів, але її можна подовжити до 18 тижнів, якщо у матері вже є двоє дітей, і до 22 тижнів для близнюків. Повернутися до роботи можна і раніше, але потрібно взяти щонайменше вісім тижнів відпустки, шість тижнів після пологів, і два до пологів, щоб отримати належні виплати. Розмір батьківської допомоги дорівнює середній заробітній платі матері за 3 місяці до допологової відпустки.

Щоб отримати право на відпустку у зв'язку з народженням дитини у Франції, необхідно відпрацювати щонайменше 150 годин протягом трьох місяців або 600 годин протягом 12 місяців (неповний робочий день). Якщо особа безробітна, то у неї є можливість подати заявку на декретну відпустку у Франції, але попереднього мають бути припиненні виплати по безробіттю. Роботодавець не може розірвати трудовий контракт з особою у період декретної відпустки [18].

Висновки. Відпустка у зв'язку з вагітністю та пологами є важливою перевагою для молодих батьків та стратегічним активом для підприємств. Впровадження комплексної політики як на рівні національного законодавства, так і на рівні компанії/роботодавця (додаткові гарантії) можуть сприяти створенню сприятливого робочого середовища, яке покращує добробут та продуктивність працівників. Надання декретної відпустки може значно покращити показники утримання працівників, оскільки працівники з більшою ймовірністю повернуться до роботи після відпустки, якщо відчуватимуть підтримку з боку роботодавця. Зберігаючи працівників після декретної відпустки, підприємства можуть зменшити витрати, пов'язані з наймом та навчанням нового персоналу. Надання часу для відновлення та адаптації після пологів також сприяє кращому фізичному та психічному здоров'ю працівників, зменшуючи прогули, пов'язані з проблемами зі здоров'ям. Відпустка у зв'язку з вагітністю та пологами підтримує гендерну рівність на робочому місці, сприяючи більш різноманітній та інклюзивній корпоративній культурі. В свою чергу, гендерна рівність є фундаментальним принципом, що лежить в основі добробуту та прогресу суспільства в усьому світі. Визнаючи важливість досягнення гендерної рівності, уряди різних країн світу запровадили різноманітну політику та нормативні акти, спрямовані на сприяння рівним можливостям для чоловіків і жінок у всіх аспектах життя, включаючи професійну діяльність. Однією з критично важливих сфер, де досягається гендерна рівність, є сфера сімейного благополуччя, зокрема, щодо положень про відпустку у зв'язку з вагітністю та пологами.

Список літератури:

1. Maternity and paternity at work, Law and practice across the world. *International Labour Organization* : веб-сайт. URL: https://www.ilo.org/wcmsp5/groups/public/---dgreports/---dcomm/---publ/documents/publication/wcms_242615.pdf. (дата звернення: 05.09.2025).
2. Hook J. L., Li M., Paek E., Cotter B. National work–family policies and the occupational segregation of women and mothers in European countries, 1999–2016. *Eur Sociol Rev* 2023. 39(2), 280–300.

3. Конвенція про охорону материнства (переглянута в 1952 році) № 103. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/993_122#Text (дата звернення: 20.09.2025).
4. Council Directive 92/85/EEC of 19 October 1992 on the introduction of measures to encourage improvements in the safety and health at work of pregnant workers and workers who have recently given birth or are breastfeeding (tenth individual Directive within the meaning of Article 16 (1) of Directive 89/391/EEC). *European Union* : веб-сайт. URL: <https://eur-lex.europa.eu/eli/dir/1992/85/oj/eng> (дата звернення: 08.09.2025).
5. Directive (EU) 2019/1158 of the European Parliament and of the Council of 20 June 2019 on work-life balance for parents and carers and repealing Council Directive 2010/18/EU. *European Union* : веб-сайт. URL: <https://eur-lex.europa.eu/eli/dir/2019/1158/oj/eng> (дата звернення: 09.09.2025).
6. Closing the gender gap in paid parental leaves: Better parental leaves for a more caring world of work. *International Labour Organization (ILO)* : веб-сайт. URL: <https://www.ilo.org/publications/closing-gender-gap-paid-parental-leaves-better-parental-leaves-more-caring> (дата звернення: 14.09.2025).
7. Maternity law consolidated: Complete legal provision for maternity protection act. 2024. URL: <https://www.ris.bka.gv.at/GeltendeFassung.wxe?Abfrage=Bundesnormen&Gesetzesnummer=10008464> (дата звернення: 04.09.2025).
8. Maternity Protection. As an employee, you are entitled to maternity protection, as are apprentices and home workers. URL: <https://www.arbeiterkammer.at/beratung/berufundfamilie/Mutterschutz/Mutterschutz-Regelung.html> (дата звернення: 10.09.2025).
9. Law on the protection of mothers at work, in education and in study. *Das Bundesministerium der Justiz und für Verbraucherschutz* : веб-сайт. URL: www.gesetze-im-internet.de. (дата звернення: 06.09.2025).
10. Work and Social Dialogue. Maternity leave. *Service public fédéral Emploi, Travail et Concertation sociale* : веб-сайт. URL: <https://emploi.belgique.be/fr/themes/jours-feries-et-conges/conge-de-maternite> (дата звернення: 10.09.2025).
11. Pregnancy and giving birth in Belgium. URL: <https://www.expatica.com/be/healthcare/womens-health/having-a-baby-in-belgium-100241/> (дата звернення: 10.09.2025).
12. Pregnancy and birth: When you become a parent. *The official guide to life in Denmark*: веб-сайт. URL: <https://lifeindenmark.borger.dk/healthcare/pregnancy-and-birth--when-you-become-a-parent> (дата звернення: 10.09.2025).
13. Rostgaard T, Ejrnæs A. Denmark country note. *International Network on Leave Policies & Research* : веб-сайт. URL: <https://www.leavenetwork.org/annual-review-reports/> (дата звернення: 12.09.2025).
14. Bekendtgørelse af lov om ret til orlov og dagpenge ved barsel (barselsloven)). *Retsinformation* : веб-сайт. URL: <https://www.retsinformation.dk/eli/lt/a/2025/114> (дата звернення: 12.09.2025).
15. Social welfare consolidation act. 2005. *The electronic Irish Statute Book (eISB)* : веб-сайт. URL: <https://www.irishstatutebook.ie/eli/2005/act/26/enacted/en/html> (дата звернення: 14.09.2025).
16. Maternity leave. URL: <https://www.citizensinformation.ie/en/employment/employment-rights-and-conditions/leave-and-holidays/maternity-leave/> (дата звернення: 18.09.2025).
17. Articles L. 1225-16 to L1225-34, L. 1225-66 to L. 1225-69, D. 1225-4-1, R. 1225-18 and R. 1225-19 of the Labor Code. URL: <https://www.legifrance.gouv.fr/> (дата звернення: 15.09.2025).
18. Pregnancy, maternity care, and giving birth in France. *Expatica France* : веб-сайт. URL: <https://www.expatica.com/fr/healthcare/womens-health/having-a-baby-in-france-107664/#prenatal> (дата звернення: 15.09.2025).

Burka A. V. LEGAL ANALYSIS OF EUROPEAN UNION LEGISLATION ON THE PROCEDURE AND CONDITIONS FOR GRANTING LEAVE IN CONNECTION WITH PREGNANCY AND CHILDBIRTH

The article provides a legal analysis of the basic legislation of the European Union and the peculiarities of national legal regulation of the procedure for granting and duration of maternity leave in EU member states, namely Austria, Germany, Belgium, Denmark, Ireland, and France.

European Union (EU) legislation guaranteeing the right to maternity leave is a vital component of social policy, reflecting the region's commitment to gender equality, labor rights, and family support. Over the years, these rules have evolved to adapt to changes in social norms and economic needs.

The basis for legislation in this area is provided by: ILO Convention No. 183 on Maternity Protection, 2000, accompanied by Recommendation No. 191; Convention No. 156 concerning Equal Treatment and Equal Opportunities for Men and Women Workers: Workers with Family Responsibilities, 1981; Council Directive 92/85/EEC of October 19, 1992, on the introduction of

measures to encourage improvements in the safety and health at work of pregnant workers and workers who have recently given birth or are breastfeeding (tenth individual Directive within the meaning of Article 16(1) of Directive 89/391/EEC); Directive (EU) 2019/1158 of the European Parliament and of the Council of 20 June 2019 on work-life balance for parents and carers and repealing Council Directive 2010/18/EU.

It is noted that the right to maternity leave is enshrined in international legal acts at the level of national legislation, and each country has its own characteristics regarding pay, duration, and procedures for applying for leave.

It concludes that maternity leave is an important benefit for young parents and a strategic asset for businesses. The implementation of a comprehensive policy at both the national legislation level and the company/employer level (additional guarantees) can contribute to the creation of a supportive work environment that improves employee well-being and productivity. Providing maternity leave can significantly improve employee retention rates, as employees are more likely to return to work after leave if they feel supported by their employer.

Key words: *motherhood, maternity leave, European Union legislation, protection of employees' labor rights, social leave.*

Дата надходження статті: 29.09.2025

Дата прийняття статті: 20.10.2025

Опубліковано: 15.12.2025

Костенко В. Г.

Ковпаківський районний суд міста Суми

СОЦІАЛЬНО-ПРАВОВІ ЗАСАДИ РЕФОРМИ СОЦІАЛЬНОЇ БЕЗПЕКИ ДЕРЖАВНОЇ СЛУЖБИ В УМОВАХ ГЛОБАЛІЗАЦІЇ

Стаття присвячена з'ясуванню змісту та структури соціально-правових принципів реформування соціальної безпеки державної служби в умовах глобалізації. Під такими засадами пропонується розуміти об'єктивні закономірності становлення, розвитку й практичної реалізації заходів модернізації системи забезпечення соціальної безпеки таких працівників, що виражаються у комплексі обов'язкових приписів права, здебільшого закріплених у законодавстві про соціальний захист (а також у інших джерелах права або таких, що логічно впливають із них). Ці принципи складають комплекс засадничих ідей сучасного соціального права України, яким охоплено загальноправові та спеціальні групи принципів. Відповідні загальноправові засадничі ідеї охоплюють принцип верховенства права, принцип людиноцентризму, принцип законності, принцип рівності прав і можливостей та заборони дискримінації, а також принцип справедливості. Групу спеціальних принципів зазначеної реформи складають дві підгрупи засадничих ідей, що конкретизують комплекс вимог, які впливають із загальноправових принципів, на яких повинна ґрунтуватись діяльність із реформування соціальної безпеки державної служби в умовах глобалізації. Першу групу таких спеціальних принципів складають спеціальні принципи, які стосуються забезпечення соціальної безпеки визначеного кола працівників державної служби під час реформування системи соціальної безпеки державної служби. До основних таких принципів відносяться принципи адресності, адаптивності, адекватності та системності. Другу групу розглядуваних спеціальних принципів складають спеціальні принципи, що впливають зі спеціальних принципів трудового права, реалізація яких позначається на соціальній безпеці державних службовців, а тому повинні бути враховані в рамках реформи соціальної безпеки держслужби. До таких засадничих ідей віднесено принцип свободи праці й заборони примусової праці, принцип гармонійної стабільності трудових правовідносин, а також принцип просування стандартів гідної праці в органах державної служби. Окремо зазначається, що вказані соціально-правові принципи під час здійснення реформи мають враховуватись під час тлумачення змісту спеціальні принципи, що окреслюють належні стандарти виконання обов'язків суб'єктами реформи на етапах її формування та практичної реалізації.

Ключові слова: глобалізація, державна служба, правові засади, принципи права, реформа соціальної безпеки, соціальна держава, соціальне право.

Постановка проблеми. За сучасних умов рівень політико-економічної глобалізації багатьох держав, зумовлений орієнтацією на максимізацію прибутку, на практиці нерідко випереджає глобалізаційні процеси у сфері забезпечення прав і свобод людини, спрямовані на те, щоби утвердити відповідні стандарти як загальнолюдську цінність. Вказані тенденції у державах (як учасниках міжнародного співтовариства) шкодять безпековій обстановці в сфері забезпечення соціальної безпеки (далі – СБ) держав і при цьому послаблює спроможність держав виконувати соціальну функцію. Причина цьому полягає в тому, що негативні вияви глобалізації часто зумовлюють неспроможність держави належною мірою гарантувати СБ держслужбовців,

що закономірно знижує потенціал публічного адміністрування у сфері забезпечення СБ в цілому. Відтак у таких країнах, зокрема й в Україні, постає об'єктивна потреба вдосконалити (тобто, реформувати) систему забезпечення СБ державної служби в умовах глобалізації. Як убачається, відповідна діяльність має здійснюватися як в межах адміністративно-правового регулювання, так й з урахуванням мети, завдань і принципів правового режиму СБ, який у світлі сучасної доктрини соціального права набуває особливого змісту та значення. З цього закономірним чином випливає необхідність передусім узгоджувати реформу СБ держслужби з принципами права (незалежно від їх оцінювання крізь призму поточних глобалізаційних тенденцій

як «застарілих» чи «прогресивних»). Таким чином, комплексне удосконалення системи соціального захисту й безпеки, у тому числі СБ держслужби, має спиратися на цілісну систему соціально-правових засад, що охоплює загальноправові та галузеві (спеціальні) принципи, оскільки реалізація цієї реформи в умовах глобалізації, як і будь-якого іншого правового механізму (в соціальній державі), неможлива поза чітко визначеним правовим підґрунтям, об'єктивованим у комплексі відповідних засадничих ідей соціального права України.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Комплексний аналіз наявної наукової літератури дозволяє дійти висновку, що сутнісний зміст і структура принципів у сфері дії соціального права вже доладжувались багатьма науковцями, серед яких О.С. Арсентьєва, О.А. Дяченко, В.В. Єрьоменко, О.В. Зайчук, М.І. Іншин, В.П. Мельник, Є.П. Омеляненко, Ю.О. Остапенко, М.В. Панченко, О.В. Старчук, О.В. Удовенко, В.І. Щербина та ін. учені та дослідники. Поряд із тим, питання комплексу таких засадничих ідей, на основі яких має плануватись і здійснюватись реформа СБ державної служби в умовах глобалізації, по сьогодні залишаються поза увагою вітчизняних і зарубіжних учених.

Відтак, **метою** статті є з'ясування сутності та структури основних правових засадничих ідей здійснення в Україні реформи СБ державної служби в умовах глобалізації. Для досягнення цієї мети слід виконати такі завдання: 1) сформулювати визначення поняття «принципи реформування СБ держслужби в умовах глобалізації»; 2) окреслити структуру системи досліджуваних соціально-правових принципів; 3) проаналізувати виокремлені групи принципів здійснення реформи СБ держслужби в умовах глобалізації.

Виклад основного матеріалу. Багатозначність глобалізації та широта її проявів зумовлюють тривалу дискусію щодо можливості її дефініції [1, с. 430], й, попри значний обсяг наукових досліджень, присвячених цій проблематиці, усталеного й однозначного визначення поняття «глобалізація» досі не вироблено. При цьому, у найзагальнішому вигляді в науковій літературі глобалізацію переважно описують як: 1) процес посиленого взаємозближення та взаємозалежності держав, що впливає з розширення транскордонних потоків людей, товарів, капіталів і ідей; 2) сукупність перетворень різних об'єктів дійсності, у межах яких національні держави й їхній суверенітет втягуються в мережу транснаціональних учасників і коригують поведінку під впливом їх публічно-

владних ресурсів, пріоритетів, цінностей та ідентичностей; 3) поступ глобальної універсалізації буття людства, тобто формування спільних для всієї планети структур, зв'язків і відносин у різних сферах суспільного життя; 4) об'єктивно виявлену обставину фактичної дійсності, що виявляється у замкненості глобального простору, функціонуванні єдиного світового господарства, загальній екологічній взаємозалежності та всесвітніх комунікаціях і, будучи даністю такого масштабу, не може бути проігнорована жодною державою, незалежно від її участі в процесах глобалізації, а також від її дійсної спроможності впливати на форму і зміст таких процесів. Утім, в будь-якому разі, слід погодитись із українською вченою В.О. Савич, котра зазначає, що «глобалізація стала майже універсальним терміном, який найкраще описує ті трансформаційні процеси, що впливають на політичні, соціальні, економічні, культурні та технологічні зміни сучасної картини світу» [2, с. 163]. Закономірним чином це явище також позначається й на безпековій обстановці у сфері забезпечення СБ державної служби, яка вже тривалий час потребує комплексної модернізації, а саме з урахуванням мети соціально-правового режиму СБ держави.

З урахуванням викладеного слід зауважити, що здійснення реформи СБ держслужби в умовах глобалізації є управлінським процесом (діяльністю), який є складовим елементом правопорядку, а відтак – має ґрунтуватись на комплексі правових засадничих ідей, що враховуватимуть ідею права, мету СБ, а також особливості впливу глобалізації на спроможність держави забезпечувати СБ державних службовців. При цьому принципами реформування СБ державної служби в умовах глобалізації слід розуміти об'єктивно існуючі закономірності формування процесу реформування СБ державної служби в умовах глобалізації, його розвитку і здійснення, що виражаються в низці імперативних вимог правового характеру, переважно закріплених в законодавчих актах (також в інших формах права чи впливають з їх змісту), а також забезпечують цілісність правової системи, не зашкоджують процесу розбудови України в якості європейської соціальної держави в процесі зміни основ системи СБ державної служби, враховуючи потреби державних службовців у належному рівні СБ, скоригованому існуючими і потенційними ризиками та трендами глобалізації [3, с. 16–17]. Поряд із тим, як системне явище принципи здійснення реформи СБ держслужби в умовах глобалізації утворюють комплекс засадничих ідей, якою охоплено загальноправові та спеціальні групи принципів.

Розглядаючи загальноправові засадничі ідеї реформування СБ держслужби в умовах глобалізації зазначимо, що вони слугують обов'язковим орієнтиром для будь-якого процесу, що має очевидне юридичне значення, адже становлять фундамент правопорядку сучасної правової, демократичної та соціальної держави, зокрема й України. З огляду на це, діяльність, узгоджена з такими принципами, не лише не може порушувати правопорядок, а прямо чи опосередковано сприяє його утвердженню [3, с. 17]. При цьому, з огляду на наукові підходи до визначення переліку таких засад [див., напр.: 4–9], зазначимо, що до них належать принцип верховенства права, принцип людиноцентризму, принцип законності, принцип рівності прав і можливостей та заборони дискримінації, а також принцип справедливості [3, с. 18]. Ретельно конкретизуються вимоги цих загальноправових засадничих ідей реформи СБ держслужби в умовах глобалізації група спеціальних принципів такої реформи.

Осмыслиючи структуру групи спеціальних принципів зазначеної реформи доречно зауважити, що їхній обсяг частково окреслено ученою Є.П. Омеляненко у дослідженні, присвяченому соціальному захисту працівників органів прокуратури. Ученою пропонується структурувати відповідну сукупність засад, відносячи до них принципи соціальної солідарності, соціального страхування та допомоги, а також адресності, адаптивності, адекватності обсягу й характеру соціального захисту, заборони зменшення його рівня, системності та комплексності, наукової обґрунтованості, своєчасності й невідкладності [10, с. 70–71]. З огляду на це, а також беручи до уваги: 1) спеціальні принципи соціального права (зокрема, й принципи трудового права), важливі для гарантування СБ працівників в цілому та держслужбовців зокрема; 2) особливості публічно-владної діяльності суб'єктів владних повноважень у правовій, соціальній та демократичній державі, можна дійти висновку, що відповідний обсяг принципів може бути структуровано у межах двох взаємопов'язаних підгруп засадничих ідей.

1. Спеціальні принципи, які стосуються забезпечення СБ визначеного кола працівників державної служби під час реформування системи СБ державної служби. До таких ключових засад належить насамперед принцип адресності, який спрямований на те, щоби гарантувати, щоб у процесі реформування СБ держслужби жоден держслужбовець не залишався поза межами відповідної системи, а сама категорія «СБ держслужбовця» не зазнавала змістового чи формального розмивання, а відтак – унеможлиблюватиме недобросовісне тлумачення такого стану державним

органом (зادля зменшення навантаження на бюджет) та самим службовцем. Також до кола відповідних засадничих ідей належить і принцип адаптивності, який покладає на суб'єктів реформування обов'язок формувати умови соціально безпечного функціонування держслужби, що мають бути не імітацією таких умов, а: відповідати як наявним, так і прогнозованим потребам в соціальній сфері працівників органів держслужби (не зводиться до імітації відповідних поліпшень у сфері їх СБ); пристосовувати під час планування, ухвалення та реалізації рішень щодо удосконалення системи СБ держслужби обрані забезпечувальні заходи до поточних тенденцій глобалізації та зумовлених нею соціальних ризиків. Суттєво посилює дію вказаної засадничої ідеї принцип адекватності, який передбачає, що суб'єкти реформування: 1) узгоджують форми, способи і засоби забезпечення СБ держслужби з актуальними процесами глобалізації лише в тій мірі, у якій ці процеси можуть бути конструктивним чином використані в актуальних національних умовах функціонування держслужби; 2) удосконалюють відповідну систему з урахуванням того, що встановлення єдиного стандарту соціальної захищеності для всіх категорій службовців не досягається уніфікованим способом нейтралізації соціальних ризиків, які впливають на їхню безпеку. Окремо слід відзначити й принцип системності, який вимагає, щоб реформування СБ держслужби в умовах глобалізації завершувалося створенням цілісної, але при цьому порівняно самостійної підсистеми СБ працівників органів державної служби, яка залишається складником системи СБ працівників і населення України. При цьому зазначений принцип вимагає, щоби ця підсистема допускала необхідну диференціацію підходів залежно від різновидів державних органів і категорій персоналу. Додатково принцип системності передбачає, щоб усі етапи планування та реалізації реформи перебували під постійним контролем і наглядом, у тому числі громадським, а саме через відповідні громадські об'єднання державні службовці повинні мати можливість впливати на зміст і хід перетворень та, відповідно, захищати свої законні інтереси у соціальній сфері.

2. Спеціальні принципи, що випливають зі спеціальних принципів трудового права, реалізація яких позначається на соціальній безпеці державних службовців, а тому повинні бути враховані в рамках реформи СБ держслужби. До таких засадничих ідей насамперед належить принцип свободи праці й заборони примусової праці. Цей принцип насамперед вимагає, щоб заходи із забезпечення СБ створювали усі необхідні умови, за яких працездатні особи з належною службово-трудовою правосуб'єктністю та

конкурентними перевагами, за наявності волевиявлення обійняти вакантну посаду в органі держслужби, могли робити це на конкурсній основі. Також цей принцип вимагає, щоби держслужбовці могли здійснювати покладені на них повноваження з повною реалізацією свого трудового потенціалу, а також мали можливість припинити службово-трудові правовідносини у встановленому законом порядку без примусу до праці всупереч їх волі, за винятком випадків, прямо передбачених законодавством, узгодженим із принципами верховенства права, людиноцентризму та справедливості. Додатково зауважимо, що цією групою засадничих ідей також охоплено й принцип гармонійної стабільності трудових правовідносин. Зміст виокремленого принципу полягає у забороні формування під час підготовки та безпосереднього здійснення реформи СБ держслужби в умовах глобалізації таких обставин, які фактично спонукають окремих працівників до розірвання службово-трудоових правовідносин. Вказане, як убачається, стосується й ситуацій, коли відповідні заходи держави нею використовуються як опосередкований інструмент «очищення» державної служби від певних категорій персоналу (приміром, осіб з інвалідністю, жінок та ін.). При цьому суттєво посилюють вказані засадничі ідеї виокремленої підгрупи спеціальних принципів принцип просування стандартів гідної праці в органах державної служби, який покладає на суб'єктів реформування такі мінімальні вимоги: 1) здійснювати реформування системи СБ у відповідності з сучасною доктриною гідної праці державних службовців; 2) послідовно стверджувати, що ці службовці є носіями невід'ємної людської гідності, яка має поважатися державою та суспільством, а також професійної честі й гідності, що підлягають охороні з боку держави. Вказане, серед іншого, означає забезпечення належного рівня СБ через інституційно-організаційний захист репутації держслужбовця, включно з публічним відстоюванням його честі та професійної гідності у разі їх паплюження у ЗМІ.

При цьому слід констатувати, що реформування СБ державної служби в умовах глобалізації також має враховувати (окрім соціально-правових принципів) також й спеціальні принципи, що окреслюють належні стандарти виконання обов'язків суб'єктами реформи на етапах її формування та практичної реалізації. Зміст цієї групи засадничих ідей має адміністративно-правовий характер і спрямований на

встановлення вимог до поведінки уповноважених осіб так, щоб їхня діяльність відповідала приписам ч. 2 ст. 19 Основного Закону України та забезпечувала досягнення поставленої мети цієї діяльності. До групи таких принципів належать, зокрема, засади, ретельно сформульовані та обґрунтовані в адміністративно-правовій науці, теорії державного управління та економічних дослідженнях, а саме: прозорість діяльності суб'єктів реформи, професіоналізм, патріотизм, доброчесність та інші відповідні стандарти, що гарантують відкритість прийняття рішень, належну кваліфікацію і відповідальність посадових осіб, орієнтацію на публічний інтерес і відсутність корисливих мотивів, а відтак – правомірність і результативність здійснення реформи в сфері СБ державної служби, зважаючи на сучасну доктрину належного урядування, що набуває все більшого поширення завдяки глобалізації.

Висновки. Узагальнюючи викладене зазначимо, що на сьогоднішній день систему соціально-правових принципів здійснення реформи СБ держслужби в умовах глобалізації слід розуміти об'єктивні закономірності становлення та розвитку, а також практичної реалізації заходів модернізації системи забезпечення СБ держслужбовців, що виражаються у комплексі обов'язкових приписів соціального права, здебільшого закріплених у законодавстві (а також у інших джерелах права або таких, що логічним чином випливають із них). Критичний аналіз змісту таких загальноправових та спеціальних принципів соціального права, на яких має ґрунтуватись відповідна управлінська діяльність, спрямовується на те, щоби забезпечити в практичній дійсності внутрішню узгодженість (цілісність) правової системи та: 1) не суперечити стратегічному курсу на розбудову України як європейської соціальної держави під час модернізації форми та змісту сучасної системи СБ державної служби; 2) враховувати потреби держслужбовців у достатньому рівні СБ, скорегованого з огляду на наявні й потенційні ризики та глобалізаційні тенденції, що позначаються на безпековій обстановці у сфері забезпечення СБ держави в цілому та державної служби зокрема. З огляду на це, слід констатувати, що спеціальні принципи адміністративного права, які застосовуються державою для ефективного реформування системи забезпечення СБ держслужби, повинні тлумачитись в цьому контексті крізь призму вимог відповідних соціально-правових принципів.

Список літератури:

1. Хаустова М. Г. Феномен глобалізації та плюралізм її інтерпретації. *Форум права*. 2013. № 4. С. 430–440.
2. Савич В. О. Вплив глобалізації на соціальну безпеку держави. *Політикус*. 2020. Вип. 2. С. 163–167. doi:10.24195/2414-9616-2020-2-163-167.

3. Костенко В. Г. Загальноправові принципи реформи соціальної безпеки державної служби в умовах глобалізації. *Вісник пенітенціарної асоціації України*. 2023. № 4 (26). С. 16–23. doi:10.34015/2523-4552.2023.4.02.
4. Дяченко О. А. Загальноправові принципи реалізації прав осіб з інвалідністю у сфері трудових відносин. *Соціальне право*. 2021. № 2. С. 90–95.
5. Зайчук О. В. Принципи права в контексті розвитку загальної теорії держави і права. *Альманах права*. 2012. Вип. 3. С. 22–28.
6. Остапенко Ю. О. Принципи реалізації трудових прав працівника. *Знання європейського права*. 2021. Вип. 2. С. 61–65. doi:10.32837/chern.v0i2.206.
7. Панченко М. В. Загальноправові принципи функціонування правового механізму забезпечення гідної праці державних службовців. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: Право*. 2018. Вип. 50, Т. 3. С. 95–98.
8. Удовенко О. В. Принципи грошового забезпечення військовослужбовців. *Юридична наука*. 2020. № 3 (105). С. 500–505. doi:10.32844/2222-5374-2020-105-3.62.
9. Drozd O. The Rule of Law as a Principle of State Service in Ukraine. *Наукові записки. Серія: Право*. 2017. Вип. 2. С. 52–61.
10. Омеляненко Є. П. Форми соціального захисту працівників органів прокуратури України: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.05. Київ, 2022. 246 с.

Kostenko V. G. SOCIAL AND LEGAL PRINCIPLES OF THE REFORM OF SOCIAL SECURITY OF THE CIVIL SERVICE IN THE CONDITIONS OF GLOBALIZATION

The article clarifies the content and structure of the social and legal principles guiding reform of civil-service social security in the context of globalisation. These principles are understood as objective regularities in the formation, development, and practical implementation of measures to modernise the social-security system for civil servants. They are expressed through a set of mandatory legal requirements (primarily enshrined in social-protection legislation, and, where appropriate, in other sources of law or logically inferred from them) intended to preserve the internal coherence of the legal order and to remain consistent with Ukraine's trajectory towards a European welfare state during the transformation of the civil-service social-security framework. Viewed through the prism of these requirements, reform measures must take due account of civil servants' need for an adequate level of social protection, calibrated to existing and potential risks as well as to globalisation trends that shape the social-security environment of the civil service. In contemporary Ukrainian social law, the social and legal principles of reform in this field form a system of foundational ideas comprising both general legal and special principles. The general legal foundations guiding reform of civil-service social security under conditions of globalisation operate as mandatory reference points for any process with legal significance, for they underwrite the rule of law in a modern legal, democratic, and social state – Ukraine included. These foundations encompass the rule of law, human-centrism, legality, equality of rights and opportunities together with the prohibition of discrimination, and the overarching requirement of justice. Building upon these fundamentals, the special principles of the reform cohere into two closely related subgroups that translate general ideas into operational requirements. One subgroup comprises principles directed to the social security of civil servants as a defined constituency within the reform process; here, targeting, adaptability, adequacy, and consistency articulate how protective measures are to be designed, calibrated, and sustained. The second subgroup is rooted in labour-law principles whose implementation bears directly upon civil servants' social security and must therefore inform the reform's legal design: freedom of labour and the prohibition of forced labour, the harmonious stability of labour relations, and the promotion of decent-work standards in public service. These social and legal principles are not merely programmatic. They must guide the interpretation and application of the more practice-oriented standards that govern the conduct of reform actors at the stages of design and implementation so that the reform remains normatively coherent, rights-respecting, and institutionally effective.

Key words: globalisation, legal framework, principles of law, public service, social law, social security reform, welfare state.

Дата надходження статті: 29.09.2025

Дата прийняття статті: 20.10.2025

Опубліковано: 15.12.2025

АДМІНІСТРАТИВНЕ ПРАВО І ПРОЦЕС; ФІНАНСОВЕ ПРАВО; ІНФОРМАЦІЙНЕ ПРАВО

УДК 342.9:351.9

DOI <https://doi.org/10.32782/TNU-2707-0581/2025.4/14>

Бортняк К. В.

Таврійський національний університет імені В. І. Вернадського

Добрянська Н. В.

Таврійський національний університет ім. В. І. Вернадського

АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВІ ЗАСОБИ ПОДОЛАННЯ ПРАВОВОГО НІГІЛІЗМУ В КОНТЕКСТІ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ СТАЛОГО РОЗВИТКУ СУСПІЛЬСТВА ТА ДЕРЖАВИ

У статті розкрито проблематику адміністративно-правових засобів подолання правового нігілізму в контексті забезпечення сталого розвитку суспільства та держави. Вказано, що правовий нігілізм є однією з ключових проблем сучасного суспільства, яка негативно впливає на функціонування правової системи, забезпечення правопорядку та реалізацію принципу верховенства права. У статті розглянуто сутність правового нігілізму, його причини, наслідки та шляхи подолання через адміністративно-правові механізми. Підкреслено, що подолання правового нігілізму є багатогранним завданням, яке потребує комплексного підходу, що включає взаємодію державних органів, громадянського суспільства та освітніх установ. Особливу увагу варто приділити формуванню довіри громадян до держави через забезпечення прозорості її діяльності та ефективного захисту їхніх прав.

Зазначено, що протидія правовому нігілізму є необхідною умовою для побудови правової держави та забезпечення стійкого розвитку суспільства. Встановлено, що ключову роль у цьому процесі відіграють адміністративно-правові засоби, забезпечуючи ефективне регулювання поведінки громадян і організацій, підвищуючи рівень правової культури та зміцнюючи довіру до державних інституцій. Визначено, що з-поміж них досить дієвими можуть стати: підвищення рівня правової культури населення через освітні програми, популяризацію правових знань та формування позитивного ставлення до законодавства; реформування законодавства з метою його спрощення, усунення суперечностей та забезпечення стабільності нормативно-правової бази; посилення відповідальності за порушення законодавства, включаючи адміністративну відповідальність за прояви нігілістичного ставлення до права; антикорупційні заходи, спрямовані на очищення органів державної влади від корупційних практик, що підривають довіру до правової системи; ефективне функціонування правоохоронних органів, їх модернізація та забезпечення належного рівня професійної підготовки кадрів; комплексний підхід до подолання правового нігілізму та низка інших заходів. Натомість, їх ефективність залежить від системного підходу до вирішення проблеми та активної участі всіх суб'єктів суспільних відносин. За умов активного використання цих інструментів можливо досягти стабільності та гармонії в суспільстві, де право займає центральне місце у його функціонуванні.

Ключові слова: правовий нігілізм, адміністративно-правові заходи, детермінанти, чинники, запобігання, протидія.

Постановка проблеми. У сучасному суспільстві правовий нігілізм залишається однією з ключових проблем, що впливають на ефективність функціону-

вання правової системи, забезпечення верховенства права та формування правової культури громадян. Це явище характеризується недовірою до права,

його норм та інститутів, а також ігноруванням правових вимог у процесі суспільної взаємодії. Правовий нігілізм може проявлятися як на рівні окремих індивідів, так і в масштабах цілих соціальних груп або державних структур, що створює значні ризики для стабільності, законності та правопорядку.

В умовах трансформаційних процесів, які відбуваються в Україні, проблема правового нігілізму набуває особливої актуальності. Низький рівень правової культури, корупція, недостатній рівень довіри до судової влади та інших державних інститутів – усе це сприяє поширенню правового нігілізму серед населення. Зважаючи на це, розробка ефективних механізмів боротьби з правовим нігілізмом є важливим завданням для забезпечення сталого розвитку суспільства та держави.

Адміністративно-правові засоби подолання правового нігілізму відіграють ключову роль у цьому процесі. Адміністративне право, як галузь публічного права, має потужний арсенал інструментів для регулювання суспільних відносин, забезпечення законності та контролю за дотриманням правових норм. У цьому контексті важливо дослідити, які саме адміністративно-правові заходи можуть бути найбільш ефективними у боротьбі з правовим нігілізмом, а також які фактори впливають на їхню результативність.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питання запобігання правовому нігілізму є досить затребуваним в наукових колах і з позиції теоретичних розробок, і в контексті практичної реалізації. Цій проблематиці присвятили свої дослідження багато українських вчених, з-поміж яких варто назвати В. Авер'янова, А. Берлача, Д. Єрмоленка, І. Жаровську, Т. Коломoeць, В. Колпакова, В. Курила, О. Остапенка, С. Петкова, В. Ряшка, І. Шопіну та ін.

Постановка завдання. Ця стаття має на меті проаналізувати сутність явища правового нігілізму, його причини та наслідки, а також окреслити адміністративно-правові засоби, які можуть бути використані для його подолання. Особлива увага приділяється питанням формування правової свідомості громадян, підвищення ефективності адміністративного контролю та забезпечення прозорості діяльності державних органів. Науковий аналіз цієї проблематики дозволить запропонувати практичні рекомендації для вдосконалення механізмів боротьби з правовим нігілізмом та сприяти підвищенню рівня правової культури в Україні.

Виклад основного матеріалу. Правовий нігілізм є однією з найбільш складних і актуальних проблем сучасного суспільства. Він проявляється

у зневажливому ставленні до права, недотриманні правових норм, а також у поширенні переконання про їхню неефективність або непотрібність. Такий феномен негативно впливає на правову культуру, підриває довіру до державних інституцій і сприяє соціальній нестабільності. У цьому контексті адміністративно-правові засоби відіграють ключову роль у боротьбі з правовим нігілізмом, забезпечуючи механізми впливу на поведінку громадян та організацій.

Досліджуючи феномен правового нігілізму серед молоді, Д. О. Єрмоленко доходить висновку, що його форми можуть бути умовно поділені на світоглядні та поведінкові. Світоглядні форми прояву існують у правосвідомості молоді, не обов'язково реалізуючись у конкретних діях. Натомість поведінкові форми виражаються через конкретні дії або бездіяльність молодих людей. Детермінанти правового нігілізму молоді визначаються як комплекси соціальних явищ, сукупний вплив яких спричиняє формування правового нігілізму в молодіжному середовищі. За своєю природою та походженням ці детермінанти поділяються на об'єктивні та суб'єктивні. Змістовно вони класифікуються на такі види: політичні, економічні, соціальні, ідеологічні, правові та особистісні фактори [1, с. 7].

Доцільно погодитися з позицією М. В. Поваленої, І. В. Здреник та Н. В. Мельник, що відсутність у людини знань про її конституційні права та обов'язки часто стає причиною її невпевненості у діях в конкретних ситуаціях, а також неспроможності ефективно захистити свої права від неправомірних дій інших осіб. Науковці наголошують, що цінність права проявляється та визначається через взаємозв'язок із іншими суспільними цінностями, такими як моральні, культурні, політичні та соціальні, які спрямовані на забезпечення прав людини і утвердження принципу верховенства права. Водночас правовий нігілізм негативно впливає на ці цінності, підриваючи їхню значущість у суспільстві [2, с. 45].

Правовий нігілізм може бути зумовлений низкою чинників, серед яких варто, передусім, назвати недоліки в законодавстві. Нечіткість правових норм, їхня суперечливість або надмірна складність сприяють виникненню правового нігілізму. Громадяни часто не розуміють суті законів або вважають їх несправедливими.

С. Шитий та А. Бондаренко зазначають, що сучасне національне законодавство характеризується розгалуженою системою нормативно-правових актів, які нерідко вступають у колізію або

взаємно виключають одне одного. Це спричиняє неоднозначність у розумінні правових норм як серед теоретиків, так і практиків, адже кожна сторона може інтерпретувати їх по-різному. Така нестабільність законодавчої бази призводить до можливості існування протилежних трактувань одних і тих самих норм, які водночас можуть вважатися правильними через відсутність чіткого визначення самих норм та їхнього змісту. За таких умов виникає нагальна необхідність у вдосконаленні процесів правотворчості, що охоплює створення, зміну та скасування правових норм, а також у підвищенні ефективності правозастосування, яке полягає у прийнятті рішень щодо реалізації норм у практичній площині [3, с. 237].

У цьому контексті науковці звертають увагу і на відсутність систематичності внесення змін до національного законодавства. Йдеться про те, що деяка частина законодавства є наскільки застарілою або неефективною, що було б доречно її оновити [3, с. 237].

І. Д. Копайгора та І. І. Копайгора поділяють думку, що формуванню правового нігілізму сприяє недостатня активність держави, громадських організацій та окремих громадян. Ця недостатність проявляється у таких формах:

1) пряме порушення законів та інших нормативних актів, що може бути як навмисним, так і з необережності. Ці порушення є найбільш поширеними і ведуть до різних видів юридичної відповідальності: кримінальної, адміністративної, цивільної, дисциплінарної. Найбільш тяжкою формою відповідальності є кримінальна, оскільки вона завдає значної шкоди суспільству, як фізичної, так і матеріальної та моральної;

2) масове недотримання юридичних норм громадянами, юридичними особами, державними та громадськими організаціями. У багатьох випадках вони діють за власними правилами, спрямованими на обходження закону або використання його у власних інтересах. Таке невиконання законів є ознакою слабкості влади;

3) видання нормативних актів, які суперечать один одному або є взаємовиключними, що призводить до їх нейтралізації. Часто підзаконні акти набувають статусу «надзаконних», фактично знищуючи основний Закон. [4, с. 191].

Окремо необхідно вказати на низький рівень правової культури. Відсутність належної правової освіти та усвідомлення важливості дотримання законів призводить до формування негативного ставлення до права.

З цього приводу, Р. Д. Сидоркіна слушно зазначає, що правовий нігілізм є наслідком соціальних відносин, джерелом якого виступають некомпетентність, політиканство, цинізм та популізм представників владних структур різних рівнів. Чиновники, прикриваючись політичними гаслами, часто переслідують власні фінансові, владні інтереси та особисті блага, нехтуючи перспективами розвитку держави. Науковець наголошує, що зниження рівня правової культури та правової свідомості сприяє посиленню проявів правового нігілізму [5, с. 179].

Нігілізм, як протилежність правовій культурі та деформації правосвідомості, розглядається В. Ряшком та О. Ряшко. Дослідники наголошують, що правовий нігілізм виступає значним стримуючим фактором у процесі формування не лише політико-правової культури та свідомості, але й має негативний вплив на всі аспекти державного будівництва. Це створює суттєві перешкоди у процесі становлення Української держави. Варто зазначити, що низький рівень правової культури та деформація правосвідомості становлять реальну або потенційну загрозу для правопорядку. У зв'язку з цим боротьба з подібними явищами повинна залишатися в центрі уваги держави та правової системи [6, с. 119].

Ще одним суттєвим негативним чинником виступають корупція та зловживання владою. У цьому аспекті варто підкреслити, що неправомірні дії посадових осіб значно підривають авторитет права та сприяють формуванню недовіри до правової системи.

Як зазначають С. Шитий та А. Бондаренко, такі явища обумовлені свідомими порушеннями чинного законодавства та нормативно-правових актів. Ці порушення охоплюють значну кількість кримінальних злочинів, а також цивільних, адміністративних і дисциплінарних проступків. Крім того, поряд із тіньовою економікою виникає тіньова політика, що включає діяльність невидимих кланів і груп впливу. Зловмисники, використовуючи прогалини у законодавстві, діють легально або напівлегально, обходячи правові норми. Загальне недотримання або невиконання юридичних норм проявляється у тому, що суб'єкти правовідносин – громадяни, посадові особи, державні органи – свідомо ігнорують вимоги законів, прагнучи діяти відповідно до власних правил. Така ситуація, коли закони залишаються невиконаними, є прямою ознакою слабкості влади та її неспроможності забезпечити верховенство права [3, с. 237].

У правоохоронному середовищі, за твердженням Ю. О. Тополя, правовий нігілізм проявляється у схильності до суб'єктивного підходу при вирішенні юридичних питань, орієнтації не на норми законодавства, а на вказівки керівника. Це супроводжується повагою до займаної посади, а не до закону, а також прагненням задовольнити вимоги начальства, що переважає над готовністю діяти відповідно до встановлених правових норм [7, с. 28].

Не менш вагомий вплив справляють і соціально-економічні проблеми. Тут варто враховувати те, що низький рівень життя, нерівність та соціальна несправедливість досить часто стають причинами ігнорування правових норм.

Згадувані нами С. Шитий та А. Бондаренко також звертають увагу на те, що правовий нігілізм як явище має широкий спектр проявів, серед яких можна виділити і неповагу до суду, і недовіру до владних і правоохоронних органів, і дисбаланс у функціонуванні правової системи, а також загальну недовіру громадян до держави у контексті її здатності забезпечити побудову правової та демократичної держави [3, с. 237].

Важливо зосередити увагу на впливі правового нігілізму на суспільство, адже саме він є досить руйнівним з огляду на те, що знижує ефективність правового регулювання; підриває довіру до державних інституцій; сприяє поширенню корупції та злочинності; ускладнює реалізацію принципу верховенства права. Як зазначають, М. В. Ляхович та Я. П. Павлович-Сенета, правовий нігілізм спричиняє швидке зростання рівня злочинності. Особливо небезпечним її видом є організована злочинність, яка стимулює кримінальні елементи, об'єднує їх, здійснює контроль над ними та спонукає до активнішого здійснення злочинної діяльності [8, с. 48].

У такій ситуації держава має вживати активних заходів для подолання цього явища, використовуючи, зокрема, адміністративно-правові інструменти. З огляду на викладене вище такими адміністративно-правовими засобами подолання правового нігілізму можуть стати:

По-перше, це реформування законодавства, адже одним із ключових засобів боротьби з правовим нігілізмом є вдосконалення нормативно-правової бази. Законодавство повинно бути чітким, зрозумілим і справедливим. Для цього необхідно: усунути суперечності між нормативними актами; забезпечити доступність законів для громадян; регулярно оновлювати законодавство відповідно до потреб суспільства.

По-друге, досить важливо досягти підвищення рівня правової культури, оскільки саме вона виступає основою для формування позитивного ставлення до права. Для її розвитку доцільно впроваджувати освітні програми з правознавства у школах та університетах; проводити інформаційні кампанії щодо важливості дотримання законів; створювати доступні ресурси для ознайомлення громадян із їхніми правами та обов'язками.

По-третє, вагомим засобом є контроль, а це передбачає посилення окремих аспектів адміністративного контролю. Ефективний адміністративний контроль сприяє дотриманню правових норм і запобіганню їх порушенням. У цьому контексті важливо посилити контроль за діяльністю державних органів і посадових осіб; забезпечити прозорість процедур прийняття рішень; впроваджувати механізми реагування на випадки недотримання законів.

По-четверте, важливим аспектом є протидія та запобігання корупції. З огляду на те, що корупція є однією з основних причин правового нігілізму, для її подолання необхідно запроваджувати жорсткі санкції за корупційні діяння; створювати антикорупційні органи з широкими повноваженнями; забезпечувати незалежність судової системи.

По-п'яте, важливим і досить дієвим інструментом є залучення громадськості до процесу правотворення. Варто підкреслити, що активна участь громадян у розробці та обговоренні законодавчих ініціатив сприяє формуванню довіри до права. У цьому контексті доречно організовувати громадські слухання щодо важливих законопроектів; створювати платформи для взаємодії між громадянами та органами влади; враховувати думки різних соціальних груп при прийнятті рішень.

Висновки. Підсумовуючи викладене вище, можемо зробити висновок, що сутність правового нігілізму проявляється у тому, що він характеризується недовірою до правових норм, ігноруванням їх значення та важливості у регулюванні суспільних відносин. Він проявляється і на рівні окремих громадян, і на рівні державних інституцій, що знижує ефективність правового регулювання і створює ризики для стабільності суспільства.

До основних причин виникнення правового нігілізму належать: низький рівень правової культури населення; недосконалість законодавства та його часті зміни; корупція в органах державної влади; недостатня ефективність правоохоронних органів; відсутність належного контролю за виконанням правових норм тощо.

Важливо пам'ятати про негативні наслідки правового нігілізму, адже він призводить до порушення правопорядку, зниження авторитету держави, поширення корупції та правового хаосу, а також створює перешкоди для реалізації прав і свобод громадян, що ускладнює соціально-економічний розвиток країни.

У цьому контексті варто підкреслити вагомість адміністративно-правових заходів, спрямованих на протидію правовому нігілізму, з-поміж яких, на нашу думку, досить дієвими можуть стати: підвищення рівня правової культури населення через освітні програми, популяризацію правових знань та формування позитивного ставлення до законодавства; реформування законодавства з метою його спрощення, усунення суперечностей та забезпечення стабільності нормативно-правової бази; посилення відповідальності за порушення законодавства, включаючи адміністративну відповідальність за прояви нігілістичного ставлення до права;

антикорупційні заходи, спрямовані на очищення органів державної влади від корупційних практик, що підризують довіру до правової системи; ефективне функціонування правоохоронних органів, їх модернізація та забезпечення належного рівня професійної підготовки кадрів; комплексний підхід до подолання правового нігілізму та низка інших заходів.

Отже, подолання правового нігілізму є комплексним завданням, яке потребує системного підходу та активної взаємодії між державою і суспільством. Адміністративно-правові засоби відіграють ключову роль у цьому процесі, забезпечуючи ефективне регулювання поведінки громадян і організацій, підвищуючи рівень правової культури та зміцнюючи довіру до державних інституцій. Лише за умов активного використання цих інструментів можливо досягти стабільності та гармонії в суспільстві, де право займає центральне місце у його функціонуванні.

Список літератури:

1. Єрмоленко Д. О. Форми прояву та детермінанти правового нігілізму молоді. *Право та державне управління*. 2015. № 3 (20). С. 4–8.
2. Повалена М. В., Зденик І. В., Мельник Н. В. Існування правового нігілізму як фактору порушення основоположних прав людини. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2023. № 10. С. 44–47.
3. Шитий С., Бондаренко А. Причини правового нігілізму та шляхи його подолання в Україні. *Підприємництво, господарство і право*. 2017. № 2. С. 235–239.
4. Копайгора І. Д., Копайгора І. І. Правовий нігілізм в Україні: поняття, причини виникнення, етапи становлення. *Форум права*. 2017. № 5. С. 189–194.
5. Сидоркіна Р. Д. Правовий нігілізм як антипод правової культури та шляхи його подолання. кол. монографія. С. 176–186. URL: <http://www.baltijapublishing.lv/omp/index.php/bp/catalog/view/469/12605/26343-1> DOI <https://doi.org/10.30525/978-9934-26-440-5-10>
6. Ряшко В., Ряшко О. Нігілізм як антипод правової культури та деформації правосвідомості. *Вісник НУ «Львівська політехніка». Серія юридичні науки*. 2014. С. 118–122. URL: <https://science.lpnu.ua/sites/default/files/journal-paper/2017/may/2075/vnulpurn201478224.pdf>
7. Тополь Ю. О. Правовий нігілізм: стан, детермінанти та можливі шляхи подолання. *Вісник Хмельницького інституту регіонального управління та права*. 2004. № 4. С. 25–33.
8. Ляхович М. В., Павлович-Сенета Я. П. Правовий нігілізм в Україні: поняття, форми прояву та шляхи подолання. *Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ. Серія юридична*. 2016. Вип. 2. С. 44–51.

Bortniak K. V., Dobrianska N. V. ADMINISTRATIVE AND LEGAL MEASURES TO OVERCOME LEGAL NIHILISM IN THE CONTEXT OF ENSURING SUSTAINABLE DEVELOPMENT OF SOCIETY AND STATE

The article reveals the issues of administrative and legal means of overcoming legal nihilism in the context of ensuring sustainable development of society and the state. It is indicated that legal nihilism is one of the key problems of modern society, which negatively affects the functioning of the legal system, ensuring law and order and implementing the principle of the rule of law. The article examines the essence of legal nihilism, its causes, consequences and ways of overcoming it through administrative and legal mechanisms. It is emphasized that overcoming legal nihilism is a multifaceted task that requires a comprehensive approach, including the interaction of state bodies, civil society and educational institutions. Particular attention should be paid to the formation of citizens' trust in the state by ensuring the transparency of its activities and effective protection of

their rights. It is noted that countering legal nihilism is a necessary condition for building a legal state and ensuring sustainable development of society. It has been established that administrative and legal means play a key role in this process, ensuring effective regulation of the behavior of citizens and organizations, increasing the level of legal culture and strengthening trust in state institutions. It has been determined that among them, the following can be quite effective: increasing the level of legal culture of the population through educational programs, popularizing legal knowledge and forming a positive attitude towards legislation; reforming legislation in order to simplify it, eliminate contradictions and ensure the stability of the regulatory and legal framework; strengthening responsibility for violations of the law, including administrative responsibility for manifestations of a nihilistic attitude towards law; anti-corruption measures aimed at cleansing state authorities from corrupt practices that undermine trust in the legal system; effective functioning of law enforcement agencies, their modernization and ensuring the appropriate level of professional training of personnel; a comprehensive approach to overcoming legal nihilism and a number of other measures. In turn, their effectiveness depends on a systemic approach to solving the problem and the active participation of all subjects of public relations. Under the conditions of active use of these tools, it is possible to achieve stability and harmony in a society where law occupies a central place in its functioning.

Key words: legal nihilism, administrative and legal measures, determinants, factors, prevention, counteraction.

Дата надходження статті: 31.08.2025

Дата прийняття статті: 01.10.2025

Опубліковано: 15.12.2025

Гнедюк В. Л.Український науково-дослідний інститут спеціальної техніки та судових експертиз
Служби безпеки України

ЮРИДИЧНИЙ СУПРОВІД У ВИПАДКУ КІБЕРАТАК АБО ВИТОКУ КОНФІДЕНЦІЙНОЇ ІНФОРМАЦІЇ

Стаття присвячена комплексному дослідженню проблематики юридичного супроводу кіберінцидентів, зокрема кібератак та витоків конфіденційної інформації, як одного з ключових викликів у сфері сучасної цифрової безпеки. В умовах трансформації інформаційного простору та зростання кіберзалежності критичних функцій держави, бізнесу і суспільства, питання правового реагування на кіберзагрози набуває принципово нового змісту. На основі системного аналізу чинного законодавства України та міжнародних стандартів розглянуто особливості нормативного регулювання у сфері інформаційної безпеки, кваліфікації кіберінцидентів, обігу електронних доказів і процесуального супроводу цифрових правопорушень.

Визначено, що чинна правова система характеризується низьким рівнем узгодженості процедур фіксації та доказування кіберінцидентів, фрагментарністю нормативної бази та обмеженістю процесуальних інструментів для міжвідомчої взаємодії. Обґрунтовано, що ефективний юридичний супровід вимагає поєднання превентивних заходів (аудит, внутрішні політики, договірна модель), реактивних процедур (повідомлення органів, збирання цифрових доказів, представництво в суді) та комунікаційно-репутаційного захисту. Окрему увагу приділено аналізу ролі юриста в умовах кіберінциденту, з урахуванням комплаєнс-вимог, транснаціональної юрисдикції, участі у процесах цифрової експертизи та захисту прав суб'єктів даних.

У межах дослідження також висвітлено актуальні виклики у сфері використання електронних доказів у кримінальному та цивільному процесах, зокрема труднощі з верифікацією, допустимістю та судовою інтерпретацією цифрових слідів. Розкрито механізми міжнародного співробітництва у сфері протидії кіберзлочинності, роль MLATs, а також потенціал взаємодії з організаціями, такими як INTERPOL, ENISA, Europol EC3.

Узагальнення результатів дозволило запропонувати практичні напрями удосконалення правового регулювання юридичного супроводу кіберінцидентів.

Ключові слова: юридичний супровід, кіберінцидент, кібератака, конфіденційна інформація, електронні докази, комплаєнс, цифрова безпека.

Постановка проблеми. У добу цифрової трансформації, коли інформація стає ключовим стратегічним ресурсом, захист даних набуває критичного значення для стабільного функціонування держави, бізнесу та суспільства. Зростання масштабів і складності кіберзагроз – зокрема кібератак і витоків конфіденційної інформації – створює нові виклики для правової системи, вимагаючи від неї швидкої адаптації до динамічного технологічного середовища.

Кіберінциденти, що часто мають транскордонний характер і реалізуються за допомогою високотехнологічних засобів, виявляють обмеженість традиційних юридичних інструментів реагування. На цьому тлі посилюється потреба в теоретико-практичному осмисленні юридичного супроводу як комплексної системи превентивних, захисних

і процесуальних заходів у сфері кібербезпеки.

Наявні прогалини в нормативному регулюванні, недостатня процесуальна визначеність та слабка міжвідомча координація формують правову вразливість суб'єктів цифрових правовідносин. Тому забезпечення ефективного юридичного супроводу у випадку кібератак або витоків інформації вимагає міждисциплінарного підходу, що поєднує положення інформаційного права, міжнародного та кримінального права, а також практику цифрової криміналістики.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Тематика юридичного супроводу кіберінцидентів дедалі частіше стає об'єктом дослідження у вітчизняній науковій площині. Стаття спирається на праці дослідників, серед яких: О. М. Левченко, У. Ніконенко, О. М. Поляков, С. В. Стендер тощо.

У дослідженні Левченко О. М. [1] проаналізовано проблеми витоку конфіденційної інформації в умовах цифровізації економіки. Ніконенко У. та Халіна О. [2] висвітлюють організаційно-правові засади кібербезпеки в соціально-економічних системах. Поляков О. [3] акцентує увагу на потребі розширення міжнародної правової співпраці у сфері реагування на кіберзагрози. Сироватченко М. [4] порушує питання транснаціональної юрисдикції, допустимості електронних доказів та прогалин у законодавстві. У роботах Стендера С. В. [5] і Шевчука М. О. [6] розглядаються інституційні та договірні механізми цифрового захисту.

Постановка завдання. Метою статті є комплексне дослідження особливостей юридичного супроводу у випадку кібератак або витоку конфіденційної інформації в умовах цифровізації та зростання кіберзагроз, аналіз проблем нормативного регулювання, а також обґрунтування напрямів удосконалення правових механізмів реагування з урахуванням національного законодавства, міжнародних стандартів та практичних потреб інформаційної безпеки.

Для досягнення цієї мети поставлено такі завдання:

- охарактеризувати правову природу та основні складові юридичного супроводу кіберінцидентів;
- визначити основні правові виклики, пов'язані з кваліфікацією, доказовістю та процедурним супроводом кібератак і витоків конфіденційної інформації;
- запропонувати напрями вдосконалення правового механізму супроводу кіберінцидентів.

Виклад основного матеріалу. У сучасних умовах цифровізації суспільних процесів питання правового забезпечення кібербезпеки набуває особливої актуальності як на національному, так і на міжнародному рівнях. Основоположним міжнародним документом у цій сфері є Конвенція про кіберзлочинність (Будапештська конвенція), що визначає стандарти криміналізації комп'ютерних правопорушень та механізми міжнародного співробітництва. У сфері захисту персональних даних вагоме значення має Загальний регламент ЄС щодо захисту даних (GDPR), який впливає й на регуляторні підходи країн за межами ЄС. Директива NIS2 слугує зразком для модернізації політик кіберзахисту, зокрема критичної інфраструктури.

В Україні основи кібербезпеки закладено Законом «Про основні засади забезпечення кібербезпеки України», а також рядом суміжних актів – «Про інформацію», «Про захист інформації в інформаційно-комунікаційних системах» та статтями

361–363¹ Кримінального кодексу України. Проте чинне законодавство залишається фрагментарним: не повністю врегульовано статус об'єктів критичної інфраструктури, механізми реагування на кіберінциденти та використання цифрових доказів у процесуальному порядку. Це вказує на необхідність подальшої систематизації та адаптації правових норм відповідно до міжнародних стандартів [9, с. 58].

З огляду на нормативні засади кібербезпеки, важливо також проаналізувати характерні риси, типологію та юридичну природу кібератак і витоків конфіденційної інформації як ключових форм цифрових загроз.

Адже саме правове осмислення змістовних характеристик кіберінцидентів є передумовою для формування дієвих механізмів реагування та притягнення до відповідальності суб'єктів правопорушень у цифровому середовищі.

Під поняттям «кібератака» в юридичній площині доцільно розуміти умисну протиправну дію або сукупність дій, здійснених з використанням інформаційно-телекомунікаційних технологій з метою порушення конфіденційності, цілісності або доступності інформації, інформаційних систем чи інфраструктурних об'єктів. З огляду на особливості реалізації та цільову спрямованість, у науковій та прикладній літературі виокремлюють різні типи кібератак:

- DoS / DDoS-атаки, спрямовані на виведення з ладу сервісів шляхом перевантаження каналів зв'язку чи ресурсів системи;
- ransomware, які передбачають шифрування даних з подальшою вимогою викупу;
- фішинг – метод соціальної інженерії, що має на меті обманним шляхом отримати доступ до облікових даних;
- APT (Advanced Persistent Threats) – складні, тривалі та приховані атаки з елементами шпигунства або саботажу.

У свою чергу, витокі конфіденційної інформації можуть бути класифіковані за джерелом загрози на внутрішні (інсайдерські дії персоналу, службова недбалість, неналежне адміністрування системи безпеки) та зовнішні (несанкціоноване проникнення, експлуатація вразливостей, дії третіх осіб). Кожен із цих випадків має власну юридичну специфіку, що обумовлює необхідність диференціації правових наслідків та форм відповідальності.

Юридична кваліфікація кіберінцидентів може набувати кримінально-правового змісту (зокрема, відповідно до ст. 361–363¹ КК України), адміністративного (наприклад, за порушення правил

зберігання або захисту персональних даних) або цивільно-правового (відшкодування шкоди, завданої внаслідок витоку інформації чи порушення договірних зобов'язань щодо її захисту). Вибір кваліфікаційної моделі залежить від характеру діяння, обсягу завданих збитків, правового статусу сторін та наявності умислу [4, с. 315].

Встановлення юридичних ознак кіберінцидентів та їх належна правова кваліфікація є лише первинною складовою ширшого процесу реагування на цифрові загрози, який передбачає системне й поетапне залучення правових механізмів. У цьому контексті набуває особливої ваги поняття *юридичного супроводу кіберінцидентів* як комплексної системи взаємопов'язаних дій, що здійснюються з метою мінімізації правових, фінансових та репутаційних наслідків кібератак або витоків інформації.

Юридичний супровід, як феномен правозастосовної практики, охоплює *превентивну, реактивну та репутаційно-стабілізаційну складові*, що функціонують у взаємодії із внутрішніми політиками організації та зовнішніми регуляторними вимогами. *Превентивний рівень* включає аудит інформаційної безпеки на предмет відповідності чинному законодавству та галузевим стандартам, розробку та імплементацію внутрішніх нормативних актів (політик захисту персональних даних, процедур доступу, інструкцій з реагування), а також укладення юридично обґрунтованих договорів із контрагентами – зокрема, договорів про нерозголошення (NDA), угод про обробку даних (DPA), положень про відповідальність за порушення кібербезпеки.

У випадку настання інциденту актуалізується *реактивний вектор*, що передбачає правомірне інформування уповноважених державних органів (зокрема Кіберполіції, CERT-UA, НКЦК), документування факту порушення (лог-файли, технічні звіти, цифрові докази), а також ініціювання процесуальних дій у межах кримінального чи цивільного провадження. Окремої уваги заслуговує *репутаційний компонент*, який проявляється у формуванні комунікаційної стратегії щодо інциденту, публічних заявах, інформуванні постраждалих сторін та захисті бренду в умовах інформаційного тиску [7, с. 32–33].

Слід зазначити, що комплексність та багатовекторність юридичного супроводу кіберінцидентів зумовлює потребу в чіткому функціональному розмежуванні ролей учасників процесу реагування, серед яких ключове місце посідає фахівець із правового забезпечення – адвокат або юрисконсульт. У межах правової доктрини його діяльність роз-

глядається не лише як процесуальне представництво, але як інтегральний компонент управління кіберризиками, що охоплює консультативну, аналітичну, комунікаційну та комплаєнс-функції.

Саме на етапі реагування на інцидент роль юриста виходить за межі традиційної правозастосовної практики і набуває мультидисциплінарного характеру. Йдеться, зокрема, про проведення *юридичного аудиту* події з метою верифікації фактів порушення, виявлення прогалин у внутрішній нормативній документації, а також оцінки потенційної відповідальності компанії відповідно до чинного законодавства чи договірних зобов'язань. У разі атак типу ransomware, юрист виступає медіатором між технічними фахівцями, менеджментом та зовнішніми суб'єктами, оцінюючи допустимість переговорів з кіберзлочинцями з погляду кримінального права, міжнародних санкцій та етичних стандартів.

Крім того, до сфери компетенції юриста належить процесуальне представництво інтересів постраждалої сторони у правоохоронних органах, судах, а також перед державними регуляторами у разі необхідності подання звітів про інцидент. Не менш важливою є функція забезпечення відповідності (комплаєнс) – перевірка дотримання компанією вимог законодавства про захист персональних даних, кібербезпеку, договірні умови з контрагентами, а також міжнародних норм (зокрема, GDPR, NIS2 тощо) [8, с. 283].

У межах супроводу кіберінцидентів важливою складовою ефективного правового реагування є належне формування та процесуалізація доказової бази, що у випадках інформаційних правопорушень має переважно нематеріальний, цифровий характер. Саме тому питання електронних доказів виходить на передній план, оскільки від коректності їх збору, збереження та легітимізації залежить не лише успішність розслідування, але й допустимість матеріалів у судовому провадженні.

Цифрові сліди – файли логів, метадані, пакети мережевого трафіку, листування, хеш-коди, дані з резервних копій тощо – потребують особливої процедури обігу, яка має відповідати принципам незмінності, автентичності, цілісності та відтворюваності. Відхилення від цих вимог здатне поставити під сумнів доказову силу інформації, що ускладнює як притягнення винних до відповідальності, так і реалізацію захисту порушених прав потерпілих осіб.

Окремого значення набуває визнання електронних доказів у межах кримінального та цивільного процесу, що на практиці супроводжується

методологічними та процедурними труднощами. Хоча процесуальні кодекси України формально закріплюють допустимість електронних доказів, відсутність усталеної судової практики та недосконалість інструментів їх автентифікації залишають простір для правової невизначеності. Відтак ключову роль у верифікації таких матеріалів відіграють судові експертизи у сфері комп'ютерно-технічного аналізу, які покликані забезпечити фахове тлумачення цифрового контексту, підтвердження фактів втручання, способів доступу чи модифікації інформації.

Таким чином, ефективне використання електронних доказів в юридичному супроводі кіберінцидентів вимагає чіткого дотримання процесуальних стандартів, міждисциплінарної координації між правниками, IT-фахівцями та експертами, а також подальшого нормативного розвитку у сфері цифрової криміналістики [5].

Також, значною складовою юридичного супроводу кіберінцидентів є питання, пов'язані з порушенням режиму обробки персональних даних, оскільки витоки таких даних тягнуть за собою низку правових наслідків. Зокрема, порушення вимог щодо захисту персональної інформації активізує відповідальність контролерів і операторів даних за невиконання обов'язків зі збереження конфіденційності та безпеки. У цьому контексті застосовуються різні форми санкцій – від адміністративних штрафів до суттєвих фінансових збитків і репутаційних втрат, що можуть мати довготривалий вплив на діяльність суб'єкта господарювання [1, с. 26].

З огляду на транскордонний характер більшості кіберінцидентів, національні механізми правового реагування часто виявляються недостатніми для ефективного переслідування правопорушників та нейтралізації наслідків кіберзлочинів. Це зумовлює потребу в розширенні практики міжнародно-правового співробітництва, яке дедалі більше розглядається не як факультативний інструмент, а як невід'ємний елемент системи глобальної кібербезпеки.

Міжнародне співробітництво у цій сфері реалізується через комплекс інституційних, договірних та оперативно-практичних механізмів. Одним із ключових напрямів є екстрадиція та транснаціональне переслідування кіберзлочинців, що ускладнюється проблемами юрисдикції, різницею в кримінально-правовій кваліфікації діянь, а також політичними чинниками. Практика показує, що у разі виявлення суб'єкта, який діяв за межами держави-реєстратора інциденту, успішне притяг-

нення до відповідальності можливе лише за умови наявності двосторонніх або багатосторонніх угод про правову допомогу, а також за сприяння компетентних органів інших країн.

У цьому контексті вагомим значення набуває координація з міжнародними структурами:

- Europol (Європейське поліцейське управління) – через Європейський центр боротьби з кіберзлочинністю (EC3), який виконує роль хаба для аналітичної, експертної та оперативної взаємодії;

- ENISA (Агентство ЄС з кібербезпеки) – у частині вироблення політик, проведення навчань та формування нормативної рамки кіберзахисту;

- INTERPOL – через підрозділ кіберзлочинності, що забезпечує глобальне спостереження, спільні операції та обмін інформацією про загрози.

Окрему роль відіграють механізми міжнародної правової допомоги, зокрема MLATs (Mutual Legal Assistance Treaties), що забезпечують процесуальне оформлення запитів про отримання цифрових доказів, тимчасовий арешт активів, виклик свідків тощо.

Таким чином, формування ефективної моделі реагування на кіберінциденти неможливе без активного залучення до міжнародних форматів співпраці, гармонізації національного законодавства з міжнародними стандартами та розвитку каналів оперативної транснаціональної взаємодії [3, с. 135–136].

Враховуючи зростання складності кіберзагроз та посилення ролі цифрового середовища в житті держави й суспільства, особливої актуальності набуває необхідність комплексного вдосконалення правового регулювання у сфері кібербезпеки. Право більше не може відігравати суто реактивну роль – натомість воно має випереджати технологічні трансформації, створюючи адаптивні механізми, здатні функціонувати в умовах високотехнологічної невизначеності. Традиційні нормативні підходи дедалі більше втрачають ефективність у ситуаціях, що пов'язані з транснаціональними кіберзлочинами, стрімким розвитком штучного інтелекту, Інтернету речей і децентралізованих цифрових систем. Одним із найбільш суттєвих викликів залишається проблема доказовості та юрисдикції в кіберпросторі, оскільки анонімність дій і відсутність чітких територіальних меж зумовлюють потребу в оновленні підходів до юрисдикційного підпорядкування, міжнародної взаємодії (зокрема через MLATs), а також гармонізації процесуальних норм щодо електронних доказів [6, с. 183].

Актуальні тенденції правового регулювання кібербезпеки формуються під впливом цифрової трансформації та технологічних інновацій. Нагальною є адаптація нормативної бази до особливостей функціонування AI, IoT і blockchain, що передбачає формування чітких правових дефініцій, визначення меж відповідальності автономних алгоритмів, а також перегляд стандартів захисту даних. Одночасно постає завдання забезпечити баланс між публічною безпекою та правами на приватність – з урахуванням ризиків, пов'язаних із масовим моніторингом, збиранням даних і профілюванням. Це зумовлює потребу в правовій легітимізції таких практик і запровадженні незалежного контролю (наприклад, через інститути кіберетики). Окремою проблемою залишається правова невизначеність: відсутність чітких критеріїв допустимості електронних доказів, суперечливість норм і спроби застосування загальних правових конструкцій до високоспецифічних цифрових явищ, що загрожує як правовим вакуумом, так і надмірною формалізацією [2, с. 110–111].

Пропозиції щодо вдосконалення:

1. Розробити універсальну нормативну рамку для цифрових доказів, яка передбачатиме стандарти збору, верифікації та зберігання слідів у мережі.
2. Інтегрувати принципи «технологічної нейтральності» в законодавство, щоб уникнути його надмірної прив'язки до конкретних технічних рішень.

3. Запровадити адаптивні механізми нормативного прогнозування, зокрема через створення міждисциплінарних експертних груп при органах законодавчої влади.

4. Гармонізувати українське законодавство з ключовими європейськими актами, як-от NIS2, GDPR, DORA, для забезпечення сумісності правових режимів [7, с. 37].

Висновки. Отже, юридичний супровід кіберінцидентів є багатокомпонентним і міждисциплінарним інструментом, що охоплює не лише процесуальне реагування на кібератаки та витoki конфіденційної інформації, але й превентивні заходи, побудову внутрішньої комплаєнс-системи, а також забезпечення належного обігу електронних доказів. Його ефективність залежить від здатності правника діяти на перетині технологічних, правових і організаційних сфер у тісній взаємодії з державними та міжнародними інституціями.

Незважаючи на поступову еволюцію національного підходу до кібербезпеки, чинне нормативне поле залишається фрагментарним і потребує гармонізації з міжнародними стандартами, зокрема у сфері доказовості, юрисдикції та відповідальності цифрових агентів. Перспективи подальших досліджень вбачаються у розробці моделей правового реагування із залученням штучного інтелекту, формалізації процедур цифрової криміналістики та визначенні правових меж приватності в умовах гібридних кіберконфліктів.

Список літератури:

1. Левченко О. М., Левченко А. О., Немченко Т. А. Захист конфіденційної таємниці в контексті стратегічного управління економічною безпекою організації в умовах цифровізації економіки. *Центральноукраїнський науковий вісник. Економічні науки*. Вип. 6 (39). 2021. С. 20–30. URL: <https://journals.indexcopernicus.com/api/file/viewByFileId/1582418> (дата звернення: 10.07.2025). DOI: [https://doi.org/10.32515/2663-1636.2021.7\(40\).20-30](https://doi.org/10.32515/2663-1636.2021.7(40).20-30)
2. Ніконенко У., Халіна О. Організаційно-правовий механізм забезпечення кібербезпеки соціально-економічних систем в умовах викликів сучасності. *Економічний простір*. 2024. №190. С. 108–113. DOI: <https://doi.org/10.32782/2224-6282/190-20>
3. Поляков О. М. Активізація міжнародної співпраці у сфері забезпечення кібербезпеки: шляхи удосконалення в реаліях сьогодення. *Інформація і право*. 2021. № 2 (37). С. 129–138. DOI: [https://doi.org/10.37750/2616-6798.2021.2\(37\).238348](https://doi.org/10.37750/2616-6798.2021.2(37).238348)
4. Сироватченко М. Правові аспекти забезпечення кібербезпеки в Україні: сучасні виклики та роль національного законодавства. *Вісник Національного університету «Львівська політехніка»*. Сер.: *Юридичні науки*. 2024. Т. 11. №1 (41). С. 314–320. DOI: <https://doi.org/10.23939/law2024.41.314>
5. Стендер С. В., Фротер О. С., Снітко Ю. М. Цифрова інтеграція та кіберзахист економіки України: правові аспекти та інноваційні стратегії. *Академічні візії*. 2023. №26. URL: <https://academy-vision.org/index.php/av/article/view/799> (дата звернення: 09.07.2025). DOI: <http://dx.doi.org/10.5281/zenodo.10389831>
6. Шевчук М. О. Основні аспекти механізму забезпечення інформаційної безпеки підприємницької діяльності. *Науковий вісник Ужгородського національного університету*. Сер.: *Право*. 2024. Вип. 85 (3). С. 181–186.
7. Kravchuk M., Kravchuk V., Hrubinko A. Cyber security in Ukraine: Theoretical view and legal regulation. *Law, Policy & Security*. 2024. №2 (2). Р. 28–38. doi: <https://doi.org/10.62566/lps/2.2024.28>

8. Semenchenko A. I., Pleskach V. L., Zaiarnyi O. A., Pleskach M. V. Organizational and legal mechanisms of cybersecurity and cyber defense in Ukraine: essentiality, conditions and development prospects. *Problems in Programming*. 2021. №2–3. 278–286. DOI: <https://doi.org/10.15407/pp2020.02–03.278>

9. Tkachov A., Korolov R., Rahimova I. and etc. Cybersecurity challenges and solutions for critical infrastructure protection. *Ukrainian Scientific Journal of Information Security*. 2024. Vol. 30. Issue 1. P. 58–66. DOI: <https://doi.org/10.18372/2225–5036.30.18604>

Gnediuk V. L. LEGAL SUPPORT IN CASE OF CYBERATTACKS OR CONFIDENTIAL INFORMATION LEAKAGE

The article presents a comprehensive study of the legal support of cyber incidents, particularly cyberattacks and confidential information leaks, as one of the key challenges in the field of modern digital security. In the context of the transformation of the information space and the growing cyber-dependence of critical functions of the state, business, and society, the issue of legal response to cyber threats is acquiring fundamentally new dimensions. Based on a systematic analysis of current Ukrainian legislation and international standards, the article examines the specific features of legal regulation in the field of information security, qualification of cyber incidents, circulation of electronic evidence, and procedural support of digital offenses.

It has been established that the existing legal system is characterized by a low level of procedural consistency in the documentation and proof of cyber incidents, fragmentation of the regulatory framework, and limited procedural tools for interagency coordination. It is substantiated that effective legal support requires a combination of preventive measures (security audits, internal policies, contractual frameworks), reactive procedures (notification of authorities, collection of digital evidence, legal representation), and communication-based reputation protection. Particular attention is given to the role of the legal professional in the context of a cyber incident, taking into account compliance requirements, transnational jurisdiction, involvement in digital forensics, and protection of data subjects' rights.

The study also highlights current challenges in the use of electronic evidence in criminal and civil proceedings, including issues related to verification, admissibility, and judicial interpretation of digital traces. Mechanisms of international cooperation in combating cybercrime are disclosed, including the role of MLATs and the potential of cooperation with organizations such as INTERPOL, ENISA, and Europol EC3.

The generalization of the findings has allowed the authors to propose practical directions for improving the legal regulation of legal support in response to cyber incidents.

Key words: legal support, cyber incident, cyberattack, confidential information, electronic evidence, compliance, digital security.

Дата надходження статті: 31.08.2025

Дата прийняття статті: 01.10.2025

Опубліковано: 15.12.2025

Дерець В. А.

Інститут держави і права імені В. М. Корецького Національної академії наук України

СТАН РОЗВИТКУ ЗАКОНОДАВЧОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ОРГАНІЗАЦІЇ ТА ДІЯЛЬНОСТІ ОРГАНІВ ВИКОНАВЧОЇ ВЛАДИ УКРАЇНИ

Більшість проблем організації та діяльності органів виконавчої влади всіх рівнів та у сфері публічної служби неможливо вирішити без удосконалення законодавчого регулювання. В статті окреслено поточний стан розвитку адміністративного законодавства в частині удосконалення організації та діяльності органів виконавчої влади всіх рівнів та публічної служби, охарактеризовано роботу над підготовкою змін у компетенційні (статусні) закони, які регулюють організацію та діяльність органів виконавчої влади, доведено необхідність продовження законопроектної роботи з цих питань, підтримки чи доопрацювання законопроектних ініціатив. Надано характеристику законопроектним пропозиціям у частині реформування Кабінету Міністрів України, міністерств, інших центральних органів виконавчої влади, місцевих державних адміністрацій, державної служби. Зазначається, що доцільно було б, щоб законодавче регулювання діяльності і Уряду, і центральних органів виконавчої влади здійснювалося комплексним Законом України «Про Кабінет Міністрів України та центральні органи виконавчої влади». Законодавчі зміни в частині організації та діяльності місцевих державних адміністрацій мають забезпечити їх перехід від органів загальної компетенції до органів префектурного типу. Наявні законопроектні ініціативи в частині державної служби хоча й не вирішують всіх її проблем, свідчать про намагання розв'язати частину з них.

Зроблено висновок, що науковці та експерти поступово формують бачення окресленої проблематики, на яке доцільно орієнтуватися в процесі законодавчого втілення реформи державного управління на всіх рівнях виконавчої влади. Є й низка вже підготовлених законопроектів, які варті підтримки за умови їх доопрацювання та вирішення дискусійних питань. Зміни повинні бути комплексними, а не точковими, відповідати зміні суспільних відносин та потребам сталого розвитку країни. Проблеми в сфері державного управління потребують якнайшвидшого вирішення, адже від цього залежить розвиток сфер та галузей, якими воно здійснюється.

Ключові слова: законопроекти, Кабінет Міністрів України, міністерства, інші центральні органи виконавчої влади, місцеві державні адміністрації, публічна служба.

Постановка проблеми. Стратегією реформування державного управління на 2022-2025 роки, схваленою розпорядженням Кабінету Міністрів України від 21 липня 2021 р. № 831-р, визначено, що належне врядування є одним з основних факторів конкурентоспроможності держави, розвитку її економіки та передумовою європейської інтеграції. Для забезпечення ефективної діяльності Кабінету Міністрів України щодо формування державної політики у різних сферах необхідно створити професійну, результативну, ефективну та підзвітну систему центральних органів виконавчої влади. Серед очікуваних результатів – розбудова ефективних і підзвітних громадянам державних інституцій, які формують державну політику та успішно її реалізують для сталого розвитку держави; фор-

мування системи професійної та політично нейтральної публічної служби, орієнтованої на захист інтересів громадян.

Реалізація Концепції реформування місцевого самоврядування та територіальної організації влади в Україні, схваленої розпорядженням Кабінету Міністрів України від 1 квітня 2014 р. № 333-р, має сприяти, зокрема, зміні статусу місцевих держадміністрацій з органів загальної компетенції на контрольно-наглядові органи у системі виконавчої влади з функцією координації діяльності територіальних органів центральних органів виконавчої влади на відповідній території.

Однак, темпи реформи державного управління в Україні сповільнилися. Невирішеною продовжує залишатися низка проблем у частині організації та

діяльності органів виконавчої влади всіх рівнів та у сфері публічної служби. Більшість з них неможливо вирішити без удосконалення законодавчого регулювання. Тому аналіз стану розвитку законодавчого забезпечення організації та діяльності Кабінету Міністрів України, міністерств, інших центральних органів виконавчої влади, місцевих державних адміністрацій, а також публічної служби є актуальним як з практичної, так і з теоретичної точки зору.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Спостерігається дефіцит наукових досліджень цієї проблематики. Щоб охарактеризувати стан розвитку законодавчого забезпечення вирішення проблем організації та діяльності органів виконавчої влади, необхідно відштовхуватися від результатів наукових досліджень самих проблем. Однак, частина питань, вирішення яких передбачається законопроектами, досліджувалися епізодично або ще задовго до проведення реформи державного управління, а тому не повною мірою відповідають її сучасним потребам. Дослідження іншої частини питань перебуває на початковій стадії і в кращому випадку здійснюється паралельно з реформою. Тому висновки щодо стану розвитку адміністративного законодавства будуть ґрунтуватися на класичних концептуальних засадах функціонування виконавчої влади, сформованих відомими вченими-адміністративістами В. Б. Авер'яновим, Ю. П. Битяком, В. М. Гаращуком, І. П. Голосніченком, Р. А. Калюжним, В. К. Колпаковим, Є. Б. Кубком, В. П. Нагребельним, В. М. Селівановим, В. В. Цветковим та ін., а також на результатах низки сучасних досліджень за участю не лише фахівців з адміністративного права, а й з політології, публічного управління та адміністрування тощо.

Метою статті є окреслити поточний стан розвитку адміністративного законодавства в частині удосконалення організації та діяльності органів виконавчої влади всіх рівнів та публічної служби, охарактеризувати роботу над підготовкою змін у компетенційні (статусні) закони, які регулюють організацію та діяльність органів виконавчої влади, довести необхідність продовження законопроектної роботи з цих питань, підтримки чи доопрацювання законопроектних ініціатив.

Виклад основного матеріалу. Ефективне законодавче регулювання діяльності органів виконавчої влади всіх рівнів безпосередньо впливає на їх інституційну спроможність. Щодо Уряду, то його інституційна спроможність є ключовим фактором, що визначає ефективність державного управління, стабільність політичної системи та здатність кра-

їни адаптуватися до викликів внутрішнього та зовнішнього середовища [1, с. 205]. На нашу думку, ця теза всебічно характеризує діяльність Уряду як вищого органу в системі органів виконавчої влади, який відповідає за всю систему державного управління. Уряд має забезпечувати формування та реалізацію державної політики у сферах своєї компетенції за відповідними напрямками державної політики. Успішність та результативність процесу формування та реалізації державної політики свідчатиме про спроможність Уряду як інституції.

Організація та діяльність Кабінету Міністрів України, міністерств та інших центральних органів виконавчої влади регулюється окремими законами: Законом України «Про Кабінет Міністрів України» від 27 лютого 2014 р. № 794-VII та Законом України «Про центральні органи виконавчої влади» від 17 березня 2011 р. № 3166-VI. Але ці закони не спроможні вирішити визначені Стратегією реформування державного управління в Україні завдання. Чинний Закон України «Про Кабінет Міністрів України» – четвертий закон про Кабінет Міністрів України за період незалежності України. Прийняття попередніх законів було пов'язано не з прагненням удосконалення організації та діяльності Уряду, а із змінами форми правління в державі, політичної ситуації та політичних лідерів. Мав місце перерозподіл повноважень щодо виконавчої влади між Президентом України та Верховною Радою України, а також актуалізація проблеми так званого «дуалізму» виконавчої влади, коли вплив на неї має і Президент України, і Прем'єр-міністр України.

У цей Закон, як і в Закон України «Про центральні органи виконавчої влади», неодноразово вносилися зміни. Щодо Закону «Про центральні органи виконавчої влади», то він перший і єдиний за часів незалежної України закон, який визначає правовий статус центральних органів виконавчої влади. Він був прийнятий через чотири роки після прийняття першого Закону «Про Кабінет Міністрів України». При його прийнятті була порушена послідовність прийняття нормативно-правових актів, що регулюють діяльність центральних органів виконавчої влади. Спочатку була підготовлена підзаконна правова база, а останнім був прийнятий сам закон. Він не був орієнтований на вирішення всіх проблемних питань організації та діяльності системи центральних органів виконавчої влади, а врегульовує лише ключові з них.

Внесення змін до цих законів планувалося урядовими законопроектами «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо позбав-

лення Кабінету Міністрів України невластивих повноважень» (реєстр. № 5052 від 09.02.2021 р.) та «Про внесення змін до деяких законів України щодо організації діяльності Кабінету Міністрів України та центральних органів виконавчої влади» (реєстр. № 5469 від 05.05.2021 р.), які були відкликані 3 вересня 2024 р., хоча й містили низку вартих підтримки пропозицій за умови їх доопрацювання.

Ці законопроекти були внесені на виконання завдань Стратегії реформування державного управління України на 2022-2025 роки. Дослідники вірно зазначають, що перший із зазначених законопроектів був спрямований на позбавлення Кабінету Міністрів України 54-ох нетипових повноважень і покладення їх на центральні органи виконавчої влади та інші державні органи, що мало б дозволити Уряду зосередитися на формуванні державної політики у сферах його компетенції. Другий – передбачав посилення ролі міністерств у процесі формування державної політики. Серед інструментів реалізації такого завдання – обов’язкова наявність у структурі міністерств директоратів та секретаріату. Погоджуємося з думкою, що результатом зволікань із оновленням законодавчої бази функціонування Уряду, які важко пояснити навіть повномасштабною війною РФ проти України, можна вважати сповільнений темп як їхньої реорганізації, так і зростання ефективності врядування [1, с. 262].

Предметом обговорення науковців та фахівців був і підготовлений в 2019 р. експертами Проекту ЄС «Підтримка комплексної реформи державного управління» EU4PAR спільно з громадською спільнотою «Коаліція реанімаційний пакет реформ», Центром політико-правових реформ, Офісом реформ Кабінету Міністрів України проект комплексного Закону України «Про Кабінет Міністрів України та центральні органи виконавчої влади», положення якого не втратили актуальності.

Наразі в профільному комітеті Верховної Ради України опрацьовується проект Закону України «Про внесення змін до деяких Законів України щодо удосконалення процедури призначення чи обрання на посади, звільнення з посад деяких посадових осіб, висловлення недовіри Генеральному прокуророві у випадках, передбачених Конституцією та законами України» (реєстр. № 13407 від 24.06.2025 р.), яким пропонуються зміни, зокрема, до Закону України «Про Кабінет Міністрів України». В цілому цей законопроект, на нашу думку, заслуговує на підтримку, адже містить багато правильних пропозицій, частина з яких вже обговорювалася та схвалювалася під час дискусій

щодо комплексного Закону України «Про Кабінет Міністрів України та центральні органи виконавчої влади».

Законодавче регулювання діяльності і Уряду, і центральних органів виконавчої влади варто здійснювати єдиним актом. Це пояснюється тим, що:

по-перше, чинні Закон «Про Кабінет Міністрів України» та Закон «Про центральні органи виконавчої влади» мають близький предмет правового регулювання. Наприклад, Закон «Про Кабінет Міністрів України» містить норми, які визначають правовий статус міністра як члена Уряду. А Закон «Про центральні органи виконавчої влади» - норми, що визначають правовий статус міністра як керівника міністерства. Тому, як правило, якщо змін потребує один із цих законів, їх потребуватиме і другий. Законотворча практика переконливо доводить, що зміни переважно вносяться одночасно в обидва закони;

по-друге, враховуючи, що міністерства є «продовженням» Уряду, його повноцінна діяльність без них неможлива. Інші центральні органи виконавчої влади повинні реалізовувати державну політику, сформовану Урядом та міністерствами. Тому закон має регулювати увесь процес формування та реалізації державної політики;

по-третє, Закон «Про Кабінет Міністрів України та центральні органи виконавчої влади» міг би комплексно регулювати діяльність органів виконавчої влади, компетенція яких поширюється на всю територію держави, - Кабінету Міністрів України, міністерств, інших центральних органів виконавчої влади.

Щодо місцевих державних адміністрацій, то робота над оновленням Закону України «Про місцеві державні адміністрації» триває більше п’яти років. Ключовим є законопроект «Про внесення змін до Закону України «Про місцеві державні адміністрації» та деяких інших законодавчих актів України щодо реформування територіальної організації виконавчої влади в Україні» (реєстр. № 4298 від 30.10.2020 р.), який очікує на друге читання. А також був законопроект «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо забезпечення законності в діяльності органів та посадових осіб місцевого самоврядування» (реєстр. № 13150 від 03.04.2025 р.), який 4 вересня 2025 року був відхилений та знятий з розгляду. При цьому законопроект № 13150, хоча й не забезпечував перехід місцевих державних адміністрацій від органів виконавчої влади загальної компетенції до органів префектурного типу, намагався вирішити завдання законодавчого регулювання механізму

забезпечення місцевими державними адміністраціями законності актів органів місцевого самоврядування. Однак, обраний шлях вирішення цього завдання міг би виявитися хибним, оскільки наявні галузеві повноваження, яких варто позбавити місцевих державних адміністрацій, доповнилися б повноваженнями забезпечення законності актів органів місцевого самоврядування. Це негативно позначилося б на перебігу реформи децентралізації в Україні та її результатах, адже лише посилило б вплив місцевих державних адміністрацій на органи місцевого самоврядування.

Черговою спробою повернення статусу державних службовців головам місцевих державних адміністрацій та їх заступникам є проект Закону України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо деполітизації та професіоналізації керівного складу місцевих державних адміністрацій» (реєстр. № 14029 від 11.09.2025 р.). А проект Закону України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо забезпечення законності та прозорості в діяльності органів місцевого самоврядування» (реєстр. № 14048 від 18.09.2025 р.) є черговим намаганням вирішити проблему відсутності законодавчого регулювання нагляду місцевих державних адміністрацій за законністю актів органів місцевого самоврядування.

При цьому, на нашу думку, комплексне вирішення завдання переформатування місцевих державних адміністрацій в органи влади префектурного типу може забезпечити законопроект № 4298.

Ефективна державна служба також є життєво важливою складовою системи державного управління. Система державної служби повинна бути професійною і стабільною. Вона має вирішальне значення для реалізації державної політики та надання послуг населенню [2, с. 308]. Розвиток законодавства про державну службу має полягати в удосконаленні правового регулювання етапів державної служби, починаючи з вступу на державну службу, включаючи її проходження та охоплюючи її завершення, а також стосуватися вирішення низки загальних для всіх етапів державної служби питань.

Закон України «Про державну службу» від 10.12.2015 р. № 889-VIII є третім законом про державну службу за період незалежної України. За майже десять років він теж зазнав значної кількості змін. Серед законопроектів, якими останніми роками пропонувалися суттєві зміни до нього, варто зазначити урядовий законопроект «Про внесення змін до Закону України «Про державну службу» щодо удосконалення порядку вступу, проходження,

припинення державної служби» (реєстр. № 6496 від 31.12.2021 р.), який 3 вересня 2024 р. був відкликаний. Низка його положень в подальшому були включені до урядового законопроекту «Про внесення змін до деяких законів України щодо відновлення проведення конкурсів та удосконалення порядку вступу, проходження, припинення державної служби» (реєстр. № 13478 від 15.07.2025 р.), який був відкликаний 17 липня 2025 р. у зв'язку зі зміною Уряду. В профільному комітеті Верховної Ради України опрацьовується альтернативний законопроект (реєстр. № 13478-1 від 16.07.2025 р.). Запропоновані в ньому норми хоча й не вирішують всіх наявних проблем державної служби, свідчать про розв'язання частини з них, вирішення яких є нагальним та потребує законодавчих змін.

Наразі є чинним Закон України «Про службу в органах місцевого самоврядування» від 7 червня 2001 р. № 2493-III. Новий Закон України «Про службу в органах місцевого самоврядування» від 2 травня 2023 р. набирає чинності не раніше, ніж через 6 місяців з дня припинення або скасування воєнного стану в Україні, введеного Указом Президента України «Про введення воєнного стану в Україні» від 24 лютого 2022 р. № 64/2022, затвердженням Законом України «Про затвердження Указу Президента України «Про введення воєнного стану в Україні» від 24 лютого 2022 р. № 2102-IX, крім деяких норм, які набирають чинності в інший строк.

Перешкод для набрання чинності Законом України «Про службу в органах місцевого самоврядування» від 2 травня 2023 р., на нашу думку, немає. Для цього варто внести відповідну зміну в його розділ XII «Прикінцеві та перехідні положення».

Важко не погодитися, що сучасний стан реформування публічної адміністрації з позитивної сторони характеризується тим, що в Україні сформовано більшість інститутів публічної адміністрації, створено нову правову базу, що регламентує державне управління та місцеве самоврядування. Поряд з цим існують ще не вирішені проблеми, суттєві недоліки, які уповільнюють процес здійснення реформаторських змін з урахуванням завдань сьогодення та майбутніх перспектив [3, с. 17].

На нашу думку, законодавство про організацію та діяльність Кабінету Міністрів України, міністерств та інших центральних органів виконавчої влади, місцевих державних адміністрацій, про державну службу відстає від фактичних змін відповідних суспільних відносин, не повною мірою відповідає запитам суспільства та не сприяє роз-

виту (а щодо деяких питань навіть погіршує стан) зазначених органів влади та інституту державної служби. Не всі зміни, які вносилися до законів, були здатні забезпечити вирішення існуючих проблем. Зокрема, мали місце випадки, коли вузька спрямованість змін не відповідала потребам комплексного вирішення проблеми. Частина деяких змін до законодавства (зокрема, щодо державної служби в 2019 р.) навіть вважаються дослідниками «кроком назад» у правовому регулюванні та відхиленням від реформаційного напрямку розвитку законодавства. Є й ситуації, коли окремі органи виконавчої влади шляхом ініціювання змін у законодавство намагаються просувати інтереси такого органу влади та його державних службовців, що негативно позначається на уніфікованості законодавчого регулювання. Для вирішення низки законодавчих проблем бракує політичної волі та/або згоди всіх зацікавлених сторін.

Погоджуємося з думкою, що повномасштабна війна РФ проти України та набуття Україною статусу кандидата на членство в ЄС критичним питанням зробили необхідність нової якості управління як для виживання країни, так і для фундаменту успішної євроінтеграції. Наголошується, що логіка реформ, що відбуваються в цьому напрямі, свідчить про домінування інструменталістського підходу над нормотворчим. Інструменталістський підхід фокусується на вдосконаленні конкретних управлінських інструментів та процедур, часто без врахування ширших структурних та інституційних реформ. Натомість нормотворчий підхід передбачає більш глибокі зміни, що включають розробку та впровадження нових законодавчих та інших нормативних актів, які мають на меті усунути системні вади та закласти підґрунтя для сталого розвитку. Така ситуація підкреслює необхідність комплексного підходу до реформ, що включає як оптимізацію чинних інструментів управління, так і створення нових, більш ефективних інституційних рамок, здатних забезпечити довгострокову стабільність і прогрес.

Для України, яка прагне стати повноправним членом ЄС, критично важливо досягти збалансованого поєднання цих підходів, аби забезпечити стійкість і ефективність [1, с. 249–250]. Гармонізація українського законодавства з європейським покращить не лише якість внутрішніх управлінських процесів, а й підвищить конкурентоспроможність України на міжнародній арені.

Результатом реформування державного управління має бути така система державного управління, яка гарантує належне впровадження політичних рішень та правових норм, є прозорою, передбачуваною та клієнтоорієнтованою, спрямована на стале економічне зростання і сприяє розвитку підприємництва та інвестицій. Окрім того, ознаками ефективності державного управління має бути раціональне використання фінансових та людських ресурсів, створення умов для самореалізації громадян і перетворення держави на привабливого та ефективного роботодавця [3, с. 17].

Висновки. Отже, науковці та експерти поступово формують бачення шляхів вирішення окресленої проблематики, на яке доцільно орієнтуватися та враховувати його в процесі законодавчого втілення реформи державного управління на всіх рівнях виконавчої влади. Є й низка вже підготовлених законопроектів, які заслуговують на підтримку за умови їх доопрацювання та вирішення дискусійних питань. Зміни повинні бути комплексними, а не точковими, відповідати зміні суспільних відносин та потребам сталого розвитку країни. Проблеми в сфері державного управління потребують якнайшвидшого вирішення, адже від цього залежить розвиток сфер та галузей, якими воно здійснюється.

Подальше дослідження цих питань полягатиме в аналізі ключових змін, які вже містять чи мають містити законопроекти, що регулюють організацію та діяльність органів виконавчої влади, публічну службу, для успішного проведення реформи державного управління.

Список літератури:

1. Кононенко Н. Формування інституційної спроможності урядів в Україні. *Інституційна (не)спроможність держави в Україні: як розірвати замкнене коло*: монографія / кол. авт.: Галина Зеленько (кер., наук. ред.) та ін. Київ, 2025. С. 205–274.
2. Ляшенко Т. Виконавча вертикаль в контексті інституційних змін політичної системи і її ефективності. *Інституційна (не)спроможність держави в Україні: як розірвати замкнене коло*: монографія / кол. авт.: Галина Зеленько (кер., наук. ред.) та ін. Київ, 2025. С. 274–321.
3. Матюхіна Н. П. Окремі питання розвитку міністерської системи управління в контексті завдань реформи публічної адміністрації. *Публічне адміністрування в умовах змін та перетворень: проблеми організації та правового забезпечення*: зб. наук. пр. за матеріалами IV Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Харків, 9–10 квіт. 2020 р.). Харків, 2020. С. 16–20.

**Derets V. A. STATE OF DEVELOPMENT OF LEGISLATIVE SUPPORT
FOR THE ORGANIZATION AND ACTIVITIES
OF THE EXECUTIVE AUTHORITIES OF UKRAINE**

Most problems of the organization and activities of executive authorities at all levels and in the field of public service cannot be solved without improving legislative regulation. The article outlines the current state of development of administrative legislation in terms of improving the organization and activities of executive authorities of all levels and public service, characterizes the work on preparing amendments to the competent (status) laws that regulate the organization and activities of executive authorities, proves the need to continue legislative work on these issues, support or finalize legislative initiatives. A description of the draft law proposals regarding the reform of the Cabinet of Ministers of Ukraine, ministries, other central executive authorities, local state administrations, and civil service is provided. It is noted that it would be advisable for the legislative regulation of the activities of both the Government and central executive authorities to be carried out by a comprehensive Law of Ukraine "On the Cabinet of Ministers of Ukraine and Central Executive Authorities". Legislative changes in the organization and activities of local state administrations should ensure their transition from authorities of general competence to prefectural-type authorities. Although existing legislative initiatives regarding the civil service do not solve all of its problems, they indicate an attempt to solve some of them.

It is concluded that scientists and experts have a lot of experience in the outlined issues, which are able to ensure the legislative implementation of the public administration reform at all levels of executive power. There are also a number of already prepared draft laws that should be guided by, having finalized them and resolved debatable issues. The changes should be comprehensive, not point-based, and correspond to the change in social relations and the needs of the country's sustainable development. Problems in the field of public administration need to be resolved as soon as possible, because the development of the spheres and industries in which it is carried out depends on this.

Key words: draft laws, Cabinet of Ministers of Ukraine, ministries, other central executive authorities, local state administrations, public service.

Дата надходження статті: 29.09.2025

Дата прийняття статті: 20.10.2025

Опубліковано: 15.12.2025

Добрянська Н. В.

Таврійський національний університет імені В. І. Вернадського

ЗМІСТ ТА СУТНІСТЬ КАТЕГОРІЇ «КОНТРОЛЬ» ЗА ДОТРИМАННЯМ ПОДАТКОВОГО ЗАКОНОДАВСТВА

У статті аналізується сутність і зміст категорії «контроль» у контексті дотримання податкового законодавства. Наголошується, що в умовах сучасного розвитку державності та економіки України питання забезпечення належного рівня виконання податкових норм є надзвичайно актуальним. Визначено, що податкова система виступає одним із основних механізмів наповнення державного бюджету, який забезпечує фінансування соціальних, економічних та інших державних програм. Ефективність її функціонування значною мірою залежить від результативності організаційно-правових заходів контролю, які спрямовані на попередження порушень податкових норм, виявлення фактів їх недотримання та притягнення винних осіб до відповідальності. Підкреслюється, що поняття «контроль» у сфері податкового законодавства є багатограним і охоплює широкий спектр процедур, методів та інструментів впливу на платників податків. Воно включає як превентивні заходи, спрямовані на запобігання порушенням, так і діагностичні дії, пов'язані з виявленням недоліків у податковій звітності та виконанні зобов'язань платниками. Окрім того, контроль відіграє ключову роль у забезпеченні принципу верховенства права, адже сприяє практичній реалізації норм податкового законодавства.

Категорію «контроль» розглянуто у контексті забезпечення дотримання положень податкового законодавства, що становить ключовий компонент функціонування фінансової системи держави. Зроблено висновок, що податковий контроль виступає інструментом запобігання порушенням норм податкового права та забезпечення належного виконання платниками податків своїх обов'язків перед державою. Його основна сутність полягає у взаємодії між органами державної влади та суб'єктами господарювання, спрямованій на ідентифікацію, аналіз і мінімізацію ризиків, пов'язаних із недотриманням податкових норм. Проведено аналіз функцій податкового контролю, визначено проблемні аспекти його реалізації та запропоновано можливі напрями вдосконалення, з-поміж яких: розробка сучасних методик оцінки ризиків, заснованих на аналізі великих масивів даних; удосконалення нормативно-правової бази, шляхом забезпечення її чіткості й однозначності; підвищення рівня професійної підготовки працівників органів контролю; забезпечення прозорості контрольних процедур для зменшення корупційних ризиків.

Ключові слова: контроль, державний контроль, податковий контроль, податкові норми, податкові ризики, платники податків, суб'єкти податкового контролю.

Постановка проблеми. В умовах сучасного розвитку державності та економіки України, питання забезпечення належного рівня дотримання податкового законодавства набуває особливої актуальності. Податкова система є одним із ключових механізмів наповнення державного бюджету, що забезпечує фінансування соціальних, економічних та інших програм держави. Ефективність її функціонування значною мірою залежить від дієвості організаційно-правових заходів контролю, спрямованих на запобігання порушенням податкових норм, виявлення фактів їх недотримання та притягнення винних осіб до відповідальності.

Категорія «контроль» у контексті податкового законодавства є багатограним явищем, яке охоплює широкий спектр процедур, методів і засобів впливу на платників податків. Вона включає і превентивні заходи, спрямовані на недопущення порушень, і діагностичні дії, пов'язані з виявленням недоліків у податковій звітності та фактичному виконанні обов'язків платниками. Крім того, контроль є важливим елементом забезпечення принципу верховенства права, оскільки він сприяє реалізації норм податкового законодавства на практиці.

У науковій літературі та правозастосовній практиці існують різні підходи до визначення сутності та змісту контролю в сфері оподаткування.

Одні дослідники акцентують увагу на його функціональній складовій, розглядаючи контроль як інструмент управління фінансовими потоками держави. Інші підходять до цього явища з позиції правового регулювання, наголошуючи на його ролі у забезпеченні законності та правопорядку в сфері оподаткування. У будь-якому випадку, контроль є невід'ємною складовою механізму реалізації податкової політики держави.

Відтак, вивчення категорії «контроль» у контексті податкового законодавства є важливим не лише з точки зору теоретичного осмислення проблематики, але й для розробки ефективних практичних механізмів забезпечення фінансової стабільності держави.

Аналіз останніх досліджень і публікацій.

Значна кількість праць, які висвітлюють питання податкового контролю та дотичні до нього аспекти належить відомим українським вченим, з-поміж яких: О. Ф. Андрійко, В. Б. Авер'янов, О. І. Баїк, О. О. Бандурка, А. І. Берлач, Ю. П. Битяк, В. Т. Білоус, Н. П. Бортник, О. О. Бригінець, В. В. Галунько, Л. М. Касьяненко, С. В. Ківалов, Т. О. Коломоєць, М. П. Кучерявенко, Н. А. Литвин, І. О. Личенко, П. С. Лютіков, Т. О. Мацелик, О. І. Остапенко, С. В. Петков, О. П. Рябченко, Л. А. Савченко, С. Г. Стеценко, Х. П. Ярмачі, О. С. Ярмоленко, І. В. Ясько та багато інших.

Метою цієї статті є аналіз змісту та сутності категорії «контроль» у сфері дотримання податкового законодавства, визначення його основних характеристик, функцій та правових аспектів.

Виклад основного матеріалу. Контроль за дотриманням податкового законодавства є однією з ключових функцій держави, спрямованою на забезпечення належного виконання суб'єктами господарювання та громадянами їхніх обов'язків щодо сплати податків і зборів. Ця категорія має важливе значення для стабільності фінансової системи, створення умов для соціально-економічного розвитку та підтримання принципу справедливості в оподаткуванні.

Аналізуючи теоретичні основи податкового контролю, В. В. Пухальський акцентує увагу на тому, що податковий контроль належить до категорії владного контролю. Це обумовлено тим, що, по-перше, його здійснюють державні органи, які мають відповідні владні повноваження щодо суб'єктів, які перебувають під їхнім контролем. По-друге, фінанси як економічна категорія виконують не лише розподільчу, але й контрольну функцію. У цьому контексті податковий контроль є одним із видів державного фінансового контр-

оллю. Водночас він має суттєві відмінності від інших форм державного фінансового контролю, зокрема через регулювання спеціальними нормами законодавства. Об'єктом податкового контролю виступають різноманітні види податків, механізм організації системи їх сплати та податкові правовідносини загалом [1, с. 33].

Як зазначають автори навчального посібника «Адміністративно-правовий захист прав платників податків», у науковій літературі податковий контроль трактується як процес безпосередньої взаємодії між податковими органами та платниками податків у ході його здійснення. Ця взаємодія має місце у випадках виникнення реального або потенційного конфлікту між суб'єктом контролю та підконтрольним суб'єктом [2, с. 167].

На думку А. В. Марущака, оперативний та результативний податковий контроль є ключовим елементом забезпечення надійності фінансової системи держави. Він відіграє важливу роль у підтриманні фінансової стабільності країни та створенні умов, сприятливих для її економічного зростання [3, с. 27].

Як вважає, А. П. Миколаєць, податковий контроль визначається як особливий вид державного контролю, що здійснюється податковими органами та їх посадовими особами з метою забезпечення законності, фінансової дисципліни та ефективності в процесі формування централізованих і децентралізованих грошових фондів, а також пов'язаних із ними матеріальних ресурсів. При цьому, А. П. Миколаєць, акцентує увагу на низці характеристик, які розкривають сутність податкового контролю. Першою ключовою особливістю є те, що податковий контроль є спеціалізованим державним контролем, який здійснюється уповноваженими суб'єктами, наділеними особливою компетенцією в сфері оподаткування. Об'єктом такого контролю виступають процеси надходження коштів до централізованих і децентралізованих фондів. Друга особливість полягає у спрямованості податкового контролю на забезпечення дисципліни у сфері оподаткування, що включає суворе дотримання встановлених правил та процедур формування грошових фондів. При цьому контроль охоплює не лише рух грошових коштів, але й інші аспекти, що не мають прямого зв'язку з фінансовими потоками. Третя характеристика податкового контролю полягає у його цільовій орієнтованості, яка проявляється у регулюванні руху грошових ресурсів відповідно до чітко визначених публічних цілей. Використання коштів поза встановленими цілями є забороненим, що забезпечує їх ефективне спрямування [4].

Ще однією важливою особливістю податково-го контролю, за твердженням А. П. Миколаєця, є його зв'язок не лише з фінансовими ресурсами, але й із матеріальними засобами. Матеріальні ресурси можуть виступати як об'єкти оподаткування (наприклад, майновий комплекс чи його частина) або використовуватися для забезпечення виконання грошових зобов'язань (через реалізацію майна для погашення фінансових боргів) [4].

Як зазначає М. Д. Казацька, податковий контроль є важливою передумовою для ефективного функціонування податкової системи та забезпечення правопорядку в цій галузі. З моменту набрання чинності Податковим кодексом України поняття податкового контролю було закріплено в законодавстві, що перетворило його з теоретичної категорії науки фінансового права на нормативно визначену дефініцію, яка є складовою частиною понятійного апарату податкового законодавства України [5, с. 49].

Отож, відповідно до п. 61-1 ст. 61 Податкового кодексу України, податковим контролем визнана «система заходів, що вживаються контролюючими органами та координуються центральним органом виконавчої влади, що забезпечує формування та реалізує державну фінансову політику, з метою контролю правильності нарахування, повноти і своєчасності сплати податків і зборів, а також дотримання законодавства з питань регулювання обігу готівки, проведення розрахункових та касових операцій, патентування, ліцензування та іншого законодавства, контроль за дотриманням якого покладено на контролюючі органи» [6].

Водночас, вказаним Кодексом встановлено, що податковий контроль здійснюється лише тими органами, які зазначені у його ст. 41 та в межах тих повноважень, якими вони наділені цим Кодексом. Натомість, варто акцентувати, що законодавцем чітко встановлено положення про те, що органи Служби безпеки України, Національної поліції України, прокуратури, інші правоохоронні органи та їх службові (посадові) особи не можуть брати безпосередньої участі у перевітках, що проводяться контролюючими органами, та проводити перевірки суб'єктів підприємницької діяльності з питань оподаткування [6].

З огляду на вказане вище можемо зазначити, що контроль у сфері податкового законодавства – це система заходів, що здійснюються уповноваженими органами державної влади з метою перевірки відповідності дій платників податків вимогам законодавства. Основною метою контролю є забезпечення виконання податкових норм, попередження

та виявлення порушень, а також їхнє усунення шляхом застосування відповідних правових механізмів.

Натомість, як зазначають Ю. В. Алескерова та А. М. Бельдій, основною метою податкового контролю є забезпечення такої ефективності системи оподаткування, за якої досягається мінімальний рівень порушень податкового законодавства або ж їх повна відсутність [7, с. 119], з чим ми повністю погоджуємось.

Необхідно також погодитися з позицією С. Грищенко, яка підкреслює, що податковий контроль відіграє важливу роль у становленні та функціонуванні податкової системи. Зокрема, заходи, які здійснюються уповноваженими державними (фіскальними) органами в межах виконання їхніх функцій із реалізації податкового контролю, сприяють забезпеченню належного виконання платниками податків своїх обов'язків щодо своєчасного та повного перерахування (сплати) податків та інших обов'язкових платежів до відповідного бюджету, що є складовими податкової системи держави [8, с. 172].

Окрім того, варто зауважити, що контроль має комплексний характер, оскільки охоплює і перевірку правильності нарахування та сплати податків, й аналіз фінансово-господарської діяльності суб'єктів оподаткування. Він здійснюється на основі принципів законності, об'єктивності, прозорості, а також співмірності застосовуваних заходів до виявлених порушень.

Важливо вказати на те, що контроль за дотриманням податкового законодавства виконує низку важливих функцій. З-поміж них вирізняються:

1) превентивна функція, яка спрямована на запобігання порушенням податкового законодавства через проведення роз'яснювальної роботи, консультацій та інформування платників податків про їхні права та обов'язки;

2) діагностична функція, що полягає у виявленні фактів недотримання норм законодавства, помилок у нарахуванні податків або умисного ухилення від їхньої сплати;

3) каральна функція, що реалізується через застосування санкцій до порушників, які спрямовані на відновлення порушених прав і забезпечення виконання податкових зобов'язань;

4) аналітична функція, яка передбачає аналіз причин і умов порушень податкового законодавства з метою вдосконалення нормативно-правової бази та підвищення ефективності контролю.

Окремо необхідно зазначити, що контроль за дотриманням податкового законодавства здійс-

снюється за допомогою різних форм і методів. Основними формами є перевірки, які прийнято розрізняти на камеральні (проводяться без виїзду до платника податків, на основі аналізу документів, які він подає до контролюючих органів; документальні (передбачають детальний аналіз фінансової документації платника податків з метою встановлення відповідності його діяльності вимогам законодавства); та фактичні (здійснюються безпосередньо на місці ведення господарської діяльності платника податків і мають на меті перевірку фактичних даних, таких як обсяги реалізації товарів чи послуг).

На значущості податкової перевірки як однієї з форм податкового контролю, наголошує Р. М. Рачинський. Він пропонує визначати цю категорію як діяльність контролюючих органів, спрямовану на дослідження та аналіз первинної облікової і звітної документації, що стосується правильності нарахування, утримання, своєчасної та повної сплати податків, зборів та інших обов'язкових платежів; ведення податкового обліку; своєчасного подання податкової звітності; дотримання вимог законодавства щодо обігу готівки, проведення розрахункових і касових операцій, операцій із підакцизними товарами, патентування, ліцензування, а також виконання норм трудового законодавства [9, с. 219].

Методи контролю можуть включати інспектування, аудит, моніторинг фінансових операцій, а також застосування сучасних інформаційних технологій для аналізу даних.

Незважаючи на важливість контролю у сфері оподаткування, його здійснення стикається з низкою проблем. Серед них можна виділити: недостатню технічну оснащеність контролюючих органів, низький рівень професійної підготовки окремих працівників, складність у доступі до інформації про діяльність платників податків, а також корупційні ризики.

Для вдосконалення механізмів контролю необхідно впроваджувати сучасні технології обробки даних, розширювати можливості електронного документообігу, посилювати відповідальність за порушення податкового законодавства та забезпечувати прозорість діяльності контролюючих органів. Важливим напрямом є також гармонізація національного законодавства з міжнародними стандартами у сфері оподаткування та обмін інформацією між країнами для боротьби з ухиленням від сплати податків у глобальному масштабі. На цей аспект звертає увагу значна кількість дослідників. Зокрема, М. Носкова аналізує вказану проблему в контексті міжнародного досвіду ри-

зикоорієнтованої системи податкового контролю. Дослідниця аргументовано доводить, що в умовах пошуку та впровадження систем оптимізації оподаткування податковий контроль займає ключову позицію в національній фінансовій політиці, оскільки безпосередньо впливає на процес формування бюджету. Водночас очевидними є ризики, пов'язані з можливістю запровадження та реформування ризик-менеджменту, особливо коли критерії визначення об'єктів контролю як ризикових платників податків мають бути максимально оптимізованими для запобігання негативним організаційно-правовим наслідкам для платників. У цьому контексті дослідниця наголошує, що проведення документальних перевірок для оцінки ступеня надійності платника є усталеною практикою фіскальної політики у світі. Більше того, у сучасних геополітичних умовах Україна взяла на себе міжнародні зобов'язання щодо впровадження системи ефективного податкового контролю, яка має базуватися на принципах ризикоорієнтованого підходу [10, с. 107].

Висновки. Підсумовуючи викладене вище, можемо констатувати, що контроль за дотриманням податкового законодавства є невід'ємною складовою ефективного функціонування фінансової системи держави. Його зміст охоплює широкий спектр заходів, спрямованих на забезпечення виконання платниками податків своїх зобов'язань перед суспільством. Вдосконалення механізмів контролю має вирішальне значення для підвищення рівня добровільної сплати податків, зменшення тіньової економіки та забезпечення стабільного економічного розвитку країни.

Контроль за дотриманням податкового законодавства є складним правовим явищем, яке включає сукупність заходів, спрямованих на перевірку виконання платниками податків їхніх обов'язків. Він має чітко визначену нормативну основу, яка регулює порядок здійснення контрольних дій, права та обов'язки суб'єктів контролю, а також наслідки виявлених порушень. У межах правової доктрини контроль доцільно розглядати як механізм забезпечення законності та фінансової стабільності.

Вбачається, що для підвищення ефективності податкового контролю необхідно: 1) розробити сучасні методики оцінки ризиків, засновані на аналізі великих масивів даних; 2) вдосконалити нормативно-правову базу, забезпечуючи її чіткість і однозначність; 3) підвищити рівень професійної підготовки працівників органів контролю; забезпечити прозорість контрольних процедур для зменшення корупційних ризиків.

Список літератури:

1. Пухальський В. В. Теоретичні аспекти податкового контролю. *Молодий вчений*. 2022. № 1 (101) січень. С. 32–36.
2. Адміністративно-правовий захист прав платників податків: навч. посіб. Ковалів М. В., Єсімов С. С., Проць І. М. та ін. Львів : СПОЛОМ, 2021. 240 с.
3. Марущак А. В. Податковий контроль: сутність, особливості та призначення. *Правова позиція*. 2023. № 2 (39). С. 26–29.
4. Миколаєць А. П. Податковий контроль: теоретичні засади і практика застосування в умовах реформування економіки України. *Державне управління: удосконалення та розвиток*. 2016. № 12. URL: <http://www.dy.nayka.com.ua/?op=1&z=1073>
5. Казацька М. Д. Визначення податкового контролю в Податковому кодексі України. *Право та державне управління*. 2019. № 1 (34). Т. 1. С. 49–53.
6. Податковий кодекс України від 2 грудня 2010 року № 2755-VI. *Відомості Верховної Ради України*. 2011. № 13–14, № 15–16, № 17. Ст. 112.
7. Алескерова Ю. В., Бельдій А. М. Податковий контроль як основний елемент податкової системи. *Східна Європа: економіка, бізнес та управління*. 2018. Вип. 3 (14). С. 118–123.
8. Грищенко С. Попередній податковий контроль: теоретичний аспект. *Підприємництво, господарство і право*. 2018. № 10. С. 171–178.
9. Рачинський Р. М. Податкова перевірка як форма податкового контролю: підходи до визначення. *Право та державне управління*. 2019. № 3 (36). Т. 1. С. 214–220.
10. Носкова М. Адміністративно-правові основи ризикоорієнтованої системи податкового контролю: зарубіжний досвід. *Вісник Національного університету «Львівська політехніка»*. Серія: «Юридичні науки». 2020. № 1. Т. 7. С. 107–113.

Dobrianska N. V. CONTENT AND ESSENCE OF THE CATEGORY «CONTROL» OVER COMPLIANCE WITH TAX LEGISLATION

The article analyzes the essence and content of the category of «control» in the context of compliance with tax legislation. It is emphasized that in the conditions of modern development of statehood and the economy of Ukraine, the issue of ensuring the proper level of compliance with tax norms is extremely relevant. It is determined that the tax system is one of the main mechanisms for filling the state budget, which provides financing for social, economic and other state programs. The effectiveness of its functioning largely depends on the effectiveness of organizational and legal control measures aimed at preventing violations of tax norms, identifying facts of their non-compliance and bringing guilty persons to justice. It is emphasized that the concept of «control» in the field of tax legislation is multifaceted and covers a wide range of procedures, methods and instruments of influence on taxpayers. It includes both preventive measures aimed at preventing violations and diagnostic actions related to identifying shortcomings in tax reporting and fulfillment of obligations by taxpayers. In addition, control plays a key role in ensuring the principle of the rule of law, as it contributes to the practical implementation of tax legislation.

The category of «control» is considered in the context of ensuring compliance with tax legislation, which is a key component of the functioning of the state's financial system. It is concluded that tax control is a tool for preventing violations of tax law and ensuring that taxpayers properly fulfill their obligations to the state. Its main essence lies in the interaction between state authorities and business entities aimed at identifying, analyzing and minimizing risks associated with non-compliance with tax norms. An analysis of the functions of tax control was conducted, problematic aspects of its implementation were identified, and possible areas of improvement were proposed, including: development of modern risk assessment methods based on the analysis of large data sets; improvement of the regulatory framework by ensuring its clarity and unambiguity; increasing the level of professional training of employees of control bodies; ensuring transparency of control procedures to reduce corruption risks.

Key words: control, state control, tax control, tax norms, tax risks, taxpayers, tax control subjects.

Дата надходження статті: 01.09.2025

Дата прийняття статті: 01.10.2025

Опубліковано: 15.12.2025

Єфремов А. О.

ПВНЗ «Європейський університет»

ПОДАТКОВО-ФІНАНСОВІ МЕХАНІЗМИ РЕГУЛЮВАННЯ ГРАЛЬНОГО БІЗНЕСУ В УКРАЇНІ

У статті досліджено сутність, значення та проблеми податково-фінансового регулювання грального бізнесу в Україні. Встановлено, що легалізація азартних ігор у 2020 році відкрила нові можливості для поповнення державного бюджету та розвитку легального ринку, водночас виявила низку системних проблем у сфері оподаткування, контролю та фінансового моніторингу. Встановлено, що основними проблемами є масштабний тіньовий сектор, втрати бюджету, відсутність ефективного онлайн-моніторингу фінансових операцій, слабкий контроль з боку державних органів та фінансові махінації, включно з відмиванням коштів через банківські установи. Особливу увагу приділено колізіям у законодавстві щодо оподаткування вигравів фізичних осіб, термінологічних суперечностях між Податковим кодексом України та Законом № 768-ІХ, порядку обліку ліцензійних платежів, розрахунку роялті, застосуванню військового збору та звітності за формою 4ДФ. Проаналізовано, як поточні норми податкового законодавства роблять діяльність операторів азартних ігор економічно не вигідною та створюють ризики подвійного оподаткування. Запропоновано комплекс практичних рекомендацій щодо вдосконалення податково-фінансових механізмів: визначення депозиту як власності гравця, внесення змін у термінологію, запровадження фіксованої ставки податку на валовий дохід (GGR), спрощення обліку ліцензій, уточнення правил оподаткування роялті та RTP, запровадження щомісячної або щоквартальної сплати ліцензійних платежів, а також запуск державної системи онлайн-моніторингу. Розглянуто заходи щодо розвитку легального сектору, впровадження принципів відповідальності гри та формування прозорого фінансового середовища. Підсумовуючи, підкреслюється, що комплексне вдосконалення податково-фінансових механізмів дозволить забезпечити прозорий, контрольований та соціально відповідальний ринок азартних ігор, що сприятиме стабільному поповненню бюджету, розвитку підприємництва та захисту суспільних інтересів.

Ключові слова: гральний бізнес, податково-фінансове регулювання, оподаткування вигравів, онлайн-моніторинг, прозорість фінансових операцій, податкове законодавство.

Постановка проблеми. Легалізація грального бізнесу в Україні стала однією з найбільш дискусійних реформ останніх років, адже вона поєднує інтереси держави щодо наповнення бюджету та забезпечення прозорого функціонування ринку з ризиками соціального характеру й необхідністю дотримання принципів відповідальності гри. Податково-фінансові механізми регулювання цієї сфери мають стратегічне значення для формування стабільних доходів бюджету, зменшення тіньових операцій та створення конкурентного середовища для легальних операторів.

Разом із тим, чинна система регулювання характеризується низкою колізій і суперечностей у законодавстві, що ускладнює практичну реалізацію податкової політики, створює неоднозначність у визначенні бази оподаткування та тягаря для суб'єктів господарювання. Така ситуація породжує проблеми як для бізнесу, так і для держави,

зокрема – ризики недонадходжень до бюджету, збереження тіньових схем, а також гальмування розвитку легального ринку.

З огляду на зазначене, актуальним є науковий пошук оптимальних моделей податково-фінансового регулювання, які б враховували як економічну реальність функціонування грального бізнесу в Україні, так і кращі міжнародні практики. Дослідження у цій площині має не лише теоретичне значення для розвитку фінансово-правової науки, але й вагомим практичне значення для формування ефективної державної політики, спрямованої на баланс між бюджетними інтересами, розвитком підприємництва та захистом суспільних інтересів.

Отже, зазначена проблематика має подвійне значення:

– по-перше, наукове, бо сприяє розвитку фінансово-правових досліджень у сфері оподаткування специфічних видів підприємництва;

– по-друге, практичне – забезпечує можливість розробки більш ефективної державної політики, спрямованої на збалансування інтересів держави, бізнесу та суспільства.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідження проблематики податково-фінансового регулювання грального бізнесу в Україні активно висвітлюється у наукових публікаціях останніх років. Зокрема, Бодров Ю.В. розглядав актуальні законодавчі проблеми організації та проведення азартних ігор, наголошуючи на необхідності вдосконалення правових норм та інтеграції сучасних механізмів контролю [1]. Євсєєв Д.І у своїх наукових працях досліджував історію оподаткування грального бізнесу в Україні, вказуючи на етапи становлення податкових норм та їхню ефективність у різні періоди [2], а Кичинська А.О. у своїх публікаціях акцентує увагу на практичних аспектах оподаткування у умовах воєнного стану, зокрема на проблемах збору податків та забезпечення прозорості фінансових потоків [3].

Євсєєв Д.І. та Топорецька З.М. здійснили порівняльний аналіз європейського досвіду оподаткування азартних ігор, підкреслюючи роль інноваційних підходів та міжнародних стандартів у формуванні ефективної податкової політики [4]. Також Топорецька З.М. висвітлювала загальні проблеми законодавчого врегулювання грального бізнесу в Україні, звертаючи увагу на суперечності у термінології та колізії між нормативними актами [5]. Овчаренко А.Є. досліджує процес легалізації грального бізнесу на теренах України та його вплив на державний бюджет і розвиток легального ринку [6].

Отже, сучасна наукова дискусія зосереджена на таких аспектах, як: по-перше, оптимізація податкових ставок; по-друге, забезпечення прозорості фінансових операцій; по-третє, впровадження онлайн-моніторингу; по-четверте, вдосконалення ліцензійної системи; по-п'яте, інтеграція європейського досвіду у вітчизняну практику.

Незважаючи на значну кількість досліджень, досі залишаються невирішеними питання узгодження термінології, правильного визначення бази оподаткування, обліку ліцензійних платежів та механізмів контролю фінансових потоків, що обумовлює актуальність подальшого наукового аналізу.

Метою статті є комплексний аналіз податково-фінансових механізмів регулювання грального бізнесу в Україні, виявлення основних проблем та колізій у законодавстві, а також формулювання

практичних рекомендацій щодо їх вдосконалення для забезпечення прозорого, контрольованого та соціально відповідального ринку азартних ігор.

Виклад основного матеріалу. Гральний бізнес в Україні після легалізації у 2020 році став одним із найбільш динамічних секторів економіки. Проте, замість очікуваного зростання надходжень до бюджету, держава стикається з масштабними проблемами у сфері податкового та фінансового регулювання. Значна частина ринку залишається в тіні, а існуючі контролюючі механізми виявилися недостатньо ефективними. Основними проблемами податково-фінансового регулювання є:

- тінювий сектор і втрати бюджету;
- відсутність ефективного онлайн-моніторингу;
- слабкий контроль з боку державних органів;
- фінансові махінації та відмивання коштів.

Фундаментальна проблема податково-фінансового регулювання грального бізнесу полягає в тому, що чинні норми податкового законодавства виписані так, що їх виконання у буквальному значенні робить роботу операторів азартних ігор економічно неможливою. Система не працює навіть на рівні математики, а отже, потребує комплексного перегляду.

Загалом основні проблеми регулювання пов'язані з масштабним тінювим сектором та значними втратами бюджету. За оцінками експертів, понад половина ринку азартних ігор працює нелегально, що щороку призводить до мільярдних недонадходжень. Причиною цього є відсутність ефективного онлайн-моніторингу фінансових операцій, запуск якого було заблоковано, а також слабкий контроль із боку державних органів. Така ситуація створює сприятливі умови для схем міскодингу, фіктивних транзакцій, маніпуляцій із податковою звітністю та масштабних схем відмивання коштів через окремі банківські установи.

Окремої уваги заслуговує порядок оподаткування виграшів фізичних осіб. Податковий кодекс України (ПКУ) та Закон № 768-IX містять різночитання у визначенні об'єкта оподаткування [7]. Податкова служба вважає, що будь-які кошти, які виплачуються гравцю, є виграшем, навіть якщо йдеться про повернення власного депозиту. У результаті оподатковується не фактичний дохід гравця (різниця між виграшем і ставкою), а вся виплачена сума. Судова практика підтверджує наявність податкових донарахувань за таким підходом. Вирішенням є внесення до ПКУ та Закону № 768 визначення «депозиту» як власності гравця, а доходом вважати лише позитивну різницю від участі в грі [7].

Колізії між ПКУ та Законом № 768 стосуються й термінології. Попри введення понять «ігровий баланс» та «поповнення ігрового балансу», у статті 30 Закону продовжує використовуватися термін «оплата ставок», що не відповідає фактичній природі операції. Для усунення суперечності доцільно замінити термін на «поповнення ігрового балансу».

Висока вартість ліцензій у поєднанні з надмірними ставками податків робить бізнес збитковим. Наприклад, податок на дохід від автоматів становить 10 %, при середньому RTP 95 – 96 %, що фактично означає роботу у мінус. Пропонується виключити гральний бізнес із загальної системи оподаткування, запровадити фіксовану ставку (2,5 % від GGR), встановити нульову ставку на виграші до 10 МЗП та скасувати потрійну плату за ліцензії.

Неоднозначність виникає й щодо обліку ліцензійних платежів, які сплачуються щороку, але діють 5 років, що породжує різночитання у П(С)БО, чи слід відображати їх як нематеріальні активи, чи як витрати майбутніх періодів, що потребує роз'яснень Мінфіну.

Податкові ризики також стосуються роялті. Органи ДПС відмовляються визнавати витрати на користь субліцензіарів або знімають нараховані, але не сплачені роялті. Така ситуація змушує операторів витрачати ресурси на судові спори. Необхідно чітко закріпити критерії підтвердження статусу бенефіціарного власника та розмежування платежів за роялті й послуги.

Проблемним є і порядок здійснення розрахунків: банки не передають організаторам повну інформацію про платників під час транзакцій через Apple Pay/Google Pay, що унеможлиблює виконання вимоги закону щодо ідентифікації гравця. Доцільно уточнити норму Закону № 768: забороняти приймати ставки від третіх осіб лише у разі, якщо відсутня повна інформація про ініціатора платежу.

Не менш суперечливим є питання військового збору. Для військовослужбовців встановлено знижену ставку 1,5 %, проте організатори не можуть

її застосовувати через закритість даних про статус гравців. Вихід – закріпити норму, що пільга не поширюється на виграші в азартних іграх.

Серйозні труднощі викликає звітність за формою 4ДФ. Організатори казино зобов'язані відображати доходи в розрізі фізичних осіб, що технічно майже нереально через масовість виплат. Доцільно дозволити подавати узагальнені дані, як у випадку з лотереями.

Також маємо ситуацію з подвійним оподаткуванням: податок на дохід не зменшує фінансовий результат до оподаткування, що призводить до надмірного навантаження. Вирішенням стане включення податку на дохід до витрат.

Суперечливим є і визначення RTP. Податкова служба тлумачить його як індивідуальну гарантію повернення 90 % ставки кожному гравцю, що суперечить природі випадковості. Потрібно закріпити, що RTP – це середній відсоток виграшів за масивом ігор.

Надмірне навантаження створює порядок сплати ліцензійних платежів – авансом за рік. Для офлайн-казино й букмекерів це десятки мільйонів доларів, що ставить бізнес на межу банкрутства. Доцільно перейти на щомісячну або щоквартальну оплату.

У відповідь на виявлені виклики держава поступово впроваджує нові інструменти регулювання. У 2023 році Міністерство цифрової трансформації затвердило оновлені Принципи відповідальної гри, які зобов'язують операторів запроваджувати механізми самообмеження, інформувати гравців про ризики залежності та забороняти стимули до продовження гри після прийняття рішення зупинитися.

Паралельно планується запуск державної онлайн-системи моніторингу для прозорого обліку ставок і податкових надходжень, інтеграція платіжних систем із податковими органами та автоматизація ліцензування. Важливим напрямом стає розвиток легального сектору й просвітницькі ініціативи, що формують культуру відповідальної гри та зменшують попит на тіньові ресурси.

Таблиця 1

Аналіз проблем правового регулювання та пропозиції щодо їх вирішення

№ п/п	Проблеми	Норми законів	Пропозиції
1	2	3	4
1	Оподатковується вся виплата гравцю, включно з депозитом	ПКУ та Закон № 768-IX не визначають «депозит» і «чистий виграш»	визначити депозит як власність гравця; доходом вважати лише виграш мінус ставка
2	Колізії термінів: «оплата ставок» vs «поповнення балансу»	Ст. 30 Закону № 768-IX – «оплата ставок»	замінити термін на «поповнення ігрового балансу»

Закінчення табл. 1

1	2	3	4
3	Податки + вартість ліцензій роблять бізнес збитковим	податок на дохід від автоматів – 10 % при RTP 95 – 96 %	виключити з загальної системи; ставка 2,5 % від GGR; нульова ставка до 10 МЗП; скасувати потрібну плату
4	Невизначеність в обліку ліцензій (щорічна сплата, строк 5 років)	ліцензія діє 5 років, оплата – щороку	Мінфіну надати роз'яснення: нематеріальний актив чи витрати майбутніх періодів
5	Витрати на роялті не визнаються або знімаються	ПКУ вимагає підтвердження бенефіціарного власника	встановити критерії підтвердження; розмежувати роялті та послуги
6	Відсутність повної інформації про платника (Apple Pay, Google Pay)	заборона приймати ставки від третіх осіб	вважати платіж допустимим, якщо є повна інформація про ініціатора
7	Неможливо перевірити статус військовослужбовців для застосування пільги	знижена ставка військового збору 1,5 %	передбачити, що пільга не поширюється на виграші
8	Звітність 4ДФ технічно складна через масовість виплат	ПКУ зобов'язує відображати дані по кожному гравцю	дозволити подавати узагальнені дані (як у лотереях)
9	Подвійне оподаткування (дохід + прибуток)	ПКУ не дозволяє враховувати податок на дохід у витратах	включати податок на дохід до витрат
10	Неправильне тлумачення RTP як гарантії виграшу	Закон: $RTP \geq 90 \%$	закріпити, що RTP – середній відсоток виграшів за масивом ігор
11	Авансова сплата ліцензій створює надмірне навантаження	ліцензійний платіж сплачується щорічно авансом	запровадити щомісячну або щоквартальну оплату

Джерело: сформовано автором на основі джерел [1 – 12]

Аналіз проблем правового регулювання та позиції щодо їх вирішення наведено в (табл. 1).

Отже, вдосконалення податково-фінансових механізмів у сфері азартних ігор потребує комплексного підходу:

- запуску державної онлайн-системи моніторингу;
- реформування податкових ставок;
- прозорого ліцензування;
- розширення повноважень податкових і наглядових органів.

Лише за цих умов можна створити контрольований, конкурентний і соціально відповідальний ринок азартних ігор в Україні.

Висновки. Таким чином, податково-фінансові механізми регулювання грального бізнесу в Україні перебувають на етапі становлення і потребують комплексної модернізації. Без запуску онлайн-моніторингу та посилення контролю

з боку держави тіньовий сегмент і надалі завдаватиме колосальних збитків бюджету. Водночас, розвиток легального сектору, впровадження принципів відповідальної гри та створення прозорого фінансового середовища можуть перетворити гральний бізнес на один із вагомих джерел бюджетних надходжень та інструмент соціально відповідальної економіки.

Наступні перспективи розвитку передбачають подальшу інтеграцію технологій для контролю фінансових потоків, вдосконалення системи оподаткування та ліцензування, а також активне впровадження просвітницьких ініціатив серед гравців. У середньостроковій перспективі це дозволить не лише зменшити тіньовий сектор, а й сформувати стабільний, прозорий та соціально відповідальний ринок азартних ігор, що забезпечує сталий розвиток галузі та значні надходження до державного бюджету.

Список літератури:

1. Бодров Ю. В. Законодавче регулювання організації та проведення азартних ігор: актуальні проблеми та шляхи їх вирішення. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: «Право»*. 2024. Вип. 84. Ч. 3. С. 17–24.
2. Євсєєв Д. І. Історія оподаткування грального бізнесу в Україні. *Вісник кримінального судочинства*. 2024. № 1–2. С. 195–204.
3. Кичинська А. О., Сердюков О. С. Практичні аспекти оподаткування грального бізнесу в Україні в умовах воєнного стану. *Наукові записки. Серія «Право»*. 2023. Випуск 17. С. 286–291.

4. Євсєєв Д. І., Топорецька З. М. Європейський досвід оподаткування грального бізнесу: виклики, інновації та правове регулювання. *Електронне наукове видання «Аналітично-порівняльне правознавство»*. 2025. Випуск № 03. Частина 2. С. 89–93. URL: <https://app-journal.in.ua/wp-content/uploads/2025/06/15-1.pdf> (дата звернення: 22.09.2025).
5. Топорецька З. М. Проблеми законодавчого врегулювання грального бізнесу в Україні. *Юридична наука*. 2020. № 10(112). С. 186–200.
6. Овчаренко А. Є. Легалізація грального бізнесу на теренах України. *Молодий вчений. Юридичні науки*. 2018. № 4(56). С. 734–738.
7. Закон України «Про державне регулювання діяльності щодо організації та проведення азартних ігор» № 768-IX від 14.07.2020 (чинна редакція). URL: zakon.rada.gov.ua (дата звернення: 22.05.2025).
8. Податковий кодекс України (Кодекс України № 2755-VI від 02.12.2010) станом на актуальні редакції. URL: zakon.rada.gov.ua, ips.ligazakon.net (дата звернення: 22.09.2025).
9. Оподаткування доходів у вигляді виграшів та призів (офіційне роз'яснення) від 25 березня 2024 р. Державна податкова служба України. URL: kh.tax.gov.ua (дата звернення: 23.09.2025).
10. Податки на виграш в інтернет-казино: які ставки, коли утримуються та хто їх сплачує? *Бухгалтерські новини «Дебет-Кредит»* від 18 вересня 2025 р. URL: news.dtki.ua (дата звернення: 23.09.2025).
11. Лазебний Д. Онлайн-казино: оподаткування виграшу. *Юридична газета*. 2024. № 1 (779). URL: yur-gazeta.com (дата звернення: 23.09.2025).
12. Шумай А. Дві в кишеню, одна в бюджет – який податок на виграш в онлайн-казино? *Юридична Газета*. 2024. URL: <https://yur-gazeta.com/publications/practice/podatкова-praktika/dvi-v-kishenyu-odna-v-byudzheth-yakiy-podatok-na-vigrash-v-onlaynkazino.html> (дата звернення: 23.09.2025).

Yefremov A. O. TAX AND FINANCIAL MECHANISMS OF REGULATING THE GAMBLING BUSINESS IN UKRAINE

The article examines the essence, significance, and challenges of tax and financial regulation of the gambling business in Ukraine. It is established that the legalization of gambling in 2020 opened new opportunities for replenishing the state budget and developing the legal market, while simultaneously revealing a number of systemic problems in taxation, control, and financial monitoring. The main issues identified include a large shadow sector, budget losses, the absence of effective online monitoring of financial transactions, weak oversight by state authorities, and financial fraud, including money laundering through banking institutions.

Particular attention is paid to legislative conflicts regarding the taxation of individual winnings, terminological discrepancies between the Tax Code of Ukraine and Law No. 768-IX, the procedure for accounting for licensing fees, calculation of royalties, application of the military tax, and reporting under Form 4DF. The study analyzes how current tax legislation makes the operations of gambling operators economically unprofitable and creates risks of double taxation.

A set of practical recommendations is proposed to improve tax and financial mechanisms, including: defining deposits as player property, amending terminology, introducing a fixed tax rate on gross gaming revenue (GGR), simplifying the accounting of licenses, clarifying the rules for taxing royalties and RTP, implementing monthly or quarterly license fee payments, and launching a state online monitoring system. Measures for the development of the legal sector, implementation of responsible gaming principles, and the creation of a transparent financial environment are also considered.

In conclusion, it is emphasized that comprehensive improvement of tax and financial mechanisms will ensure a transparent, controlled, and socially responsible gambling market, contributing to stable budget revenues, entrepreneurship development, and the protection of public interests.

Key words: *gambling business, tax and financial regulation, taxation of winnings, online monitoring, financial transparency, tax legislation.*

Дата надходження статті: 29.09.2025

Дата прийняття статті: 20.10.2025

Опубліковано: 15.12.2025

КРИМІНАЛЬНЕ ПРАВО ТА КРИМІНОЛОГІЯ; КРИМІНАЛЬНО-ВИКОНАВЧЕ ПРАВО

УДК 343

DOI <https://doi.org/10.32782/TNU-2707-0581/2025.4/19>**Луценко Ю. В.**

Таврійський національний університет імені В.І. Вернадського

ПРОБЛЕМИ ПРОТИДІЇ ЗЛОЧИННОСТІ В СУЧАСНИХ УМОВАХ

У статті здійснена спроба висвітлити проблеми протидії злочинності в сучасних умовах. У ході дослідження звернута увага, що стрімкий розвиток суспільних правовідносин, демократизація державних інституцій неможлива без наступальної боротьби зі злочинністю у різних її проявах. Держава в особі компетентних органів визначає правила поведінки, що спрямовані на гарантування безпеки кожній особі, а також встановлення стану захищеності суспільства та держави від різного роду протиправних посягань на охоронювані законом інтереси. Наголошено, що порушення цих приписів може призвести до завдання неоправної шкоди ефективній діяльності держави у різних її сферах.

Сьогодні в умовах глобалізації суспільства організована злочинність, у тому числі транснаціональна є закономірним результатом розвитку злочинної діяльності в державі, її організованих сфер і являє собою найбільш високолатентну й небезпечну систему організованої злочинної діяльності.

Наголошено, що на відміну від традиційних видів злочинів, історія яких налічує століття, кіберзлочинність, так само як і кібершахрайство є явищем новітньої, цифрової доби. Сама природа мережі Інтернет сприяє вчиненню кіберзлочинів. Такі її властивості як глобальність, трансграничність, анонімність користувачів, їх широка аудиторія слугують кіберзлочинцям на всіх етапах вчинення шахрайських дій та інших суспільно небезпечних діянь, а також дозволяють ефективно уникати кримінального переслідування правоохоронними органами.

У ході дослідження звернута увага, що проблеми протидії злочинності залишаються однією з ключових у сфері забезпечення національної безпеки, правопорядку та стабільності суспільства і держави. Незважаючи на розвиток правової системи, реформи правоохоронних органів та впровадження новітніх технологій, злочинність продовжує еволюціонувати, пристосовуючись до нових реалій. Основні проблеми протидії злочинності в сучасному суспільстві умовно можна поділити на наступні групи: зростання кіберзлочинності, корупція та зловживання владою, недостатній рівень довіри до правоохоронних органів, проблеми законодавчого забезпечення, організована злочинність і транснаціональні загрози, низький рівень правової культури населення, недостатня координація між правоохоронними та іншими державними органами, вплив воєнного стану та соціальної нестабільності.

Ключові слова: корупція, злочин, злочинні угруповання, наркотики, незаконний обіг зброї, шахрайство, кіберзлочинність, цифрове середовище, криптовалюта, тероризм, транснаціональні загрози, війна, воєнний стан, злочини проти основ національної безпеки України, державна таємниця, диверсія, шпигунство, легалізація (відмивання) майна, одержаного злочинним шляхом, колабораціонізм, латентність, правоохоронні органи.

Постановка проблеми. Стрімкий розвиток суспільних правовідносин, демократизація державних інституцій неможлива без наступальної боротьби зі злочинністю у різних її проявах. Держава в особі компетентних органів визначає правила поведінки,

що спрямовані на гарантування безпеки кожній особі, а також встановлення стану захищеності суспільства і держави від різного роду суспільно небезпечних посягань на охоронювані законом інтереси. Порушення цих вимог може призвести

до завдання непоправної шкоди ефективній діяльності держави у різних її сферах суспільних відносин [8, с. 5–19; 11, с. 75; 16, с. 364; 18, с. 389; 24, с. 364–365].

Історія людської цивілізації свідчить, що будь-який розвиток та прогрес, який приносив суспільству нові цивілізаційні блага та можливості, завжди супроводжувався негативними явищами. Сучасна масова цифровізація та стрімкий розвиток комп'ютерних технологій, які значно спростили життя людині, не стали винятком [10, с. 80–82; 15, с. 59].

Сьогодні в умовах глобалізації транснаціональна організована злочинність є закономірним результатом розвитку злочинної діяльності в державі, її організованих сфер і являє на даний час найбільш високолатентну і небезпечну систему організованої злочинної діяльності [9, с. 132].

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Серед вчених, які досліджували проблеми протидії злочинності в сучасних умовах можна відмітити роботи В. В. Арешонкова [12], А. А. Вознюка [30], М. М. Денисенка [13; 22], А. В. Діміч [28], Н. К. Макаренко [14], О. Б. Полторацького [16], А. В. Тарасюка [18; 19; 20; 21; 29; 31], С. О. Харитонова [27] та інших науковців.

Метою статті є дослідження актуальних проблем протидії злочинності в сучасних умовах.

Виклад основного матеріалу. Майже усі фахівці з кібербезпеки визнають, що кіберзлочини сьогодні є одними з динамічніших груп суспільно небезпечних діянь, які завдяки технологіям є відносно безпечними для діяльності різноманітних злочинних угруповань та відкривають нові «горизонти». Наразі нікого не дивує існування Інтернет-мереж, за допомогою яких злочинці фактично створили чорний ринок для збуту наркотиків, зброї, крадених речей та вчинення інших шахрайських дій [3].

Останнім часом, у зв'язку із ситуацією, яка склалася з коронавірусною хворобою у минулих роках, подальшою швидкою діджиталізацією бізнесу, вторгненням РФ в Україну, буде посилюватися й кримінальний тренд – кіберзлочинність та шахрайство [12, с. 79–84].

На відміну від традиційних видів суспільно небезпечних діянь, історія яких налічує століття, кіберзлочинність, так само як і кібершахрайство, є явищем новітньої, цифрової доби. Сама природа мережі Інтернет сприяє вчиненню кіберзлочинів. Такі її властивості як глобальність, трансграничність, анонімність користувачів, їх широка аудиторія слугують кіберзлочинцям на

всіх етапах вчинення шахрайських дій та інших злочинів, а також дозволяють ефективно уникати кримінального переслідування правоохоронними органами.

Сьогодні в науці відсутній єдиний підхід щодо поняття «кіберзлочинність». Так, наприклад В. М. Болгов вважає, що кіберзлочини – це сукупність передбачених чинним законодавством кримінально караних, суспільно небезпечних діянь (дій чи бездіяльності), що посягають на право захисту від несанкціонованого поширення та використання інформації, негативних наслідків впливу інформації чи функціонування інформаційних технологій, а також інші суспільно небезпечні діяння, пов'язані з порушенням права власності на інформацію та інформаційні технології, права власників або користувачів інформаційних технологій вчасно одержувати або поширювати достовірну й повну інформацію [2, с. 132].

На думку Б. М. Головкина, кіберзлочинність являє собою сукупність суспільно небезпечних діянь, що вчиняються у віртуальному просторі за допомогою комп'ютерних систем або через використання комп'ютерних мереж та інших засобів доступу до віртуального простору, в межах комп'ютерних мереж, а також проти комп'ютерних систем, комп'ютерних мереж і комп'ютерних даних [4, с. 34].

Можна з повною відповідальністю стверджувати, що кіберзлочинність – це будь-яка злочинна діяльність, яку здійснюють у цифровому просторі. Часто ми уявляємо кіберзлочинність як «хакерство», що в цьому контексті означає несанкціоноване проникнення у цифрове середовище, але ж у цифровому всесвіті існує багато інших типів злочинів, в тому числі фізичних.

До категорії «кіберзлочинів» відноситься багато речей – від торгівлі дитячою порнографією, криптовалютою або незаконного зняття коштів з рахунку клієнта за допомогою інсайдера в банку до крадіжки вихідного коду. Успішно вчинений кіберзлочин часто виявляє порушення права на конфіденційність. Наприклад, коли компанія неналежним чином зашифрувала особисті дані, і їх було викрадено, це є порушенням правил конфіденційності користувачів з боку компанії та водночас кіберзлочин з боку тих, хто викрав дані [7].

Попри відсутність у науці єдиного підходу щодо розуміння кіберзлочинності, зазначимо, що це явище властиве всім країнам, які в силу свого наукового прогресу вступили у період широкої цифровізації своєї діяльності. Про це свідчить при-

йняття у листопаді 2001 року країнами ЄС Конвенції Ради Європи про кіберзлочинність, в якій виділяються наступні групи кіберзлочинів:

- 1) злочини проти конфіденційності, цілісності та доступності комп'ютерних даних і систем (незаконний доступ, незаконне перехоплення, втручання в дані, втручання в систему);
- 2) злочини, пов'язані з використанням комп'ютера як засобу вчинення злочинів, а саме – для маніпуляцій з інформацією (комп'ютерне шахрайство та комп'ютерні підроблення);
- 3) злочини, пов'язані з контентом (змістом даних);
- 4) злочини, пов'язані з електронною торгівлею;
- 5) злочини, пов'язані з порушенням авторського права і суміжних прав;
- 6) акти расизму та ксенофобії, вчинені за допомогою комп'ютерних мереж [26].

Виходячи з вищенаведеного, виокремлюють такі ознаки кіберзлочинності: неправомірне використання комп'ютерних технологій та віртуального простору (перш за все електронна торгівля); транскордонність; зміна кількісних та якісних показників кіберзлочинності, зокрема різке підвищення кримінального професіоналізму та високої мобільності злочинців; інтелектуальний характер та активна динаміка використання розвитку і поширення високих технологій; рівень кіберзлочинності тісно пов'язаний з економічним рівнем розвитку суспільства в різних державах та регіонах; кібернетичні загрози швидкозмінні та високотехнологічні; високий рівень латентності; залежність географії поширення від фактору урбанізації; активними учасниками (співучасниками) кіберзлочинів є різного роду шахраї, збирники, рекетири, терористи, сутенери, педофіли, торговці людьми, зброєю, наркотиками; наявність стійкої тенденції до організованості, груповий характер вчинення кіберзлочинів [6, с. 173–175].

На теперішній час можна виділити чотири етапи в розвитку кіберзлочинності:

- *перший етап* – поява кіберзлочинності та субкультури хакерів;
- *другий етап* – розповсюдження кіберзлочинності, поява спеціалізацій кіберзлочинності й національних груп хакерів;
- *третій етап* – набуття організованих форм й транснаціонального характеру у всіх сферах кіберзлочинності;
- *четвертий етап* – використання у військово-політичних цілях з метою дестабілізації ситуації в країні [5].

Кіберзлочинність має той самий набір ознак та характеристик, що й будь-яка професія. Відмінність лише в тому, що особа, яка володіє певними професійними навичками, при занятті легальною діяльністю використовує свої сили і знання для досягнення позитивної мети як для себе особисто, так і для суспільства й держави загалом. Кіберзлочинець, займаючись нелегальною, соціально шкідливою діяльністю, спрямовує зусилля для досягнення лише власної позитивної мети, яка є різко негативною для інших громадян, суспільства і держави.

Серед кіберзлочинців існує поділ злочинних ролей. Вони переважно дотримуються обраної спеціалізації, оскільки перехід до іншої сфери злочинності вимагає нових навичок та досвіду.

Так, різновидом шахрайства в банківській системі є кардінг – незаконні фінансові операції з використанням платіжної картки або її реквізитів, що не ініційовані або не підтверджені її держателем. Реквізити платіжних карт, як правило, беруть зі зламаних серверів Інтернет-магазинів, платіжних та розрахункових систем, а також з персональних комп'ютерів (безпосередньо чи через програми віддаленого доступу, так звані «трояни»).

У сфері електронної комерції та господарської діяльності, фішинг – виманювання у користувачів мережі Інтернет їх логінів та паролів до електронних гаманців, сервісів онлайн аукціонів, переказування або обміну валюти тощо. Шахраї найчастіше змушують користувачів самостійно розкрити конфіденційні дані – наприклад, посилаючи електронні листи із пропозиціями підтвердити реєстрацію облікового запису, що містять посилання на веб-сайт в Інтернеті, зовнішній вигляд якого повністю копіює дизайн відомих ресурсів.

Фішинг буває кількох видів: *СМС-фішинг*, коли потенційна жертва шахраїв отримує повідомлення про те, що її кредитну картку заблокував банк, а для розблокування необхідно надати реквізити, або ж про те, що власник картки отримав виграш, але потрібно заплатити за його доставку. Варіантів СМС-повідомлень безліч, тому потрібно бути особливо уважними, якщо ви отримуєте повідомлення; *Інтернет-фішинг*, коли шахраї створюють фішингові (підроблені) сторінки, які імітують офіційні сторінки банків, платіжних сервісів, Інтернет-магазинів, Інтернет-майданчиків тощо; *вішинг* – вид кіберзлочинів, у якому в повідомленнях міститься прохання зателефонувати на певний міський номер, а при розмові запитуються конфіденційні дані власника картки; *скімінг* – копіювання даних платіжної картки за допомогою

спеціального пристрою (скімера). Зазвичай відбувається під час здійснення карткових операцій із банкоматами. Для отримання даних злочинці використовують мінікамери або змінні клавіатури; *онлайн-шахрайство* – фальшиві Інтернет-аукціони, Інтернет-магазини, сайти й телекомунікаційні засоби зв'язку; *мальваре* – створення та поширення вірусів і шкідливого програмного забезпечення.

Серед комп'ютерних злочинів існують злочини і проти державної безпеки, серед яких необхідно виділити такі суспільно небезпечні діяння, як неправомірний доступ до державної таємниці на машинному носії та диверсію у сфері комп'ютерної інформації, комп'ютерне шпигунство [13, с. 72; 17, с. 32–33; 18, с. 389; 20, с. 140].

Як бачимо, кіберзлочинність спричиняє великі фінансові втрати, які складно прорахувати. Інвестор-мільярдер Воррен Баффет раніше стверджував, що він заохочує свій бізнес уникати ринку кіберстрахування, оскільки на ньому бракує даних для прогнозування можливих фінансових втрат. Цей важкопрогнозований ризик суттєво відрізняється від традиційних фінансових втрат від стихійних лих, таких як урагани чи повені, або від злочинної діяльності, як-от пограбування банків чи фізичних нападів. За даними таких джерел, як McAfee, Cybersecurity Ventures, інститут SANS та ФБР, збитки від кіберзлочинності уряду та бізнесу обчислюються трильйонами доларів.

Захист від кіберзлочинності швидко став одним із пріоритетів у питаннях безпеки. При цьому ця злочинна структура напрочуд схожа на корпоративний світ. Злочинні «стартапи» маленьких банд слабо пов'язані між собою спільною інтересами або географією, але вони процвітають, крадуть одне в одного знаряддя, співпрацюють та конкурують зі амбіціями та спритністю, гідними Кремнієвої долини. Великі гравці кримінального світу намагаються поєднати свої інтереси в Європі, Азії, Африці та США, наймаючи кримінальних рекрутерів, створюючи керівні центри, які поводяться як керівники звичайних відділів кадрів. Існують навіть сюрреалістичні служби підтримки клієнтів, де потерпілі можуть дізнатися, як створити біткойн-гаманець для оплати викупу.

Така незаконна діяльність часто бере початок або відбувається в так званому «даркнеті» – прихованому шарі Інтернету, зазвичай доступному лише через браузер Tor. У будь-який час там можна «податися» на роботу місцевим оператором мережі ботів-вимагачів, водієм Uber, який виконує фейкові

поїздки й так відмиває незаконно отримані гроші, або «грошовим мулом» – кур'єром, який за допомогою фальшивої картки спорожнить банкомат.

Наразі існує багато центрів, які моніторять і відстежують онлайн-атаки. Вони можуть дати корисні підказки з конкретних випадків. Найвідоміший такий центр знаходиться у США – Carnegie Mellon, де також базується американська Команда реагування на надзвичайні ситуації, пов'язані із комп'ютерами (CERT), яка відповідає за сповіщення про критичні вразливості. У Кембриджському університеті Великобританії також є Центр боротьби з кіберзлочинністю. Жертвами кіберзлочинності можуть бути не тільки люди, а й різноманітні установи, державні органи, групи, платформи соціальних мереж тощо [7].

Говорячи про причини та умови злочинності з врахуванням сучасних викликів та загроз необхідно звернути увагу, що під причинами злочинності в сучасній Україні розуміється система негативних соціально-психологічних явищ, пов'язаних із суперечностями суспільства і держави, що породжують злочинність.

Під умовами злочинності прийнято розуміти систему негативних економічних, організаційних, психологічних, соціальних, правових явищ, пов'язаних із суперечностями, які існують в суспільстві і державі, що створюють можливість формування причин і дії злочинності.

Причини й умови злочинності в основному зводяться до чотирьох підсистем – економічні причини й умови, причини та умови кримінальної агресивності, причини та умови кримінальної необережності і правові причини та умови [21, с. 321–322; 25].

Оцінюючи кримінальні вміння кіберзлочинця крізь призму відповідності його навичкам, а також складності виконуваних завдань, слід зазначити, що кіберзлочинність дозволяє максимально скоротити термін від задуму до злочинного результату, що також говорить про її суспільну небезпеку.

Система кримінальних умінь кіберзлочинців базується переважно на технічних знаннях. Крім цього система включає актуальні та специфічні знання, до яких належать уявлення про основи кримінального, кримінального процесуального та іншого законодавства, знання стратегії й тактики діяльності правоохоронних органів, психологічних та віктимологічних особливостей взагалі, систем безпеки, а також окремих категорій потерпілих та іншу необхідну інформацію [23, с. 262].

До актуальних для конкретної ситуації вмінь й навичок відносяться такі, які в даній конкретній ситуації дозволяють найбільш ефективно та

успішно вчинити кіберзлочини. Зокрема, основними характеристиками особи кіберзлочинця є оригінальність мислення й поведінки, обережність, уважність. Такі особи зосереджують увагу на розумінні, передбаченні та управлінні процесами. Це є основою їх компетенції й професійної майстерності. До того ж, вони відзначаються уважністю та пильністю, їхні дії витончені, зухвалі, хитрі, супроводжуються відмінним маскуванню [1].

Висновки. Як бачимо, проблеми протидії злочинності залишаються однією з ключових у сфері забезпечення національної безпеки, правопорядку та стабільності в суспільстві та державі. Незважаючи на розвиток правової системи, реформи правоохоронних органів та впровадження новітніх технологій, злочинність продовжує еволюціонувати, пристосовуючись до нових реалій. Основні проблеми протидії злочинності в сучасному суспільстві можна умовно поділити на кілька груп:

1. *Зростання кіберзлочинності.* Цифровізація економіки, перехід до онлайн-середовища створили сприятливі умови для зловмисників: поширення фішингу, шахрайств у Інтернет середовищі; використання криптовалют для легалізації доходів; недостатній рівень кібербезпеки державних і приватних структур; обмежені технічні та кадрові ресурси у правоохоронців для боротьби з ІТ-злочинами.

2. *Корупція та зловживання владою.* Корупція підриває ефективність боротьби зі злочинністю, особливо на етапах розслідування та судового розгляду: вибіркоче правозастосування; «витік» службової інформації; тиск на слідство або суд; нерідко – умисне затягування справ.

3. *Недостатній рівень довіри до правоохоронних органів.* Суспільна недовіра спричиняє низький рівень співпраці громадян з правоохоронними органами: небажання свідчити або повідомляти про злочини; страх репресій або помсти; уявлення про неефективність правоохоронних органів.

4. *Проблеми законодавчого забезпечення.* Існує низка труднощів, пов'язаних з нормативною базою: застарілі положення кримінального та кримінального процесуального законодавства; колізії та прогалини в законах та підзаконних нормативно-правових актах; повільна адаптація законодавства до нових видів злочинів (наприклад, кіберзлочинів, торгівлі персональними даними тощо).

Як бачимо, ефективна протидія злочинності в сучасних умовах потребує комплексного підходу, який буде включати: реформу правоохоронної системи; удосконалення законодавчої бази; розвиток міжнародного співробітництва з країнами-партнерами; підвищення правосвідомості громадян; активне впровадження інновацій у сфері безпеки та ін.

Список літератури:

- Біленчук П., Малій М. Кіберсвіт у новому тисячолітті. Хто вони: кіберзлочинці, кібершахраї, кібертерористи? URL: <https://lexinform.com.ua/dumka-eksperta/kibersvit-u-novomu-tysyacholitti-hto-vony-kiberzlochyntsi-kibershahrayi-kiberterorysty/>.
- Болгов В., Гадіон Н., Гладун О. Організаційно-правове забезпечення протидії кримінальним правопорушенням, що вчиняються з використанням інформаційних технологій: науково-практичний посібник. Київ: Національна академія прокуратури України, 2015. 202 с.
- Газізова Ю. Кіберзлочинність в Україні. Ера цифрових технологій – ера нових злочинів. URL: https://uz.ligazakon.ua/ua/magazine_article/EA013606.
- Голіна В. В., Головкін Б. М. Кримінологія: Загальна та Особлива частини. Навчальний посібник. Харків: Право, 2014. 284 с.
- Дзюндзюк В. Б., Дзюндзюк Б. В. Поява і розвиток кіберзлочинності. *Державне будівництво*. 2013. № 1. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/DeBu_2013_1_3
- Іванченко О. Ю. Кримінологічна характеристика кіберзлочинності, запобігання кіберзлочинності на національному рівні. *Актуальні проблеми вітчизняної юриспруденції*. 2016. № 3. С. 172–177.
- Кіберзлочинність. URL: <https://gijn.org.ua/resurs-ua/kiberzlochinnist/>.
- Луценко Ю. В. Звільнення від кримінальної відповідальності за злочини проти основ національної безпеки України: монографія. Харків. Право. 2015. 200 с.
- Луценко Ю. В. Національний та зарубіжний досвід боротьби з корупцією та організованою злочинністю: сучасний контекст. Вчені записки ТНУ імені В. І. Вернадського. Серія: юридичні науки. 2024. Том 35 (74). № 3. С. 132–139.
- Луценко Ю. В. Протидія злочинності в сучасних умовах. Соціально-правові студії. 2020. Випуск 1(7). С. 79–84.
- Луценко Ю. В. Протидія організованих злочинності: національний та іноземний досвід. *Вчені записки ТНУ імені В. І. Вернадського. Серія: юридичні науки*. 2024. Том 35 (74). № 2. С. 75–81.

12. Луценко Ю. В., Арешонков В. В. Вплив організованої злочинності на світову безпекову політику, що викликана пандемією COVID-19. *Наукові записки Інституту законодавства Верховної Ради України*, 2022. № 1. С. 78–86.
13. Луценко Ю. В., Денисенко М. М. Протидія злочинності в умовах воєнного стану: теоретико-правові проблеми. *Прикарпатський юридичний вісник*. 2022. Випуск 3(44). С. 70–75.
14. Луценко Ю. В., Макаренко Н. К. Виконання спеціального завдання з попередження чи розкриття кримінально протиправної діяльності організованої групи чи злочинної організації, що вчиняють шахрайські та корупційні правопорушення. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2023. № 7. С. 364–368.
15. Луценко Ю. В., Макаренко Н. К. Кіберзлочинність у сфері електронної торгівлі як прояв кримінального професіоналізму. *Право.ua*. 2023. № 3. С. 59–65.
16. Луценко Ю. В., Полторацький О. Б. Протидія злочинності в контексті світової безпекової політики. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2024. № 2. С. 215–217.
17. Луценко Ю. В., Тарасюк А. В. Агресія проти України: причини, наслідки та уроки гібридної війни. *Правове забезпечення оперативно-службової діяльності: актуальні проблеми та шляхи їх вирішення: матеріали наук.-практ. семінару (Харків, 26 трав. 2017 р.)*. Харків, 2017. С. 31–35.
18. Луценко Ю. В., Тарасюк А. В. Актуальні проблеми удосконалення окремих положень кримінального та кримінального процесуального законодавства України. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2023. № 1. С. 388–391.
19. Луценко Ю. В., Тарасюк А. В. Запобігання нелегальній міграції: у пошуках оптимальної моделі. *Часопис Національного університету «Острозька академія»*. Серія «Право». 2022. № 1(24). С. 1–24.
20. Луценко Ю. В., Тарасюк А. В. Проблеми запобігання корупційним правопорушенням юридичних осіб у сфері економіки, безпеки та оборони. *Вчені записки ТНУ імені В. І. Вернадського. Серія: юридичні науки*. 2025. Том 36 (75) № 1. С. 139–147.
21. Луценко Ю. В., Тарасюк А. В., Денисенко М. М. Кібербезпека та інформаційна безпека: співвідношення понять. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2022. № 8. С. 320–323.
22. Луценко Ю. В., Тарасюк А. В., Денисенко М. М. Правове регулювання кібербезпеки людини на міжнародному рівні: порівняльно-правове дослідження. *Наше право*. 2022. № 3. С. 34–40.
23. Макаренко Н. К. Запобігання професійній злочинності в Україні: монографія. Київ: Нац. акад. внутр. справ, 2021. 455 с.
24. Макаренко Н. К., Луценко Ю. В. Виконання спеціального завдання з попередження чи розкриття кримінально протиправної діяльності організованої групи чи злочинної організації, що вчиняють шахрайські та корупційні правопорушення. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2023. № 7. С. 364–368.
25. Причини й умови злочинності в Україні. URL: http://lib-net.com/content/9264_Prichini_i_ymovi_zlochinnosti_v_Ykraini.html
26. Про ратифікацію Конвенції про кіберзлочинність : Закон України від 7 вересня 2005 року № 2824-IV / Верховна Рада України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2824-15#Text>
27. Lutsenko Yu., Kharytonov S. Countering Organized Crime in the European Context. *Theory and practice of jurisprudence*. 2024. № 1 (25). P. 141–152.
28. Lutsenko Yu., Tarasiuk A., Kryzhna V., Motyl V., Dimich A. (2021). Legal aspects of civil-military cooperation in comparative context. *Amazonia Investiga*, № 10(48), P. 138–149.
29. Lutsenko Yu., Motyl V., Tarasiuk A., Areshonkov V., Diakin Ya., Kamensky D. Globalization of White-Collar Crime: Far and Beyond National Jurisdictions. *CUESTIONES POLÍTICAS*. 2023. № 76. P. 64–75.
30. Movchan R., Dudorov O., Vozniuk A., Areshonkov V., Lutsenko Y.. Combating commodity smuggling in Ukraine: in search of the optimal legislative model. *Amazonia Investiga*, 2021. № 10(47), P. 142–151.
31. Tarasiuk A., Prokofieva-Yanchylenko D., Lutsenko Y., Danylevskyi A., & Makarenko T. (2023). Corporate liability and white-collar crime: Comparative review: Responsabilidad de las empresas y delitos de cuello blanco: Revisión comparativa. *Cuestiones Políticas*, 41 (78), P. 523–540.

Lutsenko Yu. V. PROBLEMS OF COMBATING CRIME IN MODERN CONDITIONS

The article attempts to highlight the problems of combating crime in modern conditions. During the study, attention was drawn to the fact that the rapid development of social relations and the democratization of state institutions are impossible without an offensive fight against crime in its various manifestations. The state, represented by competent authorities, determines the rules of conduct aimed at guaranteeing the safety of each person, as well as establishing a state of protection of society and the state from various kinds of unlawful encroachments on interests protected by law.

It was emphasized that violation of these regulations could lead to irreparable harm to the effective functioning of the state in various spheres.

Today, in the context of globalization of society, organized crime, including transnational crime, is a natural result of the development of criminal activity in the state and its organized spheres and represents the most highly latent and dangerous system of organized criminal activity.

It is emphasized that unlike traditional types of crime, the history of which dates back centuries, cybercrime, as well as cyberfraud, is a phenomenon of the modern, digital age. The very nature of the Internet contributes to the commission of cybercrimes. Its properties such as globality, cross-border, anonymity of users, and their wide audience serve cybercriminals at all stages of committing fraudulent acts and other socially dangerous acts, and also allow them to effectively avoid criminal prosecution by law enforcement agencies.

The study noted that the problems of combating crime remain one of the key ones in ensuring national security, law and order, and the stability of society and the state. Despite the development of the legal system, reforms of law enforcement agencies, and the introduction of new technologies, crime continues to evolve, adapting to new realities. The main problems of combating crime in modern society can be conditionally divided into the following groups: growth of cybercrime, corruption and abuse of power; insufficient level of trust in law enforcement agencies, problems of legislative support, organized crime and transnational threats, low level of legal culture of the population, insufficient coordination between law enforcement and other state bodies, impact of martial law and social instability.

Key words: *corruption, crime, criminal groups, drugs, illegal arms trafficking, fraud, cybercrime, digital environment, cryptocurrency, terrorism, transnational threats, war, martial law, crimes against the foundations of national security of Ukraine, state secret, sabotage, espionage, legalization (laundering) of property obtained by criminal means, collaborationism, latency, law enforcement agencies.*

Дата надходження статті: 24.09.2025

Дата прийняття статті: 20.10.2025

Опубліковано: 15.12.2025

Medentsev A. M.

International Humanitarian University

LEGAL STRATEGIES FOR MARITIME SECURITY AMID CONTEMPORARY CRIMINAL THREATS

Maritime transport is a vital component of global trade, yet it remains highly exposed to a wide range of criminal activities, including armed robbery, hijacking, and organized maritime crime. This study examines legal strategies for ensuring maritime security in the context of contemporary criminal threats, focusing on both national and international maritime law frameworks. The article provides a comparative analysis of how different legal systems address criminal acts at sea, highlighting the interaction between criminal law, national legislation, and international conventions. Historical trends in maritime crime are reviewed to contextualize the evolution of modern legal approaches, demonstrating the shift from traditional piracy to complex transnational threats. Emerging challenges, such as cyber piracy and the use of drones, are analyzed for their impact on enforcement, prevention, and the development of legal norms. The study also considers the influence of socio-economic factors, technological innovations, and hybrid threats on the proliferation of maritime criminal activity. Special attention is given to the effectiveness of preventive and punitive measures, including international treaties such as the United Nations Convention on the Law of the Sea (1982) and the Convention for the Suppression of Unlawful Acts Against the Safety of Maritime Navigation (1988), as well as regional agreements and cooperative initiatives. The study identifies key gaps and challenges in legal regulation, particularly concerning harmonization of national laws, jurisdictional limitations, and international cooperation. Finally, the article proposes practical recommendations for strengthening maritime security through legislative reform, precise legal definitions of criminal acts, adoption of emerging technologies, and enhanced global collaboration. The findings contribute to a comprehensive understanding of the legal dimension of maritime security and provide guidance for policymakers, legal practitioners, and scholars engaged in combating contemporary maritime criminal threats. In the future, the proposed approaches may serve as a basis for the further development of a comprehensive system for the prevention and legal regulation of maritime crime at the international level.

Key words: maritime piracy, maritime security, international maritime law, criminal law, socio-economic factors.

Introduction. Maritime transport remains one of the most critical components of the global economy, facilitating over 80% of international trade by volume. Despite its strategic importance, the maritime sector faces persistent threats from criminal activities, including piracy, armed robbery, hijacking, and organized maritime crime. These threats not only endanger human life and property but also disrupt trade flows, increase insurance costs, and pose significant challenges to international security.

While traditional forms of piracy have been documented for centuries, the nature of maritime crime has evolved significantly in recent decades. Modern threats increasingly involve transnational networks, the use of advanced technologies such as drones and digital systems, and new forms of cyber piracy, which complicate enforcement and legal regulation [3]. Moreover, the legal frameworks governing mari-

time security are fragmented, with varying approaches across national jurisdictions and international conventions. This divergence creates gaps in enforcement, challenges in the application of universal jurisdiction, and difficulties in coordinating preventive and punitive measures at the international level.

The complexity of contemporary maritime crime, coupled with socio-economic and geopolitical factors, underscores the need for a comprehensive analysis of legal strategies for maritime security. Understanding the interplay between criminal law, international maritime law, and emerging threats is essential for developing effective prevention mechanisms, harmonizing legislation, and ensuring the safety and security of global maritime transport [2].

This study addresses these challenges by examining the current state of maritime law, identifying critical gaps, and proposing legal strategies for the

prevention and regulation of maritime crime. By providing a comparative perspective, the research contributes to both theoretical understanding and practical approaches for enhancing maritime security in the 21st century.

At the same time, rapid technological advances are reshaping the nature of maritime threats. The growing use of drones, artificial intelligence, and cyber-attacks against navigation systems opens new dimensions of piracy that are inadequately addressed by existing legal frameworks. Without timely adaptation, both national and international law risk lagging behind the realities of twenty-first-century maritime crime.

Another pressing challenge is the socio-economic context in which piracy thrives. Political instability, poverty, and the absence of strong governance in certain coastal regions continue to provide fertile ground for organized crime at sea. Addressing piracy therefore requires not only legal mechanisms but also coordinated social, economic, and security strategies at the global level.

The lack of uniformity among national legal systems creates practical difficulties in prosecuting offenders and ensuring consistent punishment. Jurisdictional conflicts and gaps in international cooperation hinder effective law enforcement, making piracy a transnational crime that no state can address alone. This research is thus aimed at identifying effective legal strategies, harmonizing national and international approaches, and proposing solutions capable of enhancing maritime security in an increasingly complex global environment.

Literature Review. Recent scholarly publications indicate a growing interest in the legal and criminological aspects of maritime piracy, both in Ukraine and across Europe. Ukrainian research emphasizes the regional dimension of maritime criminality, with particular attention to the Black Sea region. For instance, Tuliakov (2025a) examines organized criminal networks operating in the Black Sea, highlighting the impact of armed conflicts on the prevalence and nature of maritime crime [5]. His subsequent work (Tuliakov, 2025b) further explores the structural and operational characteristics of criminal organizations in Ukraine, including their influence on the enforcement of national criminal law [6].

In the European context, studies focus on the role of supranational frameworks and international cooperation in combating maritime piracy. Schechinger analyzes the European Union's strategic measures to counter piracy off the coast of West Africa and Somalia, emphasizing the integration of EU legal instruments with international maritime law [4]. Phayal

highlights the importance of local enforcement mechanisms, showing how illegal fishing activities can intersect with piracy and other maritime crimes [3]. Liebetrau explores lessons learned from piracy interventions and their applicability to cybersecurity and broader maritime security strategies [2].

Overall, the literature indicates a convergence of concerns: the need for harmonization of national legislation with international maritime law, the integration of new technologies in crime prevention, and the strengthening of international coordination to address both traditional and emerging threats. Ukrainian and European scholars alike underline the increasing complexity of maritime crime, particularly in the context of transnational networks, technological innovations such as drones, and cyber-enabled criminal activities. This body of research provides a foundation for comparative legal analyses and the development of more effective strategies for maritime security at both national and international levels.

Recent literature has also begun to address the legal implications of unmanned aerial vehicles (UAVs) in maritime security. For example, Zayats (2023) contributes to this discussion in his article "Ensuring Maritime Security and Measures against Cyber Threats and Cyber Piracy at Sea", in which he reviews both regional cooperation and national strategies in Ukraine for counteracting cyber-enabled piracy [8]. The author highlights deficiencies in legal frameworks regarding cyber evidence gathering, attribution, and cross-border enforcement, pressing for reforms to bring cybercrime provisions in maritime law up to speed with digital transformations.

Additionally, articles assessing risk and policy implications offer quantitative and mixed-method insights. Notably, Maritime piracy risk assessment and policy implications: a two-step approach (2023) develops a model combining Random Forest and Generative Adversarial Nets to predict where piracy is most likely to occur and assesses how policy can be tailored accordingly. This approach illustrates the value of predictive analytics in guiding legal and regulatory priorities, suggesting where resource allocation, surveillance, and legal reform efforts might have the greatest preventive impact [9].

Methods. This study employs a comparative legal and doctrinal research methodology to examine the criminal law aspects of maritime piracy within national and international legal frameworks. A systematic review of primary and secondary legal sources was conducted, including national legislation, international conventions, case law, and scholarly publications from Ukrainian and European legal scholars. The research

also integrates historical and contemporary data to trace the evolution of maritime piracy and associated legal responses.

The methodological approach combines qualitative analysis of legal texts with a comparative perspective, focusing on the differences and similarities between Ukrainian law, EU legal instruments, and the legislation of selected countries within common law and civil law traditions. Particular attention is given to emerging forms of maritime crime, including cyber piracy and the use of drones in criminal activities, to assess how current legal frameworks address modern threats.

Data collection involved consulting authoritative databases such as Westlaw, HeinOnline, Scopus, and ScienceDirect, as well as official documents from the United Nations, the International Maritime Organization, and the European Union [7]. The analysis emphasizes normative interpretation, identifying gaps in existing legislation, inconsistencies in enforcement, and challenges related to jurisdictional issues.

The study employs synthesis and critical evaluation to propose legal strategies for enhancing maritime security. The proposed recommendations are based on a combination of doctrinal insights, comparative analysis, and best practices drawn from national and international experiences, ensuring relevance for policymakers, legal practitioners, and scholars addressing contemporary maritime criminal threats.

In addition to the comparative legal analysis, this research applied elements of content analysis to primary sources, including international conventions such as the United Nations Convention on the Law of the Sea (UNCLOS, 1982) and the Convention for the Suppression of Unlawful Acts Against the Safety of Maritime Navigation (SUA, 1988). This methodological choice ensured systematic examination of treaty provisions, highlighting both the universal and region-specific dimensions of maritime piracy regulation. By mapping the terminology, scope, and enforcement mechanisms within these documents, the research provided a structured basis for identifying discrepancies between international standards and national criminal legislation.

The article also employed a case-oriented comparative method, focusing on selected jurisdictions from both the Anglo-Saxon and Romano-Germanic legal traditions. National criminal codes, judicial decisions, and doctrinal commentaries were examined to illustrate how piracy is defined, prosecuted, and punished across different legal systems. The integration of case law analysis allowed for the identification of practical enforcement challenges, while doctrinal reviews high-

lighted theoretical debates on jurisdiction, universal repression, and technological adaptations such as cyber piracy and the use of drones. This dual approach strengthened the robustness of findings and enhanced the validity of the legal comparisons presented in the subsequent sections.

Results. The analysis of national and international legal frameworks reveals both strengths and gaps in the regulation of maritime piracy. Ukrainian criminal law provides a clear definition of piracy and establishes penalties for acts committed in territorial waters and the exclusive economic zone. However, enforcement mechanisms are limited by jurisdictional constraints and the need for coordination with international authorities.

European Union legislation demonstrates a high degree of harmonization with international conventions, particularly through the integration of the United Nations Convention on the Law of the Sea (UNCLOS, 1982) and the Convention for the Suppression of Unlawful Acts Against the Safety of Maritime Navigation (SUA, 1988) [1]. The EU's combined use of naval operations, legal instruments, and cross-border cooperation has proven effective in reducing incidents of piracy in high-risk areas.

Comparative analysis indicates notable differences between common law and civil law approaches. Common law countries often emphasize prosecutorial discretion and flexible interpretation of criminal statutes, whereas civil law jurisdictions rely on detailed codification of criminal offenses and penalties. Emerging threats, such as cyber piracy and the use of drones for illegal maritime activities, remain insufficiently addressed in most national laws, highlighting the need for legislative updates and international cooperation.

The study also identifies socio-economic and technological factors that influence the prevalence of piracy, including poverty, political instability, and advances in maritime technologies. Effective legal responses require not only punitive measures but also preventive strategies, including improved monitoring, intelligence sharing, and capacity-building initiatives.

Overall, the results underscore the importance of a comprehensive and harmonized legal framework that integrates national legislation with international law, addresses emerging technological threats, and enhances coordination among states to ensure maritime security. These findings form the basis for the recommendations proposed in this study.

The comparative analysis revealed that jurisdictional approaches to piracy vary significantly between Anglo-Saxon and Romano-Germanic legal systems. Common law jurisdictions, such as the United King-

dom and the United States, tend to emphasize the principle of universal jurisdiction, allowing their courts to prosecute piracy regardless of the offender's nationality or the location of the crime. In contrast, many continental European states retain more restrictive jurisdictional clauses, often requiring either a national interest or territorial nexus to initiate proceedings. This divergence creates practical challenges for international cooperation, especially when piracy incidents involve multiple states with competing or overlapping claims of authority.

Another notable finding concerns the integration of emerging threats into existing legal frameworks. While some states, particularly within the European Union, have begun adapting their legislation to account for cyber piracy and the use of unmanned technologies at sea, other jurisdictions lag behind, maintaining definitions rooted primarily in traditional acts of armed robbery and violence. The lack of harmonized definitions and enforcement mechanisms hampers coordinated responses, leading to jurisdictional fragmentation and enforcement gaps. These inconsistencies illustrate the pressing need for unified international legal standards that adequately address both classical and technologically driven manifestations of maritime piracy.

Discussion. The findings of this study reveal a multifaceted legal landscape for combating maritime piracy, highlighting both strengths and persistent gaps. Ukrainian legislation provides a foundation for addressing piracy, yet its effectiveness is constrained by jurisdictional limitations and insufficient alignment with international legal standards. This aligns with the observations of Tuliakov (2025a), who emphasizes the challenges posed by transnational criminal networks in the Black Sea region and the need for coordinated enforcement mechanisms [5].

European frameworks, particularly those of the European Union, demonstrate stronger integration with international conventions such as UNCLOS (1982) and SUA (1988), supporting effective preventive and punitive measures [7]. Schechinger notes that EU naval operations combined with legal instruments have successfully mitigated piracy in high-risk zones off West Africa and Somalia, providing a model of international cooperation that could be adapted for other regions [4].

Comparative analysis further highlights the divergence between common law and civil law approaches. Common law jurisdictions offer flexibility in prosecutorial discretion, whereas civil law systems rely on codified statutes with defined penalties [3]. The emergence of cyber piracy and the deploy-

ment of drones as tools in maritime crime, as discussed by Liebetrau, underscores the inadequacy of current legal frameworks to address technologically advanced threats [2]. These findings suggest the necessity of legislative reform that incorporates technological developments and enhances cross-border enforcement.

Socio-economic factors also play a significant role in the prevalence of piracy, echoing earlier research on the link between political instability, poverty, and criminal activity at sea [3; 6]. Integrating preventive strategies, including capacity-building initiatives, intelligence sharing, and monitoring technologies, is critical to reducing maritime criminal activity.

A practical dimension of the legal debates is illustrated by the European Union Naval Force Operation ATALANTA, launched in 2008 to protect vessels off the coast of Somalia. This mission not only reduced piracy incidents in the Gulf of Aden but also generated significant case law on the prosecution of captured pirates. For instance, several Somali nationals apprehended during ATALANTA operations were tried in France, Germany, and the Netherlands, highlighting how universal jurisdiction is exercised in practice. These cases reveal both the potential and the limitations of existing international law: while prosecution was possible, differences in procedural safeguards and sentencing practices underscored the lack of harmonization across European jurisdictions.

Further, the jurisprudence of the International Tribunal for the Law of the Sea (ITLOS) offers valuable insights into the interpretation of UNCLOS provisions on piracy and maritime security. Although ITLOS has not ruled directly on piracy prosecutions, its judgments on unlawful detention of vessels and jurisdictional disputes (e.g., *M/V "Saiga" (No. 2) Case*, 1999) provide guiding principles for states in defining enforcement powers at sea. These decisions demonstrate how international adjudicatory bodies can indirectly shape state practice, reinforcing the idea that effective anti-piracy measures must be embedded within a coherent global legal framework supported by international institutions.

Overall, the discussion demonstrates that while existing legal frameworks provide a basis for maritime security, significant gaps remain, particularly concerning emerging threats, harmonization of national laws, and international coordination. Addressing these challenges will require a comprehensive, forward-looking approach that balances punitive measures with preventive and cooperative strategies, providing practical guidance for policymakers and legal practitioners.

Conclusions. This study has provided a comprehensive analysis of the criminal law characteristics of maritime piracy, considering both national legislation and international legal frameworks. The findings reveal that while Ukrainian law establishes foundational provisions for addressing piracy, enforcement challenges persist due to jurisdictional limitations and the need for enhanced international cooperation. In contrast, European Union legislation demonstrates more effective integration with international conventions such as UNCLOS (1982) and SUA (1988), illustrating the benefits of harmonized legal instruments and cross-border coordination.

The comparative analysis highlighted significant differences between common law and civil law ap-

proaches, emphasizing the importance of flexibility, codification, and adaptation to emerging forms of piracy, including cyber piracy and the use of drones. Socio-economic factors, technological developments, and hybrid threats further underscore the complexity of contemporary maritime crime and the need for multifaceted legal and preventive strategies.

In perspective, the proposed approaches may serve as a foundation for developing a comprehensive system for the prevention and legal regulation of maritime crime at the international level. The research contributes to theoretical understanding, supports legislative reform, and promotes international cooperation to ensure the security and sustainability of global maritime transport.

Bibliography:

1. International Maritime Organization. Convention for the Suppression of Unlawful Acts Against the Safety of Maritime Navigation (SUA). 1988. URL: [https://www.imo.org/en/About/Conventions/Pages/Convention-for-the-Suppression-of-Unlawful-Acts-Against-the-Safety-of-Maritime-Navigation-\(SUA\).aspx](https://www.imo.org/en/About/Conventions/Pages/Convention-for-the-Suppression-of-Unlawful-Acts-Against-the-Safety-of-Maritime-Navigation-(SUA).aspx)
2. Liebetrau T. Lessons from maritime piracy and cybersecurity. *Ocean & Coastal Management*, 106177. 2024. URL: <https://doi.org/10.1016/j.ocecoaman.2024.106177>
3. Phayal A. All maritime crimes are local. *Marine Policy*, 154, 105429. 2024. URL: <https://doi.org/10.1016/j.marpol.2023.105429>
4. Schechinger J. N. M. The European Union and the fight against maritime piracy. Brill. 2025. URL: <https://brill.com/display/book/9789004716315/BP000022.xml>
5. Tuliakov V. Shadows in the wheat fields: Organized crime and law enforcement in Ukraine. *London School of Economics*. 2025. URL: <https://jied.lse.ac.uk/articles/10.31389/jied.241>
6. Tuliakov V. Unravelling the implications of organized crime in the Black Sea region. *London School of Economics*. 2025. URL: <https://jied.lse.ac.uk/articles/241/files/6891d49e18782.pdf>
7. United Nations. United Nations Convention on the Law of the Sea (UNCLOS). 1982. URL: https://www.un.org/Depts/los/convention_agreements/texts/unclos/unclos_e.pdf
8. Zayats S. Ensuring maritime security and measures against cyber threats and cyber piracy at sea. *Social and Humanitarian Education*, 16(1), 183–190. 2023. URL: <https://desymp.promonograph.org/index.php/sgе/article/view/sgе16-01-017>
9. Zhang T., Ji G., Jin F., Wu Y., Li X., & Huang H. Maritime piracy risk assessment and policy implications: A two-step approach. *Marine Policy*, 153, 105635. 2023. URL: <https://doi.org/10.1016/j.marpol.2023.105635>

Меденцев А. М. ПРАВОВІ СТРАТЕГІЇ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ БЕЗПЕКИ МОРСЬКИХ ПЕРЕВЕЗЕНЬ У КОНТЕКСТІ СУЧАСНИХ КРИМІНАЛЬНИХ ЗАГРОЗ

Морські перевезення є важливою складовою глобальної торгівлі, проте вони залишаються вразливими до різноманітних кримінальних проявів, зокрема озброєних розбоїв, захоплень суден і організованої морської злочинності. У цьому дослідженні розглядаються правові стратегії забезпечення морської безпеки в умовах сучасних кримінальних загроз із фокусом на національні та міжнародні морські правові рамки. Стаття пропонує компаративний аналіз підходів різних правових систем до кримінальних дій на морі, висвітлюючи взаємодію між кримінальним правом, національним законодавством та міжнародними конвенціями. Розглянуто історичні тенденції морської злочинності, що дозволяє простежити трансформацію від традиційного піратства до складних транснаціональних загроз. Особлива увага приділяється новітнім викликам, таким як кіберпіратство та використання дронів, та їхньому впливу на здійснення правозастосування, запобіжні заходи та розвиток правових норм. Дослідження також враховує вплив соціально-економічних факторів, технологічних інновацій і гібридних загроз на поширення морської злочинності. Окремо проаналізовано ефективність превентивних і карних заходів, включно з міжнародними договорами, такими як Конвенція ООН з морського права

(1982 р.) та Конвенція про боротьбу з незаконними актами проти безпеки морської навігації (1988 р.), а також регіональні угоди та кооперативні ініціативи. Встановлено ключові прогалини та проблеми у правовому регулюванні, зокрема щодо гармонізації національних законів, юрисдикційних обмежень та міжнародної співпраці. Наприкінці статті запропоновано практичні рекомендації щодо посилення морської безпеки через законодавчі зміни, уточнення правових визначень злочинних дій, впровадження новітніх технологій та підвищення міжнародної взаємодії. Отримані результати сприяють поглибленому розумінню правового виміру морської безпеки та надають практичні орієнтири для політиків, правників та науковців, які займаються протидією сучасним морським кримінальним загрозам. У перспективі запропоновані підходи можуть стати основою для подальшого розвитку комплексної системи превенції та правового регулювання морської злочинності на міжнародному рівні.

Ключові слова: піратство на морі, морська безпека, міжнародне морське право, кримінальне право, соціально-економічні фактори.

Дата надходження статті: 25.09.2025

Дата прийняття статті: 20.10.2025

Опубліковано: 15.12.2025

КРИМІНАЛЬНИЙ ПРОЦЕС ТА КРИМІНАЛІСТИКА; СУДОВА ЕКСПЕРТИЗА; ОПЕРАТИВНО-РОЗШУКОВА ДІЯЛЬНІСТЬ

УДК 343.140.02

DOI <https://doi.org/10.32782/TNU-2707-0581/2025.4/21>

Горєлова В. Ю.

Таврійський національний університет імені В.І. Вернадського

Горелкіна К. Г.

Таврійський національний університет імені В.І. Вернадського

АВТЕНТИЧНІСТЬ ЯК КРИТЕРІЙ ДОПУСТИМОСТІ ЕЛЕКТРОННИХ ДОКАЗІВ У КРИМІНАЛЬНОМУ ПРОЦЕСІ: КОМПАРАТИВНИЙ АНАЛІЗ ТА НАПРЯМИ УДОСКОНАЛЕННЯ

У статті здійснено ґрунтовне дослідження складного та багатогранного феномену використання цифрових доказів у кримінальному процесі України. Ця тема набуває критичної ваги та стратегічного значення в умовах всезростаючої цифровізації суспільства та прогресуючих загроз у сфері кіберзлочинності. Основна увага зосереджена на виявленні ключових юридичних, нормативних і процесуальних викликів, які виникають під час інтеграції електронних доказів у систему національного судочинства.

У статті проведено методологічний аналіз передумов і критеріїв забезпечення автентичності та допустимості цифрових джерел доказової інформації, які є визначальними чинниками їхньої юридичної значущості та здатності впливати на результативність кримінального провадження. Досліджено прогалини, суперечності й правові колізії в чинному законодавстві, що перешкоджають належному нормативному закріпленню процедур збирання, обробки, збереження та процесуального використання цифрових доказів.

Особливу увагу приділено глибокому порівняльному аналізу міжнародно-правових актів, зокрема положень Конвенції Ради Європи про кіберзлочинність, та практики впровадження електронних доказів у юрисдикціях зарубіжних держав. Аналіз досвіду країн Європейського Союзу, Великої Британії, Канади та Естонії дозволив виокремити ефективні моделі створення спеціалізованих підрозділів, розробки технічних протоколів фіксації та верифікації цифрових слідів.

За результатами дослідження, сформульовано комплекс системних рекомендацій, спрямованих на вдосконалення українського кримінального процесуального законодавства. Вони включають чітке законодавче визначення поняття цифрового доказу, створення нормативної класифікації його форм, запровадження уніфікованих процедур автентифікації та допустимості, а також інституціоналізацію спеціалізованої експертизи цифрових джерел. Результати дослідження становлять вагомий внесок у формування концептуально оновленої моделі цифрового судочинства в Україні.

Ключові слова: цифрові докази, електронні докази, кримінальний процес, автентичність доказів, допустимість доказів, кіберзлочинність, судова експертиза, кібербезпека.

Постановка проблеми. В умовах стрімкої цифровізації всіх сфер суспільного життя та безперервного зростання обсягів кіберзлочинності, ефективність кримінального судочинства в Україні безпосередньо залежить від здатності правової системи адаптуватися до цих викликів. Однією

з найбільш гострих та актуальних проблем є використання цифрових доказів у кримінальному процесі. Незважаючи на їхню зростаючу роль у викритті злочинів, національне законодавство та правозастосовна практика стикаються зі значними труднощами щодо забезпечення автентичнос-

ті, допустимості, належної фіксації та зберігання електронної інформації. Ці недоліки, які проявляються, наприклад, у відсутності єдиних стандартів щодо скріншотів переписки або вилучення даних з хмарних сховищ без відповідних міжнародних процедур, ставлять під загрозу легітимність судових рішень та підривають довіру до системи правосуддя. Така ситуація вимагає негайного та комплексного наукового осмислення та пошуку шляхів їх подолання.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питання використання цифрових доказів у кримінальному процесі України та суміжних правових проблематик були предметом активних наукових досліджень низки вітчизняних учених. Зокрема, у працях Гутник В. В. і Хитра О. Б. (2022) [1], Лисаченка С. В. (2021) [2], Скрипника Ю. С. (2022) [3], Шевчука В. Ю. (2020) [4], а також Лук'янчикова Є. Д. та співавторів (2020–2023) [5], Мельника О. Ю. (2022) [6], Музиченка О. В. і Карандась М. В. (2022) [7] були висвітлені теоретичні засади електронних доказів, їх класифікація, а також окремі аспекти процесуального порядку збирання, оцінки та використання.

Попри значний внесок цих авторів у розробку окремих елементів доказування цифровою інформацією, слід зазначити, що комплексний аналіз проблеми забезпечення автентичності та допустимості цифрових доказів у взаємозв'язку з міжнародно-правовими орієнтирами залишається недостатньо висвітленим. Наявні дослідження не завжди повною мірою охоплюють динаміку судової практики та прецедентів Європейського суду з прав людини, а також не інтегрують у достатній мірі положення Конвенції Ради Європи про кіберзлочинність [8]. До того ж, українська наукова література, попри свою цінність, часто відчуває нестачу глибокого порівняльного аналізу з європейськими та англійськими дослідженнями у сфері Digital Evidence and Electronic Signature Law, що є важливим для уніфікації підходів та розуміння міжнародних тенденцій [9; 10]. Це свідчить про наявність суттєвих прогалин у науковому обґрунтуванні, що вимагає подальшого поглибленого, системного та порівняльно-правового дослідження.

Постановка завдання. Метою цієї статті є проведення комплексного аналізу проблем, пов'язаних із використанням цифрових доказів у кримінальному процесі України. Ми акцентуємо увагу на критичних питаннях їхньої автентичності, допустимості та відповідності міжнародно-правовим орієнтирам, зокрема практиці Європейського суду з прав людини (ЄСПЛ) та положенням Конвенції

Ради Європи про кіберзлочинність (Будапештської конвенції). Дослідження спрямоване на виявлення та систематизацію наявних законодавчих прогалин і практичних недоліків, що перешкоджають ефективному застосуванню електронної інформації як джерела доказів. Кінцевим завданням є розробка науково обґрунтованих рекомендацій щодо вдосконалення національного кримінального процесуального законодавства та правозастосовної практики. Це має забезпечити гармонізацію із зазначеними міжнародними стандартами та підвищити ефективність кримінального судочинства в умовах інтенсивної цифровізації.

Виклад основного матеріалу. Поняття та правова природа цифрових доказів досі залишаються дискусійними у вітчизняному кримінальному процесуальному дискурсі. Нормативно-правова база України не містить легального визначення терміна «цифровий доказ», що об'єктивно ускладнює його ідентифікацію, належну фіксацію, процесуальне оформлення та подальшу оцінку в межах кримінального провадження. Така правова невизначеність спричиняє неоднозначність у кваліфікації відповідних об'єктів, обмежує ефективність використання цифрових джерел інформації та створює ризики для забезпечення належного рівня доказової діяльності сторін процесу.

Міжнародне співтовариство, зокрема в межах положень Будапештської конвенції про кіберзлочинність, підкреслює потребу у формалізації підходів до обігу цифрових слідів як доказів, беручи до уваги їхні унікальні властивості – нестабільність, вразливість до зовнішніх впливів, змінюваність та складність достовірної ідентифікації джерела походження. Ці характеристики вимагають від національного правозастосування вироблення особливих процесуальних стандартів, які б забезпечували автентичність цифрових доказів, зберігаючи баланс між інтересами правосуддя і правами учасників провадження. Таким чином, потреба в комплексному науково-практичному осмисленні правової природи цифрових доказів набуває особливої актуальності у зв'язку зі стрімкою цифровізацією суспільства та відповідними трансформаціями у сфері кримінального судочинства.

Сучасний розвиток інформаційних технологій, що невпинно інтегруються в усі сфери суспільного життя, зумовлює трансформацію кримінального процесу, актуалізуючи потребу в адаптації його інструментарію до нових реалій. Однією з найсуттєвіших та найбільш комплексних проблем, що постають перед правозастосовними органами в Україні, є відсутність чітких, уніфікованих

процесуальних стандартів фіксації, зберігання та подальшої передачі цифрових доказів [11]. Цей чинник істотно ускладнює ефективне використання електронної інформації у доказовій базі кримінальних проваджень.

Нерідко спостерігається ситуація, коли слідчі та інші уповноважені особи, попри значний прогрес у цифровізації, не володіють достатнім рівнем спеціалізованої технічної кваліфікації. Це значно ускладнює або навіть унеможлиблює коректну імплементацію цифрових доказів у процес, що безпосередньо призводить до порушення фундаментального принципу допустимості доказів [12]. Зазначені прогалини створюють ризики для процесуальної легітимності отриманих даних та їхньої подальшої юридичної сили.

На практиці зустрічаються численні випадки, що ілюструють системні недоліки в роботі з цифровими слідами. Зокрема, досить поширеним є надання суду скріншотів електронної переписки або окремих електронних листів без проведення належної технічної експертизи, яка могла б підтвердити їхню автентичність та цілісність [13]. Аналогічно, вилучення даних із хмарних сховищ нерідко здійснюється без дотримання встановлених вимог міжнародного співробітництва або без залучення до цього процесу відповідних провайдерів послуг, що може призвести до порушення суверенітету даних та міжнародно-правових норм. Окрему увагу слід звернути на відеозаписи, отримані з камер відеоспостереження, які часто надаються без супровідних метаданих. Відсутність такої критично важливої інформації, як час, дата, місце та обставини зйомки, фактично унеможлиблює ідентифікацію подій та верифікацію наданих матеріалів, ставлячи під сумнів їхню доказову цінність.

Перелічені вище обставини об'єктивно ставлять під сумнів процесуальну чистоту отримання цифрових доказів і несуть у собі значний ризик визнання їх недопустимими судом. Це, своєю чергою, може призвести до нівелювання зусиль правоохоронних органів та перешкоджати встановленню об'єктивної істини у кримінальному провадженні, підриваючи ефективність системи правосуддя загалом.

Логічним продовженням проблематики фіксації та зберігання цифрових доказів є питання забезпечення їхньої автентичності та допустимості в умовах чинної правової системи. Варто зазначити, що у Кримінальному процесуальному кодексі України [14] наразі відсутня деталізована та всеосяжна процедура верифікації електронних доказів. Цей нормативний вакуум створює значні перешкоди для ефективного застосування цифрових даних у судо-

вій практиці. Зокрема, законодавчо не визначено чіткого механізму підтвердження справжності цифрових даних, що залишає простір для різночитань та зловживань. Не менш критичною є неврегульованість питання щодо забезпечення цілісності інформації під час її передачі від джерела до суб'єктів доказування, що є фундаментальною вимогою для збереження доказової цінності. Крім того, на сьогодні в Україні не існує єдиного, загальноприйнятого стандарту для проведення цифрової експертизи, що призводить до фрагментації підходів та ускладнює уніфікацію судової практики.

Зазначені нормативні прогалини об'єктивно ускладнюють процес доведення достовірності джерела інформації, яка є основою для формування внутрішнього переконання суду. Це створює сприятливе підґрунтя для потенційних маніпуляцій з цифровими даними або навіть їхньої фальсифікації, що може суттєво спотворити результати судового розгляду. Аналіз сучасної судової практики свідчить про нерідкий формальний підхід до оцінки цифрових доказів [7]. Суди часто приймають або відхиляють такі докази без повного, ґрунтовного дослідження їхніх технічних характеристик, не враховуючи специфіку електронних носіїв та способів фіксації. Така практика, безумовно, суперечить вимогам справедливого судового розгляду та принципам всебічності, повноти й об'єктивності дослідження обставин кримінального провадження. Отже, відсутність належного правового регулювання та єдиних стандартів щодо автентичності та допустимості цифрових доказів залишається одним із ключових викликів у сучасній українській системі кримінальної юстиції, що вимагає невідкладного комплексного вирішення.

У контексті окреслених національних проблемних аспектів, особливого значення набувають міжнародно-правові орієнтири, зокрема прецедентна практика Європейського суду з прав людини (ЄСПЛ). У низці своїх знакових рішень, серед яких варто виокремити справи «Khan v. The United Kingdom» [15] та «Barbulescu v. Romania» [16], ЄСПЛ послідовно наголошує на імперативній вимозі, згідно з якою використання електронних доказів у кримінальному провадженні має неухильно відповідати принципу «належної правової процедури» (due process). Це комплексне положення охоплює декілька ключових аспектів, спрямованих на забезпечення справедливості та збалансованості судового розгляду.

Передусім, зазначений принцип передбачає, що сторона захисту повинна мати повноцінний та ефективний доступ до джерела цифрового дока-

зу, включаючи можливість його незалежного вивчення та аналізу. Крім того, має бути гарантована можливість оскарження способу його отримання, що дозволяє перевірити відповідність дій правоохоронних органів вимогам закону та захистити права підозрюваних/обвинувачених від можливих порушень. Важливою складовою є також вимога до самого суду: він зобов'язаний ретельно та всебічно перевірити умови збирання та цілісність доказу, особливо у випадках, коли йдеться про застосування оперативно-розшукових заходів або проведення негласних слідчих дій. Це стосується не лише первинного отримання, а й подальшого зберігання та передачі інформації, аби уникнути будь-яких несанкціонованих змін чи спотворень [17].

Україна як держава-учасниця Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод [18] несе пряме зобов'язання імплементувати ці високі міжнародні стандарти у своє національне законодавство та правозастосовну практику. Однак, попри ратифікацію Конвенції та визнання юрисдикції ЄСПЛ, на практиці ці вимоги нерідко ігноруються

або тлумачаться вибірково, що створює значний дисонанс між проголошеними зобов'язаннями та їх реальним виконанням. Це підкреслює нагальну потребу в подальшій гармонізації національного кримінального процесуального законодавства та підвищенні правової свідомості учасників процесу щодо важливості дотримання міжнародних стандартів у роботі з цифровими доказами.

У процесі дослідження було виявлено низку системних проблем, пов'язаних із використанням цифрових доказів у кримінальному процесі України. Вони охоплюють як нормативно-правовий рівень, так і практичні аспекти їх збирання, зберігання, оцінки та судового застосування. Особливу увагу привертає неврегульованість питань автентичності й допустимості електронних доказів, відсутність чітких процесуальних стандартів, а також недостатній рівень інтеграції міжнародних правових орієнтирів у національну практику. Водночас аналіз судової практики та міжнародного досвіду дозволив сформулювати низку конструктивних пропозицій щодо вдосконалення відповідних механізмів.

Таблиця 1

Категорія	Суть проблеми / характеристика	Критичні виклики	Запропоновані рішення / рекомендації
Нормативно-правове регулювання	Відсутність легального визначення цифрового доказу	Неоднозначність тлумачення, правова невизначеність	Внесення чіткого визначення до КПК, класифікація форм цифрових доказів
Процесуальні стандарти	Відсутність уніфікованих процедур збирання, фіксації, передачі	Ризик фальсифікації, втрати доказової цінності	Розробка уніфікованих протоколів і технічних стандартів
Автентичність доказів	Немає загального механізму верифікації цифрових джерел	Неможливість встановити достовірність	Запровадження процедур автентифікації, перевірки джерела
Судова практика	Формальний підхід до оцінки цифрових доказів	Ігнорування технічних аспектів і метаданих	Обов'язковість аналізу умов збирання, технічної експертизи
Технічна підготовка	Недостатня кваліфікація слідчих і суддів	Некоректна імплементація доказів	Освітні програми та підвищення кваліфікації
Міжнародні стандарти	Ігнорування практики ЄСПЛ, Будапештської конвенції	Дисонанс між зобов'язаннями й практикою	Гармонізація КПК з положеннями Конвенцій та рішень ЄСПЛ
Експертиза цифрових доказів	Відсутність спеціалізованої цифрової експертизи	Фрагментація підходів, ненадійність результатів	Інституалізація експертизи, впровадження єдиних методик
Судовий контроль	Відсутній контроль за ланцюгом зберігання даних	Порушення принципів допустимості, втрата цілісності	Встановлення обов'язкових стандартів контролю ланцюга збереження
Міжнародна практика	Обмежене врахування досвіду інших країн (Канада, Естонія тощо)	Відсутність уніфікації, відставання від тенденцій	Запозичення успішних моделей, створення спеціалізованих підрозділів
Загальна оцінка ситуації	Незбалансованість національної системи цифрового доказування	Ризик недопустимості, втрата довіри до правосуддя	Системна реформа: нормативна, інституційна, освітня

З метою логічної узагальненості та зручності візуального сприйняття основні проблемні позиції, пов'язані з використанням цифрових доказів, їх ключові виклики та напрями вдосконалення систематизовано у Таблиці 1. Представлена інформація дозволяє чітко зіставити існуючі недоліки з відповідними пропозиціями реформування та може слугувати основою для подальших нормативно-правових і організаційних рішень.

Таблиця є концентрованим резюме аналізу поточної ситуації, викликів та необхідних напрямків удосконалення у сфері застосування цифрових доказів, що є надзвичайно корисним для розуміння суті проблеми та шляхів її вирішення.

Висновки. Проведений аналіз виразно засвідчує, що використання цифрових доказів у кримінальному процесі України наразі залишається вкрай неурегульованим і вразливим до численних зловживань. Системна відсутність уніфікованої, чітко визначеної та всеосяжної процедури збирання, зберігання та верифікації таких доказів, поряд із недостатнім та, на жаль, часто поверховим судовим контролем за процесом їхнього формування, неминуче призводить до порушення фундаментальних процесуальних гарантій учасників справи. Це, своєю чергою, створює значні ризики визнання вироків несправедливими та підриває довіру суспільства до правосуддя.

Для вирішення окреслених проблем, які мають критичне значення для ефективності та легітимності кримінального судочинства в цифрову епоху, вбачається необхідним вжити низку невідкладних і комплексних заходів. Зокрема, першочерговим завданням є розробка уніфікованого підзаконного акта або внесення ґрунтовних змін та доповнень до Кримінального процесуального кодексу Украї-

ни, які б детально регламентували обіг цифрових доказів на всіх стадіях кримінального провадження – від виявлення та вилучення до оцінки та використання. Таке нормативне оновлення має чітко визначити процесуальний статус, види, форми та методи роботи з електронними даними.

Окрім цього, вкрай важливо запровадити систему спеціалізованої цифрової експертизи, яка ґрунтувалася б на чітко визначених методиках, єдиних стандартах та протоколах, визнаних на міжнародному рівні. Це забезпечить об'єктивність, достовірність та відтворюваність результатів дослідження цифрових носіїв інформації. Паралельно з цим необхідно суттєво розширити та поглибити програми підготовки слідчих, прокурорів і суддів щодо технічних аспектів цифрових слідів, особливостей їхньої фіксації, аналізу та правової оцінки. Це дасть змогу підвищити їхню кваліфікацію та забезпечити компетентний підхід до роботи з електронними доказами.

Нарешті, безумовною вимогою є гармонізація українського законодавства з відповідними положеннями Європейської конвенції про захист прав людини та основоположних свобод, а також Конвенції Ради Європи про кіберзлочинність (Будапештської конвенції). Впровадження міжнародних стандартів дозволить не лише зміцнити правові позиції України на міжнародній арені, а й забезпечити дотримання прав людини в умовах стрімкого розвитку цифрових технологій.

Усунення означених прогалин є не просто техніко-юридичним викликом, а стратегічною необхідністю. Це є ключовим чинником для підвищення довіри до судочинства та забезпечення його ефективності в умовах безперервної цифрової трансформації правової системи України.

Список літератури:

1. Гутник В. В., Хитра О. Б. Електронні докази у кримінальному провадженні: теорія та практика: монографія. Львів, 2022. 240 с. URL: https://dspace.lvduvs.edu.ua/bitstream/1234567890/4725/1/Гутник_Хитра_монографія_2022.pdf
2. Лисаченко С. В. Цифрові докази в кримінальному провадженні: сучасний стан та перспективи. Одеса, 2021. 176 с.
3. Скрипник Ю. С. Електронні докази в системі доказування в кримінальному процесі. Київ, 2022. 190 с.
4. Шевчук В. Ю. Електронні докази та їх значення для кримінального провадження. Житомир, 2020. 148 с.
5. Лук'янчиков Є. Д., Лук'янчиков Б. Є., Микитенко О. Б. Співвідношення висновку експерта з висновком спеціаліста у кримінальних проступках. *UzhNU Jure Journal*. 2023. URL: <https://dspace.uzhnu.edu.ua/jspui/handle/lib/54621>
6. Мельник О. Ю. Проблеми оцінки цифрових доказів у кримінальному провадженні. *Право і суспільство*. 2022. № 1. С. 167–173.
7. Музиченко О. В., Карандась М. В. Електронні докази як джерела доказів у межах кримінального провадження: судова практика та нормативне регулювання. *Київський часопис права*. 2022. № 2. С. 76–81. URL: <https://kyivchasprava.kneu.in.ua/index.php/kyivchasprava/article/view/179>

8. Конвенція про кіберзлочинність від 23 листопада 2001 р. *Офіційний вісник України*. 2006. № 41. Ст. 2724.
9. Mason S., Mason L. *Electronic Evidence*. 4th ed. London, LexisNexis, 2017. 934 p.
10. Mason S. *Digital Evidence and Electronic Signature Law Review*. 2004. Vol. 1, Issue 1. P. 1–13. URL: <https://journals.sas.ac.uk/deeslr/article/view/1749> (дата звернення: 09.07.2025).
11. Лук'янчиков Є. Д. Електронні докази у кримінальному провадженні: проблеми та перспективи. *Вісник кримінального судочинства*. 2020. № 1. С. 45–2.
12. Проскурін О. М. Принцип допустимості доказів у кримінальному процесі України. *Науковий вісник Національної академії внутрішніх справ*. 2019. № 2. С. 112–119.
13. Когут О. Ю. Особливості використання цифрових технологій у доказуванні. *Юридичний вісник*. 2021. № 3. С. 87–94.
14. Кримінальний процесуальний кодекс України від 13 квітня 2012 року № 4651-VI. Відомості Верховної Ради України. 2013. № 9-10, № 11–12, № 13. Ст. 88.
15. Європейський суд з прав людини. Справа «Хан проти Сполученого Королівства» (Khan v. The United Kingdom). Рішення від 12 травня 2000 року. Заява № 35394/97.
16. Європейський суд з прав людини. Справа «Барбулеску проти Румунії» (Barbulescu v. Romania). Рішення від 05 вересня 2017 року. Заява № 61496/08.
17. Харитонов Є. О. Дотримання принципу «належної правової процедури» при використанні електронних доказів: європейські стандарти та українські реалії. *Актуальні проблеми держави і права*. 2018. Вип. 81. С. 98–105.
18. Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод від 04 листопада 1950 року. *Офіційний вісник України*. 2006. № 32. Ст. 2371.

Horielova V. Yu., Gorelkina K. G. AUTHENTICITY AS A CRITERION FOR THE ADMISSIBILITY OF ELECTRONIC EVIDENCE IN CRIMINAL PROCEEDINGS: COMPARATIVE ANALYSIS AND DIRECTIONS FOR IMPROVEMENT

The article provides a thorough study of the complex and multifaceted phenomenon of the use of digital evidence in criminal procedure in Ukraine. This topic is gaining critical importance and strategic significance in the context of the growing digitalisation of society and the evolving threats of cybercrime. The main focus is on identifying the key legal, regulatory and procedural challenges that arise when integrating electronic evidence into the national judicial system.

The article provides a methodological analysis of the prerequisites and criteria for ensuring the authenticity and admissibility of digital evidence sources, which are the determining factors of their legal significance and ability to influence the effectiveness of criminal proceedings. Gaps, inconsistencies, and legal conflicts in the current legislation that impede the proper regulatory consolidation of procedures for the collection, processing, preservation, and procedural use of digital evidence have been examined.

Particular attention is paid to an in-depth comparative analysis of international legal acts, in particular the provisions of the Council of Europe Convention on Cybercrime, and the practice of introducing electronic evidence in foreign jurisdictions. An analysis of the experience of the European Union, the United Kingdom, Canada, and Estonia has made it possible to identify effective models for creating specialised units and developing technical protocols for recording and verifying digital traces.

Based on the findings of the study, a set of systemic recommendations has been formulated to improve the Ukrainian criminal procedural legislation. They include a clear legislative definition of the concept of digital evidence, the creation of a regulatory classification of its forms, the introduction of unified authentication and admissibility procedures, and the institutionalisation of specialised expertise of digital sources. The results of the study make a significant contribution to the formation of a conceptually updated model of digital justice in Ukraine.

Key words: digital evidence, electronic evidence, criminal procedure, authenticity of evidence, admissibility of evidence, cybercrime, forensic examination, cybersecurity.

Дата надходження статті: 10.09.2025

Дата прийняття статті: 01.10.2025

Опубліковано: 15.12.2025

СУДОУСТРІЙ; ПРОКУРАТУРА ТА АДВОКАТУРА

УДК 347.965.42:342.7(477)

DOI <https://doi.org/10.32782/TNU-2707-0581/2025.4/22>

Гансецька В. В.

Київський національний університет імені Тараса Шевченка

ЗАХИСТ ПРОФЕСІЇ АДВОКАТА: СУЧАСНІ ВИКЛИКИ ТА ШЛЯХИ ПОДОЛАННЯ

У статті здійснено комплексний аналіз проблеми захисту професії адвоката в умовах сучасних суспільно-політичних трансформацій та зростаючих викликів, з якими стикається інститут адвокатури в Україні та світі. Адвокатура розглядається як ключовий елемент громадянського суспільства і правової держави, від ефективності функціонування якого залежить реалізація права на справедливий суд та забезпечення верховенства права. Незалежність адвокатури закріплена у статті 131–2 Конституції України та деталізована у Законі України «Про адвокатуру та адвокатську діяльність». Водночас, попри законодавче визнання відповідних гарантій, практика свідчить про численні порушення професійних прав адвокатів, зокрема незаконні обшуки, втручання у професійну діяльність, обмеження доступу до інформації, фізичний тиск і залякування. Особливу гостроту ця проблема набула в умовах воєнного стану, коли адвокати стикаються із новими загрозами з боку мобілізаційних структур.

У статті розглядається також європейський і міжнародний досвід у сфері захисту професії адвоката. Підкреслюється, що подібні порушення фіксуються і в країнах Європейського Союзу, що зумовило необхідність прийняття у 2025 році Конвенції Ради Європи про захист професії адвоката. Документ передбачає створення спеціального механізму моніторингу – Групи експертів (GRAVO), що дозволяє оперативно реагувати на системні порушення гарантій адвокатської діяльності. Науковий аналіз положень Конвенції дає змогу визначити її потенціал як універсального міжнародно-правового інструменту, спрямованого на забезпечення незалежності адвокатури та посилення гарантій безпеки адвокатів.

У висновках статті обґрунтовується необхідність вдосконалення українського законодавства з урахуванням міжнародних стандартів, зокрема шляхом закріплення процесуальних запобіжників від свавільного втручання у діяльність адвокатів, посилення ролі адвокатського самоврядування, впровадження освітніх програм Ради Європи для правників та створення державних механізмів фізичного захисту адвокатів. Наголошується, що ефективний захист професії адвоката можливий лише за умови комплексного поєднання національних реформ та імплементації міжнародно-правових інструментів. Розвиток адвокатури та забезпечення її незалежності є не лише внутрішнім завданням держави, але й критичною умовою для зміцнення демократії, відновлення після війни та інтеграції України до європейського правового простору.

Ключові слова: адвокатура, незалежність адвокатури, гарантії адвокатської діяльності, захист професії адвоката, Конвенція Ради Європи, верховенство права, права людини.

Постановка проблеми. Захист професії адвоката є одним із ключових елементів забезпечення верховенства права та ефективної реалізації права на справедливий суд. Незалежність адвокатури, закріплена у статті 131–2 Конституції України та деталізована у Законі України «Про адвокатуру та адвокатську діяльність», покликана гарантувати

вільне і безперешкодне виконання адвокатами своїх професійних функцій. Водночас реальна практика свідчить про наявність численних порушень гарантій адвокатської діяльності: від незаконних обшуків і тиску під час здійснення процесуальних дій до фізичного насильства та обмеження доступу до інформації. Особливої гостроти ця проблема

набуває в умовах воєнного стану, коли адвокати стикаються із додатковими загрозами з боку окремих органів державної влади.

Ситуація ускладнюється й тим, що подібні виклики фіксуються не лише в Україні, а й у державах Європейського Союзу, що свідчить про системний характер проблеми. Попри існування національних і міжнародних нормативних актів, спрямованих на захист адвокатської діяльності, відсутність єдиного юридично обов'язкового міжнародного документа до останнього часу зумовлювала фрагментарність та недостатню ефективність механізмів захисту. Лише ухвалення у 2025 році Конвенції Ради Європи про захист професії адвоката започаткувало новий етап у формуванні цілісної системи міжнародних стандартів у цій сфері.

Таким чином, проблема полягає у наявності протиріччя між формально закріпленими гарантіями незалежності адвокатури та фактичними умовами її реалізації, які не завжди забезпечують належний рівень захисту професійних прав адвокатів. Це потребує поглибленого наукового аналізу міжнародних і національних підходів до визначення гарантій адвокатської діяльності, оцінки нових правових інструментів Ради Європи та вироблення пропозицій щодо вдосконалення українського законодавства й практики його застосування.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. У вітчизняній правовій науці проблематика захисту професії адвоката та гарантій її незалежності розглядалася низкою науковців, такими як Н. Баканова, О. Барабаш, С. Барбашин, Д. Белов, І. Варава, М. Великанова, Ю. Дмитрик, С. Іваницький, Д. Кухнюк, К. Яровий та ін. Вітчизняні дослідники здійснили вагомий внесок у вивчення проблематики незалежності адвокатури та захисту професійних гарантій. Однак значна частина наукових праць зосереджується переважно на загальних засадах адвокатської діяльності, етичних стандартах і внутрішньодержавних механізмах захисту, тоді як питання імплементації новітніх міжнародних стандартів (зокрема Конвенції Ради Європи про захист професії адвоката 2025 р.) та розроблення ефективних механізмів їх практичного застосування залишаються недостатньо дослідженими.

Метою статті є комплексний аналіз сучасного стану правового забезпечення незалежності адвокатури в Україні та Європі, виявлення основних загроз і порушень професійних прав адвокатів, а також дослідження новітніх міжнародних стандартів, закріплених у Конвенції Ради Європи про захист професії адвоката 2025 року. На

основі цього передбачається вироблення науково обґрунтованих пропозицій щодо вдосконалення національного законодавства, практики його застосування та механізмів імплементації міжнародно-правових гарантій для посилення ролі адвокатури як ключового інституту громадянського суспільства і правової держави.

Виклад основного матеріалу. Адвокатура є одним із ключових інститутів громадянського суспільства, функціонування якого безпосередньо пов'язане із забезпеченням права на справедливий суд та ефективний захист прав і свобод людини. В умовах побудови в Україні демократичної, соціальної та правової держави питання незалежності адвокатури та належного захисту професійних гарантій адвокатів набуває особливої актуальності. Саме незалежність адвоката є запорукою здійснення ним професійних функцій без незаконного втручання з боку державних органів, посадових осіб чи інших суб'єктів.

Вступ України до Ради Європи у 1995 році був визначальним кроком на шляху інтеграції до європейського правового простору. При цьому держава взяла на себе низку міжнародних зобов'язань, закріплених у підпункті IX пункту 11 Висновку Парламентської Асамблеї Ради Європи № 190 (1995) щодо заявки України на вступ [1]. Одним із ключових положень цього документа є гарантія правового захисту статусу адвокатури як інституту, що забезпечує реалізацію права на справедливий суд. Така позиція ПАРЕ свідчила про усвідомлення ролі адвокатури у становленні демократичної, правової держави, де захист прав людини розглядається як фундаментальна цінність.

Зазначені зобов'язання знайшли безпосереднє відображення у національному законодавстві. Так, стаття 131–2 Конституції України закріпила принцип незалежності адвокатури, надавши їй статус гарантованої державою інституції. Норма Основного Закону сформульована не випадково: незалежність адвокатської діяльності не може ґрунтуватися виключно на професіоналізмі чи волевиявленні окремого адвоката. Для забезпечення ефективного функціонування цього інституту необхідним є створення та підтримка з боку держави комплексу юридичних гарантій, які унеможливають втручання в діяльність адвоката, забезпечують рівність його у процесуальних правах та гарантують безпеку здійснення професійних обов'язків.

Комплексне закріплення цих гарантій було реалізовано у Законі України «Про адвокатуру та адвокатську діяльність». У ньому визначено принцип незалежності адвокатури не лише від органів

державної влади, а й від органів місцевого самоврядування, посадових і службових осіб. Закон закріплює права та обов'язки адвокатів, встановлює інституційні механізми адвокатського самоврядування, передбачає гарантії збереження адвокатської таємниці, недопустимості переслідування за правову позицію, а також процесуальні гарантії захисту. Таким чином, законодавець визнав адвокатуру незалежним інститутом, функціонування якого повинно здійснюватися в умовах, що унеможливають будь-які прояви тиску.

Водночас у юридичній доктрині справедливо підкреслюється, що незалежність адвокатури не може мати абсолютного характеру [2, с. 430]. Зважаючи на необхідність дотримання принципу верховенства права, держава має право встановлювати певні рамки функціонування інституту адвокатури. Проте ці обмеження повинні відповідати міжнародним стандартам, не підривати сутності адвокатської діяльності й не створювати ризиків перетворення адвокатури на залежний елемент державного апарату. Історичний досвід підтверджує, що у багатьох країнах політичні трансформації призводили до послаблення незалежності адвокатури, що мало наслідком обмеження прав громадян на ефективний захист.

Становище адвокатури в Україні на сучасному етапі підтверджує актуальність проблеми. За офіційними даними Національної асоціації адвокатів України та Комітету захисту професійних прав адвокатів Ради адвокатів Одеської області, лише протягом 2023–2024 років було зафіксовано понад сотню випадків порушення прав адвокатів: незаконні обшуки, грубі порушення права на інформацію, втручання в діяльність, тиск під час здійснення процесуальних дій. Особливої уваги потребує новий виклик, пов'язаний із діяльністю територіальних центрів комплектування та соціальної підтримки, працівники яких допускали протиправні дії щодо адвокатів: насильство, незаконне позбавлення волі, відібрання речей, що містили адвокатську таємницю [3]. Це свідчить про суттєві прогалини у забезпеченні гарантій незалежності адвокатів навіть на рівні внутрішньодержавного права.

Згідно з репортажами Reuters, адвокатам в Україні часто доводиться захищати підозрюваних у воєнних злочинах – у певних випадках це стає етично важким, але важливим задля збереження верховенства права [4].

Звіт Міжнародної комісії юристів (ICJ) вказує, що безпека адвокатів в Україні перебуває під постійною загрозою, особливо для тих, хто працює зі

справами, пов'язаними з правами людини. У звіті наголошено на випадках фізичного насильства, навіть убивств, та відсутності ефективних засобів правового реагування [5].

У державах Європейського Союзу також фіксуються факти переслідування адвокатів – від залякувань та погроз до фізичних нападів і вбивств. Саме ці тенденції спонукали європейську правничу спільноту до пошуку нових правових механізмів міжнародного рівня. Якщо раніше європейські документи містили переважно рекомендаційні норми, спрямовані на регламентацію діяльності адвокатів, то з 2018 року відбувся перехід до формування обов'язкових міжнародних актів. Зокрема, у Рекомендації ПАРЕ № 2121 (2018) уперше було порушено питання про розробку Європейської конвенції про професію адвоката, яка мала б стати юридично зобов'язуючим інструментом [6].

Впливовим напрямом є дослідження практики ЄСПЛ, яка формує матеріальні критерії захисту адвокатів. До «ключових справ» доктрина відносить: *Morice v. France* (свобода висловлювань адвоката щодо функціонування правосуддя), *Nikula v. Finland* (межі критики процесуальних опонентів захисником), *Michaud v. France* (співвідношення адвокатської таємниці та вимог фінмоніторингу), *Elçi and Others v. Turkey* (переслідування та неналежне поведіння з адвокатами). Ці рішення застосовуються як «операціоналізовані» стандарти пропорційності втручання і посиленій захист комунікацій «адвокат–клієнт» [7].

Питання захисту професії адвоката ґрунтовно опрацьоване в міжнародних стандартах ООН і Ради Європи, які стали методологічною базою для подальших наукових досліджень. Базовими актами вважаються Основні принципи щодо ролі юристів (ООН, 1990), які закладають універсальні гарантії доступу до адвоката, незалежності та конфіденційності спілкування з клієнтом, а також Рекомендація Комітету міністрів Ради Європи № R(2000)21 про свободу здійснення адвокатської професії. Обидва документи становлять «картку прав» адвокатури в демократичній державі та часто використовуються як рамкові орієнтири в компаративних і національних дослідженнях [8].

Подальший розвиток відбувся у 2021 році, коли Комітет Міністрів Ради Європи схвалив документ «Принципи та гарантії для адвокатів» [9], а у 2022 році створив Комітет експертів із захисту адвокатів. Результатом цієї роботи стала Конвен-

ція Ради Європи про захист професії адвоката, ухвалена у березні 2025 року [10]. Особливістю Конвенції є створення спеціального механізму моніторингу – Групи експертів (GRAVO), яка уповноважена не лише збирати інформацію, а й вимагати від держав термінових заходів у випадках системних порушень.

З 2018 року у фокусі наукової дискусії – перехід від «м'якого права» до обов'язкових зобов'язань держав. ПАРЕ Рекомендацією 2121 (2018) прямо закликала розробити конвенцію про професію адвоката; цей заклик підтримали провідні правозахисні інституції (зокрема Міжнародна комісія юристів). На інституційному рівні процес завершився ухваленням 12 березня 2025 р. першого юридично зобов'язуючого міжнародного договору – Конвенції Ради Європи про захист професії адвоката, відкритої для підписання 13 травня 2025 р. Науковці відзначають створення спеціального механізму моніторингу GRAVO як якісно новий інструмент примусу держав до виконання стандартів.

Конвенція має низку унікальних характеристик. Вона містить комплекс міжнародно-правових стандартів, спрямованих на захист професії адвоката у широкому сенсі. Її дія поширюється не лише на адвокатів, але й на стажистів, асоціації адвокатів, членів сімей адвокатів, якщо вони зазнають переслідувань у зв'язку з професійною діяльністю останніх. Вона передбачає створення ефективного механізму моніторингу та реагування на порушення, що підвищує її реальну дієвість. Має обов'язковий характер для держав-учасниць, які не можуть ухилятися від виконання взятих зобов'язань.

Приєднання України до Конвенції має особливе значення. По-перше, це стане додатковою гарантією для адвокатів, що здійснюють свою діяльність у надзвичайно складних умовах воєнного стану. По-друге, це дозволить Україні інтегруватися у європейський правовий простір і посилити свої позиції у сфері забезпечення прав людини. По-третє, Конвенція має символічний характер – вона демонструє, що європейська спільнота визнає роль адвокатури як одного з головних інститутів демократичної держави, що забезпечує баланс між владою і громадянським суспільством.

Висновки. Узагальнюючи викладене, слід констатувати, що захист професії адвоката – це не лише внутрішньодержавне, але й міжнародне завдання. Він охоплює комплекс правових, організаційних та інституційних заходів, спрямованих

на забезпечення незалежності адвокатури, захист її від тиску та створення умов для ефективного здійснення захисту прав і свобод людини. Конвенція Ради Європи про захист професії адвоката відкриває новий етап у формуванні міжнародних стандартів і має потенціал стати універсальним інструментом для всіх держав – членів Ради Європи. Для України її ратифікація матиме значення не лише правового, а й політичного, оскільки стане підтвердженням незворотності курсу на верховенство права та інтеграцію до європейської правової спільноти.

Проведений аналіз свідчить, що проблема захисту професії адвоката в Україні та світі має багатовимірний характер і потребує комплексного підходу. Адвокатура виступає гарантом права на справедливий суд та ефективний захист прав і свобод людини, однак у реальній практиці вона стикається з численними викликами – від незаконних обшуків і втручання у професійну діяльність до загроз фізичній безпеці та морально-етичних дилем в умовах війни.

Для подолання цих проблем необхідне впровадження цілеспрямованих заходів, серед яких варто виокремити такі:

1. *Посилення правових гарантій на національному рівні.* Законодавство України потребує подальшого вдосконалення у напрямі закріплення спеціальних процесуальних запобіжників, які унеможливають свавільне втручання у професійну діяльність адвоката. Йдеться про обмеження проведення обшуків та виїмок у приміщеннях адвокатів, запровадження чітких стандартів щодо допустимості доступу до електронних носіїв інформації та кореспонденції, що містять адвокатську таємницю.

2. *Імплементация положень Конвенції ради Європи про захист професії адвоката (2025 р.).* Україна має забезпечити не лише підписання та ратифікацію Конвенції, а й розробку національних механізмів її реалізації. Особливого значення набуває ефективна взаємодія з Групою експертів (GRAVO), здатною здійснювати моніторинг та оперативне реагування на системні порушення прав адвокатів.

3. *Розвиток адвокатського самоврядування.* Самоврядні органи адвокатури повинні отримати дієві інструменти для захисту своїх членів – від створення оперативних груп реагування до налагодження міжнародних контактів з європейськими асоціаціями адвокатів. Це сприятиме підвищенню ефективності захисту у випадках тиску чи переслідування.

4. *Міжнародна співпраця та підтримка.* В умовах війни та трансформації правової системи Україна потребує активної участі міжнародних партнерів. Йдеться про організацію програм фінансової, психологічної та соціальної допомоги адвокатам, які постраждали від війни, а також про включення українських адвокатів у європейські професійні мережі.

5. *Забезпечення фізичної безпеки адвокатів.* Потребує створення окремого державного механізму захисту адвокатів, аналогічного програмам захисту свідків. Це особливо актуально в умовах, коли адвокати стають об'єктами погроз, насильства та переслідувань з боку недобросовісних учасників процесу чи навіть представників державних органів.

6. *Формування етичної та моральної стійкості професії.* Важливим напрямом є розвиток системи етичних орієнтирів, які допоможуть адвокатам діяти у складних ситуаціях – зокрема при захисті осіб, обвинувачених у воєнних злочинах. Це дасть змогу зберегти довіру суспільства до адвокатури як до незалежного інституту правосуддя.

Таким чином, подолання викликів, що постають перед адвокатурою, можливе лише за умови комплексного поєднання національних правових реформ, міжнародних стандартів та інституційної підтримки. Розвиток адвокатури в Україні та її захист є необхідною передумовою побудови демократичної держави, заснованої на принципах верховенства права та пріоритету прав людини.

Список літератури:

1. Висновок Парламентської Асамблеї Ради Європи щодо заявки України на вступ до Ради Європи № 190 (1995) від 26.09.1995. URL: http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/994_590 (дата звернення: 15.09.2025)
2. Стефанчук М. М. Тенденції розвитку функцій адвокатури в Україні. Науковий вісник УжНУ. Серія «Право». 2022. Вип. 69. С. 429–437. URL: <https://visnyk-juris-uzhnu.com/wp-content/uploads/2022/03/73.pdf>. (дата звернення: 16.09.2025)
3. Щодо порушень професійних прав адвокатів та гарантій адвокатської діяльності під час мобілізаційних заходів: Рішення Ради адвокатів України № 38 від 08.06.2024. URL: https://unba.org.ua/assets/uploads/legislation/rishennya/2024-06-08-r-shennya-rau-38_6686b397de1dc.pdf. (дата звернення: 16.09.2025)
4. Ukrainian defence attorneys face moral dilemma in war crime trials. Reuters. 02.04.2024. URL: <https://www.reuters.com/world/europe/ukrainian-defence-attorneys-face-moral-dilemma-war-crime-trials-2024-04-02>. (дата звернення: 14.09.2025)
5. Ukraine: ICJ report calls for urgent measures to protect lawyers under attack. International Commission of Jurists. URL: <https://www.icj.org/resource/ukraine-icj-report-calls-for-urgent-measures-to-protect-lawyers-under-attack>. (дата звернення: 16.09.2025)
6. Directive 98/5/EC of the European Parliament and of the Council of 16 February 1998 to facilitate practice of the profession of lawyer on a permanent basis in a Member State other than that in which the qualification was obtained. 1998. Eur-Lex. URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/ALL/?uri=celex%3A31998L0005>. (дата звернення: 16.09.2025)
7. Case of [HUDOC reference 001-154265]. European Court of Human Rights. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/fre?i=001-154265>. (дата звернення: 15.09.2025)
8. Basic Principles on the Role of Lawyers. OHCHR. URL: <https://www.ohchr.org/en/instruments-mechanisms/instruments/basic-principles-role-lawyers>. (дата звернення: 16.09.2025)
9. The principles and guarantees of advocates. Committee of Ministers. Reply to Recommendation No Doc. 15342 (02 July 2021). Adopted at the 1408th meeting of the Ministers' Deputies 30 June 2021. URL: <https://pace.coe.int/en/files/29379/html>. (дата звернення: 15.09.2025)
10. Council of Europe adopts international convention on protecting lawyers. 12.03.2025. Council of Europe. URL: <https://www.coe.int/en/web/portal/-/council-of-europe-adopts-international-convention-on-protecting-lawyers>. (дата звернення: 15.09.2025)

Hansetska V. V. PROTECTION OF THE PROFESSION OF ADVOCATE: CHALLENGES AND SOLUTIONS

The research paper provides a comprehensive analysis of the problem of protecting the advocate's profession in the context of contemporary socio-political transformations and the growing challenges faced by the Bar both in Ukraine and worldwide. Advocacy is considered as a key element of civil society and the rule-of-law state, since the realization of the right to a fair trial and the effective protection of human rights and freedoms largely depends on the efficiency of its functioning. The

independence of the Bar is enshrined in Article 131–2 of the Constitution of Ukraine and further specified in the Law of Ukraine “On the Bar and Advocacy”. At the same time, despite the formal legislative recognition of relevant guarantees, practice demonstrates numerous violations of advocates’ professional rights, including unlawful searches, interference in professional activity, restrictions on access to information, as well as physical pressure and intimidation. This problem has become particularly acute under martial law, where advocates face new threats from mobilization structures.

The article also addresses European and international experience in safeguarding the advocate’s profession. It emphasizes that similar violations are recorded in EU countries, which led to the adoption in 2025 of the Council of Europe Convention on the Protection of the Profession of Advocate. This instrument provides for the establishment of a special monitoring mechanism – the Group of Experts (GRAVO), which enables rapid response to systemic violations of guarantees of advocacy. Scholarly analysis of the Convention’s provisions allows for identifying its potential as a universal international legal tool aimed at ensuring the independence of advocacy and strengthening guarantees of advocates’ security.

The conclusions of the article substantiate the necessity of improving Ukrainian legislation in line with international standards, in particular through the introduction of procedural safeguards against arbitrary interference in advocates’ activities, strengthening the role of professional self-governance, implementing the Council of Europe’s HELP educational programs for legal professionals, and creating state mechanisms of physical protection for advocates. It is stressed that effective protection of the advocate’s profession is possible only through a complex combination of national legal reforms and the implementation of international legal instruments. The development of the Bar and the safeguarding of its independence is not only an internal task of the state, but also a critical prerequisite for the consolidation of democracy, post-war recovery, and Ukraine’s integration into the European legal space.

Key words: *advocate, independence of advocacy, guarantees of advocacy, protection of the advocate’s profession, Council of Europe Convention, rule of law, human rights.*

Дата надходження статті: 16.09.2025

Дата прийняття статті: 25.09.2025

Опубліковано: 15.12.2025

МІЖНАРОДНЕ ПРАВО. ПОРІВНЯЛЬНЕ ПРАВОЗНАВСТВО

УДК 341.9

DOI <https://doi.org/10.32782/TNU-2707-0581/2025.4/23>

Волторніст О. С.

Київський національний університет імені Тараса Шевченка

МІЖНАРОДНА ЮРИСДИКЦІЯ І ПРОБЛЕМА УНІФІКАЦІЇ: ВІД КОНЦЕПЦІЙ ДО ПОЛІТИЧНИХ ПЕРЕШКОД

*Стаття присвячена дослідженню проблеми визначення міжнародної юрисдикції та перспектив її уніфікації в рамках сучасного міжнародного приватного права. Визначення юрисдикції є одним із найважливіших аспектів регулювання транскордонних правовідносин, оскільки саме від нього залежить ефективність захисту прав та законних інтересів учасників міжнародного цивільного обороту. У роботі здійснено аналіз основних концепцій, що лежать в основі підходів до визначення юрисдикції, включно з принципом територіальності, автономією волі сторін та доктриною *forum non conveniens*. Розглянуто їхню роль у формуванні сучасних практик правозастосування та виявлено ключові суперечності, що перешкоджають виробленню єдиних правил.*

Особлива увага приділяється напрацюванням і пропозиціям Гаазької конференції з міжнародного приватного права, спрямованим на уніфікацію юрисдикційних норм, зокрема в контексті Конвенції про угоди про вибір суду 2005 року та проекту Конвенції з питань міжнародної юрисдикції. Проведено критичний аналіз цих документів, наголошено на їхньому значенні для формування глобального правового простору та водночас підкреслено їхню обмеженість, зумовлену вузькою сферою застосування та політико-економічними проблемами ратифікації.

Окремо досліджено політико-правові чинники, які перешкоджають широкій уніфікації, серед яких – конкуренція юрисдикцій, прагнення держав зберегти суверенні прерогативи у сфері цивільного процесу, економічні інтереси національних судових систем та відмінності у правових традиціях. Аргументовано, що саме поєднання правових і політичних аспектів робить процес уніфікації надзвичайно складним і повільним.

Наукова новизна статті полягає у комплексному поєднанні аналізу доктринальних підходів, міжнародних уніфікаційних ініціатив та політико-правових реалій, що дозволяє запропонувати більш об'єктивну оцінку перспектив формування єдиних універсальних правил юрисдикції. Практичне значення дослідження виявляється у можливості використання його висновків у нормотворчій діяльності, гармонізації національного законодавства з міжнародними стандартами та подальшому розвитку договірних механізмів у сфері міжнародного цивільного процесу.

Ключові слова: міжнародна юрисдикція, уніфікація, міжнародне приватне право, Гаазька конференція, *forum non conveniens*.

Постановка проблеми. Проблема визначення юрисдикції займає центральне місце у міжнародному приватному праві та міжнародному цивільному процесі. У глобалізованому світі, де транскордонні правовідносини стали нормою, саме від юрисдикційних правил залежить ефективність судового захисту, передбачуваність для учасників міжнародних відносин і, зрештою, ле-

гітимність усієї системи вирішення спорів. Традиційно юрисдикційні питання врегульовуються двома основними доктринами: *lis pendens* (перевага першого звернення до суду) та *forum non conveniens* (відмова від юрисдикції заради більш доцільного форуму). Їх взаємодія, співіснування та колізії визначають сучасні тенденції у сфері міжнародної юрисдикції.

Аналіз останніх досліджень і публікацій.

Проблематика міжнародної юрисдикції та перспектив її уніфікації посідає важливе місце у сучасній науковій літературі з міжнародного приватного права. Значний внесок у дослідження цієї тематики зробили праці Б. Хартлі, Т. Котюка, Ф. Джуї, А. Дайса, де розглядаються як доктринальні підходи до визначення компетентного суду, так і питання визнання та виконання іноземних рішень. У європейському контексті особливу увагу приділяють аналізу Регламенту Брюссель I bis та практики Суду ЄС, тоді як у системі загального права досліджуються аспекти застосування *forum non conveniens* та механізмів *declining jurisdiction*. Публікації, присвячені діяльності Гаазької конференції, висвітлюють як позитивні результати Конвенцій 2005 та 2019 років, так і труднощі їхньої імплементації, що створює підґрунтя для подальшої критичної оцінки.

Постановка завдання. Метою статті є комплексний аналіз сучасних підходів до визначення міжнародної юрисдикції та критична оцінка пропозицій і напрацювань Гаазької конференції з міжнародного приватного права з точки зору їхньої ефективності та перспектив глобальної уніфікації. Завдання дослідження полягає у з'ясуванні переваг і недоліків основних концепцій юрисдикції, виявленні політико-правових факторів, що перешкоджають створенню універсальних стандартів, а також у формулюванні пропозицій щодо подальшого розвитку міжнародно-правових механізмів у цій сфері.

Виклад основного матеріалу. Доктрина *lis pendens* бере початок із традицій континентального права та ґрунтується на презумпції, що справа має розглядатися судом, до якого вона була подана першою. Такий підхід забезпечує юридичну визначеність, запобігає множинним провадженням між тими самими сторонами та з тим самим предметом спору, знижує витрати й унеможливає прийняття суперечливих одне одному судових рішень.

Особливо чітко ця концепція втілена у праві Європейського Союзу. Регламент Брюссель I (нині Брюссель I bis) встановлює автоматичне призупинення провадження у суді, куди позов було подано пізніше, доки не визначиться компетенція суду першого розгляду. Уніфікація в межах ЄС дала позитивні результати: підвищила передбачуваність і зменшила кількість юрисдикційних конфліктів.

Водночас жорсткість *lis pendens* спричинила низку проблем. По-перше, можливість так званих «торпедних позовів» (*Italian torpedo*), коли стороною ініціює процес у завідомо повільному чи не-

бажаному суді, щоб заблокувати розгляд у більш зручному форумі. По-друге, уніфікація на основі суворого хронологічного критерію ігнорує доцільність форуму: навіть якщо інший суд мав би значно тісніший зв'язок зі спором, він не зможе розглядати справу, якщо не був першим. Таким чином, *lis pendens* створює баланс між ефективністю та визначеністю, але ціною можливої несправедливості в окремих справах [1, с. 44].

На противагу континентальній традиції, юрисдикції англо-саксонського права розвинули доктрину *forum non conveniens*, яка дозволяє судам відмовлятися від юрисдикції, якщо інший суд є більш зручним і доцільним для розгляду спору. Суди оцінюють такі критерії, як місце знаходження доказів, зручність для сторін, застосовне право, можливість ефективного судового захисту. Прецеденти *Spiliada Maritime Corp. v. Cansulex Ltd* (Велика Британія) та *Piper Aircraft v. Reyno* (США) стали класичними прикладами застосування цієї доктрини.

Головна перевага *forum non conveniens* – гнучкість, яка дозволяє уникати несправедливих результатів і зловживань. Проте вона має й істотні недоліки [2, с. 1127–1128]:

- непередбачуваність – сторони не можуть наперед знати, чи відмовиться суд від юрисдикції;
- ризик позбавлення доступу до правосуддя – особливо в справах із транснаціональними корпораціями, які прагнуть перевести процес у юрисдикції зі слабшими гарантіями;
- юрисдикційний націоналізм – суди розвинутих країн часто відмовляють у розгляді справ, перекладаючи їх на юрисдикції з менш розвинутою правовою системою.

Отже, *forum non conveniens* забезпечує справедливість у багатьох випадках, але за рахунок правової невизначеності.

Концепція *declining jurisdiction* (відмова від юрисдикції) є своєрідною «парасольною категорією», яка охоплює як доктрину *forum non conveniens* у юрисдикціях загального права, так і окремі механізми у праві континентальної традиції, де суди, хоча й менш охоче, також можуть відмовлятися від розгляду справи. Її основна ідея полягає в тому, що суд, який формально має компетенцію розглядати справу, може відмовитися від юрисдикції заради ефективності процесу, уникнення дублювання проваджень та забезпечення справедливості для сторін.

У практиці багатьох країн *declining jurisdiction* виконує функцію «запобіжника», який дозволяє уникати негативних наслідків надмірної жорсткості

ті юрисдикційних правил. Наприклад, навіть якщо позов формально підпадає під компетенцію національного суду за місцем проживання відповідача, суд може відмовитися від юрисдикції, якщо виявить, що інший форум має тісніший зв'язок зі справою, а провадження в ньому буде ефективнішим. У цьому сенсі *declining jurisdiction* виступає інструментом балансування між принципом територіального суверенітету держави та потребами міжнародної судової співпраці.

Ця концепція також має важливе значення у сфері міжнародних договорів. Хоча більшість багатосторонніх конвенцій прагнуть до встановлення чітких критеріїв юрисдикції, вони водночас нерідко залишають простір для відмови від розгляду, якщо існують поважні причини. Наприклад, у проектах Гаазької конференції передбачалося, що суд може відмовитися від юрисдикції на користь іншого, якщо доведено його явну непридатність. Таким чином, *declining jurisdiction* поступово інтегрується навіть у системи, що тяжіють до суворих правил.

Критики зазначають, що *declining jurisdiction* може стати джерелом зловживань, особливо у випадках, коли суди відмовляються від юрисдикції не з процесуальних чи практичних міркувань, а з політичних чи економічних причин. Водночас прихильники концепції наголошують, що вона дозволяє забезпечити більшу гнучкість і врахувати інтереси правосуддя у складних транскордонних спорах, де жорсткі правила нерідко ведуть до несправедливих результатів [3, с. 15].

У перспективі *declining jurisdiction* можна розглядати як компромісний механізм між суворістю *lis pendens* та дискреційністю *forum non conveniens*. Її розвиток у рамках майбутніх міжнародних конвенцій може стати ключем до вироблення універсальної моделі визначення юрисдикції, яка водночас гарантуватиме правову визначеність і дозволитиме враховувати специфіку окремих справ.

У глобальному контексті виникають ситуації, коли *lis pendens* і *forum non conveniens* вступають у пряму колізію. Наприклад, якщо позов подано одночасно у державі ЄС та у країні загального права, перший суд за Брюссельським регламентом матиме пріоритет, навіть якщо суд загального права визнає би себе більш доцільним. Це створює напруженість і потребує міжнародних механізмів гармонізації.

Гаазька конференція з міжнародного приватного права неодноразово намагалася зблизити підходи. Конвенція про угоди про вибір суду 2005 р.

та Конвенція про визнання і виконання іноземних судових рішень 2019 р. частково гармонізували юрисдикційні правила, але не розв'язали фундаментального конфлікту між жорсткістю *lis pendens* і гнучкістю *forum non conveniens*.

Науковці та міжнародні органи пропонують гібридні моделі, які могли б поєднати переваги обох доктрин. Наприклад [4]:

- презумпція на користь суду, де позов подано першим (як у *lis pendens*), але з можливістю винятків, якщо цей форум є очевидно непридатним;
- перевірка придатності альтернативного форуму перед застосуванням *forum non conveniens*;
- процесуальні гарантії для уникнення зловживань і захисту слабших сторін.

Гаазька конференція з міжнародного приватного права вже понад століття є провідним майданчиком для вироблення уніфікованих правил у сфері транскордонних приватноправових відносин. Одним із найбільш амбітних її завдань стало створення загальних принципів, які б врегульовували питання юрисдикції та взаємного визнання судових рішень. Невипадково саме ця сфера здавна вважається фундаментом міжнародного цивільного процесу: без узгоджених правил визначення компетентного суду та виконання його рішень будь-яке право залишатиметься декларативним.

Проте, незважаючи на десятиліття переговорів, міжнародна спільнота так і не отримала всеохопної юрисдикційної конвенції. Спроби Гаазької конференції, включаючи проекти кінця 1990-х – початку 2000-х років, а також часткові успіхи у вигляді Конвенції 2005 року про угоди про вибір суду та Конвенції 2019 року про визнання і виконання іноземних судових рішень, продемонстрували як силу цього форуму, так і його обмеженість.

Одним із найбільших здобутків стало чітке прагнення забезпечити передбачуваність для учасників міжнародних відносин. Конференція послідовно намагалася створити структуру, в якій сторони наперед знатимуть, який суд розглядатиме їхній спір. Це особливо важливо для бізнесу, оскільки міжнародні компанії потребують ясності при укладенні контрактів, оцінці ризиків та плануванні правової стратегії. Включення об'єктивних критеріїв – місце проживання відповідача, *locus delicti*, місце виконання договору – створює базис правової стабільності [5].

Визнання угод про вибір суду, яке було інституціоналізоване в Конвенції 2005 року, є значним кроком уперед. Цей інструмент забезпечує реалізацію принципу *pacta sunt servanda* і водночас

зменшує простір для *forum shopping*. З практичної точки зору, це дозволяє сторонам у комерційних угодах знизити транзакційні витрати та уникнути непередбачуваних процесуальних бар'єрів.

Запровадження механізмів *lis pendens* та обмежене використання *declining jurisdiction* у проєктах Гаазької конвенції покликано мінімізувати ризики дублювання судових процесів і суперечливих рішень. Це безпосередньо впливає на ефективність міжнародного правосуддя та сприяє зміцненню довіри між національними правовими системами.

Пропозиції надати особливий юрисдикційний захист споживачам та працівникам заслуговують на позитивну оцінку. Вони враховують дисбаланс сил у транскордонних відносинах і зменшують ризик примусового «експорту» спорів у несприятливі юрисдикції. Такий підхід свідчить про спробу поєднати ринкову ефективність із соціальною справедливістю [6].

Конвенція 2019 року закріпила основи взаємного визнання судових рішень, що є фундаментальним для довіри між системами. Вона закладає основу для глобального «судового простору», де рішення, ухвалені в одній країні, матиме реальну юридичну силу в іншій. Це можна розглядати як аналог арбітражної Конвенції 1958 року (Нью-Йоркської), але для національних судів.

Найбільший недолік полягає в тому, що Конференція так і не спромоглася виробити всеохопну конвенцію. Наявні інструменти – 2005 і 2019 роки – охоплюють лише частину проблематики. Комерційні угоди і взаємне визнання рішень – це важливо, але залишаються невирішеними численні сфери: делікти, корпоративні спори, колективні позови, спори у сфері інтелектуальної власності. Відсутність єдиної конвенції знижує ефективність уніфікації.

Обмежена кількість держав-учасниць Конвенцій 2005 та 2019 років свідчить про брак політичної волі до глобального консенсусу. Без широкого приєднання найбільших економік світу ці документи не можуть виконати функцію універсального стандарту. Наприклад, США підписали, але не ратифікували Конвенцію 2005 року, що значно зменшило її вплив.

Розбіжність між підходами континентального та загального права стала одним із головних камнів спотикання. Жорсткість *lis pendens* і гнучкість *forum non conveniens* виявилися важко поєднуваними. Гаазька конференція намагалася запропонувати «гібридний підхід», але на практиці він залишився компромісним і часто надто розмитим.

Попри задекларований захист слабших сторін, у багатьох проєктах бракує реальних механізмів, які б гарантували ефективність такого захисту. Існує небезпека, що великі корпорації зможуть використати правила юрисдикції для переведення справ у юрисдикції зі слабшими процесуальними стандартами. Таким чином, прагнення до правової визначеності може суперечити принципу справедливості.

Навіть Конвенція 2019 року, яка передбачає взаємне визнання рішень, не створює дієвого механізму моніторингу чи санкцій у разі невиконання. Це означає, що держави й надалі можуть ухилятися від зобов'язань, посиляючись на публічний порядок чи інші підстави.

Міжнародна уніфікація юрисдикційних норм є однією з найбільш амбітних цілей сучасного міжнародного приватного права. Вона покликана забезпечити передбачуваність транскордонних відносин, зміцнити довіру до іноземних судових рішень та створити глобальний «правовий простір». Проте цей процес наштовхується на численні політико-правові бар'єри, які унеможливають створення універсальних стандартів. Ці перешкоди мають багатовимірний характер: вони охоплюють суверенні амбіції держав, інституційні інтереси національних судових систем, конкуренцію між правовими традиціями, геополітичні протиріччя та економічні міркування.

Найпотужнішою перешкодою для уніфікації залишається традиційне розуміння державного суверенітету. Юрисдикція розглядається більшістю держав як прояв верховної влади, яку вони не готові передавати міжнародним інституціям або підпорядковувати зовнішнім обмеженням.

Кожна держава вбачає у власній судовій системі не лише правовий інструмент, але й елемент політичного контролю. Визнання за іноземним судом компетенції розглядати справи, що мають зв'язок із національною територією чи громадянами, сприймається як поступка суверенітету. Це особливо чутливо у сферах деліктних зобов'язань, сімейних відносин чи корпоративних спорів, де національні інтереси вбачаються особливо значущими.

Прикладом може слугувати небажання США ратифікувати Конвенцію 2005 року про угоди про вибір суду: попри підписання, у Конгресі переважає позиція, що це обмежить гнучкість американських судів і їхню здатність захищати власні інтереси. Аналогічно, деякі країни Азії й Африки обережно ставляться до міжнародних юрисдикційних норм, вбачаючи у них загрозу для власного правового суверенітету.

Національні судові системи мають власні інституційні інтереси, які часто суперечать ідеї уніфікації. Судова влада традиційно вважається одним із ключових атрибутів державності. Судді, адвокати, державні органи прагнуть зберегти контроль над розглядом справ, пов'язаних із національними суб'єктами чи територією [7, с. 124].

Крім того, юрисдикція має й економічний вимір. Судові процеси приносять значні доходи у вигляді судових зборів, витрат на адвокатів, супровідні послуги (арбітраж, медіація, експертизи). Великі правові ринки – Лондон, Нью-Йорк, Париж, Сінгапур – конкурують між собою за статус світових центрів вирішення спорів. Уніфікація юрисдикційних норм може поставити під загрозу цей «ринок судових послуг», зменшивши привабливість конкретних юрисдикцій.

Таким чином, опір уніфікації з боку національних судових систем пояснюється не лише політичним суверенітетом, а й прагматичними фінансовими та професійними інтересами.

Серйозною політико-правовою перешкодою є відмінність між континентальною та англосаксонською традиціями – континентальне право тяжіє до суворих правил *lis pendens*, які забезпечують визначеність, але часто жертвують гнучкістю, в той час як загальне право віддає перевагу *forum non conveniens*, яке дозволяє врахувати конкретні обставини, але створює непередбачуваність.

Поєднати ці підходи у єдиному міжнародному документі надзвичайно складно. Спроби Гаазької конференції запропонувати гібридну модель наštтовхувалися на спротив обох таборів: представники континентальної системи вбачали у гнучкості загрозу правовій визначеності, тоді як представники загального права вважали суворість *lis pendens* надмірною.

Цей конфлікт має не лише доктринальний, але й політичний вимір: кожна традиція претендує на універсальність і намагається поширити власні стандарти на глобальному рівні. Уніфікація юрисдикційних норм неможлива без широкої міжнародної співпраці. Проте геополітична конкуренція значно ускладнює досягнення згоди.

У відносинах між США, ЄС, Китаєм та Росією існують фундаментальні розбіжності у баченні міжнародного правопорядку. США традиційно виступають за збереження максимальної свободи власних судів, тоді як ЄС просуває більш жорсткі й формалізовані правила. Китай і Росія вбачають у міжнародній уніфікації потенційний інструмент обмеження їхнього політичного маневру.

Крім того, міжнародне право дедалі більше використовується як інструмент геополітичної боротьби. Санкції, замороження активів, політично мотивовані позови – усе це створює атмосферу недовіри, у якій домовитися про універсальні юрисдикційні правила практично неможливо.

Економічний фактор є ще однією важливою перешкодою. Держави конкурують між собою за залучення інвестицій та юридичних послуг. Приваблива юрисдикція може стати фактором економічного розвитку: приклади Лондона чи Сінгапуру свідчать, що статус міжнародного центру вирішення спорів приносить величезні прибутки.

Уніфікація юрисдикційних норм зменшила б цю конкуренцію, встановивши єдині правила гри. Не дивно, що країни, які вже досягли успіху у сфері юридичних послуг, обережно ставляться до будь-яких ініціатив, що могли б знизити їхню конкурентну перевагу.

Ще однією перешкодою є різний рівень розвитку судових систем у світі. Країни з ефективними та незалежними судами не готові визнавати рішення держав, де правосуддя залежить від політичних чи корупційних факторів. У таких умовах універсальна уніфікація може поставити під сумнів саму ідею справедливого судочинства.

Це пояснює, чому навіть Конвенція 2019 року про визнання і виконання рішень просувається повільно: держави не готові автоматично визнавати судові акти систем, яким вони не довіряють.

Політична кон'юнктура часто стає вирішальним чинником уніфікації. Під час міжнародних переговорів держави схильні ставити на перший план не правові, а політичні інтереси: баланс сил, економічні угоди, геостратегічні альянси. У результаті тексти конвенцій часто відображають не оптимальні правові рішення, а компроміс між протилежними інтересами.

Це пояснює, чому проекти Гаазької конференції нерідко виглядають половинчастими: вони радше віддзеркалюють баланс політичних впливів, ніж реальну потребу уніфікації.

Висновки. Проведене дослідження дозволяє зробити висновок, що питання міжнародної юрисдикції є одним із найбільш проблемних у міжнародному приватному праві, адже воно поєднує правові, політичні та економічні чинники. Аналіз концепцій *lis pendens*, *forum non conveniens* та *declining jurisdiction* показав, що жодна з них не може вважатися універсальною: кожна має свої сильні й слабкі сторони, які по-різному проявляються у транскордонних спорах. Саме тому сучасна на-

уюча думка дедалі частіше схиляється до ідеї гібридних моделей, здатних забезпечити баланс між правовою визначеністю та справедливістю.

Пропозиції й напрацювання Гаазької конференції з міжнародного приватного права стали важливим кроком на шляху до уніфікації. Конвенції 2005 та 2019 років заклали основу для формування єдиного підходу до угод про вибір суду та взаємного визнання судових рішень. Водночас їхній вплив обмежений фрагментарністю, недостатньою кількістю ратифікацій та нерозв'язаними доктринальними суперечностями між різними правовими системами. Це свідчить, що глобальна уніфікація залишається радше політичною декларацією, ніж юридичною реальністю.

Важливими перешкодами виступають політико-правові фактори: державний суверенітет, конкуренція юрисдикцій, геополітичні протиріч-

чя та нерівномірність розвитку правових систем. Їхній вплив настільки значний, що навіть у разі широкої підтримки наукового співтовариства створення універсальної конвенції про юрисдикцію виглядає малоімовірним у найближчій перспективі.

Разом із тим, перспективи часткової, секторальної уніфікації видаються більш реалістичними. Зокрема, розвиток цифрових технологій, міжнародної торгівлі та захисту прав споживачів створює об'єктивний запит на більш гармонізовані правила. У цьому контексті завдання Гаазької конференції полягає не стільки у створенні глобального кодексу, скільки у поступовому формуванні гнучких механізмів, здатних забезпечити довіру між правовими системами та ефективний захист прав учасників транскордонних відносин.

Список літератури:

1. Civil Litigation in a Globalising World / ed. by X. E. Kramer, C. H. Rhee. The Hague, The Netherlands : T. M. C. Asser Press, 2012. URL: <https://doi.org/10.1007/978-90-6704-817-0> (date of access: 30.09.2025).
2. Coyle J. F. Rethinking Judgements Reciprocity. North Carolina Law Review. 2014. Vol. 92, no. 4. P. 1108–1174.
3. Верещінська І. В. Місце міжнародного цивільного процесу в національних правових системах суверенних держав. *Проблеми правознавства та правоохоронної діяльності*. 2014. № 4. С. 13–19.
4. Note on forms for the recognition and enforcement of a foreign judgment. Hague Conference on International Private Law. URL: <https://assets.hcch.net/docs/054ba941-58a9-401f-a7d5-63363705185e.pdf> (date of access: 30.09.2025).
5. Conclusions & recommendations adopted by the Council. Hague Conference on International Private Law. URL: <https://assets.hcch.net/docs/8e756bba-54ed-4d3e-8081-1e777d6950dc.pdf> (date of access: 30.09.2025).
6. Conclusions and recommendations of the Expert Group on possible future work on cross-border litigation in civil and commercial matters. Hague Conference on International Private Law. URL: <https://assets.hcch.net/docs/0e110725-5eef-429c-9fe3-24d8d4e7e87a.pdf> (date of access: 30.09.2025).
7. Міжнародний цивільний процес України: Навчальний посібник. Практикум. Фурса С.Я., Притика Ю.Д., Кармаза О.О. та ін. За ред. Фурси С.Я. Видавець Фурса С.Я.: КНТ, 2010. 328 с.

Voltornist O. S. INTERNATIONAL JURISDICTION AND THE PROBLEM OF UNIFICATION: FROM CONCEPTS TO POLITICAL OBSTACLES

The article is devoted to the study of the problem of determining international jurisdiction and the prospects for its unification within the framework of modern private international law. The determination of jurisdiction is one of the most important aspects of regulating cross-border legal relations, since it is on it that the effectiveness of protecting the rights and legitimate interests of participants in international civil turnover depends. The paper analyzes the main concepts underlying the approaches to determining jurisdiction, including the principle of territoriality, the autonomy of the will of the parties and the doctrine of forum non conveniens. Their role in the formation of modern law enforcement practices is considered and key contradictions that hinder the development of uniform rules are identified.

Particular attention is paid to the developments and proposals of the Hague Conference on Private International Law aimed at the unification of jurisdictional norms, in particular in the context of the 2005 Convention on Choice of Court Agreements and the draft Convention on International Jurisdiction. A critical analysis of these documents is conducted, their importance for the formation of a global legal space is emphasized, and at the same time their limitations due to a narrow scope of application and political and economic problems of ratification are emphasized.

Separately, political and legal factors that impede broad unification are studied, including competition between jurisdictions, the desire of states to preserve sovereign prerogatives in the field of civil procedure, the economic interests of national judicial systems, and differences in legal traditions. It is argued that it is the combination of legal and political aspects that makes the process of unification extremely complex and slow.

The scientific novelty of the article lies in the complex combination of the analysis of doctrinal approaches, international unification initiatives and political and legal realities, which allows us to offer a more objective assessment of the prospects for the formation of single universal rules of jurisdiction. The practical significance of the study is manifested in the possibility of using its conclusions in normative activities, harmonization of national legislation with international standards and further development of contractual mechanisms in the field of international civil procedure.

Key words: *international jurisdiction, unification, private international law, Hague Conference, forum non conveniens.*

Дата надходження статті: 10.09.2025

Дата прийняття статті: 01.10.2025

Опубліковано: 15.12.2025

Кузьмін Е. Е.

Національний університет «Одеська юридична академія»

СУВОРЕ ПРАВОСУДДЯ ДЛЯ ДАЛЕКОГО СХОДУ: ТОКІЙСЬКИЙ ПРОЦЕС ТА ПОКАРАННЯ ЗА ВОЄННІ ЗЛОЧИННИ

Відповідна наукова стаття слугує черговим закономірним і логічним продовженням циклу фахових публікацій, присвячених насамперед роздумам над комплексною проблематикою покарання у міжнародному кримінальному праві для цілей розроблення його сучасної міжнародно-правової концепції та заразом «ключем, що відкриває» серію робіт, які покликані адресувати проблему покарання за воєнні злочини на Далекому Сході, зокрема нюансів його загального сприйняття та специфіки, під час проведення Токійського процесу над головними японськими воєнними злочинцями з 1946 до 1948 року.

Всупереч широко розповсюдженим побоюванням щодо знеславленого авторитету Токійського трибуналу, що часто характеризується як такий, що межує із обструкцією правосуддю, наголошено на тому, що його право, політика і досвід становлять невід'ємну та невідчужену складову історії прогресивного розвитку норм міжнародного кримінального права, а відтак не тільки є його органічною частиною, а й власне вбачаються такими, що підлягають якщо не обов'язковому врахуванню, то принаймні необхідності надання їм адекватної і належної оцінки, в тому числі й з метою їх системної інтеграції до «визначального задуму» покарання, – міжнародно-правової концепції міжнародного покарання.

На тлі доволі усталеної «мантри про забуття», починаючи з кінця двадцятого століття, закінчуючи теперішнім часом, здійснено масовану ревізію існуючих наукових напрацювань з тематики міжнародного судового кримінального процесу у Токіо, що зумовило можливість їх систематизації та упорядкування за низкою критеріїв (зокрема, від поодиноких статей до антологій, від тих, що фокусуються на загальних, але водночас довкола юридичних питань, до широкого спектру мультидисциплінарних надбань) та насамкінець результувало в об'єктивну констатацію факту реальної недостатності приділеної уваги та малодослідженості проблеми.

Виявлено, що переважна більшість наукового матеріалу пронизана суцільною критикою та відчутним негативом, що проявляються у згубному наративі вчинення несправедливості, незаконності та нелегітимності, а також в деструктивній парадигмі недосконалого правосуддя, яке не має жодного відношення до права, що прямо проєціюється на уявленні про покарання та його сприйнятті.

Зауважено на доречності майбутніх розмірковувань стосовно таких основних характеристик Токійської формації покарання, як «суворість» та «невідкладність».

Ключові слова: покарання, міжнародне покарання, воєнні злочини, Міжнародний військовий трибунал для Далекого Сходу, Токіо, Токійський трибунал, Токійський процес, боротьба з безкарністю, відповідальність за міжнародні злочини, міжнародне кримінальне правосуддя, міжнародне кримінальне право.

Постановка проблеми. Наступним оглядним перспективним кроком на устеленому тернами витіюватому шляху до творення універсальної багатопланової концепції покарання у міжнародному кримінальному праві після, без жодного перебільшення «авангардної», епохи Нюрнберзького [1, с. 356] та пост-Нюрнберзьких процесів [2, с. 100] вбачається вироблення генеральної візії концепту міжнародного покарання

та його перцепції крізь призму міжнародного судового процесу над воєнними злочинцями у Токіо [3, с. 299].

Визначальним фактором для належного обґрунтування раціональності використання такого підходу у свою чергу видається наявність аргументу про те, що, усупереч існуючим терзаючим сумнівам, як на цьому, зокрема наголошує Н. Бойстер, щодо реальної можливості «... таких [як, з певною

долею вагання, зазначає означений фахівець, «заплямованих»] судових процесів, як той, що відбувся в Токію, і взагалі вважати такими, що здатні функціонувати в якості «конструктивного елементу» основи міжнародного кримінального права ...» [4, с. 4], стверджує, як би водночас ціла низка коментаторів і спостерігачів цього не хотіли [5, с. 325; 6, с. 103-104; 7, с. 1], істинність тези стосовно того, що відповідний процес, а також все, що з ним, так чи інакше, пов'язано, складає інтегральну частину історії за назвою «становлення та прогресивний розвиток норм» [див., детальніше: 8, с. 409; 9, с. 3, 31, 215], які покликані регламентувати питання превенції й придушення міжнародної злочинності, посилення відповідальності та зменшення безкарності, а також спрямовані на утвердження міжнародного кримінального правосуддя [10, с. 1].

Тому, і втім, що дійсно не представляється можливим, принаймні, на нашу суб'єктивну думку, натеper, так це свідоме нехтування досвіду цієї знакової події, що загалом власне і обумовлює доцільність проведення подібної наукової розвідки.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Попри справді історичну, політичну, культурну [11, с. і], моральну та, на думку багатьох, «скандально уславлену» [7, с. 1; 12, с. 1], – правову значущість [13, с. 3], а також напrawdę символічне значення зусиль з метою домогтись торжества справедливості [14, с. 194] та покарати головних японських воєнних злочинців [15, с. 138] в межах Токійського процесу протягом 1946-1948 років [16, с. 123], тематика започаткування, створення та функціонування Міжнародного військового трибуналу для Далекого Сходу [17, с. 480] у період з кінця ХХ - початку ХХІ століття, на превеликий жаль, і станом на сьогодні все ще отримує вельми незначний відголос в учених умах, що оформлюється у доволі скромній, і, ба більше, на наше особисте переконання, явно недостатній кількості наукових праць.

Тим не менш, з моменту завершення роботи Трибуналу першочергово починають прослідковуватись поодинокі спроби осмислення окремих аспектів відповідної проблематики, результати яких знаходять своє безпосереднє відображення у фахових публікаціях А. С. Комінс Карра [5], а також Р. Б. Волкіншоуа [3] та С. Ю. Чо [18], присвячених головним чином найбільш загальним питанням винесення Вироку Трибуналу, міжнародного правосуддя та міжнародного процесу.

З плином часу, зокрема впродовж останніх тридцяти років ХХ століття, з'являються і перші більш-менш консолідовані напрацювання, які багато в чому являють собою намагання проана-

лізувати наявні проблеми комплексно і, як правило, міждисциплінарно. Серед них особливої уваги за правом заслуговують «всеохоплюючий аналіз» Р. Х. Мінеара «Правосуддя переможців: Токійський процес над воєнними злочинцями» [19], а також «мультиперспективний міжнародний симпозиум з Міжнародного військового трибуналу для Далекого Сходу», – «Токійський процес над воєнними злочинцями: міжнародний симпозиум» за редакцією Ч. Хосої, Н. Андо, Й. Онуми й Р. Мінеара [20] та «квінтесенція понад чверть столітнього дослідження» А. С. Бракмана «Інший Нюрнберг: Нерозказана історія Токійських воєнних кримінальних процесів» [21].

Зі свого боку перша декада ХХІ століття супроводжуються появою низки ґрунтовних модернових робіт, серед яких слід відзначити вагомий доробок Т. Маги «Вирок у Токію: японські воєнні кримінальні процеси» [22], К. Ушімури «Поза межами «суду над цивілізацією»: інтелектуальна спадщина японських воєнних кримінальних процесів, 1946-1949 рр.» [23], Н. Бойстера і Р. Краєра «Токійський міжнародний військовий трибунал: переоцінка» [7], а також Ю. Тотані «Токійський воєнний кримінальний процес: прагнення справедливості після завершення Другої світової війни» [14]. Окреме місце може бути цілком виправдано відведене «колекції есе», іменованою «За межами правосуддя переможців? Перевідвідування Токійського воєнного кримінального процесу» за редакцією Ю. Танаки, Т. МакКормака та Г. Сімпсона [24].

Друга – знаменує собою вихід у світ монументальної антології «Історичні воєнні кримінальні процеси в Азії» за редакцією Л. Дацуня та Ч. Бінсінґ [25], «залаштункового життя на папері» Ж. Гіймен «Приховані звірства: японська бактеріологічна війна та перешкодження правосуддю з боку США на Токійському процесі» [26], «меморіалу титанічної праці» М. Джу-ао «Токійський процес і воєнні злочини в Азії» [15], «класичної композиції» від двох найвидатніших вчених в галузі японського права та історії воєнних злочинів, – Д. Коена й Ю. Тотані «Токійський воєнний кримінальний трибунал: право, історія та юриспруденція» [27], другого видання книги М. Джу-ао [28], а також третього воліюмену із відомої Нюрнберзької академічної серії, присвяченого «сучасному прочитанню» Токійського трибуналу, – «Токійський трибунал: перспективи права, історії та пам'яті» за редакцією В. Е. Дітріх, К. фон Лінген, Ф. Остена і Й. Макрайови [11].

Незважаючи на те, що хоча означені писання й пропонують широкий та багатий спектр поглядів щодо сенсу цього судового процесу [11, с. і],

всі вони поєднуються спільним лейтмотивом суцільного, планомірного і стійкого критиканства [6, с. 103], фокусуючись здебільшого на численних перешкодах, недоліках та доріканнях [12, с. 1], передусім пов'язаних із нелегітимністю, селективністю, упередженими, політично вмотивованими і маніпулятивними переслідуваннями [25, с. 45, 51, 52], оминаючи увагою те, заради чого власне все і починалось, – прагнення суворого та невідкладного покарання воєнних злочинців [13, с. 14].

Метою статті є теоретико-правове осмислення кон'юнктурних питань, які становлять магістральну передумову для формування цілісного образу Токійської формації концепту міжнародного покарання.

Виклад основного матеріалу. Ще на самих підступах, де з метою реалізації розв'язання поставленої наукової задачі, лиш започатковуються певні вихідні намагання з'ясувати загальні обрії антуражу проблематики, першочергові делікатні спроби формування контексту проблеми радо зустрічаються усією ряснотою тотальної критики [3, с. 301], переважаючої негативної думки про процес [5, с. 102], а також абсолютно зневіреним поглядом на хід подій [7, с. 1].

Подекуди настільки, що поволі навіть складається дедалі стійкіше враження про те, що базово кожен, без винятку, зацікавлений обсерватор буквально мав своїм обов'язком віднайти та у весь голос заявити про усі існуючі та нерідко неіснуючі хиби і прямо вказати на вади, зазвичай відкрито, рідше, – більш обачно, але завжди виключно з благородних і благих позицій «максимальних правових стандартів» та «ідеалів найвищої справедливості».

Здається, що різкій критиці [29, с. 89] піддається ледь не усе, що стосується Трибуналу, – починаючи із оскарження правомірності створення, легальності та юрисдикції [7, с. 32, 73], продовжуючи звинуваченням у селективності й нелегітимності [25, с. 45], закінчуючи запереченням процедурної справедливості судового процесу [5, с. 102], а також опротестуванням його Обвинувального Акту [7, с. 73] і Вироку [6, с. 103-104].

Як наслідок, крізь роки кропітко плекається наратив стосовно того, що те «щось», що мало місце у Токіо у той час являє собою ніщо інше, аніж несправедливу «справедливість переможців» [5, с. 325, 114], показовий публічний процес, що демонструє виключно брутальну силу [4, с. 6] та позиціонується як «фарс» [5, с. 325] або ж «політично маніпульований процес», що не тільки нарікається «вибірковим правосуддям» [25, с. 52, 45], а і є «продуктом упередженого ставлення до

обвинувачених» [7, с. 73], тобто «судилищем цивілізації», [23, с. 9], в якому усі докази проти обвинувачених були «заздалегідь відкалібровані» [7, с. 73], водночас Обвинувальний Акт подається як такий, що у «поспіху до правосуддя» [30, с. 117] містить нечітко сформульовані звинувачення, а остаточний Вирок не користується належною повагою не тільки через його недостатню глибину [7, с. 73, 48], а й тому, що він є «результатом злоби» [5, с. 98] або ж «вироком переможців», тобто Сполучених Штатів Америки [6, с. 103-104].

В такий спосіб формується домінуюча парадигма про репрезентацію Токіо, як своєрідного імперфектного правосуддя, творення якого було не тільки «неохайною та неповчальною справою» [31, с. 1086], а й позиціонування Трибуналу, як такого, що за своїм сприйняттям неприємно нагадує «роботу залізничника» [30, с. 117], яка має своїм наслідком повну невідповідність процесу навіть «найелементарнішим стандартам міжнародного права» [5, с. 114] та зрештою закарбовується в основному меседжі про те, що правові стандарти – або ж їх відсутність – Токійського процесу були такими, що юристи хотіли якнайшвидше про нього забути» [7, с. 1], а сам «... Токіо ... був прецедентом, який юридична історія може розглядати лише з метою не повторити його», адже необхідно пам'ятати те, що не можна забувати ...» [5, с. 302].

Висновки. Таким чином, подібне масоване публічне бичування не тільки інтуїтивно спонукає до сприйняття тогочасного покарання, як такого, що якнайменше принаймні межує із арбітрарністю, якщо і взагалі не є таким в цілому [18, с. 313-314], але й поневолі змушує підсвідомо замислитись над тим, наскільки доцільним вбачається використання його основних параметрів для цілей розробки сучасної стійкої концепції покарання у міжнародному кримінальному праві за умови, коли «суворе правосуддя» [32, с. 83] фактично отожднюється із «драконівським покаранням» [5, с. 260], а «невідкладне покарання» у свою чергу ніби невимушено підміняється «поспішним або швидким покаранням» [33, с. 193]. Разом з тим відповідна ситуація чимраз далі радше нагадує сплановану масштабну інформаційну кампанію з дискредитації, аніж підтвердження «...рішучості карати та запобігти майбутнім війнам і звірствам ...» [5, с. 247]. У зв'язку з цим станом на зараз все ще залишається об'єктивна необхідність подальших роздумів щодо об'єктивної оцінки альтернативного погляду на те, якими в дійсності є спадок і досягнення Токіо та чим цей досвід може бути корисним для встановленої цілі.

Список літератури:

1. Gross L. The Punishment of War Criminals: The Nuremberg Trial (First Part). *Netherlands International Law Review*. 1955. Vol. 2, Iss. 4. pp. 356–374.
2. Lippman M. The Other Nuremberg: American Prosecutions of Nazi War Criminals in Occupied Germany. *Indiana International & Comparative Law Review*. 1992. Vol. 3, No. 1. pp. 1–100.
3. Walkinshaw R. B. The Nuremberg and Tokyo Trials: Another Step Toward International Justice. *American Bar Association Journal*. 1949. Vol. 35, No. 4. pp. 299–302, 362–363.
4. Boister N. The Tokyo Military Tribunal: A Show Trial? *Historical Origins of International Criminal Law: Volume 2* / ed. by M. Bergsmo, C. Wui Ling, Y. Ping. Brussels : Torkel Opsahl Academic EPublisher, 2014. pp. 3–29.
5. Comyns Carr A. S. The Judgment of the International Military Tribunal for the Far East. *Transactions of the Grotius Society*. 1948. Vol. 34. pp. 141–151.
6. Hayashi H. Reassessment of the Tokyo Trial. *European Studies*. 2020. Vol. 20. pp. 103–104.
7. Boister N., Cryer R. The Tokyo International Military Tribunal: A Reappraisal. New York : Oxford University Press, 2008. 358 pp.
8. Historical Origins of International Criminal Law: Volume 1 / ed. by M. Bergsmo, C. Wui Ling, Y. Ping. Brussels : Torkel Opsahl Academic EPublisher, 2014. 680 pp.
9. Historical Origins of International Criminal Law: Volume 2 / ed. by M. Bergsmo, C. Wui Ling, Y. Ping. Brussels : Torkel Opsahl Academic EPublisher, 2014. 601 pp.
10. Bassiouni M. C. Introduction to International Criminal Law: Second Revised Edition. 2nd rev. ed. Leiden ; Boston : Martinus Nijhoff Publishers, 2014. 1122 pp.
11. The Tokyo Tribunal: Perspectives on Law, History and Memory / ed. by V. E. Dittrich, K. von Lingen, P. Osten, J. Makraiová. Brussel : Torkel Opsahl Academic EPublisher, 2020. 453 pp.
12. Dittrich V. E., Makraiová J. Towards a Fuller Appreciation of the Tokyo Tribunal. *The Tokyo Tribunal: Perspectives on Law, History and Memory* / ed. by V. E. Dittrich, K. von Lingen, P. Osten, J. Makraiová. Brussel : Torkel Opsahl Academic EPublisher, 2020. pp. 1–15.
13. Futamura M. Japanese Societal Attitudes Towards the Tokyo Trial: A Contemporary Perspective. *The Asia-Pacific Journal*. 2011. Vol. 9, Iss. 29, No. 5. pp. 1–20.
14. Totani Y. The Tokyo War Crimes Trial: The Pursuit of Justice in the Wake of World War II. Cambridge : Harvard University Asia Center, 2008. 335 pp.
15. Ju-ao M. The Tokyo Trial and War Crimes in Asia / fwd. by M. Xiaokan, M. Xiao'ao. Singapore : Palgrave Macmillan, 2018. 272 pp.
16. Higurashi Y. Law and Politics in the Tokyo Trial. *Modern Japan's Place in World History: From Meiji to Reiwa* / ed. by M. Yamauchi, Y. Hosoya ; trans. by K. Krulak. Singapore : Springer, 2023. pp. 123–133.
17. Sedgwick J. B. A People's Court: Emotion, Participant Experiences, and the Shaping of Postwar Justice at the International Military Tribunal for the Far East, 1946–1948. *Diplomacy & Statecraft*. 2011. Vol. 22, Iss. 3. pp. 480–499.
18. Cho S. Y. The Tokyo War Crimes Trial. *The Quarterly Journal of the Library of Congress*. 1967. Vol. 24, No. 4. pp. 309–318.
19. Minear R. H. Victors' Justice: The Tokyo War Crimes Trial. Princeton : Princeton University Press, 1971. 229 pp.
20. Tokyo War Crimes Trial: An International Symposium / ed. by C. Hosoya, N. Ando, Y. Onuma, R. Minear. Tokyo : Kodansha Ltd. ; Kodansha International Ltd., 1986. 226 pp.
21. Brackman A. C. The Other Nuremberg: The Untold Story of the Tokyo War Crimes Trials. New York : William Morrow and Company, Inc., 1987. 432 pp.
22. Maga T. Judgment at Tokyo: The Japanese War Crimes Trials. Lexington : The University Press of Kentucky, 2001. 181 pp.
23. Ushimura K. Beyond the "Judgment of Civilization": The Intellectual Legacy of the Japanese War Crimes Trials, 1946–1949 / trans. by S. J. Ericson. Tokyo : The International House of Japan, 2003. 336 pp.
24. Beyond Victor's Justice? The Tokyo War Crimes Trial Revisited / ed. by Y. Tanaka, T. McCormack, G. Simpson. Leiden ; Boston : Martinus Nijhoff Publishers, 2010. 402 pp.
25. Historical War Crimes Trials in Asia / ed. by L. Daqun, Z. Binxin. Brussels : Torkel Opsahl Academic EPublisher, 2016. 357 pp.
26. Guillemin J. Hidden Atrocities: Japanese Germ Warfare and American Obstruction of Justice at the Tokyo Trial. New York : Columbia University Press, 2017. 460 pp.
27. Cohen D., Totani Y. The Tokyo War Crimes Tribunal: Law, History, and Jurisprudence. Cambridge ; New York : Cambridge University Press, 2018. 543 pp.

28. Ju-ao M. The Tokyo Trial and War Crimes in Asia / fwd. by M. Xiaokan, M. Xiao'ao. 2nd ed. Singapore : Palgrave Macmillan, 2020. 275 pp.
29. Daqun L. The Present Day Significance of Nuremberg and Tokyo Trials in Modern International law – Jurisprudence Aspect. *European Studies*. 2020. Vol. 20. pp. 83–93.
30. Colwill J. From Nuremberg to Bosnia and Beyond: War Crimes Trials in the Modern Era. *Social Justice*. 1995. Vol. 22, No. 3. pp. 111–128.
31. Sellars K. Imperfect Justice at Nuremberg and Tokyo. *European Journal of International Law*. 2010. Vol. 21, Iss. 4. pp. 1085–1102.
32. Cryer R. The Tokyo International Military Tribunal and Crimes Against Peace (Aggression): Is There Anything to Learn? *Seeking Accountability for the Unlawful Use of Force* / ed. by L. N. Sadat. Cambridge ; New York : Cambridge University Press, 2018. pp. 80–102.
33. Green L. C. [Review of The Tokyo War Crimes Trial. Edited by C. Hosoya and Others. N.Y.: Harper & Row, for Kodansha International, Tokyo, 1986. 226 pp.]. *Dalhousie Law Journal*. 1989. Vol. 12, Iss. 1. 190–198.

Kuzmin E. E. STERN JUSTICE FOR THE FAR EAST: THE TOKYO TRIAL AND PUNISHMENT FOR WAR CRIMES

The given scientific article serves as another natural and logical continuation of a cycle of professional publications devoted primarily to reflections on the complex issues of punishment in international criminal law for the purpose of developing its contemporary international legal concept and, at the same time, a “key that unlocks” a series of works designed to address the problem of punishment for war crimes in the Far East, in particular the nuances of its general perception and specifics during the Tokyo Trials of major Japanese war criminals from 1946 to 1948.

Contrary to widespread concerns about the discredited authority of the Tokyo Tribunal, which is often characterised as bordering on obstruction of justice, it is emphasised that its law, policy and experience are an integral and inalienable part of the history of the progressive development of international criminal law norms, and therefore not only are they an organic part of it, but they are also seen as subject to, if not mandatory consideration, then at least the necessity of providing them with an adequate and proper assessment, including for the purpose of their systematic integration into the “determinative idea” of punishment – the international legal concept of international punishment.

Against the backdrop of the rather established “mantra of oblivion”, from the end of the twentieth century to the present day, a massive revision of existing scientific findings on the subject of international criminal trial in Tokyo has been carried out, which has made it possible to systematise and organise them according to a number of criteria (in particular, from individual articles to anthologies, from those focusing on general but at the same time legal issues to a wide range of multidisciplinary contributions) and ultimately resulted in an objective statement of the fact that the problem has been given insufficient attention and has been understudied.

It is revealed that the vast majority of scientific material is permeated with consistent criticism and tangible negativity, manifested in a pernicious narrative of injustice, illegality and illegitimacy, as well as in a destructive paradigm of imperfect justice that has no relation to the law, which is directly projected onto the idea of punishment and its perception.

It is indicated that future considerations regarding such key characteristics of the Tokyo punishment formation as “stern” and “prompt” are relevant.

Key words: punishment, international punishment, war crimes, International Military Tribunal for the Far East, Tokyo, Tokyo Tribunal, Tokyo Trial, fight against impunity, responsibility for international crimes, international criminal justice, international criminal law.

Дата надходження статті: 30.09.2025

Дата прийняття статті: 20.10.2025

Опубліковано: 15.12.2025

Кушнір В. В.

Міжнародний гуманітарний університет

ГЛОБАЛЬНІ ПРАВОВІ СТАНДАРТИ ПРОТИДІЇ ДЕЗІНФОРМАЦІЇ ЯК ФАКТОР ІНФОРМАЦІЙНОЇ ВІЙНИ

В роботі автором досліджене актуальне питання визначення специфіки глобальних правових стандартів протидії дезінформації як фактору інформаційної війни, для чого проведене аналіз наявних документів ООН щодо протидії дезінформації на рівні ключових органів та провідних інституцій та провести порівняльний та системний аналіз відповідних джерел у вимірі їх ієрархії та еволюції.

У статті підкреслено, що питання протидії пропаганді та дезінформації у її різних вимірах стало для вітчизняної правничої доктрини максимально гострим під час російської агресії, що триває та має відображення й у інформаційному вимірі.

Автор приходять до висновку, що формування нормативних стандартів протидії дискримінації на глобальному рівні ініціювалося за останнє десятиріччя з боку виконавчих та експертних інституцій женецького та нью-йоркського офісів ООН, та відчутним поштовхом для кристалізації відповідних підходів слугувала пандемія коронавірусу та пов'язані із цим глобальні дезінформаційні компанії.

Констатується, що мандат відповідних структур у сфері прав людини призвів до ув'язування у документах ООН питань протидії дезінформації насамперед із захистом прав індивіда та з максимальною увагою до дотримання міжнародних стандартів прав людини під час такої протидії. Водночас поступово підходи ООН до оцінки феномену дезінформації розширилися, охопивши ситуацію міжнародної безпеки, конфліктів та інформаційних війн. Крім того, все чіткіше формується суб'єктність держав не тільки у вимірі їх відповідальності у сфері дезінформації, але і як основних порушників відповідних вимог міжнародної співпраці.

Автором доведено, що відповідні глобальні стандарти протидії дезінформації продовжують свій розвиток під егідою Генасамблеї ООН та її Третього комітету, Ради Безпеки та Ради з прав людини ООН, її Секретаріату й Управління Верховного комісара з прав людини, а також ЮНЕСКО, що зумовлює потребу наступних наукових досліджень викликів інформаційної війни у відповідному вимірі.

Ключові слова: дезінформація, мова ненависті, пропаганда, Генеральна асамблея ООН, Рада з прав людини ООН, ЮНЕСКО.

Постановка проблеми. Питання протидії пропаганді та дезінформації у її різних вимірах стало для вітчизняної правничої доктрини максимально гострим під час російської агресії, що триває та має відображення й у інформаційному вимірі. Правничі аспекти такої діяльності є надважливими; достатньо вказати на декількарічні зусилля експертів Асоціації Реінтеграції Криму, завдяки яким відповідні приписи доповідей Спецдоповідача ООН були втілені у доповнення статті 4 серії просуваннях агресором резолюцій Генеральної асамблеї ООН «Боротьба з героїзацією нацизму, неонацизмом та іншими видами практики, які сприяють ескалації сучасних форм расизму, расової дискримінації, ксенофобії та пов'язаної з ними нетер-

пимості» 77/204 від 15 грудня 2022 року, 78/190 від 19 грудня 2023 року та 79/160 від 17 грудня 2024 року [2].

Аналіз останніх досліджень і публікацій. У цій опрацьованій вітчизняними експертами у взаємодії зі Спецдоповідачем ООН нормі Генасамблея «з тривогою зазначає, що російська федерація намагається виправдати свою територіальну агресію проти України уявним приводом для викорінення неонацизму, і підкреслює, що використання неонацизму як привід для виправдання територіальної агресії серйозно підриває справжні спроби боротьби з неонацизмом» [1]. Таким чином дослідження нормативного втілення протидії дезінформації, у контексті інформаційної війни,

на глобальному рівні бачається максимально актуальним питанням. Аналіз відповідних процесів у контексті протидії російської агресії можна помітити у працях Анцупової Т.О., Бабіна Б.В., Баймуратова М.О., Громовенка К.В., Кормича Б.А., Пашковського М.І., Тицької Я.О., але системного висвітлення цих викликів саме у контексті нормативного відображення протидії дезінформації на глобальному рівні сучасні монографічні роботи поки не пропонують.

Тому **метою** запропонованої статті варто вважати визначення специфіки глобальних правових стандартів протидії дезінформації як фактору інформаційної війни, а для її реалізації варто розв'язати такі наукові завдання: визначитися із наявними документами ООН щодо протидії дезінформації на рівні ключових органів та провідних інституцій та провести порівняльний та системний аналіз відповідних джерел у вимірі їх ієрархії та еволюції.

Методологічно стаття виконана з використанням комплексу модерних та сталих методів правової науки, герменевтики, онтології, які традиційно використовуються для аналізу джерел міжнародних інституцій, так саме як й з застосуванням прогностичних, програмних, системних та аналітичних методів, які використовувалися автором для висвітлення елементів формування та розвитку наявних документів ООН щодо протидії дезінформації у контексті ситуації інформаційної війни.

Виклад основного матеріалу. Істотна увага центральних інституцій ООН до питання протидії дезінформації спостерігається з кінця другого десятиріччя XXI сторіччя, та у цьому вимірі варто вказати на Стратегію та план дій ООН щодо боротьби з мовою ненависті від 18 червня 2019 року, презентовані Генеральним секретарем Антоніу Гутеррішем [19]. Цей документ оголошує дві основні мети для ООН, це активізацію скоординованого усунення корінних причин та визначальних факторів мови ненависті, шляхом освіти, «підвищення обізнаності та зміцнення єдності», та водночас й «зміцнення інформаційно-пропагандистської діяльності та розроблення керівництва з контрпропаганди».

У Стратегії та плані дій окреслюються 13 зобов'язань для системи ООН, які у різних вимірах відображають чотири ключових принципи. Це повага до права на свободу думок та пріоритет використання позитивних висловлювань як основний спосіб боротьби з мовою ненависті; спільність обов'язку боротьби з мовою ненависті для урядів,

суспільств, приватного сектору та індивідів; підтримка протидії мові ненависті у цифровому просторі; скоординованість збору даних та досліджень корінних причин та умов, які сприяють ескалації мови ненависті [19]; водночас ця Стратегія не містила чіткого розмежування мови ненависті та дезінформації.

Надалі підходи ООН у сфері протидії дезінформації зазнали істотного впливу з боку пандемії коронавірусу та пов'язаної з нею ескалації дезінформації. Про це, серед іншого, свідчать тогочасні заяви Голови Генасамблеї ООН на її 75-й сесії, «Реагування на «інфодемію» – обмін передовим досвідом» та послання Генерального секретаря ООН до учасників конференції високого рівня на тему «Небезпека дезінформації – протидія фальшивим новинам та охорона здоров'я в епоху постправди» [14].

Варто констатувати, що саме на 75-й сесії Генасамблеї ООН було схвалене низку резолюцій, які стосуються аспектів протидії дезінформації. Серед іншого, це схвалена за підсумками доповіді Третього комітету асамблеї резолюція 75/176 «Право на недоторканність приватного життя у цифрову епоху» від 16 грудня 2020 року. Цей документ вказує на небезпеку «поширення дезінформації та хибної інформації, особливо через соціальні мережі, з наміром і метою вводити в оману, поширювати расизм, ксенофобію, негативні стереотипи та стигматизацію, порушувати й утискати права людини, включаючи право на недоторканність приватного життя, створювати перешкоди для свободи отримувати та розповсюджувати інформацію, а також підбурювати до насильства та дискримінації або розпалювати нетерпимість, ненависть та ворожнечу у всіх їхніх проявах» [17].

Резолюція 75/176 особливо відзначає «роль журналістів, громадянського суспільства та академічних кіл у протистоянні цим тенденціям», та водночас підкреслює ризики від використання у цьому вимірі штучного інтелекту, особливо за умов відсутності «належних технічних, нормативно-правових та етичних гарантій» [17]. Наступна релевантна резолюція Генасамблеї 75/267, «Всесвітній тиждень медійної та інформаційної грамотності» від 21 березня 2021 року закликала «приділяти основну увагу пам'ятним, освітнім та інформаційно-освітнім заходам, присвяченим боротьбі з дезінформацією та хибною інформацією» та робила наголос на потребі балансу боротьби з дезінформацією та хибною інформацією та сприянню свободі вираження думок людей та їх доступу до інформації [8].

Саме тому резолюція 75/267 вимагала від держав забезпечити відповідність їх планів, політик та стратегій боротьби з дезінформацією та неправдивою інформацією принципам незалежності та плюралізму медіа та праву на свободу слова та переконань [8]. Водночас наступна резолюція Генасамблеї ООН 75/309, «Заохочення міжрелігійного та міжкультурного діалогу та толерантності у контексті боротьби з мовою ненависті» висловлювала «глобальне занепокоєння експоненційним поширенням мови ненависті, дезінформації та хибної інформації», підкреслюючи потребу «поширення фактологічної, своєчасної, адресної, ясної, доступної, багатомовної та науково обґрунтованої інформації» й вимагаючи від держав «об'єднати зусилля для розв'язання проблеми дезінформації» [11].

У цьому вимірі резолюція 75/309 посилалася на «зусилля, що висловились в ініціативі Департаменту реагування на COVID-19 у сфері комунікацій», спираючись на новий отриманий досвід системи ООН «щодо сприяння боротьбі з поширенням мови ненависті, хибної інформації та дезінформації, у тому числі під час пандемії коронавірусного захворювання (COVID-19), шляхом надання достовірної, своєчасної, актуальної та багатомовної інформації» та водночас проголосила 18 червня Міжнародним днем боротьби з мовою ненависті [11].

У цей період в ООН також була оприлюднена Доповідь Спеціального доповідача з питання про заохочення та захист права на свободу думок та їхнє вільне вираження Айрін Хан А/НRC/47/25 «Дезінформація та свобода думок та їх вільне вираження». Цей документ подовжив та посилив сприйняття протидії дезінформації саме у вимірі потреби захисту прав людини, описуючи «загрози, що виникають для прав людини, демократичних інститутів та процесів розвитку внаслідок дезінформації», у ньому дезінформація визначається як «хибна інформація, яка навмисно розповсюджується з метою заподіяння серйозної соціальної шкоди» [7].

При цьому, констатує «складності та проблеми, що породжуються дезінформацією в цифрову епоху», Спецдоповідач ООН виходила з позиції «проблематичності, неадекватності та згубності для прав людини» поточних форм реагування на дезінформацію з боку держав та приватного сектору. Цей підхід пропонував концентрувати «багатопланові та багатосторонні заходи реагування» на «міцній міжнародній правозахисній основі», пропонуючи державам «переосмислити заходи реагування на дезінформацію, підвищуючи роль вільних, незалежних і різноманітних медіа» та «відновлюючи довіру суспільства» [7].

За підсумками цієї доповіді Генасамблея ООН 24 грудня 2021 року затвердила опрацьовану її Третім комітетом резолюцію 76/227 «Боротьба з дезінформацією з метою заохочення та захисту прав людини та основних свобод» [5], яка залишається на сьогодні ключовим документом ООН у відповідному вимірі; саме на цей акт системно та послідовно посилаються подальші глобальні джерела права. При цьому резолюція 76/227 продовжує підхід доповіді А/НRC/47/25 зі спиранням саме на права людини, як на основоположну базу у сфері протидії дискримінації, й визначає ключовою договірною нормою у цій сфері пункт 2 ст. 20 Міжнародного пакту про громадянські та політичні права 1966 року, за яким заборонене виступи на користь національної, расової або релігійної ненависті, які є підбурюванням до дискримінації, ворожнечі чи насильства, має бути заборонено законом [9].

Резолюція 76/227 при цьому констатує різницю між мовою ненависті та дезінформацією, але визнає, що ці явища «в деяких випадках можуть перетинатися», й додає про «швидке поширення та збільшення обсягів дезінформації». Цей документ вказує на вплив використання цифрових технологій на «нові можливості для створення, розповсюдження та посилення впливу» дезінформації «державними та недержавними суб'єктами в політичних, ідеологічних чи комерційних цілях у загрозливо висхідних масштабах», звертаючи особливу увагу на поширення дезінформації через онлайніві платформи, включаючи соціальні мережі [5].

Серед протиправних цілей дезінформації резолюція 76/227 окремо визначає поширення ідей расизму, ксенофобії, негативних стереотипів та стигматизації, дискредитацію відомостей про охорону здоров'я, підбурення до насильства та дискримінації, розпалювання нетерпимості та ворожнечі й «утримання жінок від участі у суспільній сфері». При цьому визнається особлива небезпека дискримінації за умов надзвичайних гуманітарних ситуацій та конфліктів у вимірі розпалювання ворожості та насильства. Документ заявляє, що «у глобальному масштабі дезінформація стає дедалі професійнішою та у деяких випадках нею рухають комерційні мотиви», та що всі форми дезінформації негативно впливають на права людини, а також на досягнення цілей сталого розвитку [5].

Також резолюція 76/227 намагається визначити форми протидії дезінформації, наголошуючи на потребі дотримання міжнародних стандартів прав

людини та «принципів законності, необхідності та пропорційності», учергове відсилаючи до ролі незалежних медіа та доступу до правдивої інформації. Водночас цей документ цінний насамперед визнанням відповідальності держав за протидію «поширенню дезінформації, яка підриває зміцнення миру та співробітництва», хоча й з застереженням, що така відповідальність настає «залежно від обставин та відповідно до міжнародного права прав людини».

Резолюція 76/227 при цьому приписує державам протидіяти всім формам дезінформації шляхом «політичних заходів, включаючи просвітництво, нарощування потенціалу для запобігання дезінформації та підвищення стійкості до неї, пропаганду та підвищення обізнаності» [5]. Саме на підставі цієї резолюції, та у форматі додаткового збирання відомостей від держав та експертного середовища, зокрема за сприяння структур Верховного комісара ООН з прав людини [4], після проведення дискусійного форуму Ради з прав людини з питань боротьби з негативним впливом дезінформації 28 червня 2022 року, було оприлюднене доповідь Генерального секретаря ООН A/77/287 від 12 серпня 2022 р., однойменну з резолюцією 76/227 [6].

У доповіді A/77/287 визначається, що «чіткого визначення та загального розуміння терміна «дезінформація», а також загальноприйнятого підходу до нього не існує», наводяться підходи Міжнародного союзу електрозв'язку та ЮНЕСКО до цього явища, як до «хибного чи неперевіреного змісту, який може завдати конкретної шкоди, незалежно від мотивів, усвідомлення чи поведінки», та розширюється дефініція, запропонована доповіддю A/HRC/47/25, у вимірі встановлення таких характеристик для дезінформації елементів, як неточність інформації, її призначення для обману одержувачів та поширення з метою серйозної шкоди [6]. У цьому вимірі доповідь A/HRC/47/25 містить посилення й на Рабатський план дій щодо заборони пропаганди національної, расової чи релігійної ненависті, що є підбурюванням до дискримінації, ворожнечі або насильства, розробленого групою експертів [12].

Доповіді A/77/287 містить уточнення, що «дезінформація може мати різні мотиви, у тому числі політичні, ідеологічні або комерційні, або їх поєднання», та що «будь-який аналіз дезінформації має бути комплексним», та додає, що особливе занепокоєння дезінформація викликає у контекстах, виборчих процесів, питань охорони здоров'я, збройних конфліктів, прав меншин та

зміни клімату. Водночас документ використовує окремо категорії «дезінформації, спаму, маніпулювання засобами масової інформації, «штучної накрутки залученості» або скоординованої недостовірної поведінки». Також ця доповідь констатує виклики від «нового комунікаційного ландшафту», та від «інноваційних технологій, які дозволяють поширювати безпрецедентні обсяги інформації з рекордною швидкістю», додаючи, що «цифрові технології часто використовують для форсування глобального поширення дезінформації» [6].

На відміну від наведених вище документів ООН доповідь A/77/287 концентрує додаткову увагу на передумовах та наслідках дезінформації, яка надає «благодатний ґрунт для процвітання популізму та авторитаризму», при цьому констатується неможливість розв'язання проблеми дезінформації без усунення умов, що сприяють її появі та поширенню. Доповідь йменує дезінформацію симптомом системної нерівності, укоріненої дискримінації, слабких інститутів, недовіри до структур управління та занепадом верховенства права, що загрожує стабільності та мирному співіснуванню держав, констатує, що «немає простого технологічного рішення для протидії дезінформації» [6].

Доповідь A/77/287 при цьому констатує, що держави мають реалізовувати вирішальну роль у боротьбі з впливом дезінформації, як щодо власних дій, так й у вимірі обов'язку захищати від дезінформації людину у вимірі її прав. Особливу увагу документ пропонує приділяти «інформаційним операціям», як складника дезінформації, яка має найближчу спорідненість із категорією інформаційної війни. Серед іншого доповідь відзначає, що «як і у випадку з поняттям «дезінформація», такі терміни, як «інформаційні операції», «активні широкомасштабні кампанії з маніпуляції» або «скоординована неперевірена поведінка», використовуються для опису широкого спектра різноманітних дій у мережі» [6].

Доповідь A/77/287 додає, що для ефективної протидії інформаційним операціям та захисту при цьому свободи слова «необхідно боротися не з «змістом» як таким, а з «суб'єктами» (відповідальними за зміст) та «поведінкою» (способом поширення інформації)». При цьому у документі окремо наголошується, що «хоча інформаційні операції – явище не нове, особливе занепокоєння викликає те, який вплив мають такі операції під час збройних конфліктів та у зв'язку з ними», вказується на «використання автоматизованих бо-

тів – характерну рису інформаційних операцій», та констатується обов'язок держави щодо захисту людини від інформаційних операцій, які «здійснюють інші держави та недержавні суб'єкти» [6].

У цьому вимірі доповідь А/77/287 наголошує, що «держави несуть головну відповідальність за протидію дезінформації шляхом поваги, захисту та реалізації прав на свободу думок та їх вираження, на конфіденційність та на участь у веденні державних справ», та що саме держави «повинні відігравати певну роль у пом'якшенні шкоди, до якої може призвести поширення дезінформації, одночасно працюючи над усуненням корінних причин та соціальної напруги, що дозволяють дезінформації процвітати, та підтримувати плюралістичний громадянський простір та медійний ландшафт» [6].

Водночас доповідь А/77/287 концентрується не тільки на шкоді від дезінформації, але й на негативних наслідках для прав людини та демократії від державних заходів, які мають декларованою метою протидію дезінформації. Документ заявляє, що «не вся недостовірна інформація є шкідливою, і наявність лише деяких видів шкідливої інформації, наприклад, тих, які справді торкаються питань охорони здоров'я, виборчих процесів чи національної безпеки, може виправдати втручання держави». Доповідь додає, що національні правові акти, «розроблені для боротьби з нечітко визначеними концепціями дезінформації, часто суперечать праву прав людини, ведуть до криміналізації допустимого контенту та суттєво обмежують глобальне поширення інформації» [6].

Тому доповідь А/77/287 вказує на декілька «проблемних областей» у сфері протидії дезінформації, а саме на часту відсутність ефективної участі зацікавлених сторін у нормотворчому процесі щодо такої протидії; на «розпливчасті визначення дезінформації», на «надмірні чи непропорційно жорсткі санкції», на здійснення модерації контенту приватними компаніями, виклики від вимкнення Інтернету та від недоброчесної поведінки державних посадових осіб [6].

У цьому вимірі доповідь додає, що «необґрунтовані напади на новинні медіа, окремих журналістів та представників громадянського суспільства, думка яких має велике значення, можуть підірвати роботу засобів масової інформації та призвести до обмеження доступу до інформації, що підвищує ризик поширення чуток та дезінформації». Водночас у документі констатується, що «обмежений доступ до інформації про онлайнове середовище значно ускладнює процес розв'язання проблеми

впливу дезінформації», та що «автоматизовані системи модерації контенту... містять значну кількість помилок» [6].

Тому доповідь А/77/287 фіксує декілька вимог до стратегій протидії дезінформації, де має бути «чітко визначено, проти якої дезінформації вони спрямовані, мають бути виявлені основні гравці та перешкоди у конкретному контексті, а засоби захисту мають бути розроблені відповідним чином», вимагаючи на «більший ступінь прозорості щодо заходів щодо протидії дезінформації». Додатково документ вимагає від залучених у протидію дезінформації технологічних підприємств «розкривати стратегію та практику протидії дезінформації», зокрема заходи з «видалення, маркування, призупинення облікових записів, позбавлення контенту монетизації та зниження кількості його показів», публічно повідомляти про запити уряду щодо контенту або даних, пов'язаних з поширенням дезінформації, забезпечувати наявність незалежних механізмів розгляду скарг користувачів та їх правового захисту [6].

Подальший розвиток стандартів ООН у сфері протидії дезінформації можна простежити у резолюції Ради Безпеки 2686 (2023) від 14 червня 2023 року, яка оцінює відповідні виклики насамперед у вимірі міжнародної безпеки, вказуючи на «випадки насильства, що підживлюється використанням мови ненависті, поширенням хибної інформації та дезінформацією, у тому числі у соціальних мережах», й на «жертви нетерпимості, дискримінації та підбурювання у ситуаціях збройного конфлікту», але з особливою увагою до «боротьби з дезінформацією та поширенням хибної інформації з метою зміцнення здатності операцій ООН щодо підтримки миру виконувати свої мандати та підвищення рівня захищеності та безпеки миротворців» [13].

А у червні 2024 р. Генеральний секретар ООН забезпечив оприлюднення такого документа, як Глобальні принципи інформаційної сумлінності ООН, що «описують концепцію майбутнього, в якому буде подолано дисбаланс сил, тому невелика група суб'єктів, включаючи технологічні компанії, що базуються в кількох країнах, більше не монополізують контроль над глобальними інформаційними потоками». Цей документ приписує зосередитися на таких підходах як «довіра та стійкість суспільства», «здорові стимули для економіки», «розширення прав та можливостей суспільства», «незалежні, вільні та плюралістичні медіа» та «підвищення прозорості та розширення доступу до даних» [18].

Крім того, схвалення резолюції 76/227 й наведених доповідей посадовців ООН також сприяло нормотворчій діяльності Ради з прав людини. Резолюція цього органу Об'єднаних Націй 49/21 «Роль держав у боротьбі з негативним впливом дезінформації на здійснення та реалізацію прав людини», ухвалена у 2022 році наголошує, що «дезінформація може замислюватися і поширюватися для введення в оману та для порушення й утисків прав людини..., у тому числі під час надзвичайних ситуацій, криз та збройних конфліктів, коли така інформація має життєво важливе значення» [15].

Резолюція 49/21 особливо наголошує на тому, що «кампанії з дезінформації можуть використовуватися для очорнення окремих осіб та груп, поглиблення соціальних протиріч, сіяння розбрату, поляризації суспільства, поширення ненависті, расизму, ксенофобії, негативних стереотипів та стигматизації, а також для підбурювання до насильства, дискримінації» тощо. При цьому підкреслюється, що «дезінформація є загрозою демократії, яка може придушувати політичну активність, породжувати або поглиблювати недовіру до демократичних інститутів та процесів та перешкоджати реалізації усвідомленої участі у політичних та громадських справах» [15].

Резолюція 49/21 є примітною у тому, що прямо «закликає всі держави утримуватися від проведення чи спонсорування кампаній з дезінформації на національному чи транснаціональному рівнях у політичних чи інших цілях та рекомендує їм засуджувати такі дії» [15]; таким чином, на відміну від резолюції 76/227, яка просто встановлює відповідальність держав за дезінформацію, цей документ прямо констатує ключову роль самих держав у її фабрикації та поширенні.

Наступна резолюція Ради з прав людини ООН 55/10 від 3 квітня 2024 року з тією самою назвою повторює більшість тез наведеної резолюції 49/21 й водночас зазначає, що «поширення дезінформації нерідко може бути транснаціональним явищем і використовуватися державами та спонсорованими державами суб'єктами як частина гібридних операцій з метою надання впливу, спрямованих на експлуатацію та підлив свободи суспільств, та може супроводжуватись серйозними порушеннями міжнародного права», вказуючи на «посилення ризиків, які дезінформація може додати у виборчі та інші демократичні процеси» [15].

Особливу роль у вимірі формування глобальних стандартів протидії дискримінації мала б відігравати ЮНЕСКО, яка вважає свою «роль у сфері

заохочення та захисту свободи вираження поглядів та доступу до інформації» центральною у системі ООН та має відповідний Сектор комунікації та інформації [4]. Втім, першим документом ЮНЕСКО у цій сфері стала Декларація «Віндхук+30», яку Генеральна конференція організації схвалила на своїй 41 сесії у листопаді 2021 року. Цей документ, серед іншого, згадує «поширення, розширення і пропаганду за допомогою керованих людиною та автоматизованих систем потенційно шкідливих матеріалів у цифровому форматі, включаючи дезінформацію та ненавистницьку риторику» [20], але конкретних шляхів протидії дискримінації не пропонує.

У листопаді 2023 р. Генеральний директор ЮНЕСКО представила керівні принципи регулювання цифрових платформ з метою боротьби з дезінформацією в інтернеті та захисту свободи вираження поглядів, однак до жовтня 2024 року ЮНЕСКО не було прийнято жодного офіційного рішення, що безпосередньо стосується боротьби з поширенням та посиленням дезінформації. Тоді, на 220-й сесії Виконавчої ради організації був затверджений документ «Боротьба з дезінформацією з метою заохочення та захисту свободи вираження поглядів та доступу до інформації» [4].

Це рішення ЮНЕСКО констатувало, що дезінформація є однією з головних загроз нашого часу, «може вводити в оману та розколювати громадську думку, сприяти пропаганді насильницького екстремізму та розпалювання ненависті, що зрештою підриває довіру до джерел інформації у світі, де повсюдно поширене підключення до Інтернету» та «порушує принципи сумлінності при поводженні з інформацією та перешкоджає прийняттю людьми зважених рішень з питань екології, міграції, освіти, науки і культури» тощо. Додатково рішення визнає «ризики для збереження миру, пов'язані з дезінформацією, хибною інформацією, мовою ненависті та контентом, що підбурює до заподіяння шкоди, у тому числі з контентом, що поширюється через цифрові платформи» [4].

Втім, зазначений документ ЮНЕСКО не запропонував підходів, істотно відмінних від означених у резолюції Генасамблеї 76/227, міркуючи про «стратегії боротьби з дезінформацією відповідно до наявних передових методів та політики», які при цьому не мали б обмежувати «свободу вираження поглядів на користь регулювання, модерації та цензури». Рішення ЮНЕСКО учергове зазначило, що «для боротьби з дезінформацією потрібне вживання багатопланових та багатосторонніх заходів реагування», окремо наголошуючи на таких підходах, як

свобода слова та безпека журналістів; розвиток засобів інформації та їх робота у надзвичайних ситуаціях; медійна грамотність та цифрові навички [4].

Крім ЮНЕСКО питання протидії дискримінації за останні роки можна було помітити у діяльності Міжрегіонального дослідницького інституту ООН з питань злочинності та правосуддя (ЮНІКРІ), який досліджує відмінності різних типів дезінформації, фейкових новин, мови ворожнечі та свободи вираження поглядів, з особливою увагою на роль мови ненависті та дезінформації в соціальних мережах у воєнних та політичних пропагандистських кампаніях та на роль штучного інтелекту в дезінформації [4].

Висновки. Таким чином формування нормативних стандартів протидії дискримінації на глобальному рівні ініціювалося за останнє десятиріччя з боку виконавчих та експертних інституцій женецького та нью-йоркського офісів ООН, та відчутним поштовхом для кристалізації відповідних підходів слугувала пандемія коронавірусу та пов'язані із цим глобальні дезінформаційні компанії.

Мандат відповідних структур у сфері прав людини призвів до ув'язування у документах ООН питань протидії дезінформації насамперед із захистом прав індивіда та з максимальною увагою до дотримання міжнародних стандартів прав людини під час такої протидії. Водночас поступово підходи ООН до оцінки феномену дезінформації розширилися, охопивши ситуацію міжнародної безпеки, конфліктів та інформаційних війн. Крім того, все чіткіше формується суб'єктність держав не тільки у вимірі їх відповідальності у сфері дезінформації, але і як основних порушників відповідних вимог міжнародної співпраці.

Відповідні глобальні стандарти протидії дезінформації продовжують свій розвиток під егідою Генасамблеї ООН та її Третього комітету, Ради Безпеки та Ради з прав людини ООН, її Секретаріату й Управління Верховного комісара з прав людини, а також ЮНЕСКО, що зумовлює потребу наступних наукових досліджень викликів інформаційної війни у відповідному вимірі.

Список літератури:

1. Combating glorification of Nazism, neo-Nazism and other practices that contribute to fuelling contemporary forms of racism, racial discrimination, xenophobia and related intolerance. Resolution 79/160 adopted by the General Assembly on 17 December 2024. *UN*. URL: <https://docs.un.org/en/A/RES/79/160>
2. Combating Russian Provocations in UN Regarding Nazism Continues. June 28, 2025. *ARC*. URL: <https://arcrimea.org/en/activity/2025/06/28/combating-russian-provocations-in-un-regarding-nazism-continues/>
3. Countering disinformation for the promotion and protection of freedom of expression and access to information. 220th session of the UNESCO Executive Board, 220 EX/40Rev. *UNESCO*. URL: <https://unesdoc.unesco.org/ark:/48223/pf0000391412>
4. Countering disinformation for the promotion and protection of human rights and fundamental freedoms. Call for inputs. OHCHR. 30 April 2022. *UN*. URL: <https://www.ohchr.org/en/calls-for-input/2022/call-inputs-countering-disinformation-promotion-and-protection-human-rights>
5. Countering disinformation for the promotion and protection of human rights and fundamental freedoms. Resolution 76/227 adopted by the General Assembly on 24 December 2021. *UN*. URL: <https://docs.un.org/en/A/RES/76/227>
6. Countering disinformation for the promotion and protection of human rights and fundamental freedoms. Report of the Secretary-General A/77/287, 12 August 2022. *UN*. URL: <https://documents.un.org/doc/undoc/gen/n22/459/24/pdf/n2245924.pdf>
7. Disinformation and freedom of opinion and expression. Report of the Special Rapporteur on the promotion and protection of the right to freedom of opinion and expression, Irene Khan A/HRC/47/25. 13 April 2021. *UN*. URL: <https://docs.un.org/en/A/HRC/47/25>
8. Global Media and Information Literacy Week. Resolution 75/267 adopted by the General Assembly on 25 March 2021. *UN*. URL: <https://docs.un.org/en/A/RES/75/267>
9. International Covenant on Civil and Political Rights. Adopted 16 December 1966 by General Assembly resolution 2200A (XXI). *UN*. URL: <https://www.ohchr.org/en/instruments-mechanisms/instruments/international-covenant-civil-and-political-rights>
10. New Edition of the Summer School on Misinformation, Disinformation and Hate Speech. United Nations Interregional Crime and Justice Research Institute. 20 June 2024. *UNICRI*. URL: <https://unicri.org/News/Summer-School-Misinformation-Disinformation-Hate-Speech-2024>
11. Promoting interreligious and intercultural dialogue and tolerance in countering hate speech. Resolution 75/309 adopted by the General Assembly on 21 June 2021. *UN*. URL: <https://docs.un.org/en/A/RES/75/309>

12. Rabat Plan of Action on the prohibition of advocacy of national, racial or religious hatred that constitutes incitement to discrimination, hostility or violence, 2012. A/HRC/22/17/Add.4. *UN*. URL: <https://www.ohchr.org/en/documents/outcome-documents/rabat-plan-action>
13. Resolution 2686 (2023). Adopted by the Security Council at its 9347th meeting, on 14 June 2023. *UN*. URL: [https://docs.un.org/en/S/RES/2686\(2023\)](https://docs.un.org/en/S/RES/2686(2023))
14. Responding to the “Infodemic” – Sharing Best Practice. Meetings & Events. 2 December 2020. *UN*. URL: <https://webtv.un.org/en/asset/k11/k11w3cbh94>
15. Role of States in countering the negative impact of disinformation on the enjoyment and realization of human rights. Resolution 49/21 adopted by the Human Rights Council on 1 April 2022. *UN*. URL: <https://docs.un.org/en/A/HRC/res/49/21>
16. Role of States in countering the negative impact of disinformation on the enjoyment and realization of human rights. Resolution 55/10 adopted by the Human Rights Council on 3 April 2024. *UN*. URL: <https://docs.un.org/en/A/HRC/RES/55/10>
17. The right to privacy in the digital age. Resolution 75/176 adopted by the General Assembly on 16 December 2020. *UN*. URL: <https://digitallibrary.un.org/record/764407?v=pdf>
18. United Nations Global Principles For Information Integrity. Recommendations for Multi-stakeholder Action. 2024. *UN*. URL: <https://www.un.org/sites/un2.un.org/files/un-global-principles-for-information-integrity-en.pdf>
19. United Nations Strategy and Plan of Action on Hate Speech, on 18 June 2019. *UN*. URL: https://www.un.org/en/genocideprevention/documents/advising-and-mobilizing/Action_plan_on_hate_speech_EN.pdf
20. Windhoek + 30 Declaration: information as a public good, World Press Freedom Day 2021. *UNESCO*. URL: <https://unesdoc.unesco.org/ark:/48223/pf0000378158>

Kushnir V. V. GLOBAL LEGAL STANDARDS OF COUNTERING DISINFORMATION AS FACTOR OF INFORMATIONAL WARFARE

In the work, the author explores the urgent issue of determining the specifics of global legal standards for countering disinformation as a factor of information warfare, for which an analysis of existing UN documents on countering disinformation was conducted at the level of key bodies and leading institutions and a comparative and systematic analysis of relevant sources in terms of their hierarchy and evolution.

The article emphasizes that the issue of countering propaganda and disinformation in its various dimensions became extremely acute for the Ukrainian legal doctrine during the Russian aggression, which continues and is also reflected in the information dimension.

The author concludes that the formation of regulatory standards for countering discrimination at the global level was initiated over the past decade by the executive and expert institutions of the Geneva and New York UN offices, and the coronavirus pandemic and the associated global disinformation campaigns served as a tangible impetus for the crystallization of relevant approaches.

It is stated that the mandate of the relevant structures in the field of human rights has led to the linking in UN documents of issues of countering disinformation primarily with the protection of individual rights and with maximum attention to compliance with international human rights standards during such counteraction. At the same time, the UN approaches to assessing the phenomenon of disinformation have gradually expanded, covering the situation of international security, conflicts and information wars. In addition, the subjectivity of states is becoming more and more clearly formed not only in the dimension of their responsibility in the field of disinformation, but also as the main violators of the relevant requirements of international cooperation.

The author proves that the relevant global standards of countering disinformation continue to develop under the auspices of the UN General Assembly and its Third Committee, the Security Council and the UN Human Rights Council, its Secretariat and the Office of the High Commissioner for Human Rights, as well as UNESCO, which necessitates the need for further scientific research into the challenges of information warfare in the relevant dimension.

Key words: *disinformation, hate speech, propaganda, UN General Assembly, UN Human Rights Council, UNESCO.*

Дата надходження статті: 29.09.2025

Дата прийняття статті: 20.10.2025

Опубліковано: 15.12.2025

АКТУАЛЬНІ ПИТАННЯ ЮРИДИЧНОЇ НАУКИ

УДК 343. 344.12

DOI <https://doi.org/10.32782/TNU-2707-0581/2025.4/26>

Карпець Ю. В.

Науково-дослідний інститут інтелектуальної власності Національної академії правових наук України

ІСТОРИКО-ПРАВОВИЙ АНАЛІЗ РОЗВИТКУ ІНСТИТУТУ СУДОВОЇ ЕКСПЕРТИЗИ У СПРАВАХ ПРО ВІЙСЬКОВІ ЗЛОЧИННИ В УКРАЇНІ

У статті здійснено комплексний аналіз становлення та розвитку інституту судової експертизи при розслідуванні військових злочинів в Україні. У рамках наукової статті проаналізовані вже існуючі наукові позиції щодо означеної сфери. На основі вже існуючих доктринальних позицій, власного авторського аналізу вказується, що Питання судової експертизи у справах про військові злочини набуло особливої актуальності та масштабності після завершення Другої світової війни, коли радянські органи слідства активно брали участь у розслідуванні численних та жахливих злочинів нацистських військових злочинців на окупованих територіях. Міжнародний військовий трибунал у Нюрнберзі став абсолютно безпрецедентним історичним досвідом застосування судової експертизи у міжнародному кримінальному процесі, створивши прецеденти та стандарти, які використовуються досі. Радянська сторона представила трибуналу численні ретельно підготовлені експертні висновки, зокрема детальні судово-медичні експертизи щодо масових вбивств цивільного населення у Бабиному Яру, Хатині та багатьох інших місцях масових розстрілів, балістичні та вибухотехнічні експертизи щодо застосування заборонених засобів ведення війни, хімічні експертизи отруйних речовин, використаних у концетраційних таборях. У післявоєнний період у СРСР значно розширилася та удосконалилася система експертних установ, які охоплювали практично всі галузі спеціальних знань. У складі Міністерства юстиції УРСР функціонувала розгалужена мережа науково-дослідних лабораторій судових експертиз, які проводили широкий спектр криміналістичних, судово-медичних, судово-хімічних, судово-біологічних, судово-психіатричних та інших видів експертиз за дорученнями слідчих органів та судів. Кримінально-процесуальний кодекс УРСР 1960 року містив детальну та систематизовану регламентацію інституту судової експертизи, чітко визначав підстави та порядок її призначення, процесуальні права та обов'язки експерта, встановлював процесуальну форму висновку експерта як самостійного джерела доказів у кримінальній справі. Хоча законодавство не містило спеціальних норм про експертизу саме у справах про військові злочини, загальні положення про експертизу повною мірою застосовувалися і до військової юстиції, яка функціонувала паралельно із загальною системою кримінальної юстиції. Також, повномасштабне вторгнення Російської Федерації у лютому 2022 року спричинило безпрецедентну за своїм масштабом та жорстокістю хвилю військових злочинів на всій території України. За офіційними даними Офісу Генерального прокурора України, станом на 2024 рік зареєстровано понад сто двадцять тисяч кримінальних проваджень за фактами військових злочинів різного ступеня тяжкості, у яких призначено та проведено десятки тисяч судових експертиз різних видів та спеціалізацій. Безпрецедентний масштаб злочинів, їх явно системний характер, необхідність забезпечення відповідності зібраних доказів найвищим міжнародним стандартам для можливого їх використання у Міжнародному кримінальному суді та інших міжнародних судових інстанціях поставили перед українською системою судової експертизи абсолютно безпрецедентні виклики, які вимагають мобілізації всіх наявних ресурсів. За наслідками науково дослідження автором вироблені висновки теоретичного характеру – історичний розвиток інституту судової експертизи у справах про військові злочини демонструє

поступову еволюцію форм використання спеціальних знань до складної системи процесуальних та організаційних механізмів, інтегрованих у міжнародну систему кримінального правосуддя; становлення міжнародних трибуналів після Другої світової війни, створення Міжнародного кримінального суду, розвиток міжнародного гуманітарного права заклали правові та методологічні основи сучасної системи судової експертизи у справах про воєнні злочини. Український досвід розслідування воєнних злочинів в умовах повномасштабної агресії є унікальним внеском у світову практику документування та судового переслідування міжнародних злочинів; розслідування військових злочинів в Україні під час війни вказує про необхідність запровадження нових видів судово-експертних досліджень, зокрема, дослідження безпілотних літальних апаратів (БПЛА), військових робототехнічних систем тощо. До так званих «старих експертиз», які активно стали використовуватися у практиці розслідування військових злочинів варто віднести і судові експерти пов'язані із порушення права інтелектуальної власності, що сталося під час військової агресії.

Ключові слова. військові злочини; судово експертиза; кримінальне провадження, криміналістика, кримінальний процес, судово експертиза, Міжнародний кримінальний суд, військові злочини, право інтелектуальної власності, захист права інтелектуальної власності, розслідування злочинів, Євроюст.

Постановка проблеми. Важливу роль у розслідуванні військових злочинів покладається на судову експерти (групу експертних досліджень). Наразі, перед Україною існують певні питання як теоретичного, так і практичного характеру відносно удосконалення правового механізму в сфері призначення, проведення та оцінки результатів судової(их) експертизи при розслідуванні військових злочинів.

З огляду на викладене, а також беручи до уваги наявність широкомасштабної збройної агресії РФ проти України (війну), представляється цікавим дослідити генезису розвитку інституту судової експертизи у справах пов'язаних із розслідуванням військових злочинів в Україні. Саме такий аналіз дозволить виявити певні позитивні моменти відносно вказаного кримінально-процесуального інституту, сформулювати пропозиції теоретичного характеру, визначити шляхи удосконалення регламентації проведення судових експертиз при розслідуванні військових злочинів тощо.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблематика, пов'язана із застосуванням спеціальних знань, зокрема призначенням та проведенням судових експертиз, у тому числі при розслідуванні військових злочинів, є предметом наукових пошуків, зокрема, таких науковців, як: А. Г. Авдєєва, В. О. Виходця, І. В. Гора, І. В. Пиріг, Е. Б. Сімакова-Єфремян, О. М., М. Г. Щербаковський, А. В. Шабаліна, В. В. Юсупов та ін.

Постановка завдання. Поруч із тим існує необхідність у більш широкому дослідженні питань ролі судової експертизи при розслідуванні військових злочинів, у тому числі й дослідженні історико-правових аспектів становлення та розвитку останньої.

Обґрунтованість теоретичних положень і рекомендацій щодо подальшого наукового розроблення теми, а також достовірність результатів забезпечено використанням сукупності філософських, загально — і спеціально-наукових методів, що використовуються у правових дослідженнях. Як основний загальнонауковий метод застосовано діалектичний метод наукового пізнання, історико-правового аналізу.

Метою цієї статті є комплексне дослідження процесуальних особливостей становлення та розвитку ролі судової експертизи при розслідуванні військових злочинів, У межах поставленої мети передбачається виконання таких завдань, як: визначення основних етапів становлення інституту судової експертизи при розслідуванні військових злочинів на території України, ролі міжнародних інституцій щодо впливу на формування підходів щодо значення судової експертизи при розслідування означеної категорії злочинів, дослідження сучасного етапу ролі судових експертиз при розслідуванні військових злочинів пов'язаних із війною. На підставі зазначеного виробити авторські висновки як теоретичного, так і практичного характеру спрямованих на вдосконалення розуміння ролі судової експертизи під час розслідування військових злочинів.

Виклад основного матеріалу. Питання судової експертизи у справах про військові злочини набуло особливої актуальності та масштабності після завершення Другої світової війни, коли радянські органи слідства активно брали участь у розслідуванні численних та жаклих злочинів нацистських військових злочинців на окупованих територіях. Міжнародний військовий трибунал у Нюрнберзі став абсолютно безпрецедентним

історичним досвідом застосування судової експертизи у міжнародному кримінальному процесі, створивши прецеденти та стандарти, які використовуються досі. Радянська сторона представила трибуналу численні ретельно підготовлені експертні висновки, зокрема детальні судово-медичні експертизи щодо масових вбивств цивільного населення у Бабиному Яру, Хатині та багатьох інших місцях масових розстрілів, балістичні та вибухотехнічні експертизи щодо застосування заборонених засобів ведення війни, хімічні експертизи отруйних речовин, використаних у концентраційних таборях [1].

Досвід Нюрнберзького трибуналу справив значний та тривалий вплив на подальший розвиток міжнародного кримінального права та процесу, заклавши основи сучасного міжнародного кримінального правосуддя. Було чітко встановлено та закріплено у практиці міжнародних судів, що для успішного притягнення до відповідальності за військові злочини необхідна надзвичайно ретельна та всебічна документація злочинів, включаючи проведення судових експертиз відповідно до найвищих міжнародних стандартів наукової достовірності та процесуальної коректності. Радянська сторона продовжила систематичне розслідування військових злочинів нацистів на своїй території протягом багатьох років після війни, проводячи тисячі експертиз при ексгумації жертв масових розстрілів, встановленні особи злочинців за фотографіями та документами, дослідженні знарядь злочинів та речових доказів [2].

У післявоєнний період у СРСР значно розширилася та удосконалилася система експертних установ, які охоплювали практично всі галузі спеціальних знань. У складі Міністерства юстиції УРСР функціонувала розгалужена мережа науково-дослідних лабораторій судових експертиз, які проводили широкий спектр криміналістичних, судово-медичних, судово-хімічних, судово-біологічних, судово-психіатричних та інших видів експертиз за дорученнями слідчих органів та судів. Кримінально-процесуальний кодекс УРСР 1960 року містив детальну та систематизовану регламентацію інституту судової експертизи, чітко визначав підстави та порядок її призначення, процесуальні права та обов'язки експерта, встановлював процесуальну форму висновку експерта як самостійного джерела доказів у кримінальній справі. Хоча законодавство не містило спеціальних норм про експертизу саме у справах про військові злочини, загальні положення про експертизу по-

вною мірою застосовувалися і до військової юстиції, яка функціонувала паралельно із загальною системою кримінальної юстиції [3].

Здобуття Україною довгоочікуваної незалежності у 1991 році відкрило принципово нову сторінку у розвитку інституту судової експертизи, створивши можливості для демократичних реформ. Прийняття у 1994 році базового Закону України «Про судову експертизу» заклало міцні правові основи функціонування системи судово-експертних установ в умовах демократичної правової держави, яка будується на засадах верховенства права. Закон чітко визначив фундаментальні принципи судово-експертної діяльності: законність, незалежність експертів від будь-яких зовнішніх впливів, об'єктивність та повноту дослідження, встановив трирівневу систему судово-експертних установ, детально визначив вимоги до кваліфікації експертів, їхні процесуальні права та обов'язки, встановив кримінальну відповідальність за надання завідомо неправдивого висновку [4].

Кримінально-процесуальний кодекс України 2012 року суттєво оновив та модернізував процесуальне регулювання судової експертизи, приведши його у відповідність з сучасними міжнародними стандартами та усталеною практикою Європейського суду з прав людини. Кодекс закріпив змагальну модель кримінального процесу, що принципово вплинуло і на інститут судової експертизи, трансформувавши його у справді змагальний механізм встановлення фактичних обставин. Сторони кримінального провадження отримали рівні процесуальні можливості ініціювати призначення експертизи, формулювати питання експерту, заявляти обґрунтовані клопотання про залучення інших експертів для проведення повторних чи додаткових експертиз. Було розширено коло суб'єктів призначення експертизи, включаючи слідчого суддю на стадії досудового розслідування, що посилює судовий контроль за проведенням експертиз. Значно посилюються процесуальні гарантії незалежності експерта від сторін провадження, чіткіше визначено вимоги до висновку експерта як джерела доказів, встановлено правила його оцінки судом [3; 5].

Розвиток інституту судової експертизи у справах про військові злочини в Україні набув особливої гострої актуальності після початку збройної російської агресії у 2014 році. Незаконна анексія Автономної Республіки Крим та розв'язання зтяжнього збройного конфлікту на Донбасі спричинили масштабні та систематичні порушення міжнародного гуманітарного права, включаючи

умисні вбивства цивільного населення, тортури та катування затриманих осіб, сексуальне насильство, масові руйнування цивільних об'єктів інфраструктури, застосування заборонених засобів ведення війни. Ці численні злочини вимагали систематичного та професійного документування та проведення судових експертиз відповідно до найвищих міжнародних стандартів, які б дозволили використати зібрані докази у національних та міжнародних судах [6].

Повномасштабне вторгнення Російської Федерації у лютому 2022 року спричинило безпрецедентну за своїм масштабом та жорстокістю хвилю військових злочинів на всій території України. За офіційними даними Офісу Генерального прокурора України, станом на 2024 рік зареєстровано понад сто двадцять тисяч кримінальних проваджень за фактами військових злочинів різного ступеня тяжкості, у яких призначено та проведено десятки тисяч судових експертиз різних видів та спеціалізацій. Безпрецедентний масштаб злочинів, їх явно системний характер, необхідність забезпечення відповідності зібраних доказів найвищим міжнародним стандартам для можливого їх використання у Міжнародному кримінальному суді та інших міжнародних судових інстанціях поставили перед українською системою судової експертизи абсолютно безпрецедентні виклики, які вимагають мобілізації всіх наявних ресурсів [7].

У відповідь на ці критичні виклики Україна здійснила низку важливих реформ національної системи судової експертизи. Створено спеціалізовані підрозділи висококваліфікованих експертів, які спеціалізуються саме на розслідуванні військових злочинів та володіють специфічними знаннями у галузі міжнародного гуманітарного права, запроваджено нові сучасні методики експертних досліджень, адаптовані до специфіки збройного конфлікту високої інтенсивності, налагоджено тісну співпрацю з провідними міжнародними експертними установами та міжнародними організаціями. Важливим стратегічним кроком стало приєднання України до спільних слідчих груп з Євроюстом, Міжнародним кримінальним судом, правоохоронними органами країн-партнерів, що дозволило ефективно обмінюватися професійним досвідом, залучати висококваліфікованих іноземних експертів, проводити спільні комплексні експертизи відповідно до найвищих міжнародних стандартів якості та достовірності [8].

Історичний досвід міжнародних трибуналів щодо колишньої Югославії та Руанди, які функціонували протягом багатьох років, також відіграв

виключно важливу роль у формуванні сучасних науково обґрунтованих підходів до судової експертизи у справах про військові злочини. Міжнародний кримінальний трибунал щодо колишньої Югославії розробив детальні міжнародно визнані протоколи проведення експертиз масових поховань, судово-медичних експертиз жертв масових вбивств, балістичних досліджень, судово-інженерних експертиз руйнувань, які згодом були успішно адаптовані іншими міжнародними та національними судовими установами у різних частинах світу. Трибунал широко та систематично використовував ретельно підготовлені експертні висновки як основні та найбільш переконливі докази у резонансних справах про геноцид у Сребрениці, тривалу облогу Сараєво, масові вбивства у Вуковарі та інші тяжкі військові злочини [9].

Міжнародний кримінальний суд, створений на основі Римського статуту 1998 року як перша постійна міжнародна кримінальна судова установа, продовжив активний розвиток високих стандартів судової експертизи у міжнародному кримінальному процесі. Процесуальні правила та докази МКС надзвичайно детально регламентують всю процедуру призначення експертів, встановлюють суворі вимоги до їхньої професійної кваліфікації та незалежності, визначають порядок проведення досліджень, чітко регулюють форму та зміст експертних висновків, детально описують процедуру перехресного допиту експертів під час судового розгляду. МКС активно використовує сучасні цифрові докази, високоякісні супутникові знімки, комплексний аналіз відкритих джерел інформації у соціальних мережах та ЗМІ, що вимагає залучення експертів принципово нових спеціалізацій: цифрової криміналістики, геопросторового аналізу, аналізу та автентифікації відео та фотоматеріалів, аналізу метаданих [10].

Україна, хоча формально і не ратифікувала Римський статут МКС через конституційні обмеження, офіційно визнала юрисдикцію Суду щодо міжнародних злочинів, скоєних на її суверенній території, і активно та плідно співпрацює з Офісом Прокурора МКС у розслідуванні багатотисячних військових злочинів. Ця тісна міжнародна співпраця об'єктивно вимагає поступового приведення українських національних стандартів судової експертизи у повну відповідність з високими вимогами МКС, що включає неухильне дотримання складних процедур збереження ланцюга доказового обігу, забезпечення повної незалежності експертів від будь-яких форм впливу, використання лише міжнародно визнаних методик

досліджень, належне та детальне оформлення експертних висновків з усіма необхідними додатками [11].

Створена у 2022 році спеціальна Незалежна міжнародна комісія з розслідування подій в Україні, уповноважена Радою ООН з прав людини, активно та систематично використовує судово-медичні, балістичні, вибухотехнічні, судово-інженерні та інші різноманітні види експертиз для всебічного документування військових злочинів на території України. Комісія розробила власні детальні методологічні керівництва, спеціально адаптовані до специфічних умов конфлікту в Україні, які враховують численні практичні виклики проведення експертиз в умовах активних бойових дій, на тимчасово окупованих територіях без повного доступу, при масштабних руйнуваннях критичної інфраструктури [12].

Як бачимо, роль вищезазначених міжнародних організацій має важливо значення для формування нових правових, криміналістично-тактичних підходів щодо ролі судової експертизи(з) при розслідуванні військових злочинів в Україні під час широкомасштабної збройної агресії.

Також варто зазначити і те, що сучасна війна в Україні «відкрили дорогу» до появи нових видів криміналістичних експертиз при розслідуванні військових злочинів.

Так, зокрема, А. М. Бабенко, О. В. Матвеевський та С. О. Саїнчин зазначають, що «активне застосування окупаційними військами безпілотних літальних апаратів підвищило актуальність такої нової експертної спеціальності, як «Дослідження безпілотних літальних апаратів (БПЛА), які призначені для радіоконтролю і перехоплення систем мобільного зв'язку, фото-, відеоконтролю за об'єктами на місцевості». Так само використання військових роботів, а точніше захоплення ворожих роботизованих військових систем може потребувати залучення для їх дослідження експертів з дослідження робототехнічних систем спеціального призначення...» [13, с. 278]. Поруч із тим автори вказують і на значну роль вже так званих «старих судових експертиз» при розслідуванні означеної категорії злочинів [13, с. 278].

Підтримуючи означену наукову позицію, варто зазначити, що серед судових експертиз у сфері розслідування військових злочинів важливе місце посідає і експертизи пов'язанні із інтелектуальною власністю. Так, терористичні дії ворога призводять до руйнування архітектурних об'єктів, пам'ятників, садово-паркових (національної культурної спадщини). Саме з метою визначення компенсаційної вартості таких об'єктів, визначення авторства (у разі спорів) і проводяться судові експертизи пов'язані із розслідуванням злочинів щодо порушення права інтелектуальної власності скоєні агресором.

Отже, як бачимо, інституту судової експертизи при розслідуванні військових злочинів пройшов значний розвиток, і зазнає впливу як на методологічному, так і на рівні правової регламентації під час війни.

Висновки. Проведене дослідження дозволяє зробити наступні висновки:

1) Історичний розвиток інституту судової експертизи у справах про військові злочини демонструє поступову еволюцію форм використання спеціальних знань до складної системи процесуальних та організаційних механізмів, інтегрованих у міжнародну систему кримінального правосуддя.

2) Становлення міжнародних трибуналів після Другої світової війни, створення Міжнародного кримінального суду, розвиток міжнародного гуманітарного права заклали правові та методологічні основи сучасної системи судової експертизи у справах про воєнні злочини. Український досвід розслідування воєнних злочинів в умовах повномасштабної агресії є унікальним внеском у світову практику документування та судового переслідування міжнародних злочинів.

3) Розслідування військових злочинів в Україні під час війни вказує про необхідність запровадження нових видів судово-експертних досліджень, зокрема, дослідження безпілотних літальних апаратів (БПЛА), військових робототехнічних систем тощо. До так званих «старих експертиз», які активно стали використовуватися у практиці розслідування військових злочинів варто віднести і судові експерти пов'язані із порушення права інтелектуальної власності, що сталося під час військової агресії.

Список літератури:

1. Піддубна М. В. Воєнні злочини в кримінальному праві України. *Науковий вісник Ужгородського національного університету*. Серія: Право. 2016. Вип. 40 (2). С. 98–101.
2. UN OHCHR. Minnesota Protocol on the Investigation of Potentially Unlawful Death (2016): The Revised United Nations Manual on the Effective Prevention and Investigation of Extra-legal, Arbitrary and Summary Executions. United Nations, 2016. 182 p.

3. Про судову експертизу: Закон України від 25 лютого 1994 р. № 4038-ХІІ. Відомості Верховної Ради України. 1994. № 28. Ст. 232.
4. Карпець Ю. В. Процесуальні особливості призначення судових експертиз при розслідуванні військових злочинів в Україні. *Вчені записки ТНУ імені В.І. Вернадського*. Серія: Юридичні науки. 2024. Том 36 (75). № 2. С. 147–153.
5. Shabalin A. V. et al The establishment and development of a system of protection of intellectual property rights in Europe and the USA. *Asia Life Sciences*. 2020. Issue 1. Pp. 21–38. URL : <https://www.scopus.com/record/display.uri?eid=2-s2.0-85087558844&origin=resultslist>
6. Кримінальний процес: підручник / Ю.М. Грошевий, В.Я. Тацій, А.Р. Туман; за ред. В.Я. Тація, Ю.М. Грошевого, О.В. Капліної, О.Г. Шило. Харків: Право, 2013. 824 с.
7. T.M.C. Asser Instituut & Global Rights Compliance. Basic Investigative Standards for Documenting International Crimes in Ukraine: Guides. Asser Institute, 2023. 156 p.
8. Eurojust. Joint Investigation Team into alleged crimes committed in Ukraine – Protocols and Guidelines. Eurojust, 2022–2024.
9. UN Office of the High Commissioner for Human Rights & UC Berkeley Human Rights Center. Berkeley Protocol on Digital Open Source Investigations: A Practical Guide on the Effective Use of Digital Open Source Information. HR/PUB/20/2. United Nations, 2022. 234 p.
10. Freeman L. Digital Evidence and War Crimes Prosecutions: The Impact of Digital Technologies on International Criminal Investigations and Trials. *Fordham International Law Journal*. 2018. Vol. 41(2). P. 283–335.
11. Харитонов С. О. Кримінальна відповідальність за військові злочини за кримінальним правом України: монографія. Харків: Право, 2018. 328 с.
12. UN Human Rights Council. Independent International Commission of Inquiry on Ukraine – Reports. UN OHCHR, 2022–2024.
13. Бабенко А. М., Матвєєвський О. В., Саїнчин С. О. Проблеми проведення судових експертиз під час розслідування воєнних злочинів за рекомендаціями «протокола Берклі». *Право та державне управління*. 2024 р., № 3. URL: http://www.pdu-journal.kpu.zp.ua/archive/3_2024/41.pdf (жата звернення: 12.11.2025).

Karpets Yu. V. HISTORICAL AND LEGAL ANALYSIS OF THE DEVELOPMENT OF THE INSTITUTE OF FORENSIC EXPERTISE IN WAR CRIMES CASES IN UKRAINE

The article provides a comprehensive analysis of the formation and development of the institute of forensic examination in the investigation of war crimes in Ukraine. The scientific article analyzes existing scientific positions on the specified area. Based on existing doctrinal positions and the author's own analysis, it is indicated that the issue of forensic examination in war crimes cases became particularly relevant and large-scale after the end of World War II, when Soviet investigative bodies actively participated in the investigation of numerous and terrible crimes of Nazi war criminals in the occupied territories. The International Military Tribunal in Nuremberg became an absolutely unprecedented historical experience of the application of forensic examination in international criminal proceedings, creating precedents and standards that are still used today. The Soviet side presented the tribunal with numerous carefully prepared expert opinions, including detailed forensic medical examinations of the mass killings of civilians in Babyn Yar, Khatyn and many other places of mass executions, ballistic and explosive examinations of the use of prohibited means of warfare, and chemical examinations of poisonous substances used in concentration camps. In the post-war period, the system of expert institutions in the USSR significantly expanded and improved, covering almost all areas of specialized knowledge. An extensive network of scientific and research laboratories for forensic examinations operated within the Ministry of Justice of the Ukrainian SSR, which conducted a wide range of forensic, forensic medical, forensic chemical, forensic biological, forensic psychiatric and other types of examinations on behalf of investigative bodies and courts. The Criminal Procedure Code of the Ukrainian SSR of 1960 contained detailed and systematic regulation of the institution of forensic examination, clearly defined the grounds and procedure for its appointment, the procedural rights and obligations of the expert, and established the procedural form of the expert's conclusion as an independent source of evidence in a criminal case. Although the legislation did not contain special norms on expertise specifically in cases of war crimes, the general provisions on expertise were fully applied to military justice, which functioned in parallel with the general criminal justice system. Also, the full-scale invasion of the Russian Federation in February 2022 caused an unprecedented wave of war crimes in its scale and cruelty throughout the territory of

Ukraine. According to official data from the Office of the Prosecutor General of Ukraine, as of 2024, more than one hundred and twenty thousand criminal proceedings were registered on the facts of war crimes of varying degrees of severity, in which tens of thousands of forensic examinations of various types and specializations were assigned and conducted. The unprecedented scale of the crimes, their clearly systemic nature, the need to ensure that the collected evidence meets the highest international standards for their possible use in the International Criminal Court and other international judicial instances have posed absolutely unprecedented challenges to the Ukrainian forensic system, which require the mobilization of all available resources. As a result of the scientific research, the author has drawn theoretical conclusions – the historical development of the institute of forensic examination in war crimes cases demonstrates the gradual evolution of forms of using specialized knowledge to a complex system of procedural and organizational mechanisms integrated into the international criminal justice system; the formation of international tribunals after World War II, the creation of the International Criminal Court, the development of international humanitarian law laid the legal and methodological foundations of the modern system of forensic examination in war crimes cases. The Ukrainian experience of investigating war crimes in conditions of full-scale aggression is a unique contribution to the world practice of documenting and prosecuting international crimes; The investigation of war crimes in Ukraine during the war indicates the need to introduce new types of forensic examinations, in particular, the study of unmanned aerial vehicles (UAVs), military robotic systems, etc. The so-called "old examinations" that have become actively used in the practice of investigating war crimes include forensic examinations related to violations of intellectual property rights that occurred during military aggression.

Key words: war crimes; forensics; criminal proceedings, forensics, criminal process, forensics, International Criminal Court, war crimes, intellectual property law, intellectual property rights protection, crime investigation, Eurojust.

Дата надходження статті: 05.10.2025

Дата прийняття статті: 20.10.2025

Опубліковано: 15.12.2025

Відомості про авторів

Аврамова О.Є. – докторка юридичних наук, доцентка, провідна наукова співробітниця відділу приватного права та процесу Науково-дослідного інституту приватного права і підприємництва імені академіка Ф. Г. Бурчака Національної академії правових наук України

Бортняк К. В. – доктор юридичних наук, доцент, доцент кафедри державно-правових і гуманітарних наук Навчально-наукового гуманітарного інституту Таврійського національного університету імені В. І. Вернадського

Бурка А. В. – докторка філософії, доцентка, доцентка кафедри приватного права Чернівецького Національного університету імені Юрія Федьковича

Бурмістренко Д. В. – аспірант кафедри цивільно-правових дисциплін та статистики факультет права та економіки Міжнародного гуманітарного університету

Волторніст О. С. – аспірант другого року навчання кафедри міжнародного приватного права Навчально-наукового інституту міжнародних відносин Київського національного університету імені Т. Шевченка

Гансецька В. В. – кандидатка юридичних наук, асистентка кафедри юстиції Навчально-наукового інституту права Київського національного університету імені Тараса Шевченка

Гнедюк В. Л. – науковий співробітник Українського науково-дослідного інституту спеціальної техніки та судових експертиз Служби безпеки України

Горелкіна К. Г. – кандидат юридичних наук, доцент, доцент кафедри державно-правових і гуманітарних наук Навчально-наукового гуманітарного інституту Таврійського Національного Університету імені В.І. Вернадського,

Горелова В. Ю. – кандидат юридичних наук, доцент, доцент кафедри державно-правових і гуманітарних наук Навчально-наукового гуманітарного інституту Таврійського Національного Університету імені В.І. Вернадського

Губарєв С. В. – кандидат юридичних наук, доцент, доцент кафедри державно-правових і гуманітарних наук Навчально-наукового гуманітарного інституту Таврійського Національного Університету імені В.І. Вернадського

Дерець В. А. – кандидат юридичних наук, доцент, старший науковий співробітник відділу проблем державного управління та адміністративного права Інституту держави і права імені В. М. Корецького Національної академії наук України

Добрянська Н. В. – кандидат юридичних наук, професор, доцент кафедри державно-правових та гуманітарних наук Навчально-наукового гуманітарного інституту Таврійського національного університету імені В.І. Вернадського

Єфремов А. О. – здобувач третього рівня освіти кафедри права ПВНЗ «Європейський університет»

Жданкевич М. О. – аспірант 3 курсу, спеціальність 081-Право Навчально-наукового гуманітарного інституту Таврійського національного університету імені В. І. Вернадського

Кельбя С. Г. – кандидатка юридичних наук, доцентка, деканеса юридичного факультету Буковинського університету

Колечко Д. М. – аспірант 4 курсу кафедри цивільного, нотаріального та виконавчого процесу Національного університету «Одеська юридична академія», приватний виконавець

Костенко В. Г. – кандидат юридичних наук, суддя Ковпаківського районного суду міста Суми

Кузьмін Е. Е. – кандидат юридичних наук, доцент, адвокат, доцент кафедри кримінального права Національного університету «Одеська юридична академія»

Кушнір В. В. – аспірант кафедри морського та міжнародного права Міжнародного гуманітарного університету

Луценко Ю. В. – доктор юридичних наук, професор, професор кафедри державно-правових і гуманітарних наук Таврійського національного університету імені В. І. Вернадського

Меденцев А. М. – кандидат юридичних наук, доцент, доцент кафедри кримінального права, процесу та криміналістики Міжнародного гуманітарного університету

Мотрич В. А. – аспірант кафедри державно-правових і гуманітарних наук Навчально-наукового гуманітарного інституту Таврійського національного університету імені В. І. Вернадського

Пука М. П. – аспірант кафедри теоретико-правових і гуманітарних наук Таврійського національного університету імені В. І. Вернадського

Чувакова Г. М. – кандидат юридичних наук, доцент, доцент кафедри загальної теорії права та держави Національного університету «Одеська юридична академія»

Шевчук А. В. – доктор історичних наук, доцент, професор кафедри міжнародних відносин і політичного менеджменту Державного університету «Житомирська політехніка»

НОТАТКИ

Науковий журнал

**ВЧЕНІ ЗАПИСКИ
ТАВРІЙСЬКОГО НАЦІОНАЛЬНОГО
УНІВЕРСИТЕТУ ІМЕНІ В.І. ВЕРНАДСЬКОГО**

Серія: Юридичні науки

Том 36 (75) № 4 2025

Коректура • *І. Чудеснова*

Комп'ютерна верстка • *С. Любченко*

Адреса редакції:

Таврійський національний університет імені В. І. Вернадського

м. Київ, вул. Джона Маккейна, 33

Електронна пошта: editor@juris.vernadskyjournals.in.ua

Сторінка журналу: www.juris.vernadskyjournals.in.ua

Формат 60×84/8. Гарнітура Times New Roman.

Папір офсетний. Цифровий друк. Обл.-вид. арк. 18,85. Ум. друк. арк. 20. Зам. № 1225/990

Підписано до друку 15.12.2025. Наклад 150 прим.

Видавництво і друкарня – Видавничий дім «Гельветика»

65101, Україна, м. Одеса, вул. Інглезі, 6/1

Телефони: +38 (095) 934 48 28, +38 (097) 723 06 08

E-mail: mailbox@helvetica.ua

Свідоцтво суб'єкта видавничої справи

ДК № 7623 від 22.06.2022 р.